

САРВАР АЗИМОВ

ЮЛДУЗЛАР
ЖАМОЛИ

САРВАР АЗИМОВ

НАСР

КАМАЛАК
КУЗЛАРИ ЧУЛПОН
ИККИ ДИЛ — ИККИ ОЛАМ

САҲНА

ЗАМОН ДРАМАСИ
ҚОНЛИ САРОБ
ЮЛДУЗЛАР ЖАМОЛИ
ТИРИҚ МУРДА

ЭКРАН

ОППОҚ ТОНГ ҚУШИҒИ

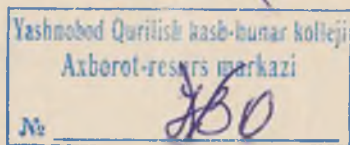
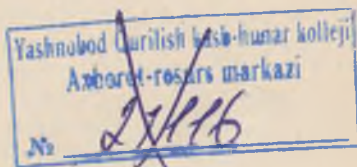
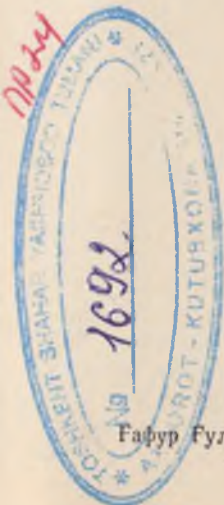

Х21.512.33
А 37

60

САРВАР АЗИМОВ

ЮЛДУЗЛАР ЖАМОЛИ

Тошкент
Гафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти
1983

Уз 2
А 37

А $\frac{4702570200 - 126}{M352(04) - 83}$ 108 - 83

БАРҚАМОЛ ИЖОД

Нақадар мароқли ва фойдалидир одамларни, уларнинг фаолиятларини атрофли ҳамда холис кузатиб юрадиган, кўпни кўрган, чуқур мулоҳазали, ўткир ақлли, доно ва адолатли кишилар билан самимий мулоқотда бўлиш! Мен яқинда, тасодифан, шундай ажойиб зотлар гурунгида бўлдим. Қатор муҳим ва жиддий масалалар ҳамда муаммолар ҳақида, шулар билан машғул арбоблар тўғрисида сўз узоқ давом этди. Гурунгида ҳамма томонидан чуқур мамнуният ила айтилган ва қайд қилинган, эътироф этилган ҳақиқатлардан ва маъқулланган фикрлардан бири қуйидаги бўлди:

— Республикамиздаги юқори ва балаandroқ погоналардаги шахслар орасида жамоат ва давлат арбобиликда, илм, адабиёту санъатда, ақл, адолатлилик ва нодир истеъдодлиликда, хуллаас, барча юксак фазилатларда ажралиб турадиганлардан биридир Сарвар Азимов.

Ҳа, бу, суҳбатдаги ҳамманинг севинч ва фахр ила ифодалаган фикри эди...

Яна бир муқаддимасимон ҳолат. Сарвар Азимов ўзининг яқиндагина «Правда» газетасида эълон қилинган ажойиб бадий публицистик мақоласида юраги қайноқ пафос, шодлик ва ғурурга тўлган ҳолда ёзди: «Одамнинг туйғулари кўп, ҳар хил бўлади. Уларнинг орасида асло бекиёси Ватан ҳиссиётидир». Сарвар Азимов ҳаминша ва ҳар масалада шунга содиқ бўлди, шунга амал қилди ва шу боисдан юксалавериб, ҳамманинг ҳурматига сазовор бўлди.

У, олтмиш баҳорни кўрибди, олтмиш мактабни ўтибди, ғоят сермазмун, самарали, серқирра ва севинарли ҳаёт кечирибди. Ҳақиқатан ҳам, унинг бу йилларининг аксарияти ҳар жиҳатдан шу қадар бой ва гўзалдирки, улар баъзи юзлаб, ҳатто минглаб одамларнинг янада узоқ умридани ҳам мазмунан баланд туради ва вазминли, ҳавасланарли ҳисобланади. Бу, аввало, Сарвар Азимовнинг ҳайратланарли зақоси, нодир талант ва ўта поклиги билан, тўғрчилиги, ҳалоллиги билан, коммунистик ва гуманистик идеалларга ва фодорлиги билан, шу идеалларни ҳаёт ҳақиқатига айлантираётган баҳодир элу юртга беҳад муҳаббати ҳамда ҳурмати билан изоҳ этилади.

...Чиндан-да, Сарвар Азимовнинг фаолияти жуда серқирра ва самаралидир. У узоқ йиллар ичида баланд ва чуңг мураккаб ҳамда масъулиятли вазифаларда — республикамиз Ёзувчилар союзи бошлиғи, Маданият министри вазифасида, сўнгра министрлар Совети раиси муовини вазифасида ишлаб, партиямиз кўрсатмаларига амал қилиб, айниқса, серсоҳа маданиятимиз равнақига, адабиёт, санъат, фан, маориф арбоблари ривожига жуда сезиларли ва катта ҳисса қўшди.

Бунинг устига, қатор жуда муҳим ва кенг кўламли халқаро ма-росимларда (фестиваль, симпозиум, конференция, конгресс ва ҳоказо) бир қанча хорижий мамлакатлар билан алоқа: ун йилдан кўп вақт ичида ташқи мамлакатларда, айниқса, Ливанда, Покистонда катта дипломатик хизмат — лавозим билан машғул бўлиш. Машғул бўлганда ҳам ҳалол ва сидқидилдан «Кўп йиллар мобайнида дипломатик хизматда бўлганимда мен ўзимни бир дақиқа ҳам Ватан ишларисиз ва Ватан ҳақида ғамхўрлик қилишсиз, Советлар мамлакатига мансублигимсиз тасаввур қилган эмасман», деб ўша юқорида тилга олинган публицистик мақоласида ёзганлиги бежиз эмас, албатта.

Ҳа, давримизнинг энг буюк давлати ҳамда қудратли Ватанимизнинг ниҳоят даражада масъулиятли ва шарафли сиёсати-ю, топшириқларини ташқи мамлакатларда узоқ йиллар мобайнида ниҳоят даражада мураккаб ва оғир шароитда ҳалол ҳамда сидқидилдан бажарди Сарвар Азимов.

Сўнгра яна Тошкентда, яна республикамиз Ёзувчилар союзига ва прогрессив Осиё ҳамда Африка ёзувчилари ташкилотига бошлиқлик. Яна жуда катта ижобий ишлар, хайрли янгиликлар бошланиб кетди аввало адабиётимизда, илғор халқаро ёзувчилар ҳаракатида...

Шу юқориларда баён этилганлар Сарвар Азимов фаолиятининг энг муҳим, характерли ва ёрқин қирраларидан биридир. Улар Сарвар Азимовнинг маъмурий вазифалардаги қобилияти баландлигидан, Совет ҳукумати, Ватани, халқи олдидаги хизматлари сезиларли, салмоқли эканлигидан хабар беради. Иккинчидан, шу ички ва халқаро миқёсдаги чуңг, кенг кўламли ва ғоят муҳталиф характерли ҳамда мураккаб мазмунли ҳаёт марказида йиллаб бўлиш, умумбашарий аҳамиятга эга бўлган улкан воқеалар ичида яшаш, уларни чуқур назар, катта зийраклик ва ўткир ақл ила мунтазам кузатиб, таҳлил қилиб бориш Сарвар Азимовга янгидан-янги ҳамда муҳим темаларни танлаб қаламга олиш ва ажойиб асарлар яратиш имкони бери.

Сарвар Азимов бутун онгли ҳаёти давомида ўзбек, жаҳон, хусусан рус адабиётини катта қунт ва матонат билан, улкан ҳурмат ва меҳр-муҳаббат билан, ҳа, улкан ҳурмат ва меҳр-муҳаббат билан чуқур ҳамда атрофли ўрганди, мутгасил мутолаа қилди. Ўзгаларни ҳам шунга даъват этди. Унинг улуғ Лев Николаевич Толстой даҳо-

сига мансуб бўлган ва «Живой труп» деб аталган монументаль асарини ўз она тилига таржима қилганлиги, бу ўта қийин ва масъулиятли ишни муваффақият ила бажарганлиги ҳам шундан шаҳодат беради.

Шуни алоҳида қайд қилмоқ лозимки, Сарвар Азимов ўзбек, жаҳон, хусусан рус халқларининг умуман бадий маданиятлари билан чуқур билимдон ва йирик олим сифатида жуда актив ва самарали машғул бўлиб ва ҳайратланарли даражада кенг ҳамда кўп билчм орттириб келди, мазкур маданиятларнинг қатор муҳим ҳамда актуал проблемаларига, уларни пропаганда қилишга бағишланган юзлаб илмий илмий асарлар яратди ва шу маданиятларнинг кўркем дўсти ҳамда тарғиботчиси бўлиб, кўп миллатли совет маданияти равнақига ўзининг арзирли улушини қўшиб келмоқда. Шу билан ҳам кенг халқ оmmasига манзур ва машҳур бўлиб келмоқда.

Сарвар Азимовнинг, айниқса, совет адабиёти классиги — Ҳамид Олимжон ҳаёти ҳамда ижоди ҳақидаги жуда жиддий ва фундаментал монографияси ўзининг оригиналлиги, биринчилиги, назарий теранлиги билан, илмий савияси баландлиги билан, хулосалари чуқур, пухталлиги билан, актуаллиги ва умумга фойдалилиги билан ажралиб турадиганлардандир. У, умуман олганда, ҳам методологик жиҳатдан, ҳам илмий жиҳатдан, ҳам стиль томондан шу қадар илмий ёзилганки, анчагина масалаларда адабиётшуносларимиз учун жуда яхши ўрнак бўларлидир...

Хуллас, Сарвар Азимов филология фаилари доктори деган юксак илмий даражага буткул асосли ҳолда эга бўлган ва гоёт жиддий тадқиқот ҳамда ташвиқот ишлари билан актив шуғулланиб келаётган йирик олимдир ҳам. Бу дўстимиз фаолиятининг яна бир диққатга ҳамда мақтовга сазовор қирраларидан биридир. Худди шу фазилат, шу баланд ҳамда атрофли билимдонлик, актив олимлик ҳам унинг кўркем ёзувчи бўлишини таъмин этган асосий омиллардан, зарурий заминлардан бири бўлди.

Аввало шуни айтиш керакки, мен мазкур китобнинг ўзидан унинг бадий асарларининг берилаётганлигини ҳисобга олиб, улар ҳақида бу ерда кўп гапириб ўтирмайман, улар ўқувчиларнинг кўзлари ўнгидан. Ҳозир баъзи характеристика бериш, айрим умумий фикрлар, умумлаштирилган мулоҳазалар айтиш билан чекланаман. Батафсили қочмайди, албатта, бошқа ерда ва яқин орада улар ҳақида атрофли сўз айтиш ниятимиз ҳам бор.

Аввало шуни қайд қилмоқ лозимки, дўстимизнинг бадий ижоди драматургия, проза, кинодраматургия ва бадий публицистика соҳаларига оид асарларидан иборатдир. Улар ёзувчининг ажойиб хазинасини ташкил этадилар. Уларнинг барчаси замонавийлик, партиявийлик ҳамда халқчиллик билан нафас оладилар. Темалари: ёвуз империализм, фашизм ва мустамлакачиликни, буларнинг разиллик ва даҳшатларини, уруш чиқариш ва босқинчилик ҳаракатлари-

ни, қўпоровчилик, қопли игво ва фитна-фужурларини, уларнинг малайлари бўлган маҳаллий тескарчилик ва реакцияни, ватанфурш ва хоинларни фош қилиш, мунофиқ ва амалпарастларга, авантюрист ва бошқа ҳар қандай қабиҳлик ҳамда разилларга қарши кураш: Совет Ватани, халқи, турмуш тарзи ва Ленин партиясини ардоқлаш, давримизнинг буюк гоёларини ва илгор социал ҳаракатларни эъзозлаш, юксак ва гузал инсоний фазилатларни, баҳодирлик ва вафодорликни, тўғрилик, софлик ва адолатлиликни, меҳнат ва муҳаббатни, ажойиб совет кишиларини тарғиб ва ташвиқ этиш... Хуллас, замонамиздаги аллақанча муҳим масалалар ёзувчимиз ижодида ўз бадий ифодасини топган.

Унинг асарларининг ҳар бири юрак билан, самимий ёзилгандир. Уларда бевоситалик ва активлик бор, улар объектга, воқеликка, ҳаётга, ҳаёт ва кураш масалаларига актив муносабатда бўлиш билан, ҳужумкорлик билан ёзилгандирлар. Улар бир-бирини тақрорламайдилар, уларнинг ҳеч бири бир-бирига деярли ўхшамайди ва адиб ижодида ўз ўрнига эгадир, мустақил мақсад ва гоёни илгарига сурадиган ва ифодалайдигандир. Тўғри, уларда айрим тематик ўхшашлик мавжуд бўлса-да, мазкур темани очиш, бадий ҳал этиш ўзгачадир, ўзига хосликларга эгадир. Бинобарин, уларнинг ҳар бири оригинал асардир.

Бу — жуда муҳим ва қимматли фазилат!

Яна бир ажойиб фазилат. Адиб кўркем образлар галереясини яратди, улар ёзувчи асарларига безак бўлиб тушгандирлар. У аксар ҳолларда образларнинг ички оламини очишга, мураккаб психологик ҳолатлар ва динамик ситуациялар, кескин, диалектив коллизиялар яратишга, қаҳрамонларни шундай коллизияларда кўрсатишга жиддий уринади ва мақташга арзийдиган ютуқларга эришади. Шулар жумласидандир, шуларга мисолдир: «Қонли сароб»даги Мавлоно Фигонийнинг ёқа чок қиладиган дарди ва бечора Биби Давлат, Ақиқаю раққоса Заркокил, Бодомқовоқ, Зулукбаданлар фожиаси, фигони; «Икки дил — икки олам»даги икки ажойиб шахсларнинг кишига қанот бахш этадиган севгиси, севинчлари ва юракка титроқ соладиган, оғир ҳажр андуҳлари, ширин ва қийнайдиган соғинч азоблари; «Кўзлари чўлпон»даги Умид ва Қалдирғочнинг, «Опноқ тонг қўшиғи»даги Қомил Рустамов ва Гулчеҳранинг аччиқ кечинмалари, руҳий ҳолатлари, дил нолалари, «Қамалак»даги Барно ва Тўлқиннинг юракни қаттиқ қисадиган ва ларзага соладиган ўта аянчли ҳамда мураккаб тақдирлари, чеккан аламлари; босмачиларга қарши курашлар; империализм ва мустамлакачи кучлар билан уларга буткул қарши турган мугараққий кучлар орасидаги, Ватан хоинлари билан ватанпарварлар ўртасидаги, Ватанга муҳаббат ва Ватанга хиёнат ҳиссиётлари орасидаги шиддатли олишувлар... Муҳими шундан ҳам иборатки, ёзувчимиз яратган образларнинг ҳеч бири бошқасини қайтармайди, ҳар бирининг ўз тақдири

ва ўз ўрни бор, характери ва ҳаракати, умуман, фаолияти асосланган. Ҳеч бири ярим ё номаълум йўлда қолиб кетмайди, ўз маънавий исботланган ечимини — ниҳоясига эга. Схематизм уларга ёт. Конфликтлар ҳам реал бўлиб, реал ҳаётдан олинган бўлиб, табиий характерга эгадир, тадрижий тарзда кучайиб, қуюқлашиб, курашлар динамика ҳолда ривожланиб, кескинлашиб, ситуациялар ҳам борган сари мураккаблашиб, оғирлашиб кетаверади. Оқибатда асар ўқувчида катта қизиқиш, ҳаяжон уйғотиб бораверади, яъни асарда илгари сурилган илғор ғоялар, ажойиб мақсадлар ва тилакларнинг ўқувчида ижобий таъсир кучи зўраяди. Танқид остига олинган нарсалар, ҳодисалар ва одамларга нафрат ҳиссиёти ортиб, активлашиб бораверади. Бу адабийнинг воқелик диалектикасини чуқур ва яхши билганлигидан дарак беради.

Бу ҳам, албатта, муҳим фазилат.

Ниҳоят, яна бир ғоят муҳим нарса. Ёзувчи Сарвар Азимов моҳир пейзажист сифатида ҳам ўзини кўрсатиб, ажойиб табиат маънавларининг чизади, тўлақонли, ҳар хил рангли, гузал ҳамда қуюқ мазмунли лавҳалар яратади уста рассом сифатида. Улар абстракт, асардан ва ундаги персонажлардан ажралган бўлмасдан, асардаги конкрет воқеалар билан ҳамбарчас боғлиқдир, сюжет оқимига ёрдамчидир, қаҳрамонларнинг ҳаракатлари ва аҳволи руҳияларини янада чуқур ва кучли очишга, характерларнинг қирраларини тагинда яхшироқ кўрсатишга хизмат қиладиандир.

Мана бир мисол. Драматургнинг «Қонли сароб» номли драма-сидаги Мавлопо Фигоний Ватанга муҳаббат ва Ватандан жудоник аламини оловида ёниб, Ватанни ачиқ ғурбатда, ўзгалар юртида эслаган ҳолда фарёд солиб ва юрак дардларини теран ифодалайдиган танбури ҳақида сўзлаб айтади:

«Ҳақиқат... бамисоли ҳақиқат сингари содда. Оқил дилкашимни қўлга олишим билан, яккаш узоқ ўтмиш хотирамни безовта қилар. Эсимда: куклам... Нуқра осмон, заррин қуёш, Чимён тоғлари бағрини ёриб қубба-қубба отилиб чиққан ўн икки булоқ... қасд қилдим у ҳар булоқ кўзидан, агарчанди табиатнинг жимир-жимир чиройини бузсам-да, бир ҳовучдан би зам-зам ичдим. Бу роҳатга нима етсин... Шу чоқ қаёндандир бир жуфай-жура булбул пайдо бўлишди: кўзгудек тиниқ тошлар устида сакрашиб ташналикни босдилар, шўх-шўх чўмилдилар, нав-ниҳол ёнгоқ бутоқларида уйнашиб, сайрашиб чечаклари чаппор тоғ баландликлари сари қанот ёздилар... Биласизларки, танбурнинг жонони арчадан, баланд тоғларда ўсган, қуёш ҳарорати, шамол кучи, булбул ноласи билан жингиртоб арчадан ясалади... Ниятим айни арчани топиш бўлгани учун сайроқи булбуллар қорасини олиб яна йўл босдим: оқшом тушди, тун таралди, ой — тўлнн баркаш кўтарилиб, борлиқ жамолини, қоялар бағрида қад кўтарган арчалар қоматини кумуш ипакка ўради. Шу замон табиат уйқунини тарк этса, тун билан кун фар-

қиға бормай қолғаң тўрғайлар, читтаклар, саъвалар, булбуллар, яна қанча-қанча қуш туркумлари вижир-вижир, чугур-чугур сайраб кулсалар, баҳс бойлашгандай орзую қалб айласалар бўладими?.. Бу танбур шу тунда булбул ини ёнидан топилган арчадан. Қачонки қўлга олсам, ўша манзара хаёли қалбимни тимдалар, созим нодонлигимдан гина сақлаб дув-дув ёш тўкар».

Сарвар Азимов, шундай қилиб, бадий адабиётнинг чўнг муҳим компоненти — пейзаждан кўп ва яхши фойдаланади.

Шу ернинг ўзида бошқа яна бир нарсани эслатиб, таъкидлаб ўтай. Табиий, ёзувчининг ҳамма асарлари бадий жиҳатдан бир савиядадир деб бўлмайди, албатта. Бу ерда ҳам пасту баландликлар мавжуд. Иш бор жойда нуқсонлар ҳам бўлади. Адибнинг «Икки дил — икки олам» номли жуда ўткир сиёсий ва чуқур психологик ҳикоясида ўта интим шахсий ҳиссиётни ифодалашни етарли даражада чеклаш — пардалаш яхши бўларди. «Назокат» деган ҳикоясидаги Стаснинг Гулчеҳрага бўлган муҳаббати халоскор ота севгисими ёки бошқами, аниқ айтилса, мақсадга мувофиқ бўларди. «Юлдузлар жамоли» асарининг бадиятини янада баландроқ кўтаришса, асар тағин-да ютган бўларди. Ёзувчимизнинг ўз тили ва стили бор. Бу жуда яхши. Лекин баъзи ерларда ҳазми қийинроқ туюладиган айрим сўз, иборалар учраб туради. Бу айтилганлар равнақ камчиликларидир, мураккаб ижод жараёнида ва янгилик ахтариш процессида табиий йўл қўйилиши мумкин бўлган етишмовчиликлардир, албатта.

Маълумки, бадий адабиёт аввало инсоншуносликдир. Ҳа, бош масала, асосий таҳлил ва тасвир объекти одамдир. Биз юқорида ёзувчи Сарвар Азимов ажойиб, тўлақонли ижобий образлар галереясини яратади, деган эдик. Ҳа, шундай. Владимир Ильич Ленин, Комил Рустамов, Нодира ая, Гулчеҳра, Раҳмат ота, Азиз, Евгений Петров, Любовь Николаевна («Оппоқ тонг қўшиғи»), Адиба ва Элнур («Икки дил — икки олам»), Умид («Кўзлари чўлпон»), Азиз Камол, Ойша, Жамилабону, Ота Дарҳон, Назир бува, Сильвия, Носир Жавдат («Замон драмаси»), Фигоний, Омонёр, Ақиқа («Қонли сароб»), Полвон Султонов, Бобо Равшан, Бахмал, Чўли ака («Юлдузлар жамоли»), Гулноз ва Стас («Назокат»)лар шулар жумласидандир. Уларнинг айниқса баъзилари гоят актив бўлиб, ажойиб романтик кайфиятлар ва ҳужумкор ҳаракатлар билан безангандирлар, ҳатто бутун башарият гамини ейдигандирлар. Комил Рустамов, масалан, инқилобчи. У узоқ вақтлар мобайнида Мардонбек бошлиқ босмачилар билан даҳшатли кураш олиб боради, ниҳоят енгади. Шунда босмачилар бошлиғи унга тик қараб қуйидаги ҳақиқатни айтади:

«...Кўксингга ўқ қададим — ўлмадинг, бошингга не машаққатларни солмадим — ўлмадинг, танк остидан тирик чиқдинг! Қимсан ўзинг?! Минг жонинг борми?! Ё раб!

Мардонбекнинг ола-кула кўзларига ўқдек тикилган Комил Рустамов жавоб беради:

— Коммунистман!!!»

Ҳамма гап бир олам маънони ўз ичига олган ва душманга каттакон бомба портлашидай эшитилган мана шу биргина сўзда! Ёзувчининг бутун киноповести асосида ётади шу гоё, шу беқиёс қудратли куч ётади ва етакчидир, белгиловчидир!

Ёзувчининг дунёда «совуқ уруш» кенг қанот ёйган вақтларда яратган ва Академик театримиз саҳнасида улкан муваффақият қозонган «Қонли сароб» пьесасини асар қаҳрамонларидан бири Фигонийнинг қуйидаги сўзлари билан тугатиши ҳам бежиз эмас:

«Америкада, Англияда, Европада фашизм... Гитлер кўланкаси бош кўтармоқда. Алданманг!.. Огоҳ бўлинг!..»

Бу сўзлар бугун ҳам ўз аҳамиятини бутунлай сақлаган!

Драматургимизнинг яна ўша Академик театримиз саҳнасида катта муваффақият қозонган бошқа пьесаси — «Замон драмаси»нинг қаҳрамонларидан бири, ғарблик адиба Сильвия капитализм дунёси ҳақида ғазаб билан сўзлаб, унинг чиркинликларини нафрат ила фош қилиб, актив лаънатлаб, бутун қатъияти билан айтади, жаҳон халқларига мурожаат қилгандай:

«Кўз ўнгимдаги муҳитда... инсон ва гўзалликни сариқ чақага тиккан иблисона жазава айни авжида.

Бродвей билан плац Пигалнинг фақш булути тошқиндай боеса, Ғарбининг ақли ҳисобланган Кеннеди боши ғарбчиларнинг ўз қўлида мажақланса, кичкинагина Вьетнам устига офатдай ёпирилишса, Грецияда қирғин, Осиёда фитна, Африкада давлат тўнтаришлари, Европада янги фашизм тўлғоғи... Иккинчи жаҳон урушидаги дарё-дарё қурбонлар ҳам дунёнинг ақлини киритмабди-да!»

Бу оловли сўзлар ҳам ҳозир шу кунлардаги империализм дунёсини лаънатлаб айтилаётгандай жарангламоқда ва бутун башариётни актив курашга даъват этмоқда!

Том маънода реалист ёзувчимизнинг қаҳрамонларининг кўпи индийли йўлларни ўтади. Бунинг устига, адибимиз ижобий образлар билан бирга катта маҳорат ила қатор-қатор ва пишиқ ишланган салбий персонажларни яратади. Бу, асарлар динамикасига, ҳаётни, воқеликни кенг қамраб олишга, ҳаёт ва кураш диалектикасини чуқур ҳамда атрофли очишга яхши ёрдам беради.

...Талантли ёзувчимиз қаламига мансуб бўлган бадий асарлар, улардаги ажойиб образлар ҳавасланарли саховат ва ажиб маҳорат ила яратилиб, адабиётимизга туҳфа қилинган янгилардир. Айниқса, «Қонли сароб», «Замон драмаси» ва «Оппоқ тонг қўшиғи» том маънода ҳодиса бўлиб, авторнинг кўп миллатли умумсовет адабиёти фондида қўшган қимматли ҳиссасидир.

Жонажон партиямиз ғамхўрлиги туфайли адабиётимиз жуда гурираб кетди. Шу заминда майдонга келган, вояга етган ва унинг

Кўркам вакилларидап бирига, ҳа, кўркам ва етакчи намоёндалари-
дан бирига айланган, практик фаолияти ҳамда ижоди катта мақ-
товга арзийдиган серқирра булган, бир бутунликни ташкил этган ва
кенг халқ оммасининг муҳаббатига сазовор булган Сарвар Азимов
билан ҳам фахрланамиз, таваллудининг олтмиш йиллиги муносаба-
ти билан самимий муборакбод ҳам этамиз. Тилакларимиз ҳам жуда
эзгу ва бир олам!..

*Воҳид Зоҳидов,
Академик*

1982, сентябрь

HACP

ҚАМАЛАК

Шингил қисса

Саратон. Кун ёнди. Азим шаҳар аҳли сабрсизлик билан оқшомга кўз тиккан. Зораки, Зарафшондан эгуси сап-салқин шабада Самарқанд хиёбонларида ўйнаса, жазирама хонадонларга кириб келса, кексалар уйқуси, чақалар ороми тиниқ бўлса... Қароматини қаранг-а? Орзу ушалмади: оқшом ҳам дим, тун — қиздирилган хумдон, чўнқир қора осмон пинакда.

Янтоққа ағанагандай, ўринда мижғовланган Профессор гўштдор гавдасини гоҳ бир ёққа ташлар, гоҳ иккинчи ёнига ағдарилар; сочиқ ҳўллаб пешонасига босса ҳам, нам чойшаб ёпинса ҳам бўлмади. Диққинафас тун кўзларига мижжа қўндирмас, кўнгли беҳузур, аъзойи бадани зирқирар.

Саратонда тун совур, сунбулада сув совур, ҳикмати ҳам жоиз чиқмади. Бу етмаганидек, аллақачонлар кечган бир воқеа қуйқуми, янгиланган яра каби, дилининг бир бурчагини чимдиб турар, Профессор тоби тоқатини қайта-қайта кир айлар эди:

«Э, нодон одам, аспирантинг бўлган қиз нарса билан бир ёстиққа бош қўйиб-ку, бир маротаба даврага тушган экансан... Эллик ёшингда-я, вой... Фараз қилайлик, гўдакка соқол чиқиши мумкинدير. Оила, фарзанд... фараз қилайлик — орзунинг эрта-кечи бўлмасин: ихлос — холос. Хўш, пироварди-чи? Нима номаъқулчилик тузини ялаб, шўр тумшуқларини ичкилик заққумига тираб оладилар? Хўш, доцентдай баччағарнинг кўча-кўйда сармаст юриши, ҳатто партбилетини йўқотишгача етиб боришим орзу-ҳавасга кирадими?! Яна бўзрайганига куйсан... Қизғиш шокосаси лўқ...

Тўхта! Фараз қилайлик, дайди орзу-ҳавас орқасида эмас, бирон бедаво дард балосига дош беролмасдан шу шевага тушган бўлса-я, вой?! Ҳой, Профессор, хўп фикр қилгин-а, яна журъатинг ниҳояси хато бўлмасин?.. Ленинграддан қайтганингга-ку атиги бир-бир ярим йил тўлди: янги институт, ноошно одамлар... Хато эмасдир!

Партиядан учирлишини, кафедрадан ҳайдалишини талаб қилмасдан ўзга иложим йўқ эди ўшанда. Ҳаётини, имонини сабил қилган...»

Шу зайлда, саратон тунининг раҳмсиз азобида алла-фурсат кечади. Хонадан чала уйқуга толган одамнинг шакароб хурраги эшитилади ниҳоят. Эшитиладию бутун уйни бошига кутарган телефон шанғи жиринги кўланкасида эриб кетади. Қулоқлари батанг келган Профессор бу «жиринг»ни тушга йўйиб ҳам қутулмайди, будильник — соатни парқу остига кўмиб ҳам унда тинчимайди. Қимдир қайсар ўжарлик билан ўзига чақирар.

Телефон овози эканига бора-бора қаноат ҳосил этган Профессор «нафаси ўчар» плинжида яна бир палла ўрнидан қўзғалмай кўрди. Бўлмади.

— Оббо-о... Ужар-ей,— дерди, трубкани олишга мажбур қилинган Профессор кўзларини ишқалаб, панг овозда,— ҳа... ким бу, ярим кечани бошига кутарган?.. Нима-нима?! Ҳой дейман, намунча, димоғи шамоллаган отар беданадай бидиллайсиз... А-а! Нима-нима?! Уридан турди? Ҳуши ўзида, дейсизми? Барно-я! Офарин!.. Таҳсин... Мана, йўлга чиқдим. Эҳтиёт қилинглар, бутам! Мен зудлик билан...

Профессор апил-тапил кийиниб йўлга тушади: дим ҳаво осмонида бепарво кезмиш хира ўроқ ҳам, ўнқир-чўнқир йўл азоби ҳам, икки кураги ўртасида ўрмалагувчи тер дўланалари ҳам — барчаси писанд эмас унга, одими — йигитча.

Барно Қаримова, ўттиз ёшларга ҳали бормаган жувон, бундан бир йиллар муқаддам Руҳий касалликлар клиникасига келтирилганида, аҳволи мушқул эди. Агарки, кўпчилик беморлар сингари оғзидан боди кириб, шоди чиқса, қаршисига тўғри келган одамга сапчиса — Барно тақдири Профессорни ошиқча ташвишга солмаган бўларди. Чунки ундайлар дардига даво излаш жунроқ. Барно Қаримова эса ўзгача бемор: мусичагаям озор бермас, бодом қовоғи остидаги тимқора шаҳло кўзларини ердан олмас, ийманиб-ҳимраниб теккина ўлтирчшини қўймас; дафтарини очишга тоқати йўқ. Бунинг устига беморлик тарихига оид маълумотлар ҳам батафсил эмас: ўқиган, эрга теккан, фарзанд кўрган — вассалом.

Профессор ҳаяжонининг яна бир сири бор. Барнони даволашга оҳори тукилмаган, қалтисроқ эксперимент — 20 кун очлик ва 20 кун парҳез усули ишга солинган. Мутахассислар доирасида жиддийгина мунозара кетмоқда.

«Саватни сувдан қачон кутарармишлар?» қочириғици қилғувчилар ҳам йўқ эмас кўринади.

«Туйнукдан муралагандан кўра,— андак асабийлашган қиёфада илдам бормиш Профессор хаёлидан шулар кечар эди,— эшикдан кираверишса бўлмайдими? Ҳайронсан... Бу Содиқ Каримов фожиаси... А, вой? Содиқ Каримов — Барно Каримова!.. Ундаймасдир. Тасодиф... бу ўхшашлик тасодиф, албатта. Ҳар ҳолда клиникадагилар билишарди-ёв...»

Бу кечинмалар бошидан лоқайдлик совуқ сувини қуйган Профессор палатага кириб келади:

— Рухсатми?.. Ассалом, Барнонисо!

Қараса, ланг очиқ дераза ёнида хомушгина ўтирган Барно худди қуюқ булут орасидан чиққан кумуш ой, шахло кўзларида телбалик шевасининг тикани кўриямас, усти боши саришта. Хонаси эса печукдир майин атир бўйи билан тўлғоқ.

— Миннатдорчилигимни қандоғ...— дейди-ю, кўнгли тўлиб кетганича сўзини давом эттиролмайди Барно.

— У нимаси? Миннат — ҳиммат, деган андиша киши зиммасидаги бурч қаршисида бамисоли тўзон, онагинам.

— Минг қатла раҳмат, Профессор.

— Фараз қилайлик, камина учун, мана шу шифохона мутасаддиси учун сизнинг ўйнаб-кулиб юрувингиздан ортиқ миннатдорчилик бўлмаслигига ишонасизми?

— Одам қадрининг шинавандасидан ўргилсанг арзийди... Умрингиз чинор бўлсин, Профессор.

— Фараз қилайлик, Барнонисо, онагинам, бир ўтинчим бор... эзмаликка йўймасангиз? Сўғрай кейин фурсатим ҳалигидай бевақтроқмикан?

— Айтинг, Профессор.

— Офариин!.. Онагинам, сиз жамилага аёндирки, олимлик кўчасига кирган киши, нина билан қудуқ қазувчи демакдир,— ҳамсуҳбати мақсадиниинг калитини ҳали тополмаган Барно, қалдирғоч қанот ҳилолини чимирганича, «тушунмадим?» назарида Профессорга қараб-қараб қўяр, унинг дўрда лабларидан қочган сўзлар мағзини тезроқ англашга интилар эди.— Шу боисида, агарчандики, малол келмаса, албатта, ҳаётингизга доир баъзи тарихларни билсам, онагинам?

«Нега керак эди?» дегандай, ялт ёнган кўзларида қалб дарди, эзгу сир сояси, уятиш ва пушаймон ҳавоси Ҷатнаган Барно!

— Профессор, мушкул жойидан ушладингиз-ку,— деб юборганини ўзиям сезмай қолади.

— Афв этасиз,— Барнонинг аини вазияти, Профессор назарида, қаттиқ совуқда тарам-тарам чатнаган ойнанинг ўзгираси эди,— чунон саволимдан кўнглингизга озор етадигон бўлса сўзламаслигингиз мумкин. Кампангиз, азбаройи илм, тирик жон манфаати юзасидан...

— Майлииз, айтай... зора кўнглим бўшаса,— Барнонинг момиқ қўллари ҳайдар зулфида экан, нигоҳи узоқ кўчаларга кириб кетган, овози сирли хаёл гирдобада чир айлангандек туюларди.— Дафтарим узундан-узун... Ота меҳрига қонмай, гўдаклигимдаёқ етим қолдим. Қабрлари Халхин-Гол кўлининг қия қирғоғида. Бечора онам — тўқимачилик комбинатининг қўли қадоқ ишчиси — биттаю битта қизини, ёдгорасини ергаям, кўккаям ишонмас, яримта кўнглимни ўкситмаслик йўлида бевақф оқарган сочлари супурги, чайир қўллари косов эди.

Медицинститутни тамомлар эканман, устозларим кўярда-қўймай аспирантурада олиб қолдилар. Ўзингизга маълумки, 24 яшар қиз боланинг, нечоғлик истеъдоди бўлса-да, аспирантка номига етишуви — бу, албатта, осон гап, жўн мартаба эмас: онам иккимиз теримизга сизмас эдик. «Бу кўҳна дунёда аёл зотидан-ку пайғамбар чиқмапти, келиб-келиб энди табобат мумтози ибн Сино чиқиб қолса нима дейсан, оппоғим!» — дейишларини, тантиқланишларини қўймасдилар волидагинам... Фақат, гоҳ-гоҳда сочларимни силаб-сийпалаб кўзларимга узоқ тикилиб қолардилар, мендан ўз орзу-ҳавасларига жавоб кутгандек. Баъзида эса: «Барногинам, 16 ёшимда кувёга беришганини айтувдим шекилли?.. Бу замон қизлари ўқишдан ўзга юмушни ўйлашмайди-я...» тарзидаги шамалар ҳам бўлиб турарди.

Қизларининг боши эса клиникаю лабораториядан чиқмас, кандидатлик минимумларини топшириш билан банд, раҳбарим Содиқ Қаримович...

— Қим?! — пешонасидан совуқ тер чиқиб кетган Профессор ташвишда.— Содиқ... Қаримович?

— Ҳа, доцент Содиқ Қаримов илмий раҳбарим эдилар,— дея давом этади Барно Профессор ҳолатини сезмаган кишидай.— Кунларнинг бирида доцент бошига оғир мусибат тушди: хотинлари вафот этдилар. Одобрларини сақлаб, дафн маросимида ҳам, кўнгил сўраб келган таниш-билишларини кутишда ҳам у кишининг уйларида бўлидим. Бўлдимю қайтиб чиқолмадим. Бир йил ўтар-ўтмас тўрт ёш яқинларимиз

ошкор қилдик. Утинсиз тутаган онам: «Шўр пешонам, қиз боқмаган эканман, 50 ёшлик бевага лойиқ бева асраган эканман...» дея мендан юз ўғирдилар, янтоқдай ёниб дунёдан ўтдилар.

Яна. Шогирдини, ёш нарсани йўлдан чиқазиб хотин қилди, дашноми остида эримни мажлисга солишди, жазолашди; мени эса аспирантурадан ҳайдадилар. Барно деган бетийиқ аёлга эр эмас, молу дунё ҳавас эмиш...

Начора. Чидашдан ўзга иложни эп билмадик. Фақат, бир қилиқ қўшилди — у киши ичишни одат қилдилар. Шу орада ою куним яқинлашиб, Тоҳир-Зухралар дунёга келишди. Иккимизниям овунчоғимиз, эзгу умидларимиз шулар. Мен — она, у киши — ота. Беқадрлик таъна тошлари унутилиб, тирикчилигимиз бир қадар изга тушгандай эди. Содиқ Қаримович монографияларига янги-янги саҳифалар қўшила бошлади. Мен-да, ишга киришни ўйлардим.

Содиқ Қаримович янги аспирантларини мақтаганлари сари, Тўлқинжон ундай, Тўлқинжон бундай, шу кетиши бўлса беш-олти йилдаёқ академик бўлиши — икки карра иккидек нақд, йигит эмас, қилич-а... қилич... бир ҳунари ичида, деганлари сари вужудимда ўт ёнарди. Ахир, у киши бир вақтлар мен тўғримдаям қанча-қанча кўпираддилар. Нега энди жимлар? Ёки бор истеъдодим эрга тегиш билан сувга уриб кетдимиз?.. Дилимни кир қилган бу маънос ўйлар болаларимни — жуссаси пишиқ, хушсавлат Тоҳиржон билан сувўтидек нозик, хушсурат Зухрагинамни кўрсам-ла шамол тирқиратган булут каби тарқалар: соғлигимда суянчим, дард еганда ҳамдардим шу қўзичоқларим... дердим ўзимга тасалли бериб. Профессор, зерикмадингизми, балки...

— Утинаман... сўрайман,— дерди бор вужуди диққатга чўмган Профессор,— малол келмаса, давом этинг, хаёлингиз ҳалқаси узилмасин, онагинам.

— Майлиз... Баҳор эди. Якшанбалик нонуштасидан сўнг, болаларим билан истироҳат боғига боришга қасд қилдик. Оталариниям қисташган эди, у киши: «Ишим бор. Тўлқин келиши керак», баҳонасида қутулдилар. Ҳамиша шу: душанбадаям, якшанбадаям иш, фақат иш; болаларим шўхлиги ёқинқирамайди, хотинлари кўнглига қараш эса аллақачонлар одатдан ташқари гап бўлиб қолган.

Тоҳиржон билан Зухрагинамни ювдим-тарадим, ўзимни-да жиним қўзиб, қизлик давримдаги либосу бе-

закларимни ишга солдим. «Бугун келинчак ҳавас экан-да», деганларига ҳам кўнглим оғринмади.

Эндигина уйимиздан чиқмоқчи эдикки, кўнғироқ жиринглади. Эшикни очдим. Юлдузи менга нечукдир ошна, қадди-баста тараш, юз-кўзларига илиқ табассум кўнган бир йигит қаршимда турарди:

— Узр. Адашмадиммикан?.. Содиқ Қаримович манзиллари?

— Марҳамат. Домла кутмоқдалар.

— Ташаккур. Бу дўндиқчалар болаларими?.. Танишайлик: отим — Тўлқин...

Юрагим «шув» этди-ю, орқамга тортиб кетди. Шўрим! Наҳотки, бу лочинкелбат йигит ўша, бешинчими-олтинчими синфда, аниғи хотирамдан кўтарилган, жама-лакларимни юлиб-юлқайвериб жонимдан безор қилган тирмизак, еру кўкка сиғмас Тўлқинча бўлса?.. Икки юзидаги чуқурча ҳуснутузар бўпти-ку. Ё одам одамга ўхшайдими?

Шу хаёлотда уйимиздан нечук чиққанганимни-да, истироҳат боғида кечган вақтни-да билмадим, кўнглимга қилча нарса сиғмай қолди. Уйлайсизки, дилим гала-гала каптарлар сайилгоҳию кимнингдир шафқатсиз ҳаракати уни беаёв тўзғитмоқда. Ишқилиб, уйга қайтмасам. Ҳалиги билан яна учрашувга ҳоли тоқатим йўқ.

Кун тиф тортиб, болаларим югуришдан чарчашди. Уйимиз томон йўл олар эканмиз, «талайгина фурсат ўгди-ку, кетгандир» қаноати бир оз тасалли берарди нотинч вужудимга. Эшикни очган Содиқ Қаримович болалари кўнглини сўрашним унутиб, кабинетларига кириб кетдилар. Қулоқ солсам, гангур-гунгур суҳбат авжида. Тўлқиннинг дўриллаган овози... Энди бўлса: «Яхшиям кетмапти. Яна бир кўрар эканман...» зикри вужудимни оташдек қиздирар, муз сингари совутарди. Тандир ҳам иссиғида олади, деганларича, бу йигитнинг юлдузи мен бечорани печа кўйларга солар, истакларим тескарисини ҳақиқат айлар, борингки, ўзимни ўзим танитай қолдим.

Тезгина болаларимни тинчлаганимдан сўнг, дастурхон ясаб, уларни таомхонага таклиф қилишга мажбур эдим.

Доира стол атрофида гир айланиб ўлтиришдик. Овқат орасида Содиқ Қаримович ер остидан назар ташлаб кўяр: «Шаштинг пастроқ, мазанг йўқми?» саволини бергандай имо-ишора қилардилар. Мен эса ўзимни тушунмасликка, тундликка солардим.

— Кетган келар, кетмонланган келмас, Содиқ Қаримович,— дерди Тўлқин. Чоғи кабинетда бошланган суҳбат давом этмоқда.— Шўрхокидан шувоқўт ҳам ўсмаган нокасларга қарши жангдан омон чиқишимга, сизларга ростини айтсам, сира ишонмагандим.

— Иним Тўлқинжон, пешонангиз фаранг сартарошнинг қайроғидек текис ясалган экан.

— Қайдам, Содиқ Қаримович.

«Тавба,— дердим ичимда.— йигит юлдузиям шу қадар иссиқ бўлар эканми? Фикр, юз-кўзидан фикр ёғилар. Икки энли қошлари ўртасидаги тугун ғайир, сербардош табиатидан нишона бўлса керак». «Ишонмагандим», деганида чеҳрасида енгил табассум қони таралиб, кўзларидаги алланечук, менга кўпдан буён таниш шўх шева юз чуқурчаларига кўчганида, бўғиним бўшаб, қўлимдаги пичоқ пастга тушса бўладими.

— Ҳарбий госпиталь врачлари,— давом этарди пичоқни кўтара менга қараб-қараб қўйган меҳмон,— ажални енгиб, борлиғини бомба зирапчалари ғалвир айлаган шогирдингизни оёққа қўйдилар. Шунда, дунёга янгитдан туғилган аскар бола қолган умрини, агар ҳолу қудрати етса, тиббиёт йўлига инъом этувга аҳд қилди. Мана бугун, йигит аҳдимнинг ўтирик чиқмаслиғи сизнинг қўлингизда, устоз.

Сўзлари тугар-тугамас боши таъзимга келди. Кўзларим қуюқ, тўлқинсимон сочларида экан, мавлоно Жомий айтганлари ғизиллаганича фикримдан ўтарди:

Мевасиз шох бошин кўтаради тик,

Мевали шох боши саломда эгик...

Энди заррачаюм гумоним қолмади. Бу — ўша, «Барно менга ўптирди... ўптирди менга» тегажаклигида мактаб майдончасини бошига кўтариб қочсами, ета жинглак сочларини чимдиб-чимдиб юлганим кўз ўнгимда турди-да қўйди. Бўлганимча бўлдим: туриб кетай десам мажолим, ўлтираверай десам, ўриндиқдан йиқилиб тушмасимга ишончим қолмаган; шу ёшга бориб, эр кўриб, ҳаётимда сира-сира бу ҳолатга тушмаган бу савдони чекмаган эканман...

Яхшиямки, сизди шекилли, ўрнидан тура қолди. Ҳайр-хўш қилар эканмиз:

— Домла, Барно опамлар мени танимадилар. Биз мактабдош эдик,— деди-ю, гапни чувалтирмасдан чиқди-да кетди.

Оёқларим қалт-қалт титрар, бошим тегирмон тоши, кўзларимни қоронғилик босганича «гуп» учганимни биламан. Бир вақтлар кўзимни очсам, ётоқхонамиздаман: кўзчоқларим кўзларида милт-милт ёш, эрим бошимда парвона. Қани эди, ер ёрилса-ю, мен бенавони ўз бағрига олса.

Шу-шу турмушимиз лаззатини, тинчлигимни сўнгсиз хаёл олиб қочди. Тулларим — бедор, кунларим — бе-сабр. Кўнглимга хас ҳам сўгмас, қўлим ишга бормас, қўлоғим «тиқ» этган эшикда. Шайтон Тўлқин томон етаклар, шарм-ҳаё унинг хаёлидан юлиб қочар эди мени. Зимдан кузатиб юрган Содиқ Қаримович:

— Барнохон, раиғиғиз синиққан. Кўнгил очиш учун эртаги дам олиш кунда далага, лола сайилга чиқсак-микан? — таклифини қилдилар.

— Майлиз... — жавобини бердим.

— Жуда соз. Болалар ҳам бир яйрашади.

Саҳарда йўлга тушдик.

Кўклам: иффат, латофат, уйғоқ ҳаёт айёми. Нав-ни-қол, навқирон фаслнинг киши дилини ёзғувчи нозу карашмалари шу қадар-а!.. Ясси, ўркач-ўркач қирларнинг қия бағри. Табиат зим-зиллол гиламини бағри қон ёқут лолалар билан безаган. Бу фолдан сармаст тўрғайлар «чир-чир» сайрашар, «ўтни босма», «лолага тегма» ноласида парвонадек. Кўзларида юлдуз чақнаган, пешоналарида маржон-маржон тер ялтираган болаларим қучоқлари лолога фарқ. Содиқ Қаримович эса машина соясида китоб кўриш билан банд эдилар.

Якка ўзим қир ошдим. Меҳримни тортган жўра лола сари яқин боришимни биламан. Қаёндандир пайдо бўлишган жуфай тўрғайлар сайраши, чириллаши хатарнок пардаларга кутарилгандай сезилар назаримда. Энгашдиму лолаларни узишга қўлим бормади: саломга эгилишган ёқут қўнғироқчалар ҳимоясида, ер чуқурчасида заргар қунти билан тўқилган саватча — олачипор тухумчаларни ардоқлаган тўрғай ини. Шу тобда хаёлимдан Тўлқин кечди. Тинч хонадонга безовталиқ олиб кирган йигитни ўзимнинг айни ҳаракатимга қиёс қилдим. Уйим талай вақтни олиб қочган чоғи, бошимни кутарсам, қаватимда ҳалиги йигит — осмондан тушганиниям ва ё ердан чиққаниниям пайқамай қолдим.

— Барно опа, тўрғайлар аламда, ошнени бузилмасин? — дерди овозида алланечук қалтироқ сезилган Тўлқини.

— Опа дейишингиз сабабини англамадим? Мактабдош эканимизга иқрорингиз қайда?

— Сабаби — саловатингиз босгани...

— Қариб қопсиз денг?

— Йўқ. Менга ошна ўша кўзлар, фақат қиттак уйчанроқ... Ўша жамалак, фақат ўрими бир қадар ўзгача...

— Уят эмасми?!

— Балки? Уятдир... Домлани, у киши оиласини ҳурматлаш қарзим, албатта. Аммоки, тўғрилик юзасидан, виждонга тескари бормаслик мақсадида айтиб қўя қолай...

— Ҳожати бўлмаса керак. Хайр.

— Илтимос. Бир нафас тингланг. Уйингизга борганимдан, қувноқ болалигим, тотли кунларим ўртоғини қайта кўриб қолганимдан ўта пушаймондаман... бағрим — мана шу лолалар бағри... дилим — ана у тўрғайлардай нотинч, аламда...

— Очиқ кўнглингиз учун миннатдорман, — ўзимни босишга, қинидан отиламан дегувчи қалбимга сув сепишга тириша, зўр-базўр давом эттиролдим сўзларимни. — Тақдирдан нолишга асосим йўқ. Гап шу ерда қолсин. Учрашмаслигимиз мақсад. Тўрғай ошиёни ҳам, домла хонадони ҳам, сизнинг йигит дилингиз ҳам озор чекмаслиги муддаом... Тўлқинжон, одамийлик юзасидан... илтижо қиламан... мен билан учрашувга фурсат изламаслик ваъдасини сўрайман сиздан?

— Ақлим қалбимни енголса, сиз айтганча бўлсин, Барно, — деди-ю, узоқлашди мендан.

Ўзимни қаерга қўйишни билмаганимдан, тезроқ уйга қайтиш йўлини қилдим. Кундузги ҳаловатимдан асар, тунги уйқудан қатра қолмаган. Эртаси домла институтдан хафа бўлиб қайтдилар: Тўлқин аспирантурадан кечиб, геологлар билан узоқ экспедиция сафарига қарор қилган эмиш. «Ёшлик — бебошлик экан, бундан буёқ аспирант зоти баримни ушлаб бўпти», сингари шикоятмуз мулоҳазаларини такрорлай кабинетларига шўнғиб кетдилар.

Менинг шуурим эса зиддиятлар осмонида кезар. Бир лаҳза Тўлқиннинг мард қалбига, оқил номусига таҳсин ўқисам, иккинчи дақиқа, қилмишига қарши қўзғаламан, унутиш учун, кўрмаслик ниятида йўл изламоқда, мен бечора осойишталигимни бузиб қочмоқни мақсад этган дейман; бир йиғлайман, бир овунаман... Севги нашъаси, шу ёшга кириб биринчи бор севги туйғусининг соҳибаси

бўлиш... Бир эримга ачинаман, бир хотини қалбида севги ўтидан ҳатто қора чироқ ҳам ёқолмаган эркак шаънига нафрат ўқийман. Айбдор — ўзлари, дейман.

Кун кунни қувлаб, орадан бир йил чамаси ўтиб кетди. Бир кечаси Содиқ Каримович уйга қайтмадилар. Азонга яқин телефонда:

— Барнохон, мени кутманглар. Бугун ҳам кеч қайгсам ажаб эмас,— деган эдилар:— Яхшиликми ўзи?— сўраб қолдим, кўнглим бир бахтсизликни сезгандай гулгулада эди.

— Кеча самолётда ановини олдириб келдик.

— Ановингиз ким?

— Ким бўларди? Тўлқин-да!— товушларида зарда, гашлик ва ачиниш урғуси сезилиб турарди.— Оёғи остидаги чўққи тош кўчиб, жарга қулапти. Боши ёрилган, кўп қон кетган, ҳуши ўзида йўқ.

— Умид... яшашлигига?

— Мингдан бири. Аҳволи мушкул... Болаларни ўпиб қўйинг!

Бу хунук хабар мени тош қилди, ер билан битта бўлдим. Иситмам юзимга урди. У йингитнинг меҳригиёси... Бешафқат тақдир, наҳотки, мен бенавога чин севги чечаргани шунчалик кеч раво кўрса-да, яна юлиб кетмоқчи бўлса?!

Барча кечинмаларимни ипга тизиб, тарозига солиб кўрдим: уйнимизга кириб келиши: «Бағрим — мана шу лолалар бағри», дейиши, дабдурустдан жўнаб кетиши ва ниҳоят, бу машъум хабар бир томонда, менга олам-олам яхшиликлар қилган Содиқ Каримович, оила, болачақа бахти иккинчи томонда. Қай бирини танлашим инсофдан? Албатта, иккинчисини-да. Энди мен учун севги савдосига бало борми? Кўзичоқларимга бўлган меҳр-муҳаббатим қаршисида, оила бурчи олдида кечиккан биринчи севги туйғуси денгиз кўпиклари гирдобидаги писта пўчоқ эмасми? Уфф-ф... бечора бошим!

— Бўлди... бугунча етар, онагинам, толиқдингиз,— бўғиқ овози зўрға эшитилган Профессор ҳам (ким билсин, бу балки, унинг-да ўз ёшлигидан даракдир) ҳиссиёт дунёсига боши билан кўмилганди.— Манави дорини ичворинг-а, бош оғриғи таққа тўхтайдди.

— Майлиз... Дафтаримни бекор очган ўхшайман. Зериктирдим, чамаси?

— Йўғ-эй, бажонидил... Айни муддао, фақат, кечмиш алангаси жонингизга андак азоб бермоқда, фаразимча?

— Азоб?.. Шу ўринда янглишган кўринмасиз, Профессор. Азоб эмас, тотли ва аччиқ хотира, бахт ва бахти қоралик тарихи. Ҳушингиз бўлса?

— Бажонидил. Қулоғим сизда, онагинам.

— Хуллас, печук клиникага бориб қолганимни, палатасига кириб, қошу кўзини силаб ўлтирганимни ўзим ҳам билмайман. Палатага кирдим эримдан андиша қилсам-да, бўлгуси «миш-мишлардан» ўлгудай чўчисам-да, уни ташлаб, қайтиб чиқолмадим. Боқдим, меҳр қучоғига ўрадим, ярасига малҳам, ҳаёт билан видосига тўсиқ бўлдим. Ниҳоят кўзини, жон суғурувчи кўзларини очди:

— Барно, сизми?..— деганини биламан.

— Ялинаман, гапирманг... жим ётинг.

— Ваъдани бажаролмадим... кўринмаслик ваъдасини, кечиринг мени...

Бағримга олдим, кўзларидан тўйиб-тўйиб ўпдим. Севгим ҳароратини, меҳрим жамолини тўкиб солдим. Тўлқинжоннинг яланг тўши остидаги мард юраги қинидан отилгудай; бадани қизиган, кўзларидан тирқираб оққан ёшининг таъми лабларимни куйдириб, севги, чин севги, аёл қалбида уйғонган биринчи севги дардининг илоҳий сирларига пайванд қиларди, мен бечорани... йнгиб бечорани... Кўкрагига ямоқ тушмаганига, ўз севгисини излаб, йиллар ўтқазганига, шу дақиқада бахтиёр эканига... эканимизга... имоним... имонимиз комил эди.

— Камалак!.. Барно, қараи-а... камалак...— дея алаҳсишга киришса бўладими.— Сир билан Аму қовушмоқчи бўлишса, камалак отар эканлар... Камалак Сирдан чиқиб, Амуга тушган... Шайдоси эдим... кўп изладим, камалакни... Сизни... Камалак ўз бўёқларини баҳор чечакларига қиёс, бодом, гилос, ўрик, шафтоли, зилол қирлар, ясси тепаликлар бағрида очилмиш лолалар, тўрғай алами эсингиздадир, лолалар ўз рангларини камалакка тақлид айлар эмишлар... Сиз шу камалак, лола назокат камалагим... Аммо, умрингиз... севгимиз... камалак умрига ўхшамаса... зора, абадий бўлса...

Мен бахти қорани симобдай эритди-ю, жон берди, ўлди-кетди Тўлқинжон. Дод солганимча палатани ташлаб чиқдим. Уни кўмдилар. Мени билганим, кун сайин, бир даста гулу мзористон бўлиб қолди. Қабри ёнида тунларни бедор ўтказиш — битмас-туганмас хаёл эди мен учун...

Тавбаларига таянган у киши эса Содиқ Каримович насиҳат қилиб кўрдилар — қор қилмади; меҳр-иззагини

ешира инсофга келтирмоқчи бўлдилар — ёрдам бермади. Сўнгра, у киши аламларини яна ичимликдан олишга тутиндилар. Кун ичар, тун сармаст. Болаларни қариш-деширишикига узатдилар. Уйимиздан фаришта кўтарилди. Уз ёгимизга ўзимиз қовурилдик. Начорам?

Унги кўклам келиб, табиат кўм-кўк либосга беланганишим, гулу чечаклар кишилар чиройига чирой қўшганишим пайқамай қопман. Икки баҳор ўртасида, атиги-я, шунча ўзгардиш...

Оқшом қўйилар экан, мазористонга кириб бордим. Атроф сув сепгандек. Фақат ғир-ғир эсан ҳайдар шамол кўз ёшларимни олиб кетишга тиришгандай, «кет, кет!» дея кўкракларимдан итаргандай. Йиғладим, овуңдим, яна йиғладим. Кечмиш баҳор... ясси қирлар... «Бағрам — мана шу лолалар бағри... дилим — ана у тўрғайлардай нотинч, аламда...» деган Тўлқинжоннинг қалтироқ жаранг сўзлари кўзимдан, қулоғимдан, дилимдан яримас...

Гира-шира тонготарда уйга қайтибман. Эшикни очиб, кетганини босдиму бошимни бир совуқ нарсага уриб олдим. Кўзларимга инонмайман: у киши, ўзини коридорнинг оёғига осган Содиқ Қаримович мурдаси... Ҳуш-беҳуш ҳолдаги хатни кўтардим:

«Барнохон, мени қарғаманг. Шодлигимни, сизни йўқотганимдан сўнг, одамлик омонатини бой бердим. Тамом. Занфлик, беиродалик, афсуски, энгди. Энди бирон нимага керагим йўқ — дўстларимгаям, сизгаям. Мени даврадан чиқазишди. Балки ҳақдирлар. Қадрингга ўзинг етмасанг, ёру биродарлар ҳам беқадрлик кўрсатишар экан. Беқадрликдан қўрқинг, қочиқ бўлинг!

Тоҳир-Зухралар, гўдакларим қолишди. Пешоналарини силарсиз, токи етимлик хўрлигини чекмасишлар. Аллодо. Мени кечирасиз умидида Содигнингиз».

«Войдод!» солиб, кўчага ўқдай отилганимни билман. Қолгани эсимда йўқ...

* * *

«Очилган дафтар» Профессорни тамом ҳангу маъна билан. Унинг елкаси оғир тош остида, кўзлари бежо, олазарак, нафаси қисилган. Хайр-маъзурни унутганича палатадан, Барно қошидан чиқиб, йўлга тушади. Тонг отмоқда.

«Э, нодон Профессор... Аҳмоқсан, беқадрсан,— кексалардек оғир қадам босаётган Профессор лаблари шу сўзларни ҳижжаларди.— Одам деганнинг ҳол-аҳволдан огоҳ бўлиш ўрнига, меҳр-карам қўлини чўзиш ўрнига, дакангхўрозлик қипсан. Ишдан, партиядан ҳайдаб-миз-а. Бу кечирилмас гуноҳни бўйинга олишим, тезроқ ўртоқларимга айтишим лозим. Ҳа, азизлар, беқадрлик — камоли телбалик!»

5.IX.1964

Тошкент

КЎЗЛАРИ ЧЎЛПОН

(Қиссадан ҳисса)

Хастасан, кўргали ул
дилбари жонон келадур,
Юзи маҳ, юлдузи ўт,
кўзлари чўлпон келадур.
Сурма тортиб кўзига,
қирмизи кўйлакни кийиб,
Уйнатиб ханжарини
қилғали қурбон келадур.
Ҳамза

Қиш оғир келди. Қор... қор ва яна зилдай қор. Қариялар ҳикматича, бу — кўм-кўк кўклам, сержило ёз, тўкин-сочин куз нишонаси эмиш. Ноқобил табиат, ер-сув шайдолари ўзларида йўқ. «Айнанай сиздан, отахон, оғзингизга новвот-эй», дейишларини қўйишмайди. Чунки, устма-уст икки фасл қайтарилган қурғоқчилик суяк-суякка қадалган, омбор-да ҳаминқадар.

Қордан, аёздан кўнгли зиғирёғ одамни ажаб эркаламиш ҳайдар шамол эсди-ю, уд кирди, ҳуд кирди — деҳқон пайтавасига қурт кирди.

Боғимиздаги ниҳоллар — қандил ўрик, сим олма, кашмири гилос, луччак шафтоли гулласа, нишона берса ажаб эмас... Кўргим бор! Дунё битмас-туганмас ташвишларини бир чеккага йиғиштириб, кўклам кунлари она-юртимни кезмакни, ёру биродарларим билан дийдор кўришмакни қаттиқ армон қилгандим.

Аттанг, насиб бўлмади: узоқ сафарга отланиш мажбурияти яна оёқ остидан чиқиб турса — иложим қанча... Мана кун-уззукун океан устида бешик тебратиш ниҳоятига етаётгандай. Нью-Йорк тизма чироқларининг қўйилиб бораётган самолётимиз қанотларида ялт-юлт ўйнаши — шундан белги. Табиатим ғаш, негадир, беҳузур.

Ҳаял ўтмай қўндик. Самолётдан чиқишим билан азимкор аэропортнинг кўзни олгудай жимирлаган сонсиз юлдузлари, димоғимга «гуп» урган дим, қўланса нам ҳавоси тоби тоқатимни тарс ёраёзди. Дилимни чулраган аввалги ғашлик, беҳузурлик ҳам гап эканми?!

— Ҳой, жаҳонгашта йигит!.. Акмал!

Овоз эшитилган томон аста ўгирилсам, ёшлик-бебошлик йилларидаги елкадошим Умиднинг шўх чеҳраси,

илиқ табассуми. Кўнглим андак ойдинлашди. Қулоч очиб кўришдик:

— Умид, дўстим... кутилмаган дийдор кўришув!

Хорижий мамлакатларга қилган сафарларимда Умид каби журналист йигитларимизни кўп учратганман. Аммо буниси ўзгача. Бўйчап, жуссаси миқти, қотма, манглайи очик, қошу кўзи тўсдек бу буғдойранг йигит (ҳали ўттиз-ўттиз бешлардан ошмаган чамаси) талайгина одамий хислатлар мужассами: нозик нафосат, ҳушёр ақл, чарчамас омиллик; мусофирликда йўлдош, қутлуғ кунларда улфат, бошга нотавонлик ёғилса ҳамдард, боришгани, аллақачонлар оқу қорани ажрим этган йигитлардан. Қусурини ҳам айтай: чарсроқ... табиатида чарслик аломатлари йўқ эмас; аҳён-аҳёнда эса қиёфасида ҳали мен фолни очолмаган маъюслик ҳавоси ҳам кўланка берарди.

— Акмал, «Қадиллак»ни мен ҳайдайми ёки ўзлари?

— Шўхлигинг қолмаган кўринади, Умид! Ҳайда... Париж, Қоҳира ва ё Токиода қўлимга тушиб қолсангми, машина рулини ушлатиб бўлман... Шу шаҳар йўллари ҳозирча менга ноошно.

— Колумб! Янги кашфиёт...

— Кашфиёт сендан. Қелганингга икки йилча бўлди-ми?

— Бир доvon ошиб, иккинчиси.

— Уйлангандирсан?

— Бўйдоқ ўтишни маъқул биламан.

Сўнги саволим Умидга ёқинқирамади. Кўзларидаги шўхчанликни хира булут, ҳалиги кўланка ҳавоси босгандай туюлди назаримда.

Умиднинг айтишича, тош, темир, дуд ва алаф исканжасида куну тун, бир лаҳза ҳам тинмай айюҳаннос солиш бу ёрилгудай тўқ, ўлгудай оч азимкентда истиқомат этувчиларнинг ҳар ўнидан бири телба эмиш. Ажабо, нечун ўнидан беши эмас?

Биринчи таассуротим шу: табнат чиройи, одам назокати, тирик жон асабияти бундагидай «маданий» тазйиқ, ҳақорат остида қолган бирон макон бўлмаса керак жаҳонда. Умид кўмагида муздек совуқ, олтин каби шафқатсиз, аврама илон сингарин айёр, бадҳаво шамолга ўкшаш бесабр шаҳар — Нью-Йоркнинг диққинафас, одам қафас кучаларида кезар эканман, шу қаноат қайта-қайта кўнглимга келар, хаёлим ҳалиги сўроқ гирдобида чир айланар: ажабо, нечун ўнидан тўққизи эмас?! Одам боласининг бардоши метиндан ҳам серчидам экан-да?!

— Акмал, сувдан ҳолва пиширувчиларни кўришга қалайсан?— деб қолди Умид кунларнинг бирида.

— Нима эди?

— Оқшом «Уолдорф-Астория» меҳмонхонасида йиғин бор. Долларпазлар тупланишади. Ҳа, айтмоқчи, Бешинчи авеню билан Марказий истироҳат боғини сайр қилишга иштиёқманд эдинг. Йўл-йўлакай уларниям кўрардик?

— Бупти. Йиғин мақсади нима экан?

— Бўлғувчи сайлов машмашаси. Илмакаш тулларлар иситмаси кун сайин кўтарилмоқда: «Янги президентлик кимнинг чекига тушади?!»

— Кеча қаҳрамони?..

— Қилдан қийиқ топғич бир шўртумшуқ,— дерди Умид қўнғир сочларини авайлаб тараганича.— Давоми «Уолдорф-Астория»да, кетдикми?

— Мен тайёр.

Бешинчи авеню пулдорлар кучаси экан. Бир томонида Американинг кўҳна архитектурасига хос бесўнақай ҳашаматли бинолар қадди, иккинчи бекатида эса кета-кетгунча Марказий истироҳат боғи. Баҳаво, сайилгоҳ манзил. Одам шиға. Сувнинг тишиғида, ўтнинг ўсиғида юрийдиғонларнинг кўпи шуида: ўз зулфини ва нафис олтин занжирда орқасидан эргаштирилган лэйчаси юнгиши адаш рангга бўятган хандон-хушон хонимлар дейсизми? Ўз киндигини ўзи кесган тахтакач тамтам қизлару суяги бузуқ дакангхўроз йигитлар дейсизми? Меҳнат аҳлини чўмичда қоқа-қоқа умри ўтиб кетган киборлар — ёш бўламан ҳавасидан ҳануз кечгиси йўқ ҳалим чолу қоқи сатаглар дейсизми? Эрмаги отишўлдириш машқидан иборат бетийиқ норасидалар дейсизми? Қўйингки, истаган «башара» оёқ остидан чиқиб қолса, ажабланмагайсиз.

Оқшом қўйилмоқда. Сайилгоҳдаги хахолашиб кўлишлар, шақиллашиб сўзлашишлар қайноқ қаҳвага тушган қантдек эриб кетганини сезмай ҳам қолдик. Бесўнақай ҳашаматли бинолар деразасида серҳашам, бесўнақай қандиллар чарақлади. Бўшаб қолган боғ ўриндиқларида эса чок-чокидан сўкилай деб турган бобойлар пайдо бўлиша бошладилар.

— Бу қимтинларлар оқшом ҳавосини олишга чиқишганми?

— Оқшом ҳам, тун ҳам, сафар ҳам шуларники,— дея кўзимни очади Умид.— Олазарак афту ангорларига тузукроқ қарагин-а?

— Ҳим-м... Бошпанасиз гадолар.

— Нариги томондаги қандиллар сўнса, булар бемалол чўзилиб ухлашлари мумкин. Унга қадар ўриндиқда ўтириб мизғишга мажбурлар.

«Уолдорф-Астория» меҳмонхонасида одам қайнар булоқ. Ҳавода ичимлик ҳовури, сигара ва сигарета дуди, хушбўй атир ҳиди, кулги, мунозара, ғийбат говур-ғувури.

— Ҳов, қалами дудама жаноблар, оналарингиз турвасидан беш кун олдин тушгансизлар-ку, нега кеч қолишни одат қилдиларинг?.. Гурунгларинг ҳув ана у бурчакда, илдамроқ...— тупроғини илон инидан қарзга олган, ўшандаям сувилони инидан, зал бегининг тузсиз қочириқларига аҳамият бермай, кўрсатилган бурчакка ўтар эканмиз, баъзи суҳбатлар юлуғи қулоғимга етарди. Мана улардан бир-икки шингили:

«— Бадҳаво гап, бадҳаво... Аждодларимиз удумини унутмаслик лозим,— бу сўзлар сариқ эчки соқолини дароз ҳамсуҳбатининг кўкрагига тираб олган кўзлари ола-кула жанобдан чиқар эди.— Бу қора тумшуқлар (ҳали йигирма миллионлик халойиқ дедингиз-а?..) лабига кесак суртиб, қора хизматимизда юришаверади. Тамом-вассалом! Қай бир президент Америка ҳабашларини озод этишга қўл урса, бошига президент Кеннеди куну тушади. Тамом-вассалом!..»

«— Бетонзор қора ўрмонда яшашдан кечамизми, йўқми ўзи?— буниси зиёлилардан бўлсамиз? Тараша қоматини икки букканича қаршисидаги қорни қаппайган жаноб фрагининг тугмасидан торта, гапидан қолмайди.— Ҳим-м... Нью-Йорк кўчаларида ҳатто қуш учсаям нафаси қисилиб ўлади. Ҳим-м... бу бетонзор қора ўрмонда туғилган ёшлар жиноятини, диёнатсизликни, нашавандликни касб қилишмоқда. Ҳим-м... Бугунги газеталарда: «Бўйида бўлган тўққиз яшарлик нозанин», «Олтига кирган мана бу йигитча ота-онасини ўлдирипти»... Азбаройи худо, ўқидиларми?.. Ҳим-м...»

«— Джон, Джон, дейман?.. Намунча қовоғингни осмасанг, ширингинам?— дерди қимматбаҳо мўйна киймидаги суви қочган аёл эндигина сабз мўйлови кўринган қулоғи динг, суяги бузуқ, йигитнамо болага эланиб, — мен-чи, ўта айёр хотин эканман. Кечаги итальянча фильмдан лаб сўришнинг, қиҳ-қҳ... ҳа, ширингинам, лаб сўришнинг янги йўлини ўрганиб олдим. Тунда тилингда жошгинангни пайванд айлаб сўраман, ширингинам! Менга қарагин-а...»

«— Ха-ха-ха... Куёвтура Вашингтон сайрида эмишлар?— дея укки кузларини уйнатарди ёши утиб қолган мешкоб жаноб силлиққина жувоннинг нозик белига қўл юборганича.— Ха-ха-ха... айни мақсад, ойимча! Тунни оромда кечирсакмикан? Ха-ха-ха...»

«— Розиман... гапларингга розиман, рози!.. Ишопаман: тирик бўлсанг юрагимдасан, ўлсам — суягимда, Техасдан учган лочиним!— бу жони халак жаноб ҳам тилидан гуллаганлардан бўлса керак. Аммо лекийин, миллий шармандаликниям олдини тўсиш керак-да. Уятмасми? Ҳар туртинчи ҳабаш ишсиз... А? 16 дан 21 ишаргача бўлган ярим миллион негр болалар учун ўқиш ҳам, иш ҳам анқонинг тухуми...А? Ҳар олти оиладан бири кулбасиз... Америкада-я?!»

Дафъатан олаговур босилди. Залдагилар диққати кириб келган «нотик»да.

— Танидингми?— дея биқинимга туртиб қўйди Умид.

— Йўғ-э?? Олдинги сайловлардан бирида бор-йўги 112 овозни кам олган кони зиён эмасми?

— Уша.

— Кучаласи президентлик дейман. Яна тиришмоқчими?

— Орзуманд... лекин ҳозирча гапни дуранг қилишни маъқул кўради.

«Кони зиён» йигитчалардек сакраб стул юзига оёқ босганича панг овозда сўзлай кетди: димоғига яқин келиш амримаҳол... бутун ёлғонни оч қовоғига жо қилса, тингловчиларни дарёга ҳўл олиб бориб, қуруқ қайтариб келса... Жанобнинг коммунистлар, коммунистик жамият ҳақидаги бадҳазм вайсашлари эса худди арслонга юзма-юз бўлган сўқир тулкининг аялч тақдирини эслатарди:

— Жаноблар, хонимлар! Биз шод бўлишга ҳақлимиз. Коммунистлар орасидаги ўзаро низо ўт олмоқда-я! Тўқайга ўт кетса, ҳўл-қуруқ баравар ёниши эсларингдодир? Жаҳон халқлари тарихига улар таъсирини бибурдга чиқазиш, «Озод дунё» мақсадларига қанот бериш фурсати етди. Коммунистлар шоҳида юрса, биз гулида юришимиз шарт!..

Залдагилар, айниқса, чийилдоқ хонимлар «потик»нинг бу сапча сўзларини қийқириқ билан қарши олишар:

— Америка шундайга интизор!

— Бизга айни шу одам раводан равол!

— Президент ўзи бўлсин!..— каби садолар пода чангидан ҳам қуюқ кўтарилар эди.

— Америка халқини сариқ чақага пуллашга ҳозир бу лийлочлар латта базми энди қизийверади,— деди Умид менга синомол назарини ташлаб.— Кетсак ҳам булар?

— Ажал отини ўзлари қамчилайверсинлар. Бу жиннихонадан мени тезроқ олиб чиқ, ўтинаман!

Биз «Уолдорф-Астория»дан чиққанзимизда қоронғи обдан тушган эди. Улганинг устига кўмган деганларидай Бродвей томон йўл солдик.

— Умид, «Известия» газетасида 20 — 25 йўллик хабарингни ўқигандай эдим?

— «Бирмингем — Бош Ассамблея — Кеннеди»ни айт-япсанми?

— Ҳа. Мулоҳазаларинг хомроқ қолиплаган кўринди чамамда.

— Бултур кесилган бармоққа бу йил йиғлашдай фойда йўғу қисқартириш, ёзилган мақолани қайчилаш ҳам эви билан-да!.. Тобинг бўлса, жижжасини, Бродвейга етканча, айтиб беришим мумкин?

— Бошла.

— Ўша ташвишманд кезларда,— ҳикоясини бошлади Умид,— расмий ва ғайирасмий Нью-Йоркнинг фикр-ёди икки нарса билан банд эди: Американинг Бирмингем шаҳрида кечган ҳодиса-ю, Бош Ассамблеянинг навбатдаги XVIII сессияси.

— Октябрда эди, чоғи?

— Йўқ. Сентябрда. Мумкинми, фикр бўлинмаса?

— Албатта мумкин. Кечир мени!

— Бирмингем. Якшанба. Шаҳар қуёшнинг ёқимтой зарбобида,— давом этди Умид.— Ҳабаш аҳли чехрасида нечукдир мағрур тантана ва собит осойишталик. Кўзларига юлдуз қўнган, қора майиздек ширин болаларини бисотда борича ясан-тусантирадилар-да, черков томон йўл оладилар. Ахир, бугун «Болалар куни», ҳайит.

Черков ҳузуридаги кенг-мўл ибодатхона қўнғирсоч болалар билан тирбанд. Олло таоло бандасининг, черков маддоҳининг «Бору йўқни афв этгувчи оқибатдир» мавзуидаги қироати черков гумбазидан акс-садо қанотиини олганича ибодатхонага ёғилар, ниҳол бошларни янада пастроқ эгилишга, ўт танларни андак букилишга мажбур этарди. Гуё бутун олам тантанали сукуту вазмин қироатдан иборат. Гуё Бирмингем ҳабашлари ҳам оқ танли ирқчиларининг найранг ва ҳа-

портларидан халосу ўтган ишга саловат деганларича
орзу чечаги — ҳуррият, инсоний тенглик соҳиблари. Бу-
гунги Америкада-я?!

Бироқ, фавқулодда, илоҳий сукут ва серсавлат қи-
роатнинг нақ ўртасига чақмоқ келиб тушгандай бўла-
ди. Черков гумбази ларз тебранганича иккига ажра-
либ, деворлари уридан кучарди. Одам одамни, ота
болани, эр хотинни танимайдиган хунук манзара: на
қий чувчинг ниҳояси бор, на портлатилган черков де-
ворлари остида гўшт бўлган кичкинтойлар ҳисоби ва
на бечора ота-оналар фарёдининг сўнги!

Ана томоша... «Ҳурриятпарвар» Америка!.. Расмий
Американинг шарҳига кўра, бу шунчаки ҳодиса, тур-
муш гаройиботлари экан. Олий ирқли кимсалар битта
бомба ташласа ташлабдилар-да. Нима бўпти? Хўш,
унта-йигирмата манглайи қоралар дунёдан ўтса осмон
урилиб ерга тушармиди? Америкада бундай гаройи-
ботлар бўлиб турмаса, биз зерикиб қоламиз, дейиша-
ди улар тиржайганларича.

— Тавба! — Умид сўзларини бўлдим чидай олмас-
дан. — Наҳотки, бу разил фалсафа йигирманчи асрда
ҳам яшаш ҳуқуқига эга! Ҳа, афсуски, яшамоқда. Яна
лоқайд мунофиқликка пул берасан!

— Ошга ўртоқ, бошга тўқмоқ, шулар. Давомини
эшит. Қуни эртаси, бир юз ўн бир мамлакат вакилла-
ри, жумладан, ўттиз иккиси Африкадан, жамулжам
бўлган Бош Ассамблея минбаридан путқ сўзлаган
Америка президенти, инсонга чин муҳаббат, башарият-
нинг абадий озодлик ҳаққу ҳуқуқи, халқлар қон-қар-
донлиги бонсида қовун туширди.

Ғарб камоли — озодлик тимсоли. Шарқ айни зулм
маконимиш.

— Биз ўйлаймизки, — дея сўз қотарди аллоб-қаллоб
жамият сайроқиси, — бутун дунёда, Шарқий ва Ғарбий
Европада ҳам, қадимий ва ёш давлатларда ҳам жум-
лаи инсон ўз келажagini, ирқий айирмачиликдан пок
ва зулмдан озод, тазйиқсиз ва урушсиз ўз келажа-
гини танлашда эркин бўлиши зарур... Барча халойиқ-
нинг чин ҳурриятга эришувига меним имоним комил...

— Ғалвасиз каллаям каллами!.. Ойни этак билан
ёпмоқчи бўлади-ю, уяти кўриниб қолганидан, дилозор-
одамбезорлигидан хабарсиз бу нотиқ... — Шу пайт,
Умид чўнтагидан бир қоғозни чиқариб, «ўқи!» деган-
дай, чироқ нурига тўғрилади.

«Бош Ассамблеянинг муҳтарам Бош секретарь жа-

ноблари,— қўлимдаги мактуб шундай бошланар эди.— биз «Вафодорларни парвариш этиш жамияти»нинг иззат-икромли аъзолари Бирлашган Миллатлар Ташкилоти сессиясига мурожаат қиламиз:

Худо ҳаққи, яхшилар, айтинглари-чи, қачонгача одамзоднинг энг яқин дўсти бўлган итваччалар, кечирасиз, яхшилар, вафодорлар кўчаларда нимчасиз ва лозимсиз олиб юрилади, хўш! Бу, жониворларга нисбатан адолатсизлик, ўта шафқатсизлик-ку. Ит — вафо, хотин — жафо, деган доно Шарқ.

Қисқаси, Бош секретарь жаноблари, «Вафодорларни парвариш этиш жамияти»нинг гоятда мумтоз таклифини, яъники, вафодорларни ҳар мавсумга хос либос ила таъминлаш масаласини Бош Ассамблея кун тартибига киритиш ва тегишли, барчага мажбурий қарорини чиқазиб беришингизни орзиқиб кутамиз.

Тўғри, иззат-икромли жамиятимизнинг бу таклифига қаршилар ҳам бўлуви мумкин. Айниқса, коммунистлар. Иттифоқо, улар — аслида тошюрак одамлар. Агарчанди, Бош секретарь жаноблари, шундай вазият содир бўлиб, овозлар бўлиниб кетиш хавфи туғилса, майли, коммунистларга айтишингиз мумкин: бизнинг таклифимизни қабул билсалар, «жамиятимиз» марксизм фалсафасини тан олишга ваъда беради. Ҳар нечук вафодорлар либос соҳиби бўлишса бас!..» ва ҳоказолар.

— Васиқаси қалай?— дея кулди Умид, мени йўлга солмоқчи бўлиб.

— Ўргилдим васиқасидан!.. Кулайин десам йиғлагим, йиғлайин десам кулгим келади.

— Ошиқма. Улгурасан... Бу мамлакатда турли «жамиятлар» беҳисоб, чуқурда ачиган лойдай: «Вафодорлар жамияти», «Джон Бэрч жамияти», «Ўғрилар ҳукумати», «Ҳоҳишалар гурунги» каби ахлатмаконлар шу кунларда айни авжида — ойда тутам, йилда қулоч.

— Ринд табиатларига балли!

— Ана шу ринд табиатларининг оқибати 22 ноябрда ўзининг мараз башарасини ошкор этди. Америка президенти Америка зодагон разиллари — ёри бадахлар отган ўқдан юлдуз кўрмай жон берди.

— Гарчи тарихий параллеллар кўп вақт ўзини оқламаган бўлса-да, Умид, негадир, 22 ноябрда Далласда отилган ўқни эслашим билан 1933 йил 27 февралда Геббельс ва Геринглари томонидан Рейхстагга ўт қўйиш воқеаси кўз ўнгимда айланаверади.

— Гапларингда маълум ҳақиқат бор, албатта. Ҳар
икки воқеа ҳам, айнан мақсадни кўзлаб саришта қилин-
гандай... Лекин замон бошқа, ўзгарган. 1933 йилдаги
Германия қайда-ю, бугунги Америка қайда... Энди-чи,
коммунизм душманлари бу каби юмушлардан ой кўрол-
майдилар, шубҳасиз!.. Ҳа, ана, бродвейга етаёздик. Кўзи-
ни тўрт, оёқни олти қилаверасан.

Бродвейдагилар дарёдан бир қатра-ю, офтобдан бир
варра, кун кўрганнинг кунни ортиқ, келиб қол, олиб қол,
шўхлигингни қилиб қол нақли билан кирдикорларини
юритар экалар. Нур кўмагида: «чархифалак чироқлар»,
«шаҳвоний рекламалар», «ўғил — ота-онасини сўйди»,
«итга ётган аёл», «беш йигит бошини олган қиз», «ик-
ки жувон — бири эр, бири хотин», «фоҳиша ва доллар»
сингари киношиорлар воситасида нурсиз, ҳаёсиз омил-
ликлар, падарфурушу неварахарид тадбирлари булоғи-
нинг кўзи катта очилган. Ҳезалакчалиш йигитлар, кун
кўрмас ерларини ҳам ошкор этгудай қичиқ жувонлар,
кўкиори-ю, нашавандлар, газзоблар, олғирлар, юлғич-
лар, хуллас, одамийликни унутганларнинг бариси шу
кўчада.

Биз «пайғамбар»лар манзилидан чиқиб қолдик. Исо
пайғамбар либосига ҳимраниб олган кимса, атрофига
ўн-ўн беш лақмани йиғиб, «оташин» нутқ айтмоқда:
«Ҳой, бандалар, мен Исо пайғамбар бўламан. Парвар-
дигори олам олдиларидан келдим. У олий зотнинг муъ-
табар сўзларини келтирдим. Сизларга парвардигори
олам дейдиларки, эсларинг борида коммунистлар та-
ғига сув қуймоқ — қарзингиз ҳам фарзингиздир!..»

Нарироқ боғсак, унда ҳам одамлар уймалашган.
Ҳалигиси дароз пайғамбар эди, буниси эса юмрондек
ерга тортган, юм-юмалоқ пайғамбар: «Бандалар, сиз-
лар у даҳрийнинг алжишларига қулоқ солсангиз, гуноҳ-
кор бўласиз. Негаки, Исо пайғамбар у эмас, мен бўла-
ман. Сизларга арши аъло маконидан чин сўзларни мен
келтирдим. Тингланг!..»

«Пайғамбар»ларнинг қулоқни батангга келтирувчи
шанги овозларидан узоқлашиб улгурмаган эдикки, қар-
шимиздан чиққан алвасти аёл менга ёпиша кетса бў-
ладими: «Вой, вой ўлмасам, — дея мени эркалашга ин-
тиларди у, — унутдингми, эсингдан чиқардингми, сева-
рим? Беш юз йил олдинги кечани, лаззатли тунимизни...
бевафолик қилма, мана бу мегажинларга ўхшаб... Қу-
чонинг оч, гулгун бўса майи, шўх-шўх ашулалар кел-
тирдим... хушхўр ўйнашгинам...»

Яхши ҳам уйинга тушиб кетди-ю, бизни ўз ҳолимизга қўйди. Одамни дилхаста айлагувчи бундай ҳолатлар ҳар қадамда. Мана, яна бири. Икки кўзи кўр негр, устида Америка солдатининг йиртиқ-ямоқ кийими, скрипкани йиғлатмоқда. Кўксиди икки қатор орден ленталари тизилган. Ёнидаги қизчасининг аянч кўзлари одамлар қўлида.

«Қамоли эҳтиромим сизларга, болаларим,— дея бизга яқинлашарди ажаб нуроний, лекин кўзлари бежо она, қўлидаги қувачага бизнинг диққатимизни торта:— Бу қувачада соф ҳаво бор. Сизларга аталган. Олинглар!.. Мана бу гадоё топмас Бродвейда димиқиб қола-сизлар. Олинглар, қувачада соф ҳаво... Сизларга...»

Жоним ҳиқилдоғимга келди. «Асти қочмаган — номард», деганларидай, тўғри келган таксини ушлаб, меҳмонхонага қайтдик. Умид оғзида сўк. Мен ҳам гап очмадим. Шу зайлда ўз хоналаримизга тарқалишдик.

Бош оғриғидан қутулиш ниятида душга тушиб, ўзимни ўринга ташладим. Қани энди уйқу босса-ю, саёҳатимиз зил тоши кўнгилдан кутарилса... Аммо хаёл бор жойда уйқуга йўл бўлсин? Қочади-кетади. Ахири бўлмади. Умид хонасига кириб бордим. У ҳам бедор: ўзи ўринда-ю, ўйчан кўзлари шифтда.

— Ухлаёлмадингми?— сўради Умид вазиятини ўзгартмасдан.

— Шунча зўрласам ҳам келмади.

— Бора-бора кўникасан, бу нордон таассуротларга...

— Сен-чи? Кўникмапсан-ку. Кўзларингда маъюслик?

— Зийраксан, Акмал. Қизиғи шундаки, ифлос ҳаёт тутунини кўрсам-да, хаёлим гулда, тозаликда бўлади. Айниқса, ўтмишдаги бир тарих тинчлик бермайди.

— Мен биламанми?

— Йўқ. Бехабарсан.

— Сирми?

— Гард юқтиришни истамаганим учун сенгайм айтганим йўқ.

— Ундай бўлса, майли, айтма.

Шундай дедиму лекин дўстимдаги бир ҳолат баъзан мени ўйлантириб қўйди.

— Билсак?

— Тоқ юришинг.

— Уф-ф-ф... тотли кечинмалар нашъаси,— дея чойшабини очди Умид.— Кел, ёнимга кир. Агар жилляям

халақит, савол бермасдан тинч тинглашга ваъданг бўлса, майли, сўзлайин. Чидайсанми?

— Ваъда!— дея унинг ёнига кирдим. Бир фасл жимлик чўкди. Сўнгра Умид сўзга кирди:

— Акмал, сен йигит умрининг энг нодир фаслида жамол кўрсатмиш, нишона бермиш гулгунча — биричи севги илҳоми ва ёки захрини чекканинг борми? Сени-ку, билмадим, аммо мен пашъасниям, захриниям тортганлардан.

Хабаринг бордак эди? Ун саккиз ёшларимда бедаво касалга дучор бўлиб, жар ёқасида қолдим. Мени Шохимардон санаториясига жўнатганларида ўзимда бор-йўқ ҳолатда эканман.

...Бир палла санатория палатасида сал енгил тортсам бўладими. Бошим тегирмон тоши, аъзойи вужудим ёймоқда эди. Дилим худди исканжага олинган бир парча чўғ темир, ҳадемай муздек сувга чўкади-ю, «писс» этганича сўнади. Кўкракни айтмайсанми? Ёгжиллагани-ғижиллагани, тузоқдаги бедана каби ҳалак. Ҳаво, бутун коинотни тутиб ётган ҳаво мен дарди бедавога етишмаса-я. Эсиз навниҳол ёшим, шариллоққа урилган бошим, бошгинам... Эсиз она ҳаваслари, йигит орзулари, тотли умидлар...

Очилмасдан толиққан кўзларим (юлдузи аллақачонлар фасл-фасл офтобда қолиб ўчган чит мисол бўлса ажаб эмас) ланг очиқ дераза ёнида қад кўтармиш арчага, кўм-кўк арчалар сафига, ипак-ипак баҳор булутлари орасидан қорайиб тўш керган тоғ чўққиларига қадалар экан, ҳасадим қайнар, хўрлигим ошиб-тошарди. Дулана-дулана йўрғаламиш қайпоқ ёшнинг шўртак таъми пўрсиллаб кетган лабларимда сезилар, яллиғланган тилимни ачитар эди. Назаримда бўз йигитлар сингари саф тортган ям-яшил арчалар, оёғи ерда-ю, боши фалакка туташган сервиқор тоғлар меним бу фолимдан заҳарханда қаҳ-қаҳ ургандай; эй ўғлон, куч қайда, бурч қайда?— таънасини ёғдиргандай.

Нимаям қила олардим? Кулсаям, таъна тошларини отсаям ҳақли. Кўклам ёмғири жамолини очган сабз арчалар қайда-ю, мен раиғи заъфарон қайда? Мислсиз қудрат, муъжиза тимсоли бу метин қоялар қайда-ю, илгини сил касал қуритган мен нотавон қайда?!

Жаҳон харитасининг бир нуқтаси Фарғона водийси ила банд: ери — олтин, суви — шарбат. Одамларига қарамайсанми? Қайроқдек пишиқ одамларнинг бағри бутун, қўли гул, дилкаш, оқила оналари чаккасида

райҳон. Меҳнат офтобида тобланган қалқонтуш йигитлари дастида соз. Ҳилол қош, бодомқовоқ қизлари эса чирой, нафосат чашмаси. Бу водийнинг қоқ пешонасида, тизма тоғлар ҳалқасининг айни марказида Шоҳимардон ерлари қулоч ёзган. Биласан: қиёс қиладирларки, агар Фарғона водийси бир латиф нозанин бўлса, Шоҳимардон унинг гул барги каби хушбичим лаблари устидаги ҳусн — хол эмиш; агар Фарғона водийси обиҳаёт дарёси бўлса, Шоҳимардон бу дарёга жон киргизган обишарбат булоғи эмиш. Бу, албатта, муболаға, лекин чин, топиб айтилган муболаға: элу юрт севади-ю, муболағалар тўқийди, кўкларга кўтаради ўз хоки-покини. Шоҳимардон ором, шифо манзили дея, мен хастага мақтаган ерлари шу экан-да, деб ўйлардим. Бу жойларни кўрмаган бор, кўрмаслик ор, деганлари эс-эс хотирамда.

Ўйларим силсиласида талай дақиқалар кечди шекилли. Тимкўк қирлар нимолтин ранг олди. Бутун олам азамат қоя ортидан ўрмалаб кўринган қуёш нурида эркаланмоқда эди. Ҳаёт ёғдулари меним орзуларимга ҳам қанот боғлар, фикримни тезларди. Дейман: қани ёнди мажолим бўлса-ю, қуёш баркашини ана шу зўр қоя устида қарши олсам. Сўнгра, югура-ела қучоқ-қучоқ лолалар терсам. Саҳарнинг ўзидаёқ қоринлари тўйган оҳулар, қўй-қўзилар орасида кезсам. Тош остига бостирилган равочларни излаб топсам-да, майсалар тўшагида ағанаб-ағанаб баҳор рутубатини сўрсам. Кўнгил не лаззатларни тусамайди? Яна ҳамал-амал фаслида-я?!

Қайфиятим кимларнидир мен ётган хона томон шошилган дукури билан бўлинди. Ўз ҳоли-асроримдан уялганимданми ёки менга маълум, берилажак эзма сўроқлардан безганимданми, улар яқинлашган ҳамон кўзларимни юмиб олдим.

— Уйқуга толипти. Ёшини билдингизми, Любовь Николаевна?— бу кела қўл томирларимни текширишга тутинган эркакнинг вазмин, оҳангдор нафаси эди.

— Атиги икки ўнга кирипти,— жавоб берди майин овозли бир аёл.

— Йигирма? Ҳм... Ғур экан. Қасаллик тарихи?

— Икки-уч йил нари-берисида.

— Қон таркибини текширтирдингизми?

— Ҳа. Таркиби хунук.

— Бадани ўт ичида, аммо дилининг қуввати чакки эмас.

— Шу ҳисобига яшамоқда.

— Агар шундай экан бирдан-бир чора, Любовь Николаевна, қон қуйиш.

— Ҳайронман. Бектош Отахонович, кутарармикан?

— Дадил бўлинг. Организми ёш, ажаб эмас, жиловиши бизга тутқазса!

— Қошки эди.

— Исми нима экан?

— Умид... Умиджон!

— Умид... Хўб от қўйишипти. Тўхтаг... тўхтаг-чи, мен бугун Тошкентдаги бир дўстимдан мактуб олган эдим. Мана! Ҳа-а... Умид! Худди шу йигитча ҳақида. Марҳамат, утиринг! Уни сизга ўқиб беришим шарт. Қасал тарихи кафтингизда бўлади... Йигитимиз ҳолсиз уйқуда, шу ерда ўқисак ҳам бўлар?

— Қизиқ. Ишларимиз ўнгидан келмоқда-ку, Бектош Отахонович.

— Меҳнатингиз ҳам зое кетмас!

Кейинги икки йил мобайнида беҳузур умрим касалхоналарда, оқ либос кийган кишилар муҳитида кечгани учун бўлса керак, уларнинг ҳаракатларига, суҳбатларига бефарқ қарайдиган бўлиб қолдим. Минг қилсалар ҳам саломат одамларнинг дарди бедаво касал ҳолаҳолини, кечмиш-кечирмишларини қалбан англашларига, ҳамдард бўлишларига инонмай қўйдим. Ваъда берадилар — натижа йўқ, ишларинг кушойиш топиб, тузаласан-кетасан дейдилар, мен эса кундан-кун ўзимни жар ёқасида сезмоқдаман.

Бугун ҳам тепамда турган бу икки кимсанинг (бири профессор, иккинчиси врач экан), тақдиримга оид мулоҳазаларига қиттак ҳам қизиқсинганим йўқ. Тезроқ кетишларини, жим қўйишларини истардим. Лекин бир нарса мени ҳайратга солди: улар муомаласидаги том ҳурмат, муътадиллик, мулойимлик... Бектош Отахонович сўзларидан бол томарди. Любовь Николаевна жавобларидан эса шира-шарбат оққандай.

Зимдан, ўғринча, олдин Бектош Отахоновични, ундан кейин Любовь Николаевнани қизиқсиниб кузатдим. Профессор 40 — 45 ёшларда бўлса керак. Сермулоҳаза одам кўринади. Чеҳраси очиқ. Пешонасини кесиб ўтган уч йўл — кўпни кўрганлигидан, пасту баландни билганлигидан далолат. Врач Любовь Николаевна эса 30-32 ёшларни кечирган, мулойим хотин. Икки юзидаги муъжазгина кулгичи унинг бекаму кўст оқмағиз чеҳрасига доимий табассум тамғасини босгандай.

Шу орада улар дераза яқинидан жой олишди. Бурнимни жийирганимча кўзларимни чирт юмдим.

«Бектош, қадрдон дўстим,— мактубни ўқий бошлади профессор,— талай вақтдан буён хат ёзолмадим, кечир! Ташвишларим кўп бўлди, қийналдим. Москва остоначидаги жангда қаттиқ яраланиб Тошкентга қайтишга мажбур бўлганим етмаган экан. Ноқобил укам Умиднинг бетийиқликлари руҳий азобимни тошириб юборди...»

Ҳамхоналарим уткир назарлари мен «ноқобил»га тикилганини сезардим. Бектош Отахонович ўртага сўз қистирди:

— Ҳазилкашлар бизни ялакат данак дейишарди. Ҳалиги жангда у кўкрагидан, мен бошимдан ўқ едик. Иродаси метин йиғиту кўнгиш бўшлиги бор, таъсирчанроқ.

— Садафсиз дур, тикансиз гул бўлмайди, профессор.

Жавоб ўрнига, мактубнинг давомига тутинди Бектош Отахонович:

«... Агар эсингда бўлса, укам Умид ҳақида гапирган эдим. Биз икки ғирт етиммиз. Фарқ шундаки, мен ота-она меҳрини, тобу тоқатини бир оз бўлса-да курганман. У эса темир қанотлигида етим қолган: отаниям билмайди, онаизорниям танимайди. Ўқиб юрган кезларимда умри ўзгалар эшигида қолиб кетди. Дастёрчилик кучасида чекмаган машаққатлари бўлмаса керак.

Ниҳоят, укамни ўз бағримга олиш имкониятига эришдим. Мен ишлардим, Умид ўқирди: тинч, тоғли кунлар, ака — шод, ука — бахтиёр...»

Мактубдаги бу сўзлар мен ғамзадапи бир ўтга ташлар, бир сувга солар, чиндан ҳам, кошки, ўша кунларим айланиб келса?.. Мактабдан қайтиб акамни кутардим. Келиши билан, декчани осиб, таом ҳозирлардик. Сўнгра у китоб мутолааси билан банд, мен дарс тайёрлаш билан машғул бўлардик. Якшанбалари-чи? Бирга сайр қилардик: меним болаликларимга шерик бўларди акам, акажоним... ўша кунлар қайда?

«... Савдон муҳаббат, мени-да ўз йўлига солди,— мактубни ўқимоқда эди профессор.— Уйландим. Оиламизга яна бир одам қўшилди. У кишининг менга қадрдон умрдош, Умидга мурувватли она бўлишини истардим. Ваъдалар ҳам шундай эди. Бироқ, истакларим ўзининг тескарисига айлана борди. Умиднинг теран кўзларида бир вақтлардаги мунг аломатлари, менга

писбатан нечукдир совуқлик ҳолатлари сезила бошлади. Бунинг устига, хотиним ҳам Умидни мешинг меҳримдан узоқ тутишга интилгандай ҳаракатлар қилар, юрагимга ғашлик солар. Кейинча пайқасам, аёлнинг бағри торроқ, кўнгли хижил, феълида талайгина худбинлик қўйқумлари бор экан. Эсиз!..

Қойдим. Софдил кишилар ҳақида сабоқ беришга, яхши фазилатлар уйғотишга мажбур бўлдим. Бироқ, ўзингга аёнки, фурсат танг келиб қолди: Ватан уруши бошланишининг эртасигаёқ сафарга отландим. Икки-сидан қилган бирдан-бир илтимосим — ипоқликни, одам меҳригиёсини бой бермаслик бўлди. Лафз бир — одамлик ҳам бир, дердим. Чунки Умид ҳали норасида бола. Кўнглини синдириб қўйиш ҳеч гап эмас. Ўзинг яхши биласанки, бундайларни майиб қилиш осону тўғри йўлга солиш машаққат. Хуллас, жунадим...»

«Жунадим» эмиш. Айтишга жўн. Укангиз аҳволи не кечди? Танҳо қолдим. Яна ким билан денг... Кўнгли тош аёл билан-а! Хотинингиз ғайирлиги, укангиз чарчлиги бошингизга бало бўлди, акажон.

«... Фронтдан қайтиб келсам,— хат давомини ўқирди Бектош Отахонович,— Умид йўқ, уйдаям, мактабдаям... кўчага чиқиб кетипти: ўзи саёқ, қилмиши бетипқлик, ўртоқлари ўғри-газзоб болалар. Қидира-қидира зўрға ушлаб олдим. Тавба, одам ҳам шунчалик ўзгарар экан. Мўмин-қобил, соғлом Умид ўзининг астарига айланган: турқи совуқ, кўзларида дайдилик тикани, ранги синиқ, елкаси чиққан, тез-тез йўталишини қўймас...»

Акажон, кўп ноқобилликларни ишладиму, лекийин ўғирлик қилганим йўқ. Тўғри, дайди болалар даврасига тушиб қолдим. Оч-яланғочлик ўз ишини ўмарди. Ункамни совуққа олдириб қўйганим учун аскарликка ҳам яратмадилар. Уйимизга қайтишдан, хотинингизнинг заҳар сўзларидан, илон кўзларидан дайдилик афзалди менга. Бу заўғар сил касал ҳам ўз вақтида ишини бажармади: улардим-кетардим. Ёмонлик билан чарчлик мени синдирди. Синдирилган ниҳол қайта кўкармас, ё чуқиртак, қинғир-қийшиқ дарахт бўлиб ўсар. Ундай бўлишни, сизнинг беғубор кўнглингизга тинмай озор бера беришни истамайман, ҳалиям ўлимимга рошман. Акам ҳам, отам ҳам, онам ҳам сиз! Ноқобил укангизни кечиринг, акажон...

Шу тобда аҳволим оғирлашиб, ўзимдан кетибман. Акам хатларини нечук тугатдилар; Бектош Отахонов

вич билан Любовь Николаевна қандай қаноатға келишди — менга номаълум қолган эди. Эртасидан Любовь Николаевна қон қуйишни бошлади. Қани энди бегона қонни кўтаришга менда мадор бўлса? Ҳолсизликдан иситма кўтарилар, жоним бераҳм қийноқда, ўлим талвасасида. Бу азоб ниҳоятини чақираман, куним тезроқ битишини истайман, бошимда парвона Любовь Николаевнанинг юзларига қаролмайман. «Меҳнатингиз ҳам зое кетмас», эмиш... Ахир, муз устига итқитилган балиқ ўзини моматалоқ қилиб қанчалик уринса-да, бирдамас-бир тарашадек қотиши бор-ку...

Намозшомгул жамол кўрсатиш пайти бўлса керак. Ана кетдим-мана кетдим ваҳимасида ётар эканман, шундайгина деразам остида бир ёш нарсанинг тоғ жилғасини эслатувчи кулгиси эшитилса бўладими! Вужудимни заҳар босди; бу мегажин мендан кулмоқда, дердим. Қўнғироқ кулги талайгина узоқликдан иккинчи бор эшитилди. Дабдурустдан, шу тобдаги нафрат ҳисларим қизиқсиниш билан алмашса, ким экан, бир кўрсам, қиз бола кулгиси ҳам шунчалик беғубор, тип-тиниқ булоқ кўзида ўйнаган шабададай шўх бўлар экан-а? — сингари саволлар бошимни пармалай бошлади. Шу-шу эртаям, кечам қулогимни динг қилиб, ҳалиги кулги эгасининг шарпасини кутиш менга одат бўлиб қолди.

Бетийқлик кўчаларида саргардон кезларимда кўп номаълумчиликларни ишлаганман, билиб-билмай. Қўлимдан ўтган қизлар ҳам бўлишган. Аммо кўзи сузуклар билан бўлган муносабатда «оҳ-воҳ»га бориб етиш биздақангилар фалсафасига ёт гап эди. Энди-чи? Қайси бало ўрди мени? Ўзини кўрмай-билмай туриб, битта кулгисига шу қадар бино қўйиш! Ёки бу ҳолатим ҳам ўлим ёстиғида ётган кишининг чучмал хаёлотимикан?..

— Ҳой қизгина! Қалдирғоч!.. — бу, Бектош Отахонвичнинг менга таниш овози эди.

— Лаббай, профессор! — берилган жавобнинг майин пардалари мени шайдо қилган кулги соҳибасига тегиш нафас эканига шубҳам қолмади. Исми Қалдирғоч экан, Кулгиси тиниқ, шалди роқ булоқ нафасини эслатганди. Исми Қалдирғоч-а! Зангори осмонда кўкрак керган, шамолдан тез учмиш қуш жамолини кўз олдимга келтирди-қўйди. Хуш, кулгиси жондек ширин экан, овози насийм каби майин экан, исми ажаб топиб қўйилган эканку-я, бироқ қадди-қомати, қошу кўзлари қандай

бўлса, ақли расодир, табиати тоғ жилғасидек шўх кўришади,— деган ўйларим менга тинчлик бермас, мени дераза томон тортар, тур ўрнингдан, бир кўриб олсангчи, далдасини берар эди.

Тўхта-чи,— фикрим бойлоқдаги тойчоқ каби нотинч,— Бектош Отахонович уни ким деб чақирди: «Ҳой, қизгина! Қалдирғоч!»— деди. Бегонагаям, хотинигаям бундоғ муомала қилмаса керак эди. Қизимикан?.. Ҳа-а, қизидир. Унда нега Қалдирғоч: «Лаббай, профессор!» жавобини қилди экан. Қизи учун андак ўхшамаганроқ (овозидаги майинлик ва мойиллик ҳам шундан нишони-ёв) жавоб...

Шу зайлда кунларим ўтаверди. Оёққа ҳам босдим. Дераза олдида туришга қаноат қилмай, санатория хиёбонига чиқишни ҳам одат қилдим. Бектош Отахонович билан Любовь Николаевна ўзларида йўқ хурсандлар. Гўё дори-дармонлари наф қилган эмиш. Менинг борлигим-йўқлигим эса фақат бир мушкулот билан банди Қалдирғоч кулгисини эшитсам, гоҳ шўх, гоҳ ҳазил юришларини кўрсам, яқингинасидаги ҳаводан нафас олсам. У албатта, ҳеч нарсадан хабарсиз, мендек ранги заъфарон, сояда ўсган ўт каби нимжон нарсадан ҳавар ҳам қилса ажаб эмас.

Қалдирғочни узоқдан, зимдан бўлса-да, кузатганим сари таажжубим, меҳрим ошар, жумбоқ саволлар сони кўпаяр: танҳо юришни, бирон нарсага, айниқса, гулчечакларга тикилиб ўлтиришни, тинмай китоб ўқишни севади. Баъзан кулиб тўймайди, баъзан ўйга толиб қонмайди. Қаёнларгадир йўқ бўлиб кетишини қўймайди. Қалдирғоч рассом қиз экан. Кунлардан бир кун мең унинг мольбертини елкалаб «натура»га отланганини кўриб қолдим.

Тоғ баҳорининг ўша оромбахш кунларидан бирида жудаям енгил тортиб ўридан турдим. Апил-тапил нонушта қилиб хиёбонга тушсам, енгилгина кийинган, мольберти елкасида, тоғ сари йўл олган Қалдирғочнинг қораси кўриниб қолди. Таваккалига, менам қизнинг пизидан тушдим. Кўп юрилди. Тоғ киндигига кутарилдик. Қалдирғоч бир сада дарахт соясида тўхтаб, мольбертини ўрнаштирди, сумкасида чиқазган бўёқларини бир-бир териб чиқди-да, кўзларини тоғ чуққисига қалаганича илҳомга берилди. Мен эса Қалдирғочдан таллагина нарида, кўриб қолса учиниши мумкин хаёлиди, бағримни майсага бердим. Узимча, айти вазиятимни барра қўзичоққа кўз тиккан оч бўрига қиёслардим.

Бир парча қора булутнинг якка бўталогини (адашиб қолгандир?) ҳисобга олинмаса, шишадек осмон тамомила беғубор, борлиқ сукут пинагида. Оқ, сариқ, пуштиранг чечаклар билан безалган кўм-кўк майса бўйлаб елган шабада, чигирткаю асаларилар зимилдоқи табиат осойишталигини сирли лавҳага ўраб-чирмашга шошилгандай гўё. Иўталиб юборишдан қўрққангидан дастрўмолчамни оғзимга босдим. Ё тақдир, шу ҳолатнинг ниҳояси бўлмаса, дунё-дунё хаёлга чўмган рассомнинг ўйлари бўлинмаса, дейман. Мен ҳам, фикран, бўйчан бу қизнинг тенгсиз қадди-қоматини, чиройини дил кўзгусига кўчириш билан бандман. Афсуски, кўзларини кўролмайман, орамиз узоқроқ.

Дабдурустан момақалди роқ галдур-ғулдур кўча, яшин чақнаса, жала-ёмғир савалай кетса бўладими? Мундай қарасам, ҳалиги бир парча қора булут адашлари билан карвон-карвон кўчмоқда, оламга доврўғ солиб. Тоғ ҳавоси — сел дарёси, деганлари ҳақ гап. Қалдирғоч, ҳурккан кийикдай ўзини дарахт ҳимоясига олар чоғида, мен томон ўтирилиб «бу ёққа келинг» дегандай ҳаракатлар қила бошлади. Оббо, вой, шарпамни пайқаган экан-да. Қиз боланинг оҳудан ҳам сезгир бўлишига энди ишондим.

Оёққа босганимни биланмай, қарс-қурс чақпаган яшиннинг найзадор алангаси кўзларимни қамаштирди, қаёидандир пайдо бўлган шамол тўлқини кўтариб ерга урди мени. Яна сакраб оёққа босдим. Кўзларимга ишонамайман: сада дарахтдан фақат бир қулоч чўкиргак қолипти, холос. Яшин доврўғи Қалдирғочнинг устки кийим-бошини ҳам юлиб-юлқаб нимяланғоч қилиб кетган, зулфи шамолда паришон, баданини ёмғир ювмоқда. Олдига борайин десам — ўзимдан қўрқдим, уялишидан андиша қилдим. Қараб туришга эса сабр-қарорим йўқ заррачаюм, қалт-қалт титрайман, тишим-тишимга тегмайди. Ўзимни ерга отиб урдиму бошимни ўраб олдим. Бир вақт қарасам, Қалдирғоч — тоғ оҳуси бошимда турипти. Ним яланғоч-а! Кўзларида (ё тавбангдан, кўзлари чўлпон экан) даҳшат ва илтижо ўти. Сакраб туриб, устки кийимимни, шимимни ечдим-да, қарамасдан унга узатдим.

Йўлга тушдик. Сўз ортиқча эди. Кўзлар ерда. Санатория хиёбонининг айри йўлкасида индашмасдан ажралишдик. Омади келганлардан эканмиз дейман, бирон кимсага йўлиқмадик. «Толеингдан аканг, сал бўлмаса дoston қилишарди бутун санаторияга».

Палатага қорамни олишим билан Любовь Николаевнага дуч келсам буладими:

— Балли.., Шалаббо-ку?— деб кўз тикди менга.

— Ке-чи-ринг! Жалада қолдим.

— Тезроқ ечишиб, ўринга қиринг!

— Хўп.

— Елкангизни бериинг-чи, спирт билан қиздиришим шарт.

— Хўп.

— Қалдирғоч ҳам биргамиди?

— ...

— Умиджон?

— Ҳа.

— Бектош Отахонович ташвишда эдилар... Хайрият... У кишидай одамни ташвишга қуйиш айб! Дунёда камдан-кам учрайдиганлардан.

— Любовь Николаевна, сизга ўхшаганлар-чи?.. Қўйми?

— Албатта-да! Мен атиги шогирдман. Бектош Отахонович билганларининг юздан бириниям билолганим йўқ ҳали... Ана шундайлардан ибрат ола билишнинг ўзи бир фазилат бўлса керак... Энди бирон соатча ўриндан қўзғалмайсиз. Хайр!

— Раҳмат, Любовь Николаевна.

Кун қандоқ ўтди — билмадим. Кечки таомдан сўнг палатага кирсам, каравотимда Қалдирғоч устидаги кийим-бошим турипти: ювиб-таралган, дазмоли шай, майин атир бўйи димоғимга гуп-гуп урарди. Кўрдиму юрагим сабр қинидан кўчиб, ҳаловатимдан бутунасигга ажрадим. Ергаям, осмонгаям сизмайман, туни билан кўзларим бедор, хаёл, хаёл, хаёл... Қўнғир киприклари ҳимоясидаги чаноғи очиқ чўлпон кўзларида чақнаган даҳшат ва илтижо чиройининг жилоси, тараш-яраш қадди-қоматининг гулдай тоза, жон олгувчи ҳавоси хаёлимдан, кўз ўнгимдан бир дақиқа кетмайди. Қалдирғоч сингарин расо қизлар, чўлпон кўзлар севгиларини ерга ташламайдилар, албатта. Мен киму у ким! Чапан, ўқимаган, сил касалига дучор нотавонман, дея бир йиглаб, бир овуниб тушни зўрга оқарттирдим.

Қорасини кўрсатармикан ниятида азонлаб хиёбонга отилдим — дараги йўқ, кун билан кутдим — кўринмади. Яна бир уйқусиз тун, гала-гала нотинч ўйлар кечди бошимдан. Нонуштадан сўнг хиёбоннинг энг тўридаги ўриндиққа чўкиб, яна хаёлга толибман.

— Умиджон ака!— бу унинг нафаси эди. Хаёлми,

қақиқатми? Бирданига ажрим этолмадим. Шундайгина ёнимдан жой олган. Кўзларида уятчан хиргойи кулги. Айниқса, «Умиджон ака» деганини айтмайсизми? Лабларидан, овозининг пардаларидан шарбат томади-я.— Яна тоққа чиқсакмикан?

— Уша қора булут кўринса — чиқардим-ов.

— Уйингиз хом. Тарих қайтарилмас...— деди-ю, ижод дардига кириб кетди у.— Утган кунги манзара — осмон безовталиги, чақмоқ, жала, яшин урган сада чўкиртагининг ваҳший гўзаллиги ҳануз кўз ўнгимда. Агар ўшага жижжа ўхшаш ҳолат яратолсам... қанийди... Кеча бутун кун уриндим, чиқмаяпти. Узи шундайгина кўз ўнгимда-ю, аммо мольберт ёнига борсам, оёқ-қўлим титрайди... Бу нимадан бўлса-а, Умиджон ака?

— Билмасам. Унақанги сирларга тиш ўтмайди,— жавобини бердим. Шуюм иш бўлди-ю. Тоғу боғ: мен нима куйдаману Қалдирғоч нима хаёлда.

— Бу ўзингизга тухмат-ку!— дея фикримни бўлди Қалдирғоч.— Табиатни севишингиз...

— Севишга — севаманку-я, аммо тасвирини қилишда ёки сиздай суратини олишда кесакман.

— Киши дилида дард яшаса — бўлгани. Мурод — меҳнатга боғлиқ... Бу сўзлар меники эмас, профессорники.

— Кимники?.. Профессорингиз ким?

— Ким бўларди? Бектош Отахонович-да!

Қизгина қўзғалди. Керик қовоқларида ғалати бир сир, ташвиш аломатини сезгандай бўлдим. Таваккалига яна бир луқма қистирилди. Сўраб қолдим:

— Дадангизми?..

— Оқсой билан Куксойни кўрганингиз борми?— Бу аллақачонлар йўлга тушворган Қалдирғочнинг жавоби эди. Қизиқ. Нега тўғри жавоб бермайди. Паришонликданмикан?..

Орқасидан эргашдим. У олдин, мен кетин Шоҳимардон қишлоғи сари йўл олдик. Пастликка қараб кетган сўқмоқ йўл кийик сингари сакраб бораётган Қалдирғоч ҳаракатларини тезлатар, мени-да елкаларимдан итарганича унга яқинлаштирар, гир-ғир шабада қўрғур эса йўлдошимнинг гултам бўйини ўғирлаб, димоғимга келтириб урар, баҳримни очар, аъзойи баданимни қитиқларди... Назаримда, шу ором шабадаси бор касалимни олиб кетгандай: гўё мен соппа-соғ одам, орзу-ҳавас билан тўлиб-тошган, севги хабари билан маст йигит. Қалдирғоч, Бектош Отахонович, Любовь Николаевна каби

кишилар назокати безори Умидвийг дайди табиатини кўкка созуриб, одам бўлиш, яхши ният йўлида яшаш мақсадларини кўнглига жо қилса ажаб эмас. Енгишим, синиқ руҳимни енгишим, яхшилар қаторида ҳаёт кечириним шарт! Севгим, биринчи севгим. Кўзлари чуллушим...

— Вой, Умиджон ака!— дея йўл устида ўтириб қолган Қалдирғоч қошига шошганимча етиб бордим. Бир оёғидан тирқираб қон оқмоқда, ранг-қути қогоз дейсиз.

— Нима қилди?

— Ана у тош устидаги кундага қаранг-а... Чуқиртаги шишагимни йиртиб оёғимга кириб кетди чоғи... Оғриғига чидаб бўлмайди.

— Ҳозир... ҳозир,— деганимча, Қалдирғоч оёғидаги шишақ билан пайпоқни еча, чуқиртак қаламчасини тортиб олишга киришдим. Бироқ чуқур ётган экан. Қўл билан иложини қилолмадим. Шунда, чирқирашидан сабр-қарорим тугаб, тишларимни тишга босганимни, тирқираб оқмиш иссиқ қонини қулт-қулг ютганимча азоб сабабини суғуриб олганимни, жароҳатини пайпоғи билан танғиб боғлаганимни биламан. Ё тавбадан! Бундай боқсам, тиззамда шинаванда рассомлар ҳўбам топиб ишлашган рисоалардаги оёқ... ранги шафтолининг гулидай нимқизғиш — ниммомиқ... табиат худосининг паранг рандасидан ҳали замонгина чиққан десам, хатоси бўлмас,

— Умиджон ака, яқинроқ келинг. Оғзи-бурнингиз қон. Артиб қўяйин-а!

Бу нидо, қиз бола устмонлигимни ё меҳрибонлигимни— биллолмадим, темирдай қизиган баданимдан совуқ тер чиқариб юборди; қаноат тизгинини аллақачонлар узиб қочган ҳиссиётим жиловини зўрға қўлга киритиб, инсонликни (ҳайвоний ҳирс тантанасига қилча фурсат қолганди) бой бермадим. Бу чин муҳаббат, ўғил бола кўксига бош кўтарган биринчи муҳаббат савдоси бўлсамикан! Нўқса, аввалги кезларим бўлсами, айиқ сингари йиртиб ташлардим...

Шу йўсинда Шоҳимардон қишлоғига тушиб бордик. Икки тоғ этагида, жуфай сой ёқасида ўз маконларини яратган шоҳимардонликлар чиндан ҳам табиат болалари эканлар. Қайга боқманг — беқиёс гўзаллик: сувдаям-тошдаям, боғдаям — тоғдаям... Бири-бирига қарама-қарши икки ясси тоғ устидаги манзил — кўҳна мачиту Ҳамза қабри гўё ҳануз ўзаро мунозарада. Лекин бор ҳақиқат «бисмиллоҳир раҳмонир раҳим» томонида эмас,

балки «Яша Шүро» тарафида эканини ҳар қадамда қариялар пешонасиданам, ёшлар кулгусиданам, гудаклар тамшанишиданам, қуёшнинг ярқираши-ю, сувнинг шарқирашидан ҳам пайқаш қийин эмас.

Биз қишлоқнинг қафтдек майдончасини кесиб ўтдикда, икки сой туташадиган манзилдаги харсангтош устидан жой олдик. Ажаб манзара.

— Қаранг-а?— Қалдирғочнинг майин овози хаёл, сир тулқинида сузарди.— Мана буни Кўксой дейдилар, буниси Оқсой, осмон каби зип-зиллол бу сой оқимини баланд тоғлар тўшида қайнаган Кўлиқуббондан олармиш.

— Осмон ранги-ю, қуёш тафти шундан денг?

— Ҳа. Буниси эса оқсоч она тоғлар чўққи-чўққисинда ярақлаган музу қордан...

— Она сутининг ўзгинаси-я!

— Ҳа,— қошлари чимирилган Қалдирғоч сўзида давом этарди.— Халқ нақлига кўра Кўксой — баҳодир йигит, Оқсой — жамила қиз эмиш. Бир-бирига интилган икки оташ қалб. Тунда кезган тулн ой, шамолдан тезучар оҳулар ўртада элчи, севги элчиси вазифасини ўтаркан. Висол қаноати, дийдор кўришув ғайрати иккисини ҳам йўлга соларди. Тоғу тошлар бағрини ёра-ёра йўл очганларича севишганлар ниҳоят шу манзилда учрашадилар. Умиджон ака, разм солинг-а?

— Нимага?

— Учрашув пайтидаги савдога.

— Тушунмадим. Қандоқ савдо?

— Икки сой учрашади-ю, лекин бирдан қўшилиб-қовушиб кетишмайди. Қаранг-а! Улар гўё куч синашгандай, севги ниятининг покизалигини яна бир бор синовдан ўтказмоқчи бўлгандай анчагина олишиб, бўйлашиб борадилар. Сўнгра, нақшин олманинг икки палласидек бир-бирларига тенг эканини; севгилари чин эканини, тулн ой ҳикояси ҳам, оҳулар афсонаси ҳам боргина ҳақиқат эканини ўз кўзлари билан кўришган, қалбан ишонч ҳосил қилишган Кўксой билан Оқсой — яъни баҳодир йигиту жамила қиз бир тану бир жондек қўшилиб кетадилар, тулиб-тошиб оқадилар, деҳқоннинг чанқоқ ери, халқнинг чаман боғи томон югуриб еладилар. Энди тушунгандирсиз?— дейиши билан бундай зимдан қарасам, ё тавбангдан, Қалдирғочнинг ранги ўчган, кўзлари намиққан кўринди. Шошиб қолдим.

→ Тушунганда қандоқ...— бу жавобим ҳам тўмтоқроқ чиқди-ёв.

— Йўқ! Тушунмадингиз,— дея сакраб ўрнидан қўз-

галганича йўлга тушар экан, алам, зарда аралаш қўшиб қўйди.— Ёки тушунишни истамайсиз...

— Қалдирғоч!.. Қалдирғоч!!— деганимча қолавердим. Орқа-уингига қарамасдан кетворди. Кейинидаи чопмадим. Менинг кўнглим ҳам негадир ёлғиз қолишни, утган кунларини фикр галвиридан бир утказиб кўришни истар эди. Оқсойини ёқалаб йўл олдим. Сойнинг шариллани-ю, сайроқи қушларнинг чийиллаши ақлимни тезларди.

«Ҳой бола,— дердим ўзимга ўзим,— бу нима қилгани бўлди? Икки сой қовушган жойга бошлаб келиб, сўзлаган қиссасининг ҳиссаси?.. Тенг тенги билан, тезак қопи билан, демоқчимиз? Тенгим эмассан, бутунасига телба бўлмасдан туёғнигни шиқиллатиб қол, дегани бўлса-я?.. Ҳа, унда дафъатан бу қадар оқариш-кукаришнинг сабаби нима экан?.. Қиттак аччиқроқ зарда қилдимиз? «Тушунмадингиз... Ёки тушунишни истамайсиз», эмиш... Тўхта, Умид, нега ҳар нарсани ўзингга олаверасан, балки кўнглида бошқа, сенга ошкор бўлмаган алами бордир? Балки, йўлидан адашган, қалбнинг бир учини тенги бўлмаган одамга ушлатиб қўйгандир? Ким бўлса ўша?.. Аҳ... йўғ-эй... Наҳотки, Бектош Отахонович отаси эмас?.. «Дадагизми?— деганимда жавобини чалғитди-я... Эсингдадир? Бектош Отахонович: «Ҳой, қизгина! Қалдирғоч!..»— деб чақирганида унинг: «Лаббай, профессор!» жавобини қайтаргани?.. Ҳа-а, демак, отаси эмас, адашиб кўнгли берган одами... Нега энди адашган бўлсин? Бир-бирларини севишса-чи? Далилинг — фақат улар ёшидаги фарқми? Бу дунё ундай савдоларни кўп кўрган... Шундайку-я, лекин аламини бу қадар зарда билан менга англатишида, чўлпон кўзларининг бир майини, бир ҳуркиб менга боқишида қизиқ аломатлар борку! Умид, юрагинг тарс ёрилса ажабланма, балки сени севиб қолгандир, балки...»

Уйларим, дилимни ўйнатган, фикримни тезлаган уйларим сапчиб оқар сойнинг сўқмоқ йўли билан битта тўкилди. Кун қариб, шом қуйилганида санаторияга кириб борибман. Бир вақт қарасам, унинг ланг очиқ деразаси қаршисида турганимни биладан. Шундайгина дераза ёнида жой олган Қалдирғоч кўзлари китобда. Ним эгилган бошгинаси, фоз бўйнининг гўзаллигига нима етсин. Қараб тўймайман... Табиат беармон сахий бўлмаса, бир қиз болага шунча жозиба, шунча чиройни бериб қуярмиди? Эркак зотининг офати ҳам, саодати ҳам шундайлардан.

Қиз хонасида Бектош Отахонович қораси кўриниб қолди. Буни кўрдиму совуқ қор захрини тортаётган кишидай қалтирай бошладим, тишим-тишимга тегмасди... У тиккасига қиз қаватига келиб, икки қўллаб ушлаганича Қалдирғоч юзини ўзи томон бурди:

— Йиғладингми?— деб сўраб қолди Бектош Отахонович ва унинг юз-кўзига узоқ тикилганидан сўнг яна давом этди:— Қовоқларинг кўпчиб, милкларинг қизарган?..

Қиз жим экан, Бектош Отахонович дабдурустдан чўлпон кўзларни, қорача ширин юзларни, паришон қўнғир сочларни олазарақ ўпишга тутинса бўладими? Ич-ичимдан йиғлаб қочдим. Қизи эмас!.. Қизи эмас!!— Бу ҳақиқат дилимни, тилимни куйдирарди.

Туни билан мижжа қоққаним йўқ, хаёл — азоб, азоб — хаёл дарёсининг гирдобида чир айланганимча. Эртаси касалларни профессор кўрадиган кун экан. Ёрдамчиларини эргаштирган Бектош Отахонович палатага кириб келди:

— Салом, йигит.

— Ассалом.

— Хўш, Любовь Николаевна, Умиджоннинг касаллик тарихига қўшилган янги саҳифаларда нималар ёздингиз?— деганича профессор ёнимдан жой олди. Любовь Николаевна сўзлай кетди:

— Касалнинг умумий аҳволи кутилмаган даражада яхши. Қон составидаги иллатлар йўқ бўлди. Бундан икки кун аввал рентгенга солган эдик: ўпка деярли тоза. Мана, суратига қаранг-а, Бектош Отахонович.

— Тўғри. Фикрларингизга тўла қўшиламан,— деди у рентген суратини синчиклаб кузатар экан, сўнгра кифтимга қўл ташлаганича сўзида давом этди.— Жир битишиям чакки эмас, лекин бугун рангингиз синиқроқ кўринадими, Умиджон?

— Қайдам.

— Қайдам?.. Кўйлакни ечинг! Қани, ўпкангиз билан бир гаплашиб кўрайлик-чи?

— Марҳамат,— деганимни биламан, кўзим профессорнинг оппоқ халати ёқасидаги лола ранг бўёққа тушиб қолса бўладими. Худди ўша... Кеча Қалдирғочнинг гулбарг лабларидаям шу бўёқнинг ўзгинаси эди-ку... Бунинг устига кўкрагимга қулоқ берган Бектош Отахоновичдан анқиётган атир ҳидиям ўшаники. Қалдирғоч хуш кўрган, меним димоғимга аллақачонлар унинг муаттар бўйи сифатида ўрнашиб қолган атир ҳидининг ўзгина-

си-я... Нима ўйлашимни билмайман. Қўнглимдан ғизил-лаганича турли хунук гумонлар кечади. Йўғ-эй! Наҳотки?.. Унчалик эмасдир... Ниҳоят, иродам синди. «Мен соғман! Тинч қўйинглар мени!..» деганимча уларни ҳайратда қолдириб, палатадан чиқдим-кетдим.

Қайда ва қанча кезганимни эслолмайман. Севги дарди, шубҳалар захри, рашк алами кўксимни кесворди. Шубҳаларим Қалдирғочни айбласа, севгим оқлайди. Рашк алами унинг бошига таъна тошларини ёғдирса, ишқим қалқон вазифасини ўтайди. Қалдирғоч шунчалик беғубор чечакки, унга ҳатто мезон заррасининг ҳам юқишини истамасдим. Аммо ҳалиги далиллар-чи? Бектош Отахоновичнинг кечаги оқшомдаги олазарак вазиятини, бугун менинг вужудимда ўт ёққан нарсаларни нима дейиш керак унда! Қалдирғочнинг ўзи ким, ахир? Қизими? Йўғ-а, қизи эмас, йўқ. Хўш, қизи бўлмаганда кими?.. Ёки устомон овчининг тўрига тушган гул учир-мамикин-а-а?

Бу нотинч, жон қозиги хаёлларим бутун кунни ўғирлаб, ниҳоят, тоғ осмони чироқлари ҳам жамол кўрсатишди. Мен бечора яна уларнинг уйи ёнидан, деразаси ярим очиқ кечаги хонаси қаршисидан чиқиб қолсам бўладими. Ёғду атрофида парвона жонивордай узоқ кетолмадим. Бировлар суҳбатига қулоқ солиш, ланг очиқ деразалар орқали уй ичини таъқиб остига олиш — беадаблик, албатта. Биламану бироқ беихтиёрман. Қалбим ақлим устидан ҳоким бўлгани учун шу елимликни ҳам ишладим. Кўзим Бектош Отахоновичга тушди. Хонанинг тўридан жой олган бу одамнинг руҳи паришонроқ кўрилади. Қалдирғоч эса ўқ еган кийикдай нотинч, оёқда, хонанинг у бошидан-бу бошига бориб келишини қўймасди.

— Қалдирғоч, мени кўпам қийнайверма, етар, — дерди Бектош Отахонович. — Ёшлик юлдузи чақнаган чўлпон кўзларингда чехрамдаги қарилик малолига имо-ишоранинг асарини кўриш — мен учун қайта ўлиш билан баб-баравар гап. Ҳа-а, хотиним бор эди. Чолу кампирлар бевақт ўлган акам ҳалолини менга хотин қилишди. Шундай одат ва одоб бор экан. Акамлардан, ишонган тоғларидан жудо бўлишган отам билан онам истакларини ерда қолдириш — уларни тириклай тупроққа кўмиш билан тенг экани учун ҳам мажбур бўлгандим. Аммо у бечора аёлга нисбатан қалбим исимас, ачинишдан ўзга сирни билмасдим. Сўнгра фронт, ярадорлик, госпиталь...

— Типаж излаб, ярадор аскар портретини ишлаш учун типаж қидириб госпиталга борсам,— бу Қалдирғоч овози эди. У нафаси қисилган одам каби гапиришида давом этди:— Бошидан ўқ еган ҳуш-беҳуш одамга дуч келиб қолдим: қошлари, қовоқлари, юз тузилишлари худди Мавлоно Беҳзод чизган антиқа миниатюралар нусхасидан... Пешоналаридаги уч йўллик тугун юзга урган ҳаёт, ирода, ақл тафтидан нишона... Хуллас, изланган типажимнинг аини ўзгинаси... Илҳомимга илҳом қўшилиб, ишланажак портрет ҳаёлида эканимни билман, кўзларингизни оғир очдингиз-да, «сув-в-в, бир қултум... сув-в», дея менга тикилдингиз. Югурганимча сув келтирдим. Авайлаб бошингизни кўтара, пиёлани тўғрилаган эдим, энтикиб, тўхтаб-тўхтаб ичдингиз-да, исимини сўраб қолдингиз, кимсиз?— деганингиз ҳали ҳали қулоғимда.

— Қалдирғоч!.. жавобини олдим ўшанда,— дея илиб кетди сўзни Бектош Отахонович.— Шу-шу жароҳатимга, азобимга энг зарур малҳам сен, Қалдирғоч бўлиб қолдинг. Кун сайин келишингни энтикиб кутардим. Келдинг дегунча «тезроқ кета қолса» ташвишида бўлардим. Азбаройи ўзимдан, одамлардан, сенга гап-сўз тегизиб қўйиши мумкин бўлган яқинларимдан қўрққаним туфайли... Мана, йиллар ўтди. Бахтим, саодатим — сен билан бирга кечган онларда... Шу чоққача, қоя осмон кўли чиройини, оромини тўфон хазонидан нечук асраган бўлса, мен ҳам сенга, шаънингга, қиз отингга қиттак ҳам доғ юқтирмасликка бор кучимни сарфладим. Ота-она орзу-ҳавасини ҳам синадирдим. Энди бошим очиқ... Шу келишингда узил-кесил жавоб бермоқчи эдинг? Аммо... кейинги кунлар... кўзларингда ётсираш, мендан ҳуркиш... Ёки бирон бошқа одамни севиб қолдингми?

— Умид қандай йигит?— деб юборса бўладими тўсатдан Қалдирғоч.

— Ким?! Умид?

— Ҳа, ҳалиги Умиджон-чи... биласиз-ку?

— Тилга олишга арзирлик ундоқ йигитни билмайман, лекин ўғрилик-газандалик кўчасида сил касалига дучор бўлган Умид деган бир болани ўлимдан сақлаб қолдим. Бунисини биламан.

— Нима? Ўғри-газанда?!

— Тарбия кўрмаган одам — ёмонлигини қўймас. Инонмасанг, мана,— деганича стол тортмасидан олган бир нарсани Қалдирғоч томон улоқтирди Бектош Отахонович,— унинг акасидан келган хат, ўқиб кўр!

Гап-суз шу ерга етганида сабр-қарорим тугади. Агар Қалдирғоч бу ердан узоқроқ жойда бўлганидами, Бектош Отахоновични тилиб, ёриб ташлардим. Номардни қара-я!.. Тўхтанг, одам боласи эканимни, сизга ўртоқ профессор, Қалдирғочгаям исбот қилганим бўлсин, кўзингиз уйқуда, ақлингизни мой босган, деганимча Шохимардондан бошимни олиб қочдим-кетдим.

— Акмал, дўстим, мана тоқ юришимнинг «сири» ана шунда. Энди сенга барчаси аён.

— Ушандан бери учрашмадингларми?

— Йўқ.

— Қалдирғоч тақдири қандай яқун топди экан?

— Билмадим.

— Умид, қайроқ тош экансан!

— Ке, энди ухлайлик, уйқунгни қочирганим учун узрлиман...

Умид орқасига ағдарилди. Тонг нафасини сезган сергалва шаҳар ғовур-ғувури кучга кирмоқда эди. Гул ўлкам хумори, дўстим дардининг оромтам шабадаси мени бутунлай элтиб ташлаганига қарамай, Қалдирғочни қидириб топишга қасд қилдим. Албатта, қайда бўлмасин Қалдирғоч, бу омон бўлгур Умиддай чин иисон қалбининг «сири»ни билмоғи лозим. Балки, табиблигим шифо келтирар... дўстимга, Қалдирғочга...

Умри азиз китобхон, сизча ҳам шундоғми? Маслаҳат беринг!

Сўнг

1965 йил, 25 апрель.

Тошкент

ИККИ ДИЛ—ИККИ ОЛАМ

Ҳикоя

Эрта тушган куз чоппор гулзорни босган қордай, бир дунё ташвиш келтирди. Ялт-юлт қуёш кузак чечаклараридаги, қаҳрабо чиройга ғарқ чинор баргларидаги шабнам — марварид доналарини симириб улгурганиям йўқ эдики, тўсатдан жин шамол кўтарилди-ю, қоработир булутлар кўкда ўрмалай кетди. Тонг нафасиданоқ дала боғимизни бошига кўтаришган сайроқилар ҳам, зибилдоқлар ҳам сайлни йиғиштира қаёнгадир жуфтак урдилар. Бир зумлик жимликдан сўнг, кутилмаганда бошланган қасур-қусур, чақмоқ отишлар, шалаббо ёмғир оламни босса бўладими...

Еру кўкни савалай кетган данак-данак ёмғир томчилари ҳаракатини ишхонам деразасидан кузатар эканман, негадир, ўтган йили — илон йилининг қишида кечган, мен учун оғир туюлган кунлар хаёлимни банд қилар: оқланмаган ишонч... заҳмат чека-чека битилган асар томошабинларга унчалик маъқул эмас; тунни саҳарга пайванд қилинган ою кунлар оқибати вой. Ҳа-а... замон кечинмаларига ижод калитини топа билиш, инсон ҳаёти сайқалининг аниқ, пухта, нишонни оладиган ҳолатини бор қилиш ўлимдан ҳам мушкул меҳнат. Булар устига таъқидчилик — олимлик юкни кўтаролмай юрган баъзи бировларнинг дабба чизмакашликларини, отга тақа қоқилганда чумолининг оёқ кўтаришларини кўриб, «ўргилдим-эй», дейишдан ўзга гап тополмайди киши.

Одам ҳовури ўйларимни бўлди. Орқамга қиё боқсам, юлдузи иссиққина бир аёл ишхонам остонасини боса ичкари кирмоқда. Ажаб... имсиз-димсиз сўрашдик. Курсатилган жойдан ўрин олганидан кейин, ҳимранганича, тилга кирди:

— Хаёлизини бўлмадимми?

— ...Ҳечқиси йўқ... аммо?..

— Мани танимадиз, шундоғми?

— Ҳа.

— Исмин — Адиба. Орзум, — бир оз ўйланиб қолди-да, давом этди, — журналистика.

— Балли... балли... эй-а, энди эсладим..., Бадийий очеркларингизни ўқиганим бор. Ҳалиги...

— Мен бошқа ниятда... — Шу кезде кўчган чақмоқнинг кескир тили Адиба юз-кўзларида ўйнаб, «қарагин-а» демоқчи бўлгандай фикри ёдимни жувон томон қадар эди. Адибанинг дурда лаблари алланечук яна жуфтланди. — Элнурни танирдизми?

— Элнурни?!

Энди менинг кўзларимда чақмоқ чақнар, бошим айлангандай. Хотирамдан гизиллаб ўтмиш Элнур фожиаси 1965 йилнинг қишида содир бўлгани эсимда. «Си-ай-эй» разведкасининг қароқчилари истеъдодли совет журналистини «ўғирлашган», уни ватан хоини қилиш мақсадида бор ҳунарларини ишга солиб кўрганлар. Натижа чиқавермагандан сўнг ва сиёсий жанжалдан қўрқа, Элнурнинг дабдала жасадини гўё автоҳалокатга йўлиққан одам ўрнида, Нью-Йорк кўчаларидан бирига ташлаб қочишга мажбур бўлишган. Уша чоғларда газеталар Элнур фожиаси тўғрисида талайгина нарсалар босишганди. Наҳотки қаршимдаги аёл ўша жасур ўғлоннинг ҳалоли бўлса!

— Хотинларимисиз?

— Кўз очиб кўрганим... — чуқур «уҳ» торта сўзлади Адиба. — Яқинда йили бўлади.

— Умр ўтишини қаранг-а...

— «Кўзлари чўлпон»ни ўқувдим. Элнуримни менга, менинг Элнуримга ёзган хатларимиз бор. Шуларни бир кўрармикансиз ўйида безовта қилдим сизни?

— Қани?.. Ёниздами?

— Мана, — дея Адиба бир қийиқча ўрамани хонтахтага қўйдию ўридан жилди. — Хайриз... икки-уч кунлардан кейин олиб кетсам бўлар-а?

— Албатта... Офарин... — Адибанинг ишхонамдан чиқиб кетишиниям кутмасдан, қийиқчани еча хатларни ўқишга берилдим. Икки навқирон қалб ёзишмаларини кўздан кечирганим сари кўнглим ғалаёни минг чандон ошар, бир олам ақл ва дил «сири» тўлқинида «чир» айланар. Мана ўшалардан бир туркуми:

АДИБАМ, СЕВАРИМ!

Сирасини айтсам, бу чувалган дунёда айрилиқ ўтида ёнганлар талайгина топиладику-я. Аммо мендай қўлга тушгани камдан-кам учраса керак. Худди эртак-а. Йиллар давомида фақат хаёлингиз билан яшашга чидаб, ниҳоят, висолингизга эришсаму ширингина тўйимизнинг (қавм-қариндошларимиз шодлиги, ёру биродарларимиз шўхликлари ёдингиздадир) эртасиёқ йўлга отланишга мажбур бўлсам... Шундайям ялакатлар парқу ёстиги остидаги гулгунча, яланг тўшимдаги қизгина йиғит тушмагур қилмишларидан алланечук озор чекса, қийналишса... Агарчи, Амудай кенг кўлам меҳру шафқатингизга ишондим, бетийфингизни кечирарсиз, қаноати менда бўлмаганда-чи, уятимдан, шафқатсизлигим номусидан тара ёрилиб ўлсам ажабмасди.

Адибагинам, умрдошим, бурч мажбурияти орқасидан бошланган тўсат сафар олдидан, аэропортда айтган ёўларингиз ҳамон қулоғимда «...унутманг, кўзларим йўлингизда... ой бориб, омон қайтинг...» Бу иффаг ва латўфат тўла истакларингиз қанотида, беш соатлар чамасида Москвага етиб келдим «Москва—Нью-Йорк» самолётига нарсаларимни олиб ўтишга зўрга улгурдим десангиз. Сўнгра, Москвадан Шотландиянинг Преспунк шаҳрига, ундан Канаданинг Гандер шаҳрига, Гандердан Американинг Нью-Йоркига сакраб ўтиб, бир кун деганда ун миң километрча масофани боса еру замин деган «тухум»нинг нариги томонидан, империалистик ваҳшат оламининг қоқ киндигидан келиб чиқдим.

Ўзингизга маълумки, Американинг Нью-Йорк деб аталган бу бесўнақай, нотинч карвонсаройи менга ёқин-қирамайди: ҳавоси бадҳазм, ергаям-кўккаям сўмас доллардорлар ўта бенбо, шаҳарнинг чин эгалари эса хор. Хуллас, капитализм дунёсининг олтин аждаҳо тили-ю, бизнесменнинг заҳар дили ҳоким олами шунда мужассам. Аэропортдаёқ шу ёзувларга кўзим тушди: «Йиғитлар, Вьетнам озодлик уруши сизларни кутмоқда! Кўнгиллилар сафига тезроқ ёзилинг!» Яна уруш шарпаси. Биринчи жаҳон урушида 8,5 миллион, иккинчи жаҳон урушида эса 20 миллион халойиқ қурбон қилинган бўлса-ю, бу тиррақи бузоқларнинг югуришини қаранг. Қалта ақллар!

Бу оғир ўйлардан қутулиш учун тўғри келган газеталардан бирини очувдим, шу ёўлонларга йўлиқдим:

«Яқин кунларда шахримизга кўчиб келган жаноб, ёши 55 да, сирти хушбичим, уйланиш мақсадида бадавлат хоним билан танишувни истайдилар: Дин ва миллати бўйича монелик бўлмайди. Адреслари...»

«Истараси иссиқ, бўйчан, 40 ёшдаги бева хоним қўлида ҳунари ва маълумоти бор жаноб билан учрашувни хоҳлайдилар. Истаклари — турмушга чиқиш. Ёзилсин...»

«45 ёшлардаги сўққабош хоним тахминан айни ёшлардаги басавлат, кимсаси йўқ жанобни изламоқда. Мақсади—эрга чиқиш ва ўзининг «эркаклар сартарошхонаси»ни бирга бошқариш. Шу сабабли у жаноб устаси фаранг сартарош ва шарқий славянлардан ёки Балқонда туғилганлардан бўлиши шарт. Маълумот учун...»

«64—66 ёшларга чиққан серғайрат, кўриниши кўрким, маданиятли ва маълумотли, зиёлилар оиласидан торқалган, 1914 йил уруши муносабати билан Россиядан кетиб қолган ҳамда оилавий турмуш тажрибасини бошидан кечирган жанобни—бир умрлик дўсти-вафони истайман. Хонимнинг ўзларида шу сифатларнинг барчаси тўла-тўқис. Телефонимиз...» ва ҳоказолар.

Ақлига қурт тушган ва ёки ақли ошиб-тошиб кетганлар, заковатининг миси чиққан ва ёки заковат кучасига киришни унутиб қўйганлар шулар бўлишса керак. Одамни итдан ҳам хор, товуқмия айлаган жамиятдан нимаям куттиш мумкин ўзи?!

Адибам, севарим, эрта-метандан ишимизни бошлаймиз. Бошлангач ниҳояти ҳам бўлар-ку. Бор-йўқ истагим оқила Адибам билан тезроқ кўришув. Волидаи муҳтарамим пешоналаридан бир ўпиб қўярсиз.

Салом ва хайр-хуш. Чўлпон кўзларингиз шайдоси —
Элнур.

Тошкент. 25. IX. 1965 йил.

АССАЛОМ, ЭЛНУРЖОН АКА!

Минг-юз минг қатла шукур: хатингиз, хуш хабарингиз келди. Бахтимизга ҳамиша саломат бўлинг! Аямлар айтишларича (ташвишланманг, сиҳатлари ойдек), бутингиз орасидан шамол ўтиб юрса — бас эмиш. Гапга шаҳар берасиз. Лекин Элнуржон ака, мени мунақанги ноқулай аҳволга қўйишингиз инсофдан эмас. Аямлар қадоб мактубингизни тўласича ўқиб беришни қистайдилар. Қани айтинг-чи, ҳалиги шўхлик аралаш эркаликларини, «ёмон йигит» эканингизга иқдорларингизни қай юз билан ўқиб берай у кишига? Энди билсак, сизда ҳам айёрлик мисқолидан анчагина бор экан шекилли. Қилар

ишни қилиб Америкага қочворасиз-да, дунёнинг бир четида туриб узр-илтижо айтасиз, қўлим етмаслигини била туриб... Шу тобда қаватимда бўлсангиз-чи агар... Узим билардим... ўймалаб-ўймалаб... Йўг-а, эсим қурсин, кенг пешонангиздан, ҳаёт қайноқ кўзларингиздан тўйиб-қониб ўпган бўлардим, азизим.

Элмуржон ака, ҳижрон бўрони қаршисида Адиба-нгиз мўрт экан, синаман дейди. Бунинг устига ҳар нафаси сизни эслатгувчи ипак кузимизни кўрмайсизми: шира-шарбатга фарқ боғларимизда ноз, гужум-гужум очилган пахтазорларда завқ, серҳарорат ёзнинг оташида бўғриққан одамлар кузакнинг майин оромида. Қани сиз? Сира-сира ажралмаймиз, ҳамиша бирга бўламиз деган ваъдаларингиз қайда? Ҳа, айтгандай, «Эълонлар» антиқа. Олдин кулдим, кейин довдир одамлар тақдирига ачиндим. Инсон ва жаҳон эзгу ниятларини доллар нафси йўлида қурбон қилишга асосланган жамият фалсафаси ва ҳақиқатининг расво башарасини кўринг-а! Капитализм— уруш ва ҳақорат дунёси эканини барча билиши керак. Шу мақсадга қаратилган ҳаракатларингизга мадад тилайман, лекин ялинаман, эҳтиёт бўлинг.

Эртадан редакциядаги меҳнатим бошланади: хайр, дорилфунун, салом, меҳнат! Аямлардан бир олам дуонистак сизга. Йўлларингизга интизор ёрингиз — Адиба.

Нью-Йорк. 30. IX. 65 йил.

СЕВГИМ, АДИБАМ!

Мактубингизни олдим. Чиндан ҳам доносиз: ёзганларингиз бир шингилу маъноси, ҳосили фарам-фарам. Ташаккур. Сизни учратган тақдиримдан ўргиламан.

Бугунги Американинг кайфияти мени чуқур ташвишга солмоқда. Нью-Йорк каби катта шаҳарларидан руҳ бутунлай кўтарилган, кўпчиликнинг кўнгли синиқ, нархнаво баланд, зар ва зўрлик шукуҳининг чақчайган кўзини тўзон, қон босгандай. Ҳаммаёқда уруш шабадаси. Ҳатто Бродвейнинг қичиқтабнат аёллари ҳам Вьетнамда ўғли ўлган америкалик нотавон оналар учун нафақа туплашга бел боғлашибди. Номи улуғ, супраси қуриб бораётган бу мамлакатнинг сиёсатидан, «олий» даражали сиёсатчиларининг қилмиш-қидирмишларидан арвоқ лабига ҳам учуқ тошса ажабмас.

— Нега мундоғ?— савол берсам, америкалик бир дипломат, ҳазил-мутойиба аралаш, шу жавобни қилди:

— О, кэй... 1945 йилнинг 31 январи эсларидадир?

— Албатта.

— Худди шу куни Гитлер ставкасида одатга кирган тартиб-интизом биринчи бор бузилганди. Туни билан ишлашни, то тонггача булар-булмас кенгашлар утказишни узини кўрган Адольф куннинг биринчи ярмини уйқуда, ут гафлатхонасида кечирар ва айни фурсат давомида бирон кимсанинг унинг хонасига киришга асло ҳаққи йўқ экан. Бироқ, 31 январнинг эрталабки соатларида национал-социалистлар канцеляриясининг бошлиғи Борман бу одатни бузишга мажбур бўлиб, Гитлер уйқусини кочиради. Сабаби? Совет танк қўшинлари Одердан утиб, Берлин сари йўл солгандилар. Тушундиларми?

— Йўқ. Бу узундан-узун тарихни саволимга нима дахли бор экан?

— Мистер, дахли шундаки, ўша кундан бошлаб бизнинг ҳам уйқумиз тозаям қочган, жонимиз ҳалак-да! Ё биз коммунизмни йўқ қиламиз, ёки коммунизм бизни — «ююд олам»ни... Энди тушундиларми?

— Тушунганда қандоғ... офарин.

Ленин Ватанининг қудрати, социалистик лагеръ га-дибалари, Осиё, Африка ва Лотин Америкасидаги тарихий ўзгаришлар (фақат иккинчи жаҳон урушидан сўнг Осиё ва Африка қитъаларида элликдан ортиқ янги давлат юзага келди, ахир) империализм корчалонларини қаттиқ саросимага солган. Улар сарсон-саргардонликларининг, уруш қуролидан воз кечган иқтисод ўрнига жанту жадал мақсадига асосланган иқтисодга куч беришларининг, инсоний маданият ўрнига «қирғинлар маданияти»ни кўкка кўтаришларининг сир-асрорини шундан излаш лозим. Аҳвол шу қадар мураккабу Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг XX сессиясига тупланишган 117 мамлакат вакилларининг анчагинаси на ерни танийди ва на осмонни. Бунинг устига маслакдошлараро келиш-мовчиликларни айтмайсизми. Оқ сут берган онага тескари қараш — оқпадарлар, телбалар ҳунари...

Жоним Адиба, бу галги хатим серташвишироқ бўлса — кечирасиз. Бинобарин, биз ҳушёр бўлишимиз зарур. Стар, кечган тарих сабоқлари, етар. Ҳа, азизам, қалтис тамон, халқлар тинчлиги қил устида турган давр хунук башарасини қайта кўрсатмоқда. Наҳотки учинчи жаҳон уруши ўт олса?!

Гул япроғи — дўрда лаб устига қўнган тимқора хол ва унинг соҳибаси мени соғинганмикан? Бир кўрсам... Бир суйсам... Сафаримиз чўзиладиганга ўхшайди. Аям...

чарга катта салом. Саломат бўлинглар. Заргар қалбиғиз зор-интизори — *Элнур*.

Фаргона. 12. X. 1965 йил.

ЭЛНУРЖОН АҚА, САЛОМ!

Очигини айтсам, бу галги хабарингиз кўнглимга айндак озор берди. Кўпроқ нотинч дунё дайди шамоли тўғрисида ёзибсиз. Америкалик дипломатнинг айтганларидан бир газабландим, бир шод бўлдим. Газабим боиси: хизматга тўхмат... Агар Гитлер фашизмининг биз ер билан яксон қилмаганимизда ўша жаноб мамлакатининг ҳам ҳолига маймуллар йиғлашини унутиш, совет халқининг мардона ғалабасига тан бермаслик — дунёни қора ўрмон тарзида кўришни истаган ҳайвон тушунчаси, албатта. Шодлигим сабаби: уйқуси қочган экан — ажаб бўпти. Уйқусизлик балосига мубтало одамнинг умри кўпга чўзилмайди. Демак, бир кунмас-бир кун йўқ бўлажақларини, мушт кутаришлариям қўрқоқлик, кучсизлик, аломатидан дарак эканини сезмоқдалар. Яхши — ажаб!

Аmmo Элнуржон ака, бир телба бутун бир қишлоққа ўт қўйганидай, наҳотки, яна тинчлик ўрнини уруш, дўстлик ўрнини ноиттифоқлик, севги ўрнини жудолик эгалласа? Сиз — ҳақсиз: тарих қайтарилиши мумкин, агар биз тиниб-тинчимасак, кўзимизни гафлат босса; агар Лениннинг буюк ақидаларини оёқ ости қилмоқчи бўлган нонкўр ортодокслар ўз вақтида ақлларини йиғиштириб олишмаса. Шунисига киши ачинадики, ҳатто ўз юртимиздаям кечмиш уруш 20 миллион иссиқ жон ёстиғини қуритганини унутиб, ҳақкам-дуккам қадам ташламоқчи бўлганлар, айниқса, ёшдошларим орасида топилади.

Элнурим, журналист ёрингиз дастлабки сафари Фаргона водийси томон тушди. Қанотсиз учдим, чунки, назаримда, бу водий билан учрашув гўё сиз билан кўришишдай ширин туюларди. Ҳозир-чи, кумуш водийнинг айни завқ фасли экан. Бу водий асл меҳнатқаш одамларни таърифини тилга олиш қаламим қўлидан ҳали келмас дейман.

Мен қувалик Ҳурмат она билан танишдим. Онанинг қордан ҳам оппоқ сочлари куйиб қовжиган дийдори билан мотам либосини салобат ҳаёсига чирмаган. Биринчи қарашда кўзлари ожиз эканиниям сезмайсан, киши. Уғиллари Эрали урушда ҳалок бўлган, лекин она умидида у тирик. Она ҳамон ўғлини кутар.

— Онажон, ёшингиз қанчада?

— Айланай сиздан, Эрали немис қиронига жунаши-
дан бир кун олдин: «Аябуви, олтмиш олтига чиқди-
нгиз», деганди... болагинам.

— Кўзингизга нима қилди?

— О-о, болам, йигирма тўрт йилдан бери хаёлим ана
келди-мана келди билан банд. Эрали тушмагурдан эса
дом-дарак йўқ. Азобга дил чидади, тирикман, кўз чида-
мади, айланай сиздан.

— Тўқсонга чиқибсиз, онажон.

— Тўқсонми—юзми... Эралигинам бошини, оҳ, онанг
ўригилсин, бошини мана шу кўксимга бир босмагунча
ўтиравераман. Ундан сўнгра ўлимимга розиман... Қари-
гандан ўлим яхши, болам.

Биринчи очерким бардоши тоғ Ҳурмат онага бағиш-
ларади. Ҳалиги сиз айтган уруш жарчиларини шу муш-
тилар она дод-фарёди кўр қилса бўлмайдими?!

Элнурим, «хол» ҳақидаги қочирқиқларингиз боисида
нима ўйлашимниям билмайман. Унга рашким келади,
қолос. Демак, у кишининг кўнгилларида мен эмас, бир-
гина «хол» экан-да каби шубҳалар дилимга озор сояси-
ни солгандай. Наинки, хол, бутун борлигим, бор хаёлим
сиз билан, сизники, Элнуржон ака. Ҳаммамиз, аямлар
ҳам, Фарғона боғларидаги гулу ниҳоллар ҳам, ҳамма-
миз, сизни, бир қочоқ йиғитни бесабр соғинганмиз. Тез-
роқ қайтиш иложини қилсангиз — илтимосим ва сало-
мим шу. Кўзиям, майлиз, холиям, хуллас, бутун вужуди
ўзингизга тўрт — *Адиба*.

Нью-Йорк. 17. X. 1965 йил.

АДИБА ҚИЗ, САЛОМ, ОҚИЛАМ!

Билмадим... Бу саломим — хаёлим қай фурсатда
етиб бораркан: кечқуруми, кундузми ё нонуштада?
Менга қолса, мактубимни тунда, ўринга ётиш олдидан
қўлингизга тегишини истардим. Балки, сабабини сўра-
сиз? Айтишим мумкин. Кейинги, кўзларимга сурта-сур-
та ўқиганим номангиздан пайқашимча, янги таассурот-
ларга шунчалик бойсизки (Ҳурмат она — ажойиб та-
рих), азиз бошингиз ҳаёт шавқи билан шу қадар бандки,
бечора Элнурни ўйлашга сизда на вақт ва на мажол бо-
рига ишонай. Тунни танлашимнинг «сири» шунда. Кун-
дузининг бор ташвишларидан қутулганингиздан сўнг,
сайер ётоғингизда танҳо қолганингизда етиб борган
мактубим зора хаёлингизни мен сари олиб қочар, уйқун-

гизни ўғирлаб (худбинлигимни кечирарсиз?) иккимиз кечинмаларимизни қўшнай қилар, ғойибона бўлса-да, жон олғувчи гулбарг лабларингиздан қониб-энтикиб ўпишларимни рад қилмассиз, деган умид мени шунга мажбур этмоқда. Бу рашкми? Бетоқатликми? Соғиниш телбалигимми?.. Ажримини ўзингиз қилиб кўрарсиз, оқилам.

Энди бу ердаги гаплардан сўрасангиз, шу кунларда ғарб фирибгарларининг бор диққати католиклар пайгамбари папа Павел VI нинг Нью-Йоркка келиши ва Бош Ассамблеядаги нутқи билан банд. Уч мингдан ортиқ мухбир, ўн саккиз мингга яқин полиция гумаштаси, борингки, Америка президентида тортиб Бродвей савдогарларигача — ҳаммаси шу машмаша атрофида гирди-капалак.

Гўё Вьетнамда, Даминикан республикасида, Африка ва Осиё қитъаларида қон тукилаётгани йўқ.

Гўё империализм марази эмас, коммунистлар дунёси инсон ва замон шуурини ҳақорат қилмоқда.

Гўё Америка бошлиқ империалистлар оқу Москва бошлиқ коммунистлар қора.

Гўё Америка ҳабашларининг қирғинида ҳам, куппакундузи Оқ уй дарвозаси олдида рўй берган безориликларда ҳам, тирикчилик ўтказиш юзасидан карт думбасига сурат ишлатиб, тери-мериси билан кесиб шинаванда бойваччаларга сотишга мажбур бўлишган студенткаларнинг фожиасига ҳам айбдор коммунистлар ва фақат коммунистлар эмиш!

Папа Павел VI Бош Ассамблея минбаридан «санъатпардоз» нутқ сўзлаётган бир вақтда, Пентагон биноси олдида, уч боланинг отаси Американинг Вьетнамдаги урушига ўз норозилигини билдирмоқ мақсадида ўзини ўтда ёндириб жон берди. Ана туҳматга жавоб!

Адиба қиз, Ватанимизга умр, халқимизга саодат тилайлик. Ҳали дунёда қиладигон ишларимиз кўпга ўхшайди. Аямларга алоҳида хат ёздим. Уқиб берарсиз. Орзунгиз ва қалбингиз мафтуни — *Элнур*.

Самарқанд. 24. X. 1965 йил.

АССАЛОМ, ЭЛНУРЖОН АҚА!

Бу номани нонуштадаям, кундузиям, тундаям — ҳаммиша сизнинг дардингизга ғарқ, Элнурисиз бир нафас яшашниям тасаввур қилишдан узоқ бўлган Адибангиз-

дан деб билурсиз. Азизим, изим тушган абадий Самар-
қанд кўчаларини кезганимда, осмон ўз гумбази ва ран-
гини уларга тақлидан яратган асрий ёдгорликларини
томоша қилганимда, «нони пўлатий»дек ширин, қайроқи
шадитамизлар суҳбатини кузатганимизда сиз билан гап-
лашмасдан, сизни ўйламасдан бўладими ўзи?! Ҳатто
Улуғбек расадхонасидаям хаёлга кетибман! бўйчан, қот-
мидан келган бир ўт йигит кўзларимга тикилганича,
«Адибахон, таниёлмадингизми? Мирзо Улуғбек излаган
юлдуз мен бўламан!» дермиш... «Узоқда сиз, юлдузи-
нинг юлдузимга тушганида, жавобини оласиз», деркан
маслапарастингиз.

Икки дунё — яхшилик ва ёмонлик дунёси. Албатта-
да, ниҳоятда мушкул «фалсафа». Лекин, Элнуржон ака,
паъзи рақамларни эсингизга солмоқчиман: 1945 йили
қисоб-китобнинг хабар беришича, жаҳонда 2,3 милли-
ард халойиқ яшар экан. Шундан 850 миллион колониал-
лизм билан империализм зулми остида тирикчилик ке-
чиришга мажбур. Фақатгина 180 миллион халқ социал-
лизм қуриш шарафига эришганди. Энди-чи, орадан ўн
бил ўтгандан кейин-чи? Ер юзининг халқи — 2,5 милли-
ард, шундан 850 миллион халқ социализм қуришга бел
боглаган, фақат 180 миллион халойиқ ҳануз колониал-
лизм зулми остида. Ўзингизга маълумки, сўнги рақам
қундан-қунга камайиб бормоқда. Тўғри, бу кўз илғамас
тарихий ўзгаришлар осонликча бўлаётгани йўқ, бироқ
ҳақиқат ва адолат тантанасини тўхтатиб қолиш ҳеч ким-
нинг қўлидан, ҳаттоки бадавлат Америкадаги уруш
журчиларининг ҳам қўлидан келмас. XX аср — социал-
лизм асри. Бизнинг ҳақиқатимиз, Элнуржон ака, гарчи
сермашаққат бўлса-да, баланд тоғ қоялари бағрини ёра-
ётган водий сари югурган обиҳаёт каби тиниқ ва инсон-
бахшдир. Шу муқаддас йўлга бағишланган имонимиз-
дан, ота-боболаримиз ҳақлари, тоймасак, бас, марра
бизники!

Азиз йигит, Адибанинг сабри қарори бениҳоя, чидай-
ли деб ўйлайсиз шекилли... яна кузақ қурмагурни айт-
майсизми: бирам безанган, ҳар шеваси сизни дейди, ҳар
сийқали сизни соғинтиради.

Лямлар хатлариниям қўшиб жўнатдим. У кишининг
қим кўзлари йўлингизда. Юраклари тўкилиб, бор вужу-
ли билан висолингизга отилган ёрингиз — *Адиба*.

АССАЛОМ, АДИБАМ, ЯГОНАМ!

Ажабки, ёмон яхшини, хушук чиройни эслатар экан. 110 қадоқдан (Америка ўлчов вазнида) ошишни гуноҳ санаган дароз, тахтакач, суви қочган шилқим аёлларни кўрганам сари бир кимса, табиатнинг танти санъати яратган буй-баст, буғдой рангли бежирим чирой, хаёл билан ақл, ҳаё билан шўх назокат эгасининг орзуи мени бир зум ҳам тинч қўймас, маст-аласт айлар, бир ўлдириб, бир тирилтирар... Жоним, купи кетиб, ози қолди. Тездан учрашармиз, агар саломат бўлсак.

Сизни бир воқеадан огоҳ қилмоқчиман. Америка президенти Линдон Жонсон ўтидаги тошни олдириш учун операцияга ётган кунларида мен Нью-Йорк атрофидаги Гайд-паркка, Франклин Рузвельт яшаган ва жасади кўмилган манзилга борган эдим. Кўримсизгина боғининг бир чеккасидаги қабрини, туғилган ва умрининг сўнги кунларини ўтказган оддийгина уй-жойларини зиёрат қилиб юрганамда радио шу хабарни келтирди: «Америка президенти операция столида 130 минут ётади. Шу 130 минут давомида ҳокимият вице-президентга топширилади. Агар Совет Иттифоқи вазиятдан фойдаланиб, Америкага қарши уруш бошласа, президент ўриибосари 130 минут жараёнида Америка ҳимоясини бошқаради ва сўнгра, роппа-расо 130 минут ўтгач, коммунистларга қарши уруш жоловини Америка президенти ўз қўлига олади...»

Ана шунга ўхшаш вайсашларни тинглаб ўтириб, Гайд-паркда Франклин Рузвельт қабри ёнида фикрга толдим...

Ягонам, узундан-узоқ гапларимни кечиргайсиз. Волидан муҳтарамимга салом айтинг. Сизнинг ширин орзунгиз билан тирик — *Элнур*.

Бухоро, 5. XI. 1965 йил.

ЭЛНУРИМ, АЗИЗИМ!

Бу саломномани Адибабгиз Бухородан, сизнинг қалбингизга яқин антиқа шаҳардан ёзмоқда. Салкам уч минг йиллик нотинч тарихни бошидан кечирган Бухоро алланечук навқирон, шербаччалардек баркамол, зарчеварлар каби устамон кўринди кўзларимга. Менга айтганларингиз ҳаққоси ростлигига яна бир сира инондим:

Иби Синога ўхшаш оқил кексалар, Амударёдай азим дорени чаппа ағдараётган довюррак йигитлар, меҳнагари ошпоқ тоғлар яралган оҳу кўз жамилалар, халқ дили билан ҳамоҳанг шоирлар, юрагида ўти бор созаанда на навозандалар ҳар қадамда экан. Меҳнатдан ижодни, ижоддан меҳнатни айирбошлашга уриниб кўришнинг ўзи бир телбалик.

Ўзини аҳвол, Элнуржон ака, бутун мамлакат бўйлаб ҳукмрон экан, келажак истиқболи (йўлимизда қийинчиликлар бўлиши турган гап) бизники, коммунистларники, албатта. Сизнинг дилингизни куйдираётган аллоб-қаллоблар кучала еган лайчадай нечук тиришмасинлар — бизнинг азамат карвонимиз саодат йўлидан тоймас...

Элнурим, азиз йигит, бу галги хатингизда шоирона қайфият ҳукмрон. Адибангиз сифатлари ҳақида талайгина муболағалар айтибсиз. Саволим бор. Миришкор би бонсиз кўркем боғнинг бўлиши мумкинми? Қаралмаган ниҳол, парвариш қилинмаган гулнинг аҳволи нечук кечади?..

Элнуржон ака, ёрингиз тарс ёрилиб ўлмасин десагиниз, тезроқ қайтинг, илтижо қиламан, ялинаман. Ҳижронингиз ўтида парвона — *Адиба*.

Вашингтон. 12. XI. 1965 йил.

ГУЛИМ, ҚЎЗЛАРИ ЧУЛПОНИМ!

Қўлим кўксимда: ассалом. Соғиндим шарқнинг ойдин тунларидаги шалоладек тимқора сочларни, қайрилма қошу бодомқовоқ остидаги оҳу кўзларни, ҳимраниб аркаланишу шўх-шўх кулишларни, гунгур-гунгур суҳбатларни ўлардек соғиндим. Баъзан хаёлга толаман: бор вужуди билан ўз гулига мафтун йигит нечук айрилиқ — тикон захрини чекиши керак? Ё, дунё ташвишларидан бир шингили бошига тушган, умрининг ярмидан кўпини ўз оиласидан узоқда, сафарда кечиришга мажбур бўлган йигит учун севгили ёр, айрилиқ ва рашкнинг изтироб ва азобларидан узоқроқ юриш маъқулмикан?

Шу пайтда чинор шарқ яратган бир латифа кўнглимдан ўтар: қиш экан. Бутун олам қорда. Ҳассасига кўркем берган бардам шоир жонон ғазалларининг илҳоми — ер висоли сари ошиқар. Бир замон шоир ўзидан бир қа-

дам олдин бораётган ҳассасига бежо тикилганича таққа тўхтаб қолади. Ғазаб-ла сиқилган ҳасса қовурғалари сингудай. Оқарган-кўкарган шоир лабларидан шу сўзлар қочади:

— Ҳим-м... беор, каминадан барвақтроқ ёримга етиб бориш нияти борга ўхшайди-ку, сенда! Бор, йўлингдан қолма, дўсти нодон,— дея қўлидаги ҳассасини отиб урган шоир изига қайтади. Изғирин совуқ. Ойдин кеча зарига безаниб ёгмиш момиқ икки букчайган, одимлари тайғоқ шоирни беаёв савалар экан...

Латифа мағзини чақиш — сизга ҳавола, Ой қиз.

Энди бу ердаги гапларга келсак, кеча Вашингтонда бўлдим. Шаҳар менга ёқди: еру заминда юриш, шаҳар устидаги зангори осмонни кўриш, нисбатан соф ҳавода нафас олиш ҳам мумкин экан-ку. Президент Кеннеди дафн этилган қабристонга бориб, унинг мозори устида ўртамизда фикрий хаёлий диалогга ўхшаш нарса ўтса бўладими:

Мен.— Жаноб президент, қабринг устидаги кўкатда ўйнаётган шабада нечук дараклар келтираётганини пайқаяпсанми?

Кеннеди.— Ўлган одам тирик жонлар, чалкаш дунё кирдикорига жавобгар бўлишдан озод эканини унутма.

Мен.— Ўлганми ва ё ўлдирилган? Янги жаҳон уруши йўлини тўсиш ниятида қиттак донолик кўрсатган эдингки, атрофингдагилар, доллар дунёси яратган жамият казолари сени жувонмарг, ёш хотинингни бева, болаларингни етим айлаб бетавфиқ кирдикорлари дарвозасини катта очиб юбордилар, яна уруш, яна қирғин, яна отаоналар, халқлар боши янги уруш хатари билан банд. Бунга нима дейсан жаноби президент?

Кеннеди.— Хуб топиб айтдинг. Тўғри, мени «дўстларим» ўлдиришди. Кўкрагимга ажал ўқини қадаган Америка учун Ватанни ҳам, халқ осойишталигини ҳам заъфарон чақага алмаштирганлар учун ҳушёр президент керак, албатта, бироқ, унинг расо ақли фақат ва фақат ашаддий зодагонлар хизматида бўлиши шарт экан. Йўқса, ким бўлмасин, меним тақдиримга ўхшаш тақдирдан қочиб қутулиши амримаҳол бу жамиятда, ҳа-а... Американинг келажаги, имони қайси кўчада? Қайси йўл билан бориши керак? Тириклигимда мени қийнаган муаммолар олами шу жавобсиз саволлардан иборат эканини биласанми?

Мен.— Сен деган жавобсиз саволлар, муаммолар

олами мен учун аллақачонлар аён. Уйлашимча, пешона тери билан тирикчилик ўтказаётган америкаликлар учун ҳам бирқадар аён. Мақсад ижроси ғайратда, виждон курашида эмасми?

Кеннеди.— Билмадим. Бу саволингни Оқ уйдагиларга бериб кўргин-а?

Мен.— Қайсар. Сени халқ яхши кўриб қолганди, ҳомир ҳам хотирангни ҳурмат-иззат қилишади. Аммо сен халқингни севмаган экансан. Аксинча, Оқ уй адресини менга бермаган бўлардинг.

Жаноби президент, Америка бўйлаб эсаётган шамол қабринг устидаги кўк майсада ўйнамоқда. Кўкрагингни унинг баҳрига бериб боққин-а! Нималарни эшитар экансан, ё сени ўлдирган жамиятинг каби ҳануз кўзинг кўр, қулоғинг карми?! Хайр, жаноби президент...

Адибажон, агар мендан эзмалик ўтган бўлса, кечирарсиз. Аямларни бағрингизда тутинг, дуойи саломимни топишинг. Шу кунларда кўнглим нотинчроқ, изимни кузатувчилар ҳар қадамда... майли, аҳамият берманг. Қалби доимо сиз томон интилган йигитингиз — *Элнур*.

Хоразм. Ургенч. 20. XI. 1965 йил.

ЭЛНУРИМ, ЯШУЛЛИ!

Кекса шоирнинг илҳом кайфияти жавҳарига ўралган саломингиз мени Хоразмдан топди. Ўзингизга аёнки, Хоразм тупроғи (дунё харитасида Америка йўқ бўлган даврлардан анча аввалроқ унинг шуҳрати жаҳонга машҳур эди), донодан-доно латифалар, гўзалдан-гўзал ҳақиқат хазинаси. Сиз келтирган шевага унчалик пайров бўлмасаям, бирини эслатиб ўтмоқчиман.

Оқсоч тарих Гулистон маконини билар экан. Адолат ва оқибат шаҳри, меҳнат ва гул бўйи билан кўнгли тор халойиқ кунлардан бирида Чингизхон қиличбозларининг ҳужумига учрапти. Ваҳшийлар шаҳар атрофидаги боғлар, экинзорлар кулини кўкка совурадилару қалъани ололмайдилар: куну ойлар кечаверади-ю, қамалдагилар жасоратини синдириш қўлларидан келмайди. Ниҳоят, босқинчилардан ҳам даҳшатлироқ куч — очарчилик ўзининг хунук башарасини намойиш қилар, очлик илигини қуритган мудофийлар дармони ҳатто қилич-қалқонни кутаришгаям етмас, қалъа кўчаларида шишиб ўлганлар

сони кундан-кунга ошиб борар экан. Шунда шаҳар оқсоқоли ўз маслаҳатгўйлари ва саркардаларини туплаб, яна қандай чора бор, деган саволни ўртага ташлапти. Маслаҳатга йиғилганлардан бири сўнги тadbирни — устомон режани айтади. Гулистонликлар бисотларида қолган икки нафар ҳукизга омбордаги бор-йўқ донни егизадилар-да, жониворларни шаҳар дарвозасидан чиқариб юборадилар.

Очарчилик қалъа ичидагина эмас, қамал қилганлар орасида ҳам ўз нағмасини кўрсата бошлаган: атроф қишлоқларни ялагандай қилишган, босқинчилар ҳам саросимада. Шаҳар дарвозасидан кўринган ҳукизларни хиппа бўғиб хомталаш қилар эканлар, қоринлари буғдойга жиққа тўлалигини кўриб ҳайрон қоладилар: «Демак, қалъадагилар тўқ ҳали... Ҳайвонгаки берадигон буғдойлари борми? Енгиб бўлмиз...» хаёлида зудлик билан жўнаб қолиш тараддудига тушадилар.

Аммо қалъа оқсоқолининг яккаю ягона қизи Гулбека бу ишдан рози эмас, чунки у босқинчилар саркардасини — ёш, довюрак паҳлавонни севиб қолган. Уни кўрмоқчи, бирга бўлсам деган нияти бор экан. Туннинг қоронғи шарпасидан фойдаланиб, Гулбека босқинчилар саркардасига мактуб жўнатади: «Баҳодир йигит, сен шошма, «буғдой» масаласи найранг, устомонлик. Бир кун тоқат қилсанг — зафар сеники».

Босқинчилар туяларга ортилган асбоб-аслаҳаларини, чодир-чулдирларини қайтадан ўрнатиб, қалъа қамалига зўр берадилар. Эртасига эса шаҳар таслим бўлади. Қалъага бостириб кирган аламзада ваҳшийлар бор тирик жонни қиличдан ўтказиб, шаҳарни ўт балосига мубтало қиладилар.

Бўғриққан, кўзлари эҳтирос ўти билан мастона Гулбека севги ва миннатдорлик умидида босқинчилар саркардасига тўғри булар экан, шу сўзларни эшитилади: «Отасини, она шаҳрини сотган аёл менга вафо қилармиди?! Бу манжалақини икки байтал думига боғлаб, орқасидан айғир қўйилсин!.. Хизматларига ташаккур, бекам».

Латифа мағзини чақиш — сизга ҳавола, жон йигит..

Сирасини айтсам, дардсиз дармон бўлмаганидек, рашксиз севги, севгисиз рашк ҳам йўқ, азизим. Хуллас, севгингиз ҳам, рашкингиз ҳам ҳаминша бошимда дурра эканига инонсангиз бас.

Адибангиздаям бир савол бор. Айни кунларда аҳён-аҳён бошим айланадиган, кўнглим Хоразмнинг шираршарбат неъматларинимас, шўртак нарсаларни тусайди-

ган одат чиқарди. Бу нимадан экан? Бир уйлаб кўринг-а, Элнуржон ака?

«Изимни кузатувчилар ҳар қадамда...» Бу нимаси? Юрагим орқамга тортиб кетди-я. Элнуржон ака, утинман, қайтинг! Меҳнат ҳосили, нозу неъмат Аму сингаря қалқиб оқаётган олтин Хоразм ҳам, муштипар ҳалолигиниз ҳам сизни беҳад соғинишган. Тезроқ қайтарсиз деган умиддамиз; хайр-хушингиз, кўзлари йўлингизда толган ёрингиз, интизорингиз — *Адиба*.

Нью-Йорк. 30. XI. 1965 йил.

ИФТИХОРИМ, ОНАГИНАМ!

Салом... ассалом... Хоразмдан юборган мактубингиз булутни ҳайдаган шамол, тунни қочирган тонг савобини бажарса бўладими. Ақлу назокатни, сабру қарорни сиздан ўрганмоқ керак. Раҳмат, минг қатла ташаккур, онагинам.

Чамамда, пайқагандирсиз? Умримда биричи бор сизни «онагинам» деб атадим. «Кўнгил айнишлар» фарзанд дийдоридан дарак, азизим. Ўзингизни асранг, гор-таётган азиятларингиз учун мени кечиринг. Оқибати курсандчилик билан тугашига умид ва қаноат тилайман, подирам.

Исон қадри ер билан яксон қилинган, бутунасича «сариқ чақа—доллар» манфаатига қул каби сотилган дунё марказида, оқпадарлик, безорилик, виждон ва тап фоҳишабозлиги, ёшлик ва авлод жувонмарглиги одатий манзара бўлиб қолган муҳитда, озодлик деганда зодагонлар эркини, бахт деганда босқинчиликни, халқ деганда бир сиқим пулдорлар нафсини назарда тутган одамнамо башаралар орасида юрган чоғингда янги меҳмон—тунгич фарзанд дарагини эшитиш...— бошим осмонга еди, дунёга сиғмай кетдим.

Қолганларини учрашганимда айтарман. Сафар азоби тугади, онагинам. Бажарган ишларимиз якуни Москвада бўлади. Азоглаб йўлга чиқамиз. Қўришгунимизча хайр, хайр, қаламқошим. Сиз ва волидан муҳтарамамизга сиҳат-саломатлик тилаб, учрашув ноёб дақиқаларини камоли бетоқатлик билан кутиб қолувчи — *Элнур*.

Тамом... ёзишмалар тугади. Ташқарида эса аллақачонлар ёмғир тинган, кўм-кўк осмон, юзлари ёмғирда ювилган табиат қуёш нурига чўмилиб, ором-ором нафас олмоқда. Сайроқилар, зибилдоқилар сайили айни авжида. Менинг хаёлим бўлса икки оламни — оқ билан қорани ажрим этувчи мана бу хатлар оламидан — яхлит навқирон дил ёзишмаларидан ўзга нарсани истамайди, сира...

Нью-Йорк — Тошкент. 1965—1966 йиллар

САХНА

*Лениннинг ҳамиша тирик даҳосига
содиқ қолиш — буюк бахт!*

ЗАМОН ДРАМАСИ

Уч парда, тўққиз кўринишда

ҚАТНАШУВЧИЛАР:

С о б и р — совет ёзувчиси
С и л ь в н я — гарб адибаси
А з и з Қ а м о л — революцион ҳукумат раиси
Ж а м и л а б о н у — унинг онаси
О т а Д а р х о н — Олий мажлис раиси
М а л и к М а ҳ м у д — Азиз Қамолнинг ёрдамчиси, полковник
О й и ш а — Коммунистик партия раҳбарларидан бири
Ж о б и р А н с о р — ҳарбий нозир, генерал
Ф о з и л б и н н и А ё з — ташқи ишлар нозири
Н о с и р Ж а в д а т — маориф ва маданият нозири
Н и з о м В а л и — зироат ва саноат нозири
И б р о ҳ и м А ҳ м а д — шайхулислом
Н у р ж а ҳ о н — қирол Ҳумоюн қизи
Б э л л С м и т — элчи
Ғ у л о м а к а — ошпаз
Н а з и р б у в а
Б у р г у т а л и
К е л и м
Қ у ё в
Б е в а х о т и н
Д е ҳ қ о н
И ш ч и
Т а л а б а
О ф и ц е р
А ё л
Э р к а н
У л а м о
М у л л а в а ч ч а
Х о н и м
Ж а н о б
Қ и з
Й и г и т
П а р д о з ч и

ҳамқишлоқлар

Халқ вакиллари, давлат мансабдорлари, ҳарбийлар, санъаткорлар, ёлланма каллакесарлар Воҳса яқинда озодликка эришган давлатлардан бирида XX асрнинг ташвишли олтинчи йилларида кечади.

БИРИНЧИ НАРДА

Авансцена. Чапда Собир ва ўнга Сильвия ижодхоналари.

Сильвия (*хаёлга толган, қалам тебратмоқда*).
«Ассалом, месъе Собир! Мактубингизни олдим. Ташаккур!

Қаламкаш дўстим, мақсадсиз санъатда на имон ва на хосият бўлиши мумкин, деганингиздан сўнгги асаримни ўқиганингиз маълум бўлди. Немис фашистлар концлагерида туғилиб, ажабки тирик қолган, етимлик-дарбадарликнинг тайғоқ, дайди кўчаларида ҳам одам шайбини бой бермай, тавбаки, шу кунларга етиб келган Сильвиянинг — сизга ёт қирғоқ адибасининг ҳозирги ҳаёти денгиз тўлқинидаги писта пўчоқнинг ўзгинасимикан?!

Нима қил дейсиз? Улуғ Октябрларингга ҳурмагим чексиз. Морис Торез тобутини елкамдамас, бошимда кўтардим. Аммо социализм идеаллари тўласича менга ботмайди. Кўз ўнгимдаги муҳитда эса (сиз уни, бемор империализм олами, деб атайсиз) инсон ва гўзалликни сариқ чақага тиккан иблисона жазава айни авжида.

Бродвей билан плац Пигалнинг фаҳш булути тошқиндай босса, Фарбнинг ақли ҳисобланган Кеннеди боши гарбчиларнинг ўз қўлида мажақланса, кичкинагина Вьетнам устига офатдай ёпирилишса, Грецияда қиргин, Осиёда фитна, Америкада давлат тўнтаришлари, Европада янги фашизм тўлғоғи... Иккинчи жаҳон урушидаги дарё-дарё қурбонлар ҳам дунёнинг ақлини киритмабди-да!

Энди айтинг-чи, ана шу саросима тўфонида «писта пўчоқ»нинг исёнидан не фойда? Ҳаёт оқимида лоқайд, ҳо, лоқайд тирикчилик ҳаловатини кўзлашдан ўзга нечук ражот бор? Сизнинг ёзувчи — жаҳон тақдирига жавобгар; инсон саодати, олам тинчлиги йўлида толмай меҳнат ва жанг, жанг ва меҳнат қилмоғи зарур қабиллидаги фалсафангизни қандай англашим керак?! Етар, тўйдим дунёсидан, куним ўтса — бае!

Сизга саломатлик, ижодий бахт тилайман. Эсингиздан чиқарманг мени. Ҳурматингизга содиқ —

Сильвия».

Собир (*дарёдай уйғоқ*). «Мадам Сильвия, саломим ва яхши тилакларимни қабул қилгайсиз!

Бор ҳақиқатни юзга айтган ва уни ҳазм қилиш камолига эга бўлган кишиларгина дўстлик ҳурматига содиқ қолишлари мумкин. Асарингиз ва хатингизни ўқиганимда доно Шарқ туқиган бир ривоят кўнглимдан ўтди. Афв этинг, шуни эсингизга солмоқчиман.

Икки дўст (бири кўр экан) узоқ сафарга чиқибдилар. Саҳройи Кабирда кўрнинг қамчиси қўлидан тушиб кетади. У отининг жиловини тортиб, қамчини излайди. Бир заҳарли илон тун совуғида карахт, қотиб ётаркан. Кўр уни қамчи деб олганича отига минади. Кўзи очик ҳамсояси унинг қўлида илонни кўргач, ошиқади:

— Дўстим, қамчи хаёл қилиб олганинг заҳарли илон-ку! Ташла!

— Ёпирай, оллоҳим-ку менга эски қамчи ўрнига янгисини раво кўрибди. Нима? Уни мендан тортиб олмақчимисан?

— Эй подон дўстим, сендан қамчи тама қилаётганим йўқ. Аммо ҳамроҳликнинг шартларидан бири — йўлдош хатарда бўлса, уни огоҳ қилишдир. Тезроқ ташла уни!

Бу сўзларини ўжар кўрга маъқуллата улгурмасданок одам қўлининг ҳароратидан жонланган илон уни чақади ва ҳалок қилади.

Шу-шу, «кўр тутганини қўймайди», мақоли яшар эмиш.

Азиза Сильвия, изоҳга ҳожат бўлмаса керак. Мен ҳануз сизни теран ақл, ўткир кўз ва поёб истеъдод соҳибаси сифатида қадрлайман, тутганини қўймайдиган кўрнинг хирси сизга ярашмайди. Дарвоқе, ўз муҳитидаги ҳалиги газандаликларни кўра билиш бунинг исботи.

Инсон ва олам тақдири юрагингизга яқин бўлгани учун ҳам сиз номуси ўғирланган қиз боладай азоб чекмоқдасиз. Бу азоб оташида товланиш сизга, илҳомингизга куч беришига, сизни янги ҳаёт гоёлари соҳилига олиб чиқишига, негадир ишонгим бор.

Тошкентлик дўстларингиз сизни — илҳом шайдосини ватанингиз Францияда қанот олган «Интернаци-

ниде издошлари орасида кўришни орзу қиладилар.
Ниятимиз холис.

Жайрон кўзи муҳтарама, ҳаёт ва ижод йўлидаги
қиланишларингизга барака. Кўришадиган кунлар ҳам
кўлар ахир. Сизга ҳам руҳий, ҳам жисмоний сиҳат-са-
ломатлик истаб қолувчи ихлосмандингиз —

Собир».

Сильвия. «Месье Собир, салом, табибим!

Гап тортмай савалашни сиздан ўрганмоқ лозим
эди. Тошни тешар газаб, қулфи дилни очар самими-
ни. Хуллас, сўзлари шибба мактубингиздан хафа эмас-
ман, заршунос.

«Янги соҳил» ҳақидаги ниятингизга ҳозир бирон жа-
ноб айтолмайман. Ўртада «тақдир» муаммоси бор. Ма-
на бир мисол:

Линкольн 1860 йилда, Кеннеди эса 1960 йилда пре-
зидентликка сайланишган. Иккиси ҳам жума куни, ўз
котиблари кўз олдида ўлдирилади. Линкольн вориси
бўлиб Жонсон исмли одам президент қилиб кўтарила-
ди. Кеннедининг вориси ҳам — Жонсон, Линкольн коти-
баси — Кеннеди исмидаги аёл президентнинг театрга
боришига (маълумки, Линкольн театрда ўлдирилганди)
қаршилик кўрсатган бўлса, Кеннедининг ҳам котибаси
Линкольн деган аёл унинг Далласга, президент ўлди-
рилган ана шу қаттол шаҳарга сафар қилишига тиш-
тирноғи билан қарши турган...

Ана кўрдингизми, гап номуси ўғирланган ниҳолдай
яноб чекишдамас, гап тақдири азалда. Шунга кўра
шоир Фафур Фуломнинг «Тақдирин қўл билан яратур
инсон...» сатри ғалат хаёл. Социализмми, капитализм-
ми — бари бир чувалган дунё чувалганича, жумбоқли-
гича қолаверади: бойлик ва гадойлик, тўқлик ва шўх-
лик ҳам шундан. Империализм билан коммунизм ўр-
тасидаги туб зиддиятлар ҳам шундан. Бугун «Миллий
социализм», «Халқ капитализми», эртага «Ислом со-
циализми», индинга «Демократик социализм» ҳақида
жар солиб, ярим йўлда дами чиқиб кетаётган «Учинчи
одам» эл-юртининг заҳматлари ҳам ана шундан. На-
фис адабиётда ҳам айни ҳол, жонон йигит!

Собиржон, қандай, тутун қайтаришда Рим Папаси-
дан ҳам ўтказвордим шекилли? Ўэр, саҳарда табибим
деб, шомда ирғишлаганим учун кечирим сўрайман. Ҳа,
яна парсанинг табиати айни шамол — чаманзор ҳам,
сиссиқ кўлнинг юзи ҳам уники.

Тошкентлик дўстларим ниятига келсак, майли, даҳанаки жангни йиғиштириб, «Учинчи олам» мамлакатлари кечмишини ўрганишга бел боғладим. Ишот ва далилларим мағзини ундан кейин чақарсиз. Хуллас, Сильвия — «Фигаро» газетасининг махсус мухбири (биламан: «Фигаро»ни ёмон кўрасиз)... Юрган — дарё эмиш! Африка сафарига тушаман.

Месьё Собир, сеҳргар Париж, Сена қирғоқлари, Монмартр сизни ўлардек соғинишган. Балки, келарсиз? Ёки сафар йўлларида учрашармиз? Хайр, табибим. Висол орзуси билан шод дўстингиз —

Сильвия».

Собир. «Салом, мадам Сильвия!

Қарорингиз менга маъқул. Нотинч замонамиз «сирасрор»ига калитни ўз сўзлик асаби саросимасида, одатдан ташқари ечилиб тўқилган «тақдир фалсафаси»данмас, ҳаётнинг ўзидан изламоқ — ажиб муддао. Толемга шукур, меҳнатим анча енгил тортибди. Хоним Сильвия, бу («Шамол» ҳақидаги фикрингиз афсусгагина лойиқ) кифтингизга қўнган илҳом парисидан дарақ!.. Гарчи, бетайин «Фигаро» газетасида ишлашингиз мени бир қадар ташвишга солса-да, Африка сафарингиз қутлуғ бўлсин.

Африка қитъасида 150 йиллар чамасида колоннал офат зулмини чеккан, қон кечиб озодликка эришган мамлакат бор. Ўйлашимча, ўша юрт озодлигига қарши янгидан бошланмиш тажовуз шу кунларда ғоят ловиллаган пайт. Қелинг, ана шу диёр жафокаш халқининг кечмиш-кечирмишларини бирга кузатайлик.

Сизга чидам, ғайрат тилаб қолувчи дўстингиз —

Собир».

БИРИНЧИ КУРИНИШ

Ҳарбий позир боғи. Оқшом. Хонаи хос. Жобир Ансор, Фозил бици Аёз, Низом Вали, Иброҳим Аҳмад, Бэлл Смит. Бақамти суҳбатнинг долзарб пайти.

Иброҳим Аҳмад. Алалхусус, бу шайтоний кашфиётга ақл бовар қилмайди-я!

Низом Вали. Ватанимиз янги дастури — ислом социализми бунёдга келармиш... ха-ха-ха...

Иброҳим Аҳмад. Эй-й, кулманг! Озодлик, инқилоб дея аиҳазрати қирол Ҳумоюнни улдирдиларинг...

Хўш, эл-юртимизни куфурлар оёғи остига ташламоқ даракатида юрган Азиз Камолнинг ўзи ким?

Низом Вали. Ҳей, ўша, товарищ Ойиша ўйнаши-да!

Иброҳим Аҳмад. Иттифоқо, иккисини ҳам қўшмозор қилиш фурсати аллақачонлар ҳил-ҳил пишган.

Жобир Ансор. Биродарлар, жўжахўрозлик сиёву бизга ярашмайди. Қизишманг!.. Марҳамат, саиди нозир!

Фозил бинни Аёз. Жапоблар, тил қичитишдан нарига ўтмаслик — телбалар одати. Ташқи ишлар низоратида шу одат илдизини қирқавериб тепакал бўлдим, мўйловимга қиров тушипти...

Иброҳим Аҳмад. Алалхусус, бир жойда туриб қолган оби ҳаёт ҳам сасир.

Фозил бинни Аёз. Сабр қилинг, Шайхулислом... Замон синовлари қаршисида капитализми ҳам, социализми ҳам чақмоқланиб ташланди. Бирида одам боласини капитал қул қилса, иккинчисида инсон деган буюк раҳмат давлат гумаштасига айланади, холос.

Низом Вали. Войвойк мучал саиди раис Азиз Камол кашф этган «Ислом социализми» ҳам шу гурзи остидами?

Фозил бинни Аёз. Унисини ўзларидан, зироат ва саноат нозиридан билсак?

Низом Вали. Сиёсату дипломатия мен учун ўт билан сув.

Жобир Ансор. Нондек пиёлага чуқиш-чи?

Низом Вали. Аммо, тусмолимча, имони нарсада турсин, гўрлариям қўшилиб битган. Ё гурзи остига бостириш шарт — ғиқ этолмасин, ё гурзини бошига шундай қўндириш лозимки, тариқдай сочилиб кетсин. А, лаббай, саиди ҳарбий нозир?

Жобир Ансор. Қасал мусичадай кукулаш билан Азиз Камол «Изми» тагига сув қўймоқ — оғир иш. Ўша шуниям айтиб қўяй: гурзи кутарган шоввоз қўли қалтираб қолсами, ўз бошининг мажақланиши...

Иброҳим Аҳмад. Ёпирай, турган-битганларинг ваҳима-ку. Оллоҳ кароматига ҳам ён берасизларми, Аҳқми?

Фозил бинни Аёз. Азиз Камол худога хуш келмайдими?

Иброҳим Аҳмад. Шаккокми? Асло-да!

Фозил бинни Аёз. Бандасига-чи?

Иброҳим Аҳмад. Иншоолло, бандасига ҳам... Носир Жавдат, Ота Дархон, Малик Маҳмуд каби бетавфиқларни ҳисобга қўшмайсиз.

Фозил бинни Аёз. Бу гуруҳ унча-мунчани қалдиратиб қўядиган куч.

Бэлл Смит (секин қистиради). Мамлакат омбори бўш. Америка ғалла беришдан воз кечди.

Жобир Ансор. Йўғ-эй, демак, қаҳатчилик... сичқонлар ҳасса таянади, авомнинг Азиз Камолга бўлган ишончи, ҳалигидай, синади!

Бэлл Смит. Бугундан буён Ғарб давлатлари савдо-сотиқ ишларини ҳам бутунлай тўхтатишди. Халқаро банклардаги счётларингга қулф солинди.

Низом Вали. Жаноб элчи, гирибонидан бўғилибди-ку, Азиз Камол огоҳми... булардан?

Бэлл Смит. Жаноб нозир, шуни яхши билингки, бизлар дўстлик садоқатига гард юқтиришни ҳаром ўрнида кўрамиз. Дастлаб сиз азизларимизни — бу элу юрт тадбиркор давлат арбобларини огоҳ қилмасдан, у кимсага лом-мим дейилмайди.

Жобир Ансор. Ташаккур, қадрдонимиз Бэлл Смит... Саиди нозир, чамамда, фикрингиз ярмида тўхтаган эди?

Фозил бинни Аёз. Балли... Ватанимиз тақдирини ҳалокат жарида экан, нажот... янги келажагимизни изламоқ — виждон амри. Бирдан-бир йўл — Азиз Камолни, маслакдошларини ўртадан кўтариб ташлаш... Армия биз тарафда. Агар ишонч ва кўмакларингиз бўлса, бу ёғини ҳарбий нозир саиди Жобир Ансорга қўйиб берсак... Қалай?

Иброҳим Аҳмад. Тиллодек!

Жобир Ансор. Жаноблар, шу тобда юракларингга қил сигмасаям айтай, бу ишончини оқлаш қўлимдан...

Иброҳим Аҳмад. Келади! У дунёю бу дунё — келади.

Жобир Ансор. Лекин...

Бэлл Смит. Лекинига ўрин йўқ. Ғарб сиз томонда... Мамлакат жилови ўзларига ҳавола.

Ҳамма. Хўш?

Жобир Ансор. Хўп! Хўп... Розиман... Дўстлар гапини ерда қолдириш — нонкурлик.

Фозил бинни Аёз. Балли. Бу режани амалга оширишда бир нозик гап бор. Азиз Камол Совет Иттифоқига бормаслиги шарт!

Низом Вали. Йўлидан келинг! Сафар тўлгоги
ёвр-ку?

Бэлл Смит. Янглишмасам, коммунист раҳбар
Обиша ҳануз тоғдаги чоҳда. Тўғрими?

Жобир Ансор. Тўғри.

Бэлл Смит. Совет Иттифоқига жунашидан ол-
дин Азиз Камол у хоним билан учрашармиш, деган гап-
лар юрипти. Ростми?

Жобир Ансор. Бир айтгандай бўлувди.. Уста-
ди, Ойишани ўз томонига оғдириб, яна кучга тўлмоқчи.

Бэлл Смит. Оғдириб бўпти. Шайхулислом, Ойи-
шани Мункар-Накир кутавериб чарчамадимикан?

Иброҳим Аҳмад. Жаҳаннамдаги жойи ҳам
тахт.

Бэлл Смит. Окэй! Улар учрашувига ров бўлмас-
лик маслаҳат. Бироқ, Азиз Камол мурда Ойиша билан
учришгани, яъни Мункар-Накир вазифасини утагани
миқсадга мувофиқроқ.

Фозил бинни Аёз. Балли. Ойишани Азиз Ка-
мол ўз қўли билан ўлдирган бўлиб чиқади-ю, Совет
Иттифоқининг дарвозаси унинг учун тақа-тақ ёпилади.

Иброҳим Аҳмад. Алалхусус, бу каромат, ях-
шилар, пайғамбарлар каромати. Азроил ким бўлса?

Бэлл Смит. Нуржаҳон! Марҳум қирол Ҳумоюн-
нинг қақажон қизи.

Танқиридан машиналар шарпаси эшитилади. Дераза томон отилган
Жобир Ансор саросимада.

Бэлл Смит. *(вазиятдан безовта)*. Нима ўзи, тинч-
ликми?

Жобир Ансор. *(калтак ютган одамдай)*. Азиз
Камол... одамлари билан...

Ҳамма ҳангу манг. Бир қимтивади, иккинчиси кока-кола ичади.
Иброҳим Аҳмад шайтоплаган одам қиёфасида. Бэлл Смит деразани
ланг очиб, Жобир Ансорга шипштади.

Бэлл Смит. Ишончини ўғирлашга, ақлини бего-
на қилишга айни қулай пайт. Қўл келиб қолса, кеча
қилинган режамизни ишга соламиз. Кўзи бойланади...
Хилват дарчани очинг! Шайхулислом, қани кетдик.

Кўзи бўладилар. Хонада қолганлар Азиз Камолни кутишга олаза-
рак ҳозирлик кўришади.

Фозил бинни Аёз. Шартнома лойиҳаси... Со-
ветлар билан тузиладиган шартномани олинг!

Жобир Ансор. (сейфга тирмашганича). Мана... мана... башарти?

Фозил бинни Аёз. Саиди нозир, ўзингизни бо- синг. Яқинроқ келинглар. (Овозини қўйиб.) Йуқ-йуқ, дустлар, лойиҳанинг мана бу жойи хом!

Азиз Камол, Малик Маҳмуд, Деҳқон, Ишчи ва Та- лаба кириб келадилар.

Жобир Ансор. Йе! Аҳлан ва саҳлан, саиди раис! Марҳабо! Заб иш қилибдилар-да! Биз шартнома лойи- ҳаси устида.

Дилгир Азиз Камол сўзсиз, қўл учида қанотсиз қушдай беқуш нозирлари билан кўришади. Сарбаст қоматида пишиқ ўтирган кес- тюмининг у ёқ-бу ёғини тўғрилаганича хонани оғир одимлар экан, назари остона босганча тек қолган йўгон Деҳқон, новча Ишчи ва жиккак Талабага тушади.

Азиз Камол. Эй, силлаларинг қуригандир? Қани марҳамат, ўтиринглар! (Малик Маҳмудга.) Полковник, телефон қилинг, Ота Дархон билан Носир Жавдат етиб келишсин. Жамоат жам экан бу ерда.

Жобир Ансор (олазарак). Полковник, телефон нариги хонада. Марҳамат!

Малик Маҳмуд чиқади.

Азиз Камол (нозирларига. Ҳануз оёқда). Биз ви- лоятдан... Саид Низом Вали, булар билан танишмисиз! Низом Вали. Йўғ-а...

Азиз Камол. Бу киши деҳқон, мана булари ишчи, бу эса толиби илмларимиздан. Энди танидиларми?

Низом Вали. Танишганимдан бағоят хурсандман. Аммо...

Азиз Камол. Нима, аммо?

Низом Вали. Бонсини эламадим, саиди раис?

Азиз Камол (Жобир Ансор билан Фозил бинни Аёзга кўз қирини ташлайди). Бонси... сизларга ҳам но- аниқдир?

Деҳқон (нозирларнинг елка қисишидан бетоқатла- ниб, чўрт кесади). Буларингизни кўп ҳам қийнаманг, отахон, чақилиб қолишган кўрипади. Биз советларга қарши исён кўтардик.

Нозирлар. Исён?

Ишчи. Ҳа, исён! Гапнинг лаққа чўғи шу.

Фозил бинни Аёз. Сабаб? Сабаби нима?

Т а л а б а (қош қоқиш одаги бор). Сабабини сизлардан, мана бу зироат ва саноат нозиридан эшитсак?
Н и з о м В а л и. Алжираманг, йигит!

Уридиқдан жой олган Азиз Камол хаёлга толади. Ота Дархон билан Носир Жавдат кириб келадилар. Енгилгина кўришиб утира қоладилар.

Д е ҳ қ о н. Ер бердиларинг — қуллуқ! Советлар ёрдамида катта завод қурилди — хурсанд бўлдик. Биз далада, болаларимиз заводда тер тўксак ёмон бўлмас, хўп деҳқонбоп ишлар бўляпти-да, деган ниятда эдик ҳаммамиз. (Талабага.) Э-э, намунча қошни қоқасан, фикрим қочади.

Т а л а б а. Бўлди, бўлди.

Д е ҳ қ о н. Хом калла эканмиз... Разм солсак, бу заводмас, тор пешонамизга битган балонинг ўзгинаси.

О т а Д а р х о н. Балонинг ўзгинаси? Завод-а?

И ш ч и. Секин айтасизми, Ота Дархон, нуқул бало, қуруқ туҳмат.

Д е ҳ қ о н... Помидорларим, денг, гарқ пишди. Аравага кажава-кажава жойлаб бозорга жўнадим. (Талабага.) Э-э, дейман, бу қошни кесиб...

Т а л а б а. Бўлди, бўлди.

Д е ҳ қ о н. Завод дарвозасига етиб қолганимни билман. (Талабага ишора қилиб.) Мана шу жиккак шартта йўлимни тўсса бўладими. «Ҳой қош, йўлимдан қўйма, бозорга кечикаман», десам: «Бур заводга, бўлмаса арвангининг гупчагини ёриб ташлайман», дейди-я зангар. Ҳаш-паш дегунча помидордан айрилдим қолдим. Жоним чиқиб кетди. (Талабага.) Тек ўтирасанми ё...

Т а л а б а. Бўлди, бўлди.

Д е ҳ қ о н. Мана бунга (ишчини кўрсатади), «Ҳой новча, ҳақимни чўз!» десам, нима дейди денг? Ўзинг айта қол!

И ш ч и. Ҳақингни кузда оласан, дедим. Хом ашё бўлмаганидан завод тўхтаб ётибди, дедим. Ишчилар ҳам ойлигини ярим-ёрти оляпти, дедим. Мана булар ҳам сендай куйганлар — хархаша қилишмаяпти-ку, дедим.

Д е ҳ қ о н. Атрофимга боқсам, чақнаб турган юлдуз сўнганлар бир талай. (Талабага.) Эй қош, қўясанми, йўқми?

Т а л а б а. Бўлди, бўлди.

Д е ҳ қ о н. Доғманлар ўтири-и-иб бош қотирдик: ҳалигидай, ишчи ҳемири ҳам олмаса, деҳқон уйи куйса,

талабани ўқишдан узиб, зўравонлик қилишга мажбур этишса...

Ишчи. Бе-э, мунча саржинчидай майдалайсан, завод кони зиён, дедик, советлар душманлик ўйида бизни маймундай ўйнатишяпти, дедик.

Деҳқон. Заводига ўт қўйиб, кулини кўкка совурмаган помард, деб турганимизда Отахон бориб қолдилар. Исёнимиз қўри ана шу. (Талабага.) Энди қоқавер, ошна.

Талаба. Бўлди, бўлди.

Ота Дархон. Ҳм... Чиндан ҳам кони зиённи кўрмабмиз!

Носир Жавдат (чўққи соқолини тутамлаб). Саиди Низом Вали, бу нечук ҳунар?

Низом Вали. Чистон сирини тушунмадим?

Носир Жавдат. Тушунмадиларми? Ажаб бўпти-да. Заводни каттароқ талаб қилаверинглар. Ундоқ қилодирман, мундоқ қилодирман, деган нозир сиз эмас, шундоқми?

Нозим Вали. Шундоқку-я, аммо у алфозда...

Ота Дархон. Уят-э! Бунинг сираси меҳнатга тўхмат. Халқимиз аҳволига эгилиб текиндан-текин шундай азамат завод қуриб берганларни маломатга қўйсақ, мана бу одамларимизни гафлат чангалига ташласак... Тил айланса лом денг-чи, бу ватан ўғлони ишими ё?

Низом Вали. Мешкобсиз-да — тил бир қарич!

Ота Дархон. Чалғитмай, жавобдан келинг!

Низом Вали. Истеъфо берсам қутуламанми?

Азиз Камол (хаёлдан бош кўтаради). Мен бўлган вилоятда ишлар пачава. Ер ислоҳоти ўзининг тескарисига айланипти. Саиди Низом Валининг меҳнати сингган бўлса керак, албатта... Совет Иттифоқидан келган тракторлар марзаларда занг босиб ётибди-ю, куч ҳамон омовга берилмоқда.

Ота Дархон. Саиди раис, яна қанча чидаш мумкин?

Азиз Камол. Мавриди келар... Дунёда уч тоифа одам бор: тўғри сўз, ёлғон сўз ва мунофиқ. Булардан энг хавфлиси мунофиқ одам. (Деҳқон, Ишчи ва Талабага.) Ҳўш, оғайнилар, кўзларинг очилдими?

Деҳқон. Боплашибди-ку бизни!

Ишчи. Мавриди келар... Мавриди... қачон? Тирикчилик ўтмаганидан ўн икки яшар ўғлим эшак аравасида киракашлик қилишга мажбур бўлди. Ўтган жума куни оч, ўлардай чарчаган бола кечаси уйга қайтар

экан, эшак жиловини қўйганича арава устида донг қо-
тади. Оқибати вой: машина мажақлаб кетди. Наинки
ўғлим, бутун элу юрт тақдири шу аҳволда-ю, сизлар
ҳали... ҳайф-э!

Т а л а б а (*Низом Валига тик қараб*). Саиди раис,
ишонманг бунақаларга, халқингиз бор, халқ, менинг
тенгқурларим — нуқул куч. Революциямиз қанотини қа-
йирмоқчи бўлганларни бизга тўғрилаб қўйинг, ўзимиз
қияяланғоч қилмасак агар!..

Н и з о м В а л и. Эй, уша худо беҳабар!..

Т а л а б а. Лаббай? Уйини кўрганим йўқ.

Н и з о м В а л и. Шайтон хотинининг отини-чи, би-
ласанми?

Т а л а б а. Шайтонга ҳай бериб, никоҳини ўқиган
қўринадилар. Ўзларидан сўрасак, тақсирим? (*Қавати-
дагиларга.*) Юринглар, хатомиз тўғонни бузиб юборма-
син яна!

А з и з К а м о л. Ота Дархон, булар билан ўзингиз
бормасангиз бўлмас?

О т а Д а р х о н. Хўп!

Д е ҳ қ о н, И ш ч и ва Т а л а б а тавозе билан хонадан чиқадилар,
О т а Д а р х о н ҳам. Ноқулай жимлик. Сукутни Низом Вали
бузади.

Н и з о м В а л и. Фалакнинг гардишини қарангки,
кечагина қирол Ҳумоюн ҳазратларига қул бўлган одам-
лар, бугун исён кўтарса? Бетга чопади-я!.. Тавба!

А з и з К а м о л. Ҳайрон қоласан... «фалакнинг гар-
диши»... — бир замонлар эшак миниб дунё кезганлар тў-
қиншган буни. У даврларда нефтни кока-колага сотган
қаромилар бўлмаган, албатта. Телба ғарбчилар жамия-
тининг жазаваси босқин селдай офат экан-ов?! Ҳийла
ва хиёнат, шуҳратпараст сотқинлиги ва ватанфуруш фа-
локати ҳар қадамда кўндаланг. Ҳаром тукини ҳурпай-
тириб, жафокаш халқимиз елкасига минмоқчи бўлган-
лар қилмиш-қидирмиши бутун бир офат. Бу шароитда
ростни ёлғондан, дўстни душмандан ажратиш, халқ
эътиمودини ва ўз номингни булғамайдиган ақлни топа
билиш мушкул савдо эканига энди инондим. Сиёсий
озодлигимизни иқтисодий тазйиқлар билан яксон қи-
лишни, бечора халқимиз пешана тери билан яратилган
бойликларни зулукдай сўришни ҳунар чўққисига олиб
чиқишган тулки ғарбчилар — қадимги ҳукмдорларимиз
кирдикдорларига қарши бормоқ ўлимдан ҳам қийин ва-
зифа.

Малик Маҳмуд (*хонада пайдо бўлади*). Саиди раис, элчи Бэлл Смит эртагаёқ қабул қилишингизни сурабди. Бутун ғарб давлатлари номидан айтадиган гапим бор, деганмиш.

Азиз Камол (*дарғазаб*). Келсин!.. Мамлакатимиз оёғига туғаноқ бўлиш ундай шайтони зўр, инсофи бачкана сиёсатбозларга қон билан кирган, жон билан чиқади. (*Оғир юриб хона деразасига яқинлашади.*) Денгиз потинч... Осмонимизни қора булутлар ўраб келмоқда.

Дераза томон юрган Жобир Ансор ўзининг жасади билан Азиз Камолни тўсиб қолишга ошиқади.

Жобир Ансор. Раис! Суиқасд!

Ташқаридан отилган ўқ хона чирогини синдиради. Қоронғилнк. Борлиқни титратиб яшин кўчади.

ИККИНЧИ ҚҲРИНИШ

Баланд тоғ чуққисидаги гор. Чирогн— туйнукдан ёғилган бир тутам шуъла. Пойга панжара қулфлари шақир-шуқур очилади. Елкасида автомат осилган барзангидай қоровул кўриниб, чоҳни чамалаганича қайтади. Майда қадам мўсафид пайдо бўлади.

Ғулом ака (*дастурхон ҳозирлаб*). Бека қизим! Ҳо, бека қизим, кела қолинг, нонушта муҳайё.

Ойиша (*ғорнинг тўридаги катакдан чиқиб келади*). Саломатмисиз, Ғулом ака?

Ғулом ака. Худойимга шукур. Жонгинангиз омонми, Ойиша қизим? Нонуштага марҳамат қилсинлар!

Ойиша (*ўтирар экан*). Ташаккур. Бугун тош бўлса ҳам ҳазм қиладиган куним, Ғулом ака.

Ғулом ака. Водариг! Оппоқ либосингизга ярашиб тушган чақмоқ чеҳрангизни кўришим билан кўнглимдан ўтказувдимо-ов. Садағанг кетай, озодликми?

Ойиша. Бе, озодлик қайда дейсиз... Тугилган куним, Ғулом ака, ўттиз бешга тўлдим, ўттиз бешга-я.

Ғулом ака (*дўпписига қистирилган қизил гулни олади*). Баракалло, Ойиша қизим, баракалло. Мана буниси биздан. Қолган умр, зора, гулдай ўтса, онагинам.

Ойиша (*ҳам шод, ҳам дилғир*). Раҳмат, Ғулом ака. Бир саволим бор, майлими?

Ғулом ака (*харсанга ғутиради*). Сўранг, бека қизим.

Ойиша. Чиндан ҳам ошпазмисиз?

Ғулом ака. Айб менда эмас, айб масаллиқда. Борига барака қилишдан ўзга иложим йўқ, она қизим.

Ойиша. Мени очиқ, мардона ўлим қўрқитмайди. Халқ адолати учун жонимдан ҳам кечишга розиман. Лекин киши ҳаётини ими-жимиди кесадиғанлар қўлида ҳалок бўлиш — даҳшатга солади. (*Ғулом акага қадалиб.*) Ибратомуз меҳрибончиликлар остида вазифашунос одам интизомкорлиги йўқмикан?

Ғулом ака (*бир лаҳза жим қолганидан сўнг*). Яъни, масалан, жосуслик демоқчилар-да?

Ойиша. Сиз кўп ҳушёр одамсиз. От қўйиш ўзларидан.

Ғулом ака (*тажанг*). Энди жичча шашманг... Бека қизим, мен Асакада туғилганман.— Туркистон Асакасида. Шаҳри Тошкент жоме мадрасаси тупроғини илаб юрган навқирон кезларимда инқилоб бўлди. Шайтон йўлдан урдими, она юртимдан сўппайиб чиқиб кетдим. Дард кўп, ҳамдард йўқ, онагинам. Шундан бери ватангадо, дарбадарман. Асакадан уйланмасам, хотин юти ҳаром деб дунёдан тоқ ўтдим.

Ойиша. Шикаста тарих. Давоми борми?

Ғулом ака. Давоми мундоқ. Пойтахтларингда номи кетган мешкоб бор эди. Қамбағалнинг билгани булоқ суви қамалган мешу, бўйнида қўнғироқ. Қадди дол ямоқчи, яъни каминанинг дунёга келиб орттирган биродари кироми ўша барака топгур бўлди.

Ойиша (*сачраб ўрнидан туриб кетади*). Ота Дархон?!

Ғулом ака. Мошоолло, мартабаси бундан ҳам ўлуғ бўлсин... Бир куни Олий мажлис раиси лавозимига кўтарилганидан кейин денг, кулбамга кириб келсалар бўладими! Ашатга боргин, ҳақиқат қилинунча бирон хунук туҳмат юз бермасин яна, пазандалигинг иш беради, дедилар. Дўстим сўзини икки қилолмадим, Ойиша қизим... ҳарбий нозир тилимга қулф солган, бошқасини айтолмайман.

Ойиша. Ҳали шундай денг?

Ғулом ака. Бўлар. Ана энди отини шашмасдан ўзингиз қўясиз-да, доно қизим.

Ойиша (*жони тинчиган оҳангда*). Фор совуғининг таҳри кесилди, Ғулом ака. Зим-зиё кўкрагимга чироқ ёқилгандай... Мени кечиринг!

Ғулом ака. Бека қизим, биздайларга хафа бўлиш чикора.

Барзанги қоровул кириб, Ғулом акага «чиқ» имосини қилади.
Ғулом ака чиқади.

Қоровул (*ҳирс кўзларини Ойишага қадаганича*). Ойимча, бугун офатижон-ку, бир...

Ойиша. Дабба бўлгинг келса, яқинлашиб кўр-чи.

Қоровул (*чоҳ сари юрган одам шарпасини эши-тади, олазарак*). Бахтлари чопди. (*Чиқади.*)

Нуржаҳон кириб келади.

Нуржаҳон (*қўлидаги саватни қўя туриб*). Саломатмисиз, Ойиша бегим?

Ойиша. Бегим?!

Нуржаҳон. Вой, эсим қурсин, саройдаги таомил...

Ойиша. Кимсиз, яхши қиз?

Нуржаҳон. Исмин Нуржаҳон. Қирол Ҳумоюннинг арзанда қизлари эдим.

Ойиша. Ажаб... Хўп кўхлик қиз экансиз... Мендан нима истайдилар?

Нуржаҳон. Туғилган кунингизмиш. Жамилабону совға-салом бериб юбордилар. Биз энди бирга турамиз... у кишилар билан.

Ойиша. Жамилабону? Азиз Камолнинг онаси-я?

Нуржаҳон. Саиди раис Азиз Камолнинг оналари айтдиларки...

Ойиша (*дардчил*). Қизиқ, биргамисизлар?

Нуржаҳон. Нима қипти? Утган ишга салавот, Мен падари бузрукворимни улдирганларини унутдим-ку.

Ойиша. Наҳотки?.. Азиз Камол ҳануз бўйдоқми?

Нуржаҳон. Айтишларича, дорилфунунда бир қизни... (*Синамол кўз қирини Ойишага ташлаб*) севган эканлар, бўлмагур чиққандирки, айнибдилар.

Ойиша (*нотинч*). Унчалигини қайдан била қолдингиз? Ўзлари айтдиларми?

Нуржаҳон (*жавобини чалғитади*). Шу кунларда эса давлат ташвишида жонлари ҳалак. Қўл тегмайди шекилли... Ўзлари-чи, бирам одамшаванда, бирам хушфеъл — кишининг ҳаваси келади. Балки, бундан буёқ... мен ҳам ўн саккиздан ошиб қолдим.

Ойиша. Ҳм... Саватда нима?

Нуржаҳон (*куймаланиб қолади*). Анвойи нозинемат. Жамилабону ўз қўллари билан ҳозирлаган-

лар. Бир хумча май ҳам юбордилар. Мана, татиб кўринг-а!

Ойиша майни лабига олар чоғида полковник Малик Маҳмуд кириб келади.

Малик Маҳмуд (*имлама дуқ тарзида*). Ҳо, қовоқхона экан-да бу манзил! Қўйинг ўрнига!

Нуржаҳон. Полковник!

Малик Маҳмуд. Қўрганимиз — кўришганимиз, маликам. (*Уни четга тортиб.*) Тезроқ кетишингиз лозим бўлиб қолди. (*Ойиша сари яқинлашиб, аста.*) Хумчада заҳар бўлиши мумкин. (*Овозини кўтариб.*) Шармандалик! Ҳаммасини жазолайман!

Нуржаҳон (*дарғазаб*). Полковник, мен талаб қиламан, бизни ўз ҳолимизга қўйинг!

Малик Маҳмуд (*хушмуомалада*). Хўп! Афв этсинлар, маликам... Шармандалик! Ҳаммасини жазолайман! (*Ўзини қоронғи бурчакка олади.*)

Нуржаҳон. Палид! Ошга тушган пашшадек суҳбатимизни бузаёзди-я!

Ойиша. Нуржаҳон, мен-ку бу вағиллашларга кўникиб қолдим. Сизга қаттиқ ботди. Мана буни ичиб юборинг, тинчланасиз, олинг!

Нуржаҳон (*Ойиша тутган қадаҳни четлатади*). Аввалисига сиз олинг, кейин мендан лозим.

Ойиша. Ихтиёрингиз! Қўнгил тусамаса ҳам, увол бўлмасин... (*Қадаҳни лабига олиб боради.*)

Нуржаҳон вужуди айёрона ҳаяжонда. Ойиша мийиғида кулиб қўйиб, қадаҳни отиб уради.

Хаёлий ҳусн маликаси, ҳали иқтидорингиз етмайди бундай позик ишларга. Боринг... Зудроқ чиқмасангиз, нанжара ҳалқаларига қулф солиниши мумкин-а!

Нуржаҳон (*аччиқ, дарғазаб ҳолда*). Тантана қилишга шошилманг, товарищ Ойиша! Тўрингиздан тўрингиз яқин.

Ойиша. Ана энди гулладингиз. Сизни севги дардимас, ўзга парса қизиқтиради, малика. (*Саватини қўлига ушлатади.*) Қани жўнаб қолсинлар, жиблажибонлик етар!

Нуржаҳон заҳарханда билан чиқади. Танҳо қолган Ойиша горнинг у бошидан бу бошига юради. Бугун борлиги хаёлда. Малик Маҳмуд кўринади.

Малик Маҳмуд. Уртоқ Ойиша, ҳадемай сайди раис Азиз Қамол кирадилар.

Ойиша. Нима-нима?! Бугун бир нарса бўлганми ўзи сизларга? Саиди раис эркатойларининг хархашаси ҳам етиб ортарди-ку бир бошимга. Йўқ, учрашувдан ожизман, ўртоқ Малик Маҳмуд, мажолим етмас деб қўрқаман...

Малик Маҳмуд. Етиши керак. Шу лаҳзада киниб келиши мумкин. Уртоқлар хатини келтирдим. (Беради.) Кейин ўқирсиз. Яқин кунларда кўришгунимизча хайр.

Ойиша (хатни кўксига яширганича). Бу сўнгги умид... Хайр!

Малик Маҳмуд чиқади. Ойиша ўзини ёрнинг тўр катагига олади. Бўм-бўш чоҳда хаёлчан Азиз Қамол пайдо бўлиб, ўриндиққа чўқади. Бир дақиқадан сўнг Ойиша кўринар экан, Азиз Қамол ўридан туради.

Азиз Қамол. Салом!

Ойиша (ўтирар экан). Саломат бўлинг! Марҳамат, ўтирсинлар!

Азиз Қамол (ўртага чўккан ноқулай сукутни бузади). Шу ерларга йўлим тушган эди. Босиб ўтолмадим.

Ойиша. Миннатдорман.

Азиз Қамол. Малик Маҳмуддан хунук хабар эшитдим. Нуржаҳон...

Ойиша. Табриклагани келибди... Яна волидангиз Жамилабону номидан.

Азиз Қамол. Қўнгилга олмайсиз. Бу, шунчаки, қиз боланинг рашк балосига учраганидан дарак. Таъзирини ейди. Тагида ўзга гап йўқ, ишонинг.

Ойиша. Сизга ишонмай бўладими!

Азиз Қамол. Кинояларингиз, Ойиша, ўринсиз.

Ойиша. Қани энди ўринсиз чиқса!

Азиз Қамол. Аввалгидай қўнглим сизда, Ойиша. Лекин ихтиёрим ўзимдамас. Бу аҳвол — ноиложлик оқибати.

Ойиша. Нуржаҳонга бўлган майлингиз ҳам ноиложликдан экан-да?

Азиз Қамол. Ҳақорат қилманг, Ойиша.

Ойиша. Сизга фақат яхшилик тилаган одам ҳақоратдан узоқ.

Азиз Қамол. Инонгим бор... Қадимги дўстлиги-

миз ҳурмати юзасидан айтнинг-чи, энди ҳам мен тутган бўлиши хато ҳисоблайсизу мақсадингиз қарши турмоқми? Бирга бўлсак, яқдилликка нима етсин... удумларимга ҳамқанот бўлсангиз яхшимасми?

Ойиша. Биз бирга жанг қилдик, қон тўқдик. Мамлакатимизни мустамлака чанғалидан юлиб олишда коммунистлар берган қурбонлар ёдингизда бўлса керак. Сайлов вақтида партиямиз ўз овозини, ишончини ҳам сизга бағишлади, Азиз Камол... Кейин уйин бошланди. Партиямизни қонундан ташқари деб эълон қилдингиз. Мана бу гуристонга душман эмас, сизга дўст бир одам дафн этилди.

Азиз Камол. Яна эски можаро.

Ойиша. Сиз буюк интернационал ғоялардан кечиб, «Миллий социализм», «Ислом социализми» деган пуч умидлар кўчасида революция ва халқ манфаатини ўтга ташладингиз. Натижада неоколониализм балоси қайта босиб келмоқда, мамлакат пароканда, халқ оч, келажиги чучмал, томирингиз ифлос одамлар қўлида, чунки дўст билан душманни ажратмай қўйдингиз.

Азиз Камол. Ёмон ёлчимас, яхши алжимас, Ойиша! Тўғри, мени коммунист қилолмадингиз. Айб сизга эмас...

Ойиша. Айбдор излаб қолдиларми? Коммунист дўйдан ясаб офтобда қуритилган одам эмас. Коммунист — ҳаёт меваси, инсон сайқали! Ясама коммунистлардан ҳазар қилмоқ лозим.

Азиз Камол. Айб сизда эмас... Айб сиз ардоқланган мафкуранинг бебошвоқлигида.

Ойиша. Масалан?

Азиз Камол. Масалан, социализм ва дин — ўт билан сув. Азиз Камол эса ислом фарзанди. Пролетаринг диктатураси шарт эмиш. Мев эса диктатураси, демократия тарафдориман. Улуғ Октябрь шарофатини тап олмаслик — камоли нодонлик, албатта. Лекин... Лекин шахс валламатига сиғиниш офатларини ҳам эсдан чиқармаслик керакмикан?

Ойиша. Ўлмасинлар! Анов-мановчилар ёлғолинингини яхши ўзлаштирибсиз. Демак, сизга дунё меҳнатқилларининг қон-қардошлигимас, диний ақдалари керак. Демак, чўнг меҳнат аҳли истиқболнингмас, қовшироқ буржуазия демократиясининг тарафдорисиз. Шахс валламатига сиғиниш офатларини — жамият тарихидаги ўткинчи хатоликларни социалистик тузум қонунийати деб қараш камоли нодонлигининг айни ўзи-

ку. Яшанг! Она ер ҳақиқатини тепиш, деб шуни айтадилар. Азиз Камол. Афсус, арқоғингиз нурданмикаш, деган фикрда эдим.

Азиз Камол (*хаёл оғушида*). Ватанимизга қарши кўтарилган руҳий ва иқтисодий ҳужум шу кунларда чуққисига чиқди. «Хушкалом» махфий радиостанциялар мени хоинликда айблашмоқда. Революция ва халқим истиқболини советларга сотган эмишман. Бу сиз келтирган далилларнинг тескариси-ку?

Ойиша. Йўқ. Бу ғарб устомон сиёсатшуносларининг кўз чиқармасдан қош қўйишига ва мен келтирган далилларнинг тўғри эканига яна бир исбот.

Азиз Камол. Ғалати мантиқ. Эшнтайлик?

Ойиша. Қора ўрмон овчиларининг бир ҳунари бор. Олдин шерни тўдасидан айирадилар, ён-атрофидан жониворларни қочирадилар, токи оч қолсин. Кейин унинг сўқмоқ йўлида чуқур қазиб, тепасини енгил-елни ёнадилар-да, устига қўзичоқ бойлаб қўядилар. Қўзичоқ маърашига чиққан оч шер ўзини ўлжага ташлайди-ю, чуқурга йиқилади. Бу ҳам сизча ғалати мантиқ, шундайми?

Азиз Камол. Душманлар — қилни қирқ ёрадиган найрангбозлар, турган гап. Лекин мен ҳам қил устида турган мўрт, нодон эмасман. Кучли қўшин...

Ойиша. Меҳнат аҳли бошига чиққан қўшин—қўшини эмас: халқ бошига тушуви мумкин бўлган тўқмоқ. Сиз қўшини яратганингиз йўқ, давлат ичида давлат туздигиз. Ёлғонни ямламай ютадиган ҳарбий нозир эса — сотқин!

Азиз Камол. Орамизда сотқин-сиёсатбозлар, Оша тупроқ тақдирини ҳам, ўз имонини ҳам пуллашга қодир, қут косаси оқармаган хусуматчилар бор кўринади. Аммо...

Ойиша. Ҳарбий нозир — сотқин!

Азиз Камол. Бекор гап. Менга отилган душман ўқиға ўз кўкрагини девдай тутган одам-а?

Ойиша. Шубҳам бор. Устомонликка ўхшайди...

Азиз Камол (*ортиқча қизишган ҳолда*). Бахиялик ҳам эвида-да.. Яна шуни айтиб қўяй: менга бирон партиянинг даркори йўқ. Халқим ўзи партия. Етти ёшдан етмиш ёшигача! Майли, мени хаёлпараст десинлар, майли, устимдан кулсинлар, майли, бўҳтон ва ҳийлаларини ишга солсинлар — биз курашдан толмаймиз. Ўўламыз, ё мамлакатимизда жаҳон кўрмаган янги дунё яратамыз.

Ойиша (*ўта вазмин*). Ҳм... Сизни ақли салим давлат арбоби ўрнида кўрганим учун, яна бир марта айтиб қўйиш: фақат икки йўл бор. Бири — социализм, иккинчиси — капитализм. Учинчиси бўлмаган, бўлмайди ҳам. Паррикаданинг ё у томонига, ё бу томонига бари бир ўтишга мажбурсиз. Тарихий қонуният шафқатсиз нарса, сизди раис!

Азиз Камол. Бўпти. Замон кўрсатар. Мен Совет Истифоқига бормоқчиман. Бунга нима дейсиз?

Ойиша (*узоқ ўйланиб қолади*). У диёрни кўриш қаммага ҳам насиб бўлавермайди. Бахтиёр экансиз.

Азиз Камол. Наинки?

Ойиша. Сафарингиз бехатар кечсин.

Азиз Камол. Раҳмат... (*Қилт этмай қўзғалганини чиқади.*)

Ойиша (*лип-лип ёнаётган шамдай ҳолатда; ўз майли билан сўзлашади*). Кўзларида тикан... совуқ учдулар... Азиз!.. Кўксингизга севги чорбоғида чир айланган бошгинамни қўйгум орзуси панд емаслигини истардим. Бир умрга... то ўлгунимча... Дўст бўлиб тушганини ишини қилиш Ойишангизга бутунлай ёт одат эканини, қалбида ҳам, шуурида ҳам сизни ардоқлашгани ўзга имон йўқлигини у диёрда, сафар кунларида дори англасангиз. Севган қалбдан қилчалик ҳам ёмонлик келмаслигини эркак зоти билмас экан. Тушунмайди ёки истамайди тушунишни... Майли, эндигисини даст оқнимга ҳавола қилишдан ўзга иложим йўқ... Бечора қалбим, сабр қил, қинингдан отилаверма, кут... чил.

Нажира қулфлар шақир-шуқур солинади. Туйшукдан тушган нурга ўқибдан Ойиша кўксигаги хатни олиб ўқийди. Чехрасида ўйчан умид аломатлари ўйнайди.

УЧИНЧИ ҚУРИНИШ

Ҳанс қироргоҳи. Бежирим хона. Кундуз. Ота Дархон, Носир Малик билан Малик Маҳмуднинг кўзлари хона кезаётган Азиз Камолда.

Азиз Камол. Полковник, Нуржаҳонга айтинг— биринчи!

Малик Маҳмуд. Ҳозир! (*Чиқади*).

Азиз Камол. Жобир Ансор? Фозил бинни Аёз?

Низом Вали?.. Қалбим кўнса ҳам, ақлим инонгиси келмайди. Наҳотки?..

Носир Жавдат. Биз ҳам юз томонини чамалаб кўрдик. Афсуски, чалкашларнинг барчаси бир нишонга бориб урмоқда.

Ота Дархон. Ҳаммаси бирваракайига жазиллаб қолишди. Жобир Ансор боғида отилган ўқ... Бэлл Смит келтирган сиртмоқ хабар. Ғарб марказларининг ўдагайлаши, ҳали сиз айтган махфий радиостанцияларнинг «хиёнат», «сотқин» дея акиллашлари, қолаверса, Нуржаҳон орқали Ойишани нобуд қилиш тузоғи нима хусусдан жаладай ёғилиб қолди? Имоним комилки, бу дам ташлаш, Совет Иттифоқига борадиган йўлингиздаги қароқчилик, ўғлим.

Нуржаҳон (*киради*). Ижозатми?

Азиз Камол (*Ота Дархонга*). Иги-жигиси ўзларига.

Ота Дархон. Қани, она қизим, мана бу ерга ўтирсинлар-чи!

Нуржаҳон (*Азиз Камолга қиё боқади*). Йўғ-а! Саиди раис оёқда турсалару мен...

Азиз Камол. Ўтираверинг!

Нуржаҳон (*ноилож жой олиб, бепирвогина*). Эшитсак?

Ота Дархон. Бир савол, она қизим... Ғорга борибдиларми?

Нуржаҳон. Ҳа. Жамилабону буюрган эдилар.

Ота Дархон. Аҳволи қалай?

Нуржаҳон. Ер ютсин уни. Борганимга итдек изза бўлдим: бирам дажжол, эркаксуяк хотин эканки!..

Ота Дархон. Шундай деиғ?.. Қўл саватни гор оғзида қолдирибсиз. Хумчадаги майни кучукка ялатишса, шу ондаёқ тил тортмай жон берибди. Бу нима бўлса, оппоқ қизим?

Нуржаҳон. Қайдам...

Ота Дархон. Хумчани-да Жамилабону берганимдилар?

Нуржаҳон. Албатта... Йўғ-е, эсим қўрсин, йўдимдаги дўкондан харид қилган эдим.

Ота Дархон. Дўкон деганинғиз шайхулислом Иброҳим Аҳмад хонақосими?

Нуржаҳон (*дик туради*). Ой устига булут суришдан на ҳожат, Ота Дархон? Жилла бўлмаса, қиз бошимни андиша қилмайсизми?.. Айбим — севгимда. (*Азиз Камолга ер остидан боқиб.*) Хаёлим ҳам, уми-

дими ҳам шу кишида. Кимки йўлимга кўндаланг келса — Ойишами, бошқасими — мендан шафқат кутман. Билдингизми?

Ота Дархон (*гапнинг сирасини ўзгартади*). Ишондим, қизим. Боринг... Тинчланинг! Бугундан бошлаб маълум вақтгача уй қамоғида сақланасиз. Агар қалиғи ишлар давом этаверсами!..

Нуржаҳон зарда билан чиқади.

Азиз Камол. Тузоққа илинган қушдай ўзини қон қилмоқда!

Хона эшиги очилиб, ярадор, қўли елкасига осилган Жобир Ансор билан Фозил бинни Аёз кириб келадилар.

Жобир Ансор. Саиди раис, нечукдир номаълум шахслар Ойишани озод қилишибди!

Азиз Камол. Нима?.. Лапаشانглар!

Фозил бинни Аёз. Бу — ғаламис коммунистлар разведкасининг иши, саиди раис.

Жобир Ансор. Форда бўлган эдингиз, Сизга доғ тушириш ниятида бажарилган иш бу!

Урига чўккан сукутни кириб келган Малик Маҳмуд бузади.

Малик Маҳмуд. Саиди раис, совет элчиси келиб қолди. Зудлик билан қабулингизни сўрамоқда.

Азиз Камол (*ҳамсояларини ҳайратга қўяди*). Нариги хонага таклиф қилинг! Мен — ҳозир... Жилмайгилар! Гап бор. (*Шахдам чиқади.*)

Фозил бинни Аёз (*Жобир Ансор қулоғига*). Малика лақилламагандир-а?

Жобир Ансор. Қўрқади. (*Ҳаммага, давом этган сукутни қирқади.*) Шоввоз-ей, ишни сарншталабди-ю, югурибди-да.

Фозил бинни Аёз. Э, булар корибди шунақа. Тондек тахтни бой бериб, бармоқдек бахтни қувишади.

Жобир Ансор. Бармоқдек бахти ўша Ойишами, мендан қутулиб бўпти.

Фозил бинни Аёз. Саиди раис обрўйини сақлаш учун ҳам тезроқ қорасини олиш маслаҳат.

Ота Дархон (*гап ҳавосини ўзгартмоқ ниятида*). Сафар ҳозирлиги нечук, саиди позир?

Фозил бинни Аёз. Сафар?.. Сафарга бало борми? Шунча ғалвани ташлаб-а?

Жобир Ансор. Ун кунларсиз сафар ҳақида: сўз ҳам бўлиши мумкин эмас. (*Фозил бинни Аёзга маънодор қараб олгач.*) Тайёргарлигимиз қиёмига етганича йўқ.

Носир Жавдат. Хосиятли ишга қор ёғдирмоқчимиз, денг?

Фозил бинни Аёз. Саиди нозир, буни кичкинтойларни мулла қилишдан бир оз фарқи бўлса керак? Ишнинг ўнг-терисига қарамай...

Азиз Қамол билан Малик Маҳмуд кириб келишади.

Азиз Қамол. Полковник, лойини яхшилаб тепасиз, токи, нам ўтмасин. Англадиларми?

Малик Маҳмуд. Англадим, саиди раис. Аэропортга дипломатик корпус таклиф қилинадими?

Азиз Қамол. Асло. Кейинчароқ билганлари маъқул.

Малик Маҳмуд. Рухсатми менга?

Азиз Қамол. Боринг.

Малик Маҳмуд чиқади.

Дўстларим, сизлар ҳам вақтни бекор кетказманглар. Азонлаб сафар — Москвага!

Ота Дархон. Хайрли бўлсин!

Носир Жавдат. Отангизга раҳмат, саиди раис.

Жобир Ансор (*рўйхуш бермайди*). Совет элчисининг топиб келгани шуми?

Азиз Қамол. Аксинча, элчи билан қора ўрмон овчиларининг ҳунари тўғрисида сўзлашдик. У киши, сафарни кечиктириш лозим, бу ер нотинч, хунук хабарлар оралаб қолди, дейди. Йўқ, бу — менинг қарорим. Давлат бошида Ота Дархон қоладилар. Барчангиз ҳамроҳим бўларсиз, деган умиддаман. Кўришгунимизча омон бўлинглар, хайр!

Ота Дархон билан Носир Жавдат шод, Жобир Ансор билан Фозил бинни Аёз елкаларини қиса чиқадилар. Якка ўзи қолган Азиз Қамол хонани одимлар экан, Ота Дархон қайтиб киради.

Ота Дархон. Ўғлим, совет элчиси чиндан ҳам?..

Азиз Қамол. Йўқ. Бу бир тадбир, шунчаки.

Ота Дархон. Офарин.

Азиз Қамол. Ойиша масаласи нима бўлади?

Ота Дархон. Ҳалигиларингизнинг ҳаракати зур дейман?..

Азиз Камол. Бирон хунук иш чиқмаслиги мас-
аҳдат.

Ота Дархон. Маъқул. (Чиқади.)

Ҳассасини дуқиллатиб Жамилабону кириб келади.

Азиз Камол (онасига эгилади). Она... онажон!
Келдинг, бирга утирайлик.

Жамилабону (ўрнашиб олгандан сўнг). Онаги-
нинг айлансин сендан. Бугун серташвишроқ кун бўлди
шекилли, тасаддиқ?

Азиз Камол. Эртага сафар. Шунга...

Жамилабону. Эшитдим... Ҳаммасини эшитдим,
мени авраб, Нуржаҳон тушмагурнинг ғорда кўрсатган
қизлигини ҳам эшитдим, болагинам... Камарингни маҳ-
кам боғла, илоҳим сафаринг бехатар бўлгай!

Азиз Камол. Айтганингиз келсин, онажон! Жанг-
да кечган йигит умрим олдида виждоним болидам кўк-
содай тоза. Лекин давлат тузиш чексиз қийин экан.
Умримнинг ана шу йиллари қаршисида виждоним азоб-
дан пок эмас, онажон. Яна Ойишани айтмайсизми.
Урта йўлда қалб аҳди ҳам тилка-пора... Нажот борми?
Билмадим...

Жамилабону. Ўбдон ҳақ гапни айтдинг, болам.
Юкинг оғир — биламан. Халқдан чиқсангу халқ назар-
идан қолсанг — улим деявер. Шу ақл илдизига етга-
нинг, мансаб масту беҳабарлик уйқусидан уйғонганинг
рост бўлсин... Қирол Ҳумоюн: «Коммунист ўглингни
топасанми, йўқми!» дағдағасида икки кўзимни ўйиб
олди. Шунда бир тутам умримга, мана бу кўзларимга
ачинмадим, у ношуд жаллод сўзларининг ёлғон экани-
га, ўғлим Ойишадай имон эгаси эмаслигига ачиндим,
койиндим, тасаддиқ.

Азиз Камол. Онажон!.. Заҳматкаш нуридийдам...

Жамилабону (бўйнидан бир нарса олади). Мана
бу тумор. Раҳматлик онам берган эдилар. «Бахт сири,
бўйингдан қўйма», деганлари ҳали-ҳали қулоғимда...
Хойнаҳой Ленин мақбарасига гулчамбар қўярсан.
Ушанда онам, онанг туморини гулчамбарга осиб қўйиш
сингдан чиқмасин. Ма, ол!

ИККИНЧИ ПАРДА

Авансцена. Уша манзара.

Сильвия. «Ассалом, месъе Собир, яхши йигит!
Бу мактубни Нил соҳилидан юбордим...

Айтишларича, сўнгги 150 йил пари-берисида Лотин Америкаси мамлакатларида 540 га яқин ҳарбий тўнтарини содир бўлибди. Ёки Сурияни олинг: 1946 йилдан буён яқин замонларгача ҳар йнгирма ойда биттадан ҳарбийларнинг ғалаёни бўлиб турган. Ҳатто шундай «ҳикмат» ҳам тўқилибди: Бош ҳарбий штаб биносига яқинлашган полковникдан навбатчи сўрармиш: «Хўш, хизмат?»— «Давлат тўнтариши уюштирмоқчиман».— «Ия, тартиб-интизоминг йўқ одам экансан-ку! Ҳов, муолишга ўт, галинг келар, навбати билан-да»...

...Ярим тунда пойтахтни ҳарбийлар босади. Давлат бошлиғи қароргоҳини, парламентни, ҳарбий министрликни танк қўшиллар қуршайди. Саҳарда эса ҳамма гап саришта. Уйқудан бош кутарган шаҳарликлар: «Миллат манфаати юзасидан, қонуният ва демократик озодлик урнини интида армия давлат ишлари масъулиятини ўз идорасига олди», деган хабарни эшитадилар.

Азиз Камол ва унинг мамлакати пешонасида ҳам шу кунлар борга ўхшайди. Қиёсимча, заминнинг қўрқути пучроқ, рақиблари эса, айниқса рақибларининг гарблик хўжайинлари чапдаст. Бироқ бу чапдастлик, ўлим талвасаси тақдир бари бир тарих ахлатхонасида якуини топгуси-ёв?! Социализм эмас, капитализм чақмоқланишига энди инонгандайман...

Ажабланманг, чиндан ажойиб йнгилисиз. Ахир, кўнгилни овлаган, олам муаммоларига кўзиң катта очиб қарашга ўргатаётган олов йнгитга ширин сўзни эмас, аёл жонингни берсанг ҳам арзийди-ку. Шунга муяссар бўладиган латиф дамларни орзиқиб кутаман. Чунки умр ўтмоқда, месъе Собир, умр... Француз аёли умрини қийиқ севги оғушисиз ўтказишни яхши кўрмайди, жонин йнгит...

Ҳа, айтмоқчи, «Фигаро»га очеркларим маъқул эмас.

Мактубингизни кутаман. Унутманг. Сизни эъзозловчи —

Сильвия».

С о б и р. «Мадам Сильвия, салом азиза!

Афсуски, учрашув муяссар бўлмади: Тошкентга чақиринишяпти. «Фигаро»нинг муносабати» миқти хатингиз кўлами, янги қаноатларингиз мени хурсанд қилди. Лекин ҳалиги офат рақамларнинг мағзини чақиниш келганда ўзингизни қийнамасдан, ёндамалаб ўтган кў-

ринасиз. Бу яхшимас. Замон драмасига кўзни катта очини вақти етгадир!

Ёш мамлакатлар фожияси нимада?

Тўғри, улар аҳволи оғир. Колониализмдан қолган мушкул мерос манман деганини ҳам ботқоғига тортишга қодир. Бунинг устига империалистик доиралар лаққа даромад булоғидан кечинини истамайдилар, «шумтака»-ликнинг кийиб ташлаш йўлларини кашф этмоқдалар. Хўш, нажот борми, фожналар илдинини қирқадиган куч қайда? Агар Ленин ўз фаолиятини қудратли партия иратишдан бошламаганда Октябрь галабаси, даста-диста йирик капиталистик мамлакатларнинг неча бора ҳужумига қарши туриш ва оч-яланғоч ўлкани истиқболнинг ойдин йўлига олиб чиқиш кимнинг, қайси ташкилотнинг қўлидан келарди?

Ҳа, гирён кўзим, Осиё, Африка ва Лотин Америкаси ёш давлатлари фожияси ана шу сиёсий-ташкилий кучнинг заифлигида. Азиз Камолнинг Қоммунистлар партиясини таъқиб этишидан келиб чиққан натижа ўзингизга маълум. Мундан бу ёғи нима бўлади, иш ғазот-гача бориб тақаладимми — келажак курсатур. Сабр қиламиз.

Айтмоқчи, энг сўнгги хабар — Азиз Камолнинг Москва сафарига отлангани, балки Ўзбекистонга ҳам келар.

Мадам Сильвия, севги назокати ҳақидаги иборангизга монандини тополмадим. Қалбимдаги туйғулар сизга аёнлиги менга далда бағишлайди, холос. Сиздаги дилнавозлик дунёда камдан-кам учраса керак. Майини орқаланишларни соғиниб қолувчи дўстингиз —

ТУРТИНЧИ ҚУРИНИШ

Шийпон. Бағри кенг оппоқ далалар уфқида қишлоқ қад кўтарган, шафақ ташлаб қуёш ботмоқда. Назир бува билан Бургутали.

Назир бува (*дарғазаб*). Пилла қуртнинг егани тут барги-ю, халқни ипакка белейди паққос. Сени шунча нози неъматлар билан боқсам ҳам ахлат тўкасан-а, ай вой, Бургутали?

Бургутали. Отахон, кўнгилни кенг қилинг, орқанда қоладиган аҳмоқ йўқ. Дундирворамиз!

Назир бува. Э-э, ўша дўндиришингни Маккаи муқаррамасига бердим. Ҳамма икки ойда бажарса, бригадам йигирма кунда момик планини тахг қилади, деб ваъда айтганман-а... халойиққа.

Бургутали. Қолаверса, бугун беши-ку, отахон. Намунча удағайлайсиз?

Собир, Азиз Камол, Носир Жавдат, Жобир Ансор, Фозил бинни Аёз, Малик Маҳмуд, Низом Вали, Иброҳим Аҳмад ва уларни кузатувчилар пайдо бўладилар.

Назир бува. Ҳой зангчалиш, айт уларингга, раис идорада кутяпти, де. Қоридан қолдиришмасин мени. Ўзи зардам қайнаб турибди.

Собир (секин Азиз Камолга). Муҳтарам раис, утинаман, шу учрашув ихтиёрини менга берсангиз?

Азиз Камол (мийиғида кулганича). Майлингиз. (Ҳамроҳларига.) Кўрамиз!

Собир (Назир бувага яқинлашиб). Нега зардангиз қайнайди, оқсоқол? Меҳмонлар қора тортиб, зиёрат қилгани келишди. Ассалому алайкум!

Назир бува (каловланганича). Ваалайкум ассалом, қариндош... Бургутали, курсидан келтир! (Ҳамма билан қуюқ кўришади.)

Меҳмонлар сўридан, курсилардан жой олинади. Бургутали хизматда. Назир бува ҳам ҳурмат-тавозе билан ўтиради.

Азиз Камол. Оқсоқол, катта меҳмонлар колхоз идорасига кетишди. Булар шунчаки, кузатувчилар.

Собир. 150 уғил-қиз, невара, чеваралари бор «чинор»ни бир кўриб кетайлик, деган ниятда йўлни сиз томон солишди...

Назир бува. Завол кўришмасин. Бошим осмонга етди... Ҳалиги даҳмазани меҳмонларимиз кўнгилга олмасалар, анчайин ҳангома эди.

Азиз Камол. Сирасини билсак бўладими?

Назир бува. Мундан бир ҳафта илгари денг, яна бир невара кўрдим. Келинимизнинг туғуруқхонадан чиқар кунни экан, бу хумса Бургутали денг, кўзимни шамгалат қилиб, пахтадаги болаларга жавоб берворити-да.

Бургутали. Туғуруқхона дарвозасидан якка чиқишмасин, девдим-да, отахон!

Назир бува. Ана, кўрдингизми, гап кор қилмайди бу яккакифт йигитларга. (*Меҳмонлар томон эгилиб.*) Зуваласи нишиқ, тоғни толқон қилади. Ҳой Бургутали, йигирма кунда 1500 тонна пақд бўлмаса, сен мўлтониларга ҳазил-мутойибани кўрсатиб қўяман. Уқдингми? Қулоғингга исирга қилиб тақиб ол.

Бургутали. Уқдим, отахон. Қизил гулдай чакангизга қўндирсак бўптими ахир?

Низом Вали. Қария, 1500 тонна пахта ни йигирма кунда жамғариш лоф эмасми?

Назир бува. Аввало, қария деганингиз ботмайди. Ланж гап. Лоф масаласига келсак, бу биздайларга ёт одат. Ўзлари чамалаб кўрсинлар, мана шу Бургуталининг якка ўзи машинасида 300 тонна пахта теришга ваъда берган.

Носир Жавдат. Бригадангизда ҳосил қандай?

Назир бува. Гектаридан сидирғасига 40 центнердан олармиз-ов.

Азиз Камол. 40 центнер? Шайхулислом, бизнинг деҳқонлар қанчадан ҳосил кўтаришади?

Иброҳим Аҳмад. Худо насиб қилгани: олти-еттитадан.

Жобир Ансор. Оқсоқол, омов бордир-а далада?

Назир бува. Омочми? У кун, музейга қўямиз, бир дона топтириб беринг деб келишган экан шаҳардан. Сабил топилмади. Бир парча қоғозга нусхасини чизиб бердим. Шаҳардаги усталар ясаб беришар.

Фозил бинни Аёз. Ҳў, кўриниб турган шаҳарнинг оти нима, оқсоқол?

Назир бува. Ўғлим, у шаҳармас, қишлоғимиз маркази.

Носир Жавдат. Саводсизлар бордир-а? Илгарилар Туркистон халқи ёппасига оми бўлган деб эшитган эдим.

Назир бува. Бўлса бўлгандир. Хотирадан кўтарилган. Менинг бир ўғлим бор. Юлдузни бенарвоп урадиганлардан. Шунини қишлоққа опкелиш иложини тополмайман.

Иброҳим Аҳмад. Саёқ йўлга кириб кетган денг? Мунақаси кони азоб ота-онага. Ё оллоҳ, ўзини сақла бандани мўминингми!

Назир бува (*мийиғида кулиб қўяди*). Унчаликмас, қозийи қуззот. Бола тушмагур сайёраларга қўнадиган ракета ясайди. Юлдузни бенарвоп уриши шундан.

Меҳмонлар жим. Азиз Камол соқолини чимдиб, чуқур хаёлга толган. Ноқулай сукутни бузишга баҳона излайди.

Бу дейман, сизлар билан бирга арбоби сиёсат Азиз Камол ҳам келдиларми?

С о б и р. Раис Азиз Камол...

А з и з К а м о л (*гапнинг олдини олиб*). Узр... Раис Азиз Камол колхоз идорасидаги суҳбатда бўлсалар керак. Нима эди?

Н а з и р б у в а. Баъзи келишимсиз ҳаракатларига унчалик тушунмайман. Ё ёш... ё умри зое одамга ўхшайди.

А з и з К а м о л. Қандай далиллар келтиришингиз мумкин?

Н а з и р б у в а. Далил кўп. Мана бизлар ҳам инқилоб қилдик. Хўш... «Социализм мусулмон Туркистонига шак гап»... «Хуррият шариат измидан бориши керак», хўш... «Шўроий исломия социализм бизга боп», деган «оташнафас» макиёнларни хўп эшитдик. Мундоғ зехн солсак, ҳаммаси инқилоб ғалабасини қия қиладиган чучмал кекириш. Жигаримиз хун бўлди, денг, қариндош. Лекин хумсалар хону монига ўт қўйишга қудратимиз етди. Акс ҳолда, бундай турмушни елкамининг чуқуриям кўрмасди, қариндош... Энди бу Азиз Камолга келсак, «Миллий социализм», хўш... «Ислом социализми» деган нимарсаларни дастак қилармиш, хўш... коммунистлар бошига қирғин солибди. Якка бош — тузсиз ош... Шуям ақлми, яна арбоби сиёсат эмиш, эй, ўргилдим! Инқилобни қиларга қилиб, бу ёгини бой бериш-ку, бу пайсаллаш, қариндош!

Ф о з и л б и н н и А ё з (*Азиз Камол ҳолатини кузатади*). Бир қараш бор. Дейдиларки, агар капитализм одам боласини қул қилса, социализм инсон деган буюк раҳматни давлат гумаштасига айлантирармиш.

Н а з и р б у в а. Тавба-я! Ҳамма яхши, мен ёмон, ҳамма бугдой, мен сомон, яъни масалан, гапнинг кундаланги — социализмда ҳам хурриятдан асар йўқ, инсон деган буюк раҳмат лайлақлар ичидаги гуррак — топдимми?

Ф о з и л б и н н и А ё з. Мен одамлар фикрини айт-япман.

Н а з и р б у в а. Одамдан одамнинг фарқи бордир-а?

Ф о з и л б и н н и А ё з. Шундай-ку...

Н а з и р б у в а. Шундай бўлса нега терлайсиз?

Дэстрўмолча қўлигизда айланиб қолганига тушунмадим?

Фозил бинни Аёз (*назари Азиз Камолда*).
Бишинг ҳам ўз ибратомуз ақидамиз бор.

Назир бува. Эшитсак?

Фозил бинни Аёз. Ислом — дини камаримиз, демократия — ҳаётимиз низоми, хусусий мулк — муқаддас, социализм эса иқтисодий омилларимиз услубигина, ҳолос.

Назир бува. Бори шуми? Ёмонмас-ку? Халқ ақлини бойлаб олиш, тўсталқон этиш ниятига ажаб яхши баҳона... Ибратомуз эмас, ҳайратомуз!

Қора кийган бева хотин кириб келиши билан баҳс бўлинади.

Бева хотин. Кечирасизлар... (*Назир бувага*.) Оқсоқол, вақтим зиқроқ... хайрлашгани келувдим.

Назир бува. Шундайми, ойим, борасизми?

Бева хотин. Ҳа, ҳеч бўлмаса, ноаниқлик азоби-дан қутуларман-ку... қабрини кўрсам. Бу хабар, зора, оналарини ҳам кўниктирса.

Азиз Камол. Афв этасиз, оқсоқол, гап нима ҳақида?

Назир бува. Эй-й, бу мушкул савдо. Қайлиғи урушдан қайтмади, Берлинни олиш жангида доми лраксиз йўқолганлардан. Москва Кремлининг этагида номаълум аскар бола қабри бор. Шу муқаддас мезорини зиёрат қилмоқчи.

Азиз Камол (*бева хотинга*). Ёш кетгандир-а?

Бева хотин. Биз тенгдош эдик... Йигирма икки ёшга тўлган куним қора хат олдим.

Азиз Камол. Шундан бери?..

Бева хотин. Шундан бери ҳам, бундан кейин ҳам умрим унинг хаёлида ўтади...

Назир бува. Барака топинг, ойим...

Собир. Бу жаҳонни фашизм офатидан сақлаб қолиш йўлида берилган йигирма миллион қурбондан биттаининг тарихи.

Азиз Камол. Қаноат ва садоқатларинг кишини ҳайратга солади.

Бева хотин. Мени-ку қўяверинг. Қайлигимнинг орасини айтмайсизми?.. Тўқсонга кирдилар... Бор-йўқлари кўмирдай қорайиб битган, фақат икки кўзлари қип-қизил чўғ, Ҳали-ҳали фарзандларини кутадилар...

Қайтмагунича, ўглимининг кўзлари мана шу кўзларимга тушмагунича ўтиравераман, ўлмайман, дейдилар...

Назир бува. Она зор-озори кўр қилгур олифталарга — янги жаҳон уруши ўчоғига ўт қўйиш орзусида юрган долларбозларга нима дейсиз, меҳмон?.. Томир-томирига болта солиш керак, токи кучга тўлмасин!

Ҳамма жим.

Ҳо, Бургутали, машинани қўш! Йўлингиз равон бўлсин, ойим. Тезроқ қайтинг, кутамиз.

Бева хотин саломга эгилганича чиқади. Барча оёққа босиб кузатади уни.

Яқинлашиб келаётган ашула шавқи барчанинг диққатини ўзига тортади:

Наҳорга шараф,
баҳорга шараф,
Меҳмонимиз — гул,
замонимиз — гул.
Емондан узоқ юринг,
Тикандан узоқ бўлинг,
Дўсти олимлар,
ақли салимлар!
Янги меҳмон муборак,
Мургак имон муборак,
Дўсти олимлар,
ақли салимлар!

Ашула билан бир гуруҳ қайноқ ёшлар келиб қолишади. Меҳмонлар билан салом-хўш бўлгач, келин боласини эри қўлидан олиб, Назир бува қўйинга солади.

Келин (*кўзларида ёнган табассумни яширгудек*).
Ота, неварангизга от қўйиб берармишсиз...

Назир бува (*болани меҳрига олар экан*). Балли, қўзим, балли! Ўзиям, кўз тегмасин, чалпакдай қизалоқ-ку... Умри чўнг, хаёли осмон каби кенг бўлсин! Қўзим дейман, (*Азиз Камолга ишора қилиб*) мана бу одам менга ёқиб қолди, кеки йўқ кўринади... Илтимосимиз, меҳмон, неварамизнинг исми лақабини ўзлари айтсалар.

Азиз Камол (*ўз-ўзига*). Ойиша — ҳақ, гўр ёканман... (*Ҳаммага*). Халқимизнинг бир доно қизи

бор. Исми — Ойиша. (*Атрофдагиларга назар ташлайди.*)

Бири мамнун, иккинчиси газабда.

Агар маъқул кўрсаларинг, бу жажжи қизалоқнинг исми ҳам Ойиша бўлсин.

Жобир Ансор (*Иброҳим Аҳмадга шипшийди*). Мияси суйилганига имонлари комил бўлдимми?

Иброҳим Аҳмад (*секин*). Оқпадар! Бўйни кесилмаса, отим — шайтон!

Назир бува (*гўдакни қўлига олиб, пешонасидан йиғанича келинга оширади*). Ойиша!.. Ота-боболаримиздан қолган кўп нодир исм. Хўш, жон келин, сизга маизурми? (*Бўйин товлаш розилиги олгач.*) Бўпти. Қам бўлманг, меҳмон!

Келин (*болани бағрига босади*). Муҳтарам раис... Азиз Камол, ташаккур!

Назир бува (*жилмайиб турган меҳмонга, сўнгра Собирга тикилади*). Нима? Йўғ-эй!

Азиз Камол. Узр... минг бор узр, оқсоқол. (*Халачан, йзича.*) Ажаб жамият. Ҳар бир одам — барча учун, барча — ҳар бир кимса учун куйинади. Одам болиси орзу қилган нодир сайқал — шу бўлсами?

БЕШИНЧИ КҮРИНИШ

Олий мажлис зали остонасидаги хопа. Серқатнов. Деҳқон, Ишчи ва Талаба қуршовида қора чодирга ўралиб кирган кимса хона бурчагидан ўрин олади.

Малик Маҳмуд (*мажлис залидан чиқади*). Келдиларингми?

Деҳқон (*қора чодир томон ишора қилиб*). Деҳқон ишини пухта юритмаса, экинига қор ёғади, оға.

Малик Маҳмуд. Соз. (*Изига қайтар экан.*) Раис Азиз Камол сўзламоқдалар. Айни қизиғи.

Ишчи. Энди беҳуда гапирмас-ов. (*Талабага.*) Ҳой бола, қош қоқишни қўйиб, қизиғида қулоқни эшик тирқишига боссанг-чи, гап-мап эшитилар.

Талаба. Бўлди, бўлди... Минбарда санди раис... «Мамлакатимиз келгиндилар, баъзи бир газандалар ийигоҳи бўлгани стар... Кўзимиз кўр, ақлимиз гофил экан...»

Дехқон. Хўш, хўш?

Ишчи. Талаба. «...Революциямиз мақсадларини яна бир марта аниқлаб олишимиз шарт. Коммунистлар масаласига ва Ойишанинг ҳаққи-ҳурматига келсак...»

Талаба пешонасига «тақ» урилган эшикдан Бэлл Смит ва суғира Иброҳим Аҳмад чиқишиб, ўзларини четга оладилар.

Ишчи. Аттанг, белга тепди-ку, тўкис зангарлар.

Иброҳим Аҳмад. Тавба! Қулоқ қоқмай қуйди-я...

Бэлл Смит. Мачитларда не ҳол?

Иброҳим Аҳмад. Уламолар даргазаб, жаноб элчи.

Бэлл Смит. Эрта жума. Намозга оқиб келган мўминларни...

Иброҳим Аҳмад. Хотирлари жам бўлсин. Жами халойиқ номидан Ойиша дуоини бад қилинур... Бу Азиз Камолнинг бошида ёнроқ чақурмиз. Ғазотни ҳам...

Бэлл Смит. Бўпти. Ғазот масаласида шошилманг. Боринг!

Иброҳим Аҳмад. Иншоолло...

Иброҳим Аҳмад залга кириши билан Низом Вали келиб чиқади.

Низом Вали (*истеҳзо билан*). Оч уйда қатиқ зимас, деб шу қийиқни айтадилар. Жаноб элчи, гурзи туширадиган вақт-а?

Бэлл Смит. Ошиқманг. Бугун мақсадлари сизни ясаш эди. Суз очишмади. Сабаби нимадан бўлса?

Низом Вали. Навбати билан, зимдан амалламоқчилар... чоғи?

Бэлл Смит. Топдингиз. Биз кечикмаслигимиз лозим.

Низом Вали. Айни муддао, жаноб элчи. Йўл йуриғи?

Бэлл Смит. Эртан пойтахт заводларида кечки смена бўлмаслиги шарт.

Низом Вали. Жуда соз! Исқирт ишчилар йиғилишига имкон йўллари қирқилади.

Бэлл Смит. Қойил. Боринг... ҳа, Жобир Ансор чиқсин!

Дехқон. Нима бўляпти ўзи?

Ишчи. Чамамда?..

Т а л а б а. Тухуми қисилган товуқдай олазарах-ку буларингиз.

Аланг-жаланг кўринган Жобир Ансор хонадагиларга разм таш-
лаб, Бэлл Смитга яқинлашади.

Жобир Ансор. Бош ёрилаёвди. Чекамизми?

Бэлл Смит. Марҳамат, мана! *(Чекишади.)* Кетини қандай?

Жобир Ансор. Ёмон. Ғалдир-ғулдур нутқи охир-
иниб қолди.

Бэлл Смит. Таъсири?

Жобир Ансор. Ойишанинг Олий мажлис аъзо-
лини мандати тикланса, Компартиянинг қонундан
таншқарилиги бекор қилинса... ажаб эмас...

Бэлл Смит. Овозлар бўлинмасмикан?

Жобир Ансор. Бутун чоралар кўрилди. Аммо...

Бэлл Смит. Бугунги Олий мажлис Ойишасиз ту-
гани лозим.

Жобир Ансор *(соатига қараб олади)*. Шу да-
қиқадан бошлаб, бунда келиш йўллар калити қули-
мизда. Қайда пайдо бўлмасин, ўқ қадалади кўксига.

Бэлл Смит. Сўнгра ғарб мухбирлари дунёга жар
солади: «Азиз Камол масхарабозлик билан овора.
Олий мажлисда Ойиша фойдасига нутқ сўзлаган раис
шуну шу соатдаёқ Компартия раҳбари Ойишанинг бо-
шини мажақлаган Азиз Камол ким? Қай бирига ишю-
моқ керак?..» Фаҳмладиларми?

Жобир Ансор. Шу билан ҳаммаёқ сим-сиёҳ...
Москванинг ҳам дами ичида. Режамиз осонгина кўча-
ди... Омилликларига тан бердим.

Бэлл Смит. Қиринг ичкарига! *(Залдан келган
қарсақларни тинглаб.)* Ваъзхонлик тугади.

Жобир Ансор ичкарига шошилади. Бир оздан сўнг ҳоргин
Азиз Камол кўринади. Унинг орқасидан Малик Маҳмуд
чиқади.

М а л и к М а ҳ м у д. Саиди раис, бирон нарса керак-
ми?

А з и з К а м о л. Йўқ. Овоз бериш вақтини айтарсиз.
Бир оз дам олай.

М а л и к М а ҳ м у д. Хўп, саиди раис.

Азиз Камол хонадагилар билан кўришади, бурчакдагига аҳамият
бермасдан у ёқ-бу ёққа юрар экан, Бэлл Смит кўндаланг бў-
лади.

Бэял Смит. Чарчадингизми, раис жаноблари?
Азиз Камол. Жаноб элчи, ҳалол иш кишини чарчатмайди.

Бэлл Смит. Унда ҳаромдан узоқроқ юрганингиз маъқул.

Азиз Камол. Оламда кафанга урамоқни касб билган ҳаромшунослар кўп экан. Тинч қўйишмайди.

Бэлл Смит. Жаноби раис, биласизки мен хайрихоҳ дўстман сизга. Бутун қилмишим сизни ҳаромдан сақлашга қаратилган эди. Лекин бугунгисига жавоб беролмайман. Ғарб тушунмаслиги мумкин.

Азиз Камол. Тушунмаса нима бўлади?

Бэлл Смит. Совет Иттифоқи берадиган яроғ-аслаҳа ҳарчанд бир ваъда, Аммо Американинг олтинчи флоти Урта денгизнинг нари-берисида эканини унутмасинлар.

Азиз Камол. Менга дўст элчининг бу насиҳатлари бизни «ҳаром» ишдан сақласа керак, албатта? Шунини яхши билиб қўйингки, энди — бас! Ё мамлакатимизни ҳаромдан тозалаймиз, ёки барбод бўламиз. Учинчи йўл йўқ!

Бэлл Смит. Ихтиёрингиз. Вазифамни адо этдим, вассалом. Умри калта ғоялар кучасининг боши берк.

Малик Маҳмуд (*чиқади*). Саиди раис, овоз бериш бошланди.

Азиз Камол. Бу вазифа эмас, ҳаром жазм. Қарга юз йил яшар эмиш, яъни умри узун, лекин билгани тезак чўқиш... Мени кечирасиз, жаноби элчи! (*Малик Маҳмуд билан ичкарига киради.*)

Бэлл Смит (*асабий, Талабага мурожаат қилади*). Ҳой иш ёқмас, айт, сигарета беришини!

Талаба. Қанақасидан?

Бэлл Смит. Винстон!

Талаба. Бошқа нарса истамайдиларми? Пешонамдан товонимгача пайпаслаб кўрсинлар, қўлга илингани ўзларники.

Бэлл Смит газабда. Залдан гулдурас олқишлар эшитилади. Қўнғироқ жаранги танаффусдан дарак беради. Ота Дархон, Азиз Камол, Носир Жавдат ва Малик Маҳмудлар хурсанд. Жобир Ансор, Фозил бинни Аёз, Низом

Вали ва Иброҳим Аҳмадлар тажаиғ чиқишади.

Носир Жавдат (*мамнун*). Пулатга сув берилгандай...

Азиз Камол. Ота Дархон, саида Ойишага печук хабар берасиз?

Ота Дархон. Мажлис телевизор орқали кўрсатилди. Бутун мамлакат кўрди. Ўзи ҳам етиб келар!
Ойиша. Шу ердаман! (Қора чодирни ташлаб, ўр-
тага чиқади.)

Ҳамма ҳайрон.

ОЛТИНЧИ КУРИНИШ

Кеч. Раис қароргоҳи. Зиёфатхона. Ҳаммаёқда меҳмонлар билан меҳмонлар «чуғурчиги». Урта сўрида созанда ва навозанда-лар. Бир нафар раққоса усули арабийдан олмоқда.

Аёл. Завқ-сафо ғанимат денг, юрагим шиғиллайди-я!

Эркак. Жисмимиздаги жавҳар ҳали тугаганича йўқ. Қўри бор, нозанин!..

Уламо. Шайтоний иш бу. Бандаи мўминни яратганинг ўзи ёрлақасин.

Муллаваачча (раққосаларга ҳирс кўзини қадайд-ди). Бугун ҳаргиз монийликни яқсон қилинг-эй... Анаиси — қаҳқаҳаи ҳусн синашта...

Хоним. Жонгинам, африкаликлар қайси ирқ тоифасидан ўзи?

Жаноб. Арвоҳ ургани шулар-да!

Қиз. Раис Азиз Камол хафарақ кўринади-я, озодлик кунин тантанасида ҳам.

Ингит. Жонкашимизга тинчлик беришмаяпти назаримда.

Ота Дархон. Жобир Ансор қовоғидаги кибрли жиддият пимадан бўлса?

Носир Жавдат. Хайрли ишданмас, албатта.

Жобир Ансор (оҳиста). Кетиши ёмон кўринмайди-я?

Бэлл Смит. Ўзбилармонликни кутармайман! Қулоқ осинг: Ойиша қани? Яна уни қулдан чиқармоқчилар? Кечаги гапларни пайқаган бўлса-я?.. Раисни қитқланг, Малик Маҳмудни юборсин, Нуржаҳонни даф қилинг, кўздан узоқ турсин, кераги бор.

Жобир Ансор. Хўп, жаноби элчи.

Бэлл Смит. Танк қўшинлари йўлдами?

Жобир Ансор. Йўлда.

Бэлл Смит. Боринг. Мендан узоқроқ юрганингиз мислаҳат.

Жобир Ансор ўзоқлашуви билан сергак Сяльвия Бэлл
Смитга тўғри бўлади.

Хэлло, мадам «Фигаро!»

Сильвия. Кечирасиз, сэр, мадам Сильвия.

Бэлл Смит. Ҳм... Ҳануз сафар азиятида эканлар-да?

Сильвия. Яна кечирасиз, сэр, сизлардеклар орасида юришнинг узи бир бахт эмасми?

Бэлл Смит. Ташаккур... Дунёда нима гаплар бор?

Сильвия. Янги гапларнинг сараси узларидамиш, эшитсам?

Бэлл Смит. Ҳм... (*Атрофни кузатганича.*) Тен-так сойда лопиллаб қолган кўприкни кўрганмисиз?

Сильвия. Қайси қирғоққа отиб уриши мумкин?

Бэлл Смит. Шошилманг, мадам Сильвия. Шошқалоқлик доноликдан узоқ.

Сильвия. Балки?.. Лекин қилмишингиз доноликдан кўра, мени кечирасиз, нодонликка яқин...

Бэлл Смит. Ҳм-м... Узр! (*Фозил бинни Аёзга яқинлашади.*) Совет элчиси кўринмайди?

Фозил бинни Аёз. Москвадан келганича йўқ. Муҳтарам раисимиз илтимослари орқасидан юргандир.

Бэлл Смит. Бахтларинг чопибди. Эълон этиладиган ҳужжатлар айтилгандай тахтдир-а?

Фозил бинни Аёз. Балли. Қаймоғи бузилмаган...

Сильвия зиёфатхонадан аста чиқиб кетади. Азнз Камол пинжига кирган Жобир Ансор нималарнидир уқтиради. Раис Малик Маҳмудни ўз ёнига чақиради.

Азиз Камол. Полковник, саида Ойишага тақлифнома юборган эдик-ку, кўринмайди? Машинага ўтириб, олиб келишингизни илтимос қиламан.

Малик Маҳмуд. Хўп, саиди раис!

Жобир Ансор Малик Маҳмудни эшиккача кузатади. Сўнгра Нуржаҳонни топади.

Жобир Ансор. Маликам?

Нуржаҳон (*кўпроқ ютганидан анча қизишган*). Хэлло, генерал! Ичамизми?

Жобир Ансор (*дағал*). Секин! Сиз нотобсиз. Билдингизми, нотоб! Жўнанг зудлик билан.

Нуржаҳон (*ҳушёр тортиб*). Қизиқ бўпти-да!.. Бугун Азиз Камол ёнида бўлишни истасам-чи?.. Кел-

батига қаранг, нақадар гўзал инсон. У меники бўлади, Ойишаникимас.

Жобир Ансор. Ота хунидан, эртаги тахту бахтдан воз кечиб-а?.. Иккисидан бири: ё тахт, ё тобут... Хўш, қайсиси маъқул маликамга?

Нуржаҳон. Бу маслаҳатми ёки ҳукм?

Жобир Ансор. Сўзимга кирсангиз — маслаҳат, бўкса ҳукм, маликам.

Нуржаҳон. Ҳукм... Яна ҳукм!.. Биламан... Ақлим етади, генерал, аммо қалб... мана бу қурмагур бир нарча ёт ҳукмга буй бермас... Шубҳалар оташида ёндиреди мени. Тўйдим... Улардай тўйдим!. Заифлигим кўрсин... (Ичади.) Хўп!.. Лекин бу охиргиси... (Лоқайд қорашма билан). Бай-бай, генерал! (Чиқади.)

Деҳқон. Бу тилига куйдирги чиққурлар, шивир-шивирида бир сир жоиз-ов? Саида Ойишани топсакмикан?

Ишчи. Ё, «Азиз Камол, қирчанги хаёлга учмай, сенинг бўлса, тез гапиру ишинг бўлса, тез битир», дедимкиан-а?

Талаба. Нақди шу. Димогидан дуд чиқарувчилар жоизасини хуфтонга қолдирмай ўқиса, бели толмайди.

Иброҳим Аҳмад (виқор билан яқинлашади). Шим, сиз мулла йигитсиз, айтнинг: қиёмат қачон бўлади?

Талаба. Шайхулислом ўлган кунининг эртасига ёмиш, тақсир.

Иброҳим Аҳмад. Ҳм... Бўйнинг узилгур!

Деҳқон. Шайхим хафа бўлмасинлар. Ҳазилманд боланинг ношаръий гапи сизнинг «ҳийлаи шаръий»нгиз олдида ҳолва-ку! (Ҳамроҳларига.) Юринглар!

Талаба. Қаёққа?

Ишчи. Денгизга томган ёшни қайтаролмаслик пушаймонидан кўра саида Ойишага йўлиққанмиз маъқул.

Чиқадилар.

Бэлл Смит (Азиз Камол қошига келади). Саиди раис, беҳад хушнуд бўлдим. Таклиф қилганингиз учун миннатдорман. Ижозат берсангиз мен кетсам? Зарур юмушларим бор эди.

Азиз Камол. Раъйингизга қаранг, жаноб элчи. Юмушларингизга хайр тилайман.

Бэлл Смит. Қуллуқ. Тунингиз бехатар ўтсин! (Чиқади.)

Азиз Камол. Ота Дархон, генераллар камроқми?

Ота Дархон. Холироқ жойни топиб, «май-шароб» дегандай... Навбат сўзга етди... Саиди раис, тайёрмисиз?

Азиз Камол. Майлингиз.

Ота Дархон. Ватандошларим! Меҳмонларимиз!.. Диққатларингни сўрайман.

Ашула ва рақс тўхтаб, зиёфатхона аста-секин тинчийди.

Марҳамат, саиди раис!

Азиз Камол (*барчага*). Бир тун гул, битта дарахт кўкартириш кишидан қанча меҳр ва қанча-қанча меҳнат талаб қилади. Қуёш сари интилгани учун ҳам майин сабза қояни тешади. Революция ва озодлик булогининг кўзини очиш, халқнинг бахт деб аталмиш сўнгсиз хаёлига — чин социализм гоёларига қанот бериш эса ҳаммасидан қийин иш. Бахт ва севиниш маъносини, яшаш ва кураш саодатини, имон ва севги лаззатини яхши билганларгина ўзини одам санаши мумкин. Фақат оқил жамият (*бемор империализм олами бундан узоқ*) ер, осмон, қуёш гўзаллигини инсон қалбига жо қилиш қудратига эга. Биз ана шу мақсадга жон тикканмиз. Биз ана шу қаноат учун барча ўлимларни енгиб, истиқболнинг ҳаминиша барҳаёт йўли сари халқимиз билан бирга отланишга ўқланган милтиқдай тайёрмиз!.. Аҳлан ва саҳлан!..

Шодлик ва олқишлар садосини гумбурлаб келган тапқларнинг «гиқ-гиқ» тўхташи босиб кетади. Эшиклар оғзини автомат кўтарган солдатлар ишғол қилишади. Бир туркуми Азиз Камол ва унинг ёнидагилар кўкрагига автоматларни қадайдилар. Яна бир туркуми ҳайрат ва ваҳимага чўккан меҳмонларни зиёфатхонадан ҳайдаб чиқаради. Жобир Ансор ишга киришади.

Жобир Ансор (*Азиз Камолдан кўзини олиб қочганича*). Ўқланган милтиқнинг пучак... Давринг битди. А-з-и-з Камол!

Азиз Камол. Безгакдай қалтираганингдан маълум... Булут урагани билан халқ ҳақиқати — тоғнинг бели букилмайди, банги!

Жобир Ансор. Қишанланг қўлларини... тезроқ!..

Азиз Камол, Ота Дархон ва Носир Жавдат қўллари кишанланади.

Ота Дархон. Думи юлуқ лайчалар! Халқ тақдирини емоқчисизлар-да гўё! Омилкор бўл, эртагги бўла!

Жобир Ансор. Ба-с-с!.. (Офицерга.) Ойиша билан Малик Маҳмуд орқасидан тушинг!.. Нуржаҳон қўлдан чиқмасин! Боринг!

Офицер югурғалича чиқади.

Ҳайданг бу қизилларни!

Линз Камол, Ота Дархон билан Носир Жавдатни қўндоқлаб ҳайдайдилар. Хонада Жобир Ансор, Иброҳим Аҳмад, Фозил билан Аёз ва Низом Вали.

Саиди нозир, биринчи ҳужжат ўқилсин!

Иброҳим Аҳмад. Ғазот... Ғазот!

Жобир Ансор. Саиди нозир, биринчи ҳужжат ўқилсин!

Фозил билан Аёз. Бош устига, саиди раис, иммо олдин муборакбод...

Жобир Ансор. Довдираманг... Ўқинг!

Фозил билан Аёз. (чўнтагидаги қоғозни олади.) Хўп-хўп... Мана: «Қадрдон ватандошлар! Миллат манфаати юзасидан, қонуният ва демократик озодлик ўрнатиш ниятида армия...»

ЕТТИНЧИ КҮРИНИШ

Шаҳарнинг эски маҳалласи. Чойхона. Ҳалигина улфатлар тарқалган ҳолатни эслатувчи хира хонада якка ўзи қолган Ойиша ўйи огушида. Пойафзал пардозчиси кўринади.

Пардозчи. Буюрсинлар, сайқал берай?

Ойиша. Гапирдингизми?

Пардозчи (оёққа ишора қилади). Чанги бир ботмон-ку.

Ойиша. Бугун кўп юришга тўғри келди.

Пардозчи (майлини кутмасдан ишга киришар экан). Унгили тутинг!

Ойиша. Нега энди чапинимас?

Пардозчи. Ирим бор. Бусиз ҳам ҳамма ишимиз чашна.

Ойиша. Тушуимадим?

Пардозчи (чаққон ҳаракатларини тўхтатмай). Линз Камол Советлар сафаридан қайтди — хурсандмиз,

Ойиша оқланибди — яна хурсандмиз. Аммо пешонамиш шўр кўринади. Халойиқ орасида миш-миш кўп. Худодан ҳам, сиёсатчиларимиздан ҳам беҳад ҳафамиз... Чапини тутинг... Ё тавба!.. Бечора халқ намозини бетаҳорат ўқийди-я... (Асбобларини тақиллатади.) Мана, илон оғзидан чиққандай ярқиради.

Ойиша лол. Иш ҳақини олиб жўнаб қолган пардозчинни култаркан, Сильвия пайдо бўлади.

Сильвия. Мадам Ойиша, сизга кўп гап айтишим керак.

Шошилганча Малик Маҳмуд кириб келади.

Малик Маҳмуд. Саида Ойиша, қидирмаган жойим қолмади... Утинаман, сизни Азиз Камол кутмоқда,

Кўзлари олазарак Деҳқон, Ишчи ва Талаба югуриб кирдилар.

Деҳқон. Расво бўлди!..

Ишчи. Пачаваси чиқди-ку!

Талаба. Радиони қўйсанглар-чи!

Малик Маҳмуд радиоприёмникнинг тугмасини босади.

Радиодан овоз. «Қадрдон ватандошлар! Миллат манфаати юзасидан, қонуният ва демократик озодлик ўрнатиш ниятида армия давлат ишлари масъулиятини ўз идорасига олди. Оқладар, Москва айғоқчиси Азиз Камол халқ ҳақиқати олдида жавобгарликка тортилгай. Яшасин санди раисимиз генерал Жобир Ансор!»

Ҳарбий марш бошланиши билан радиоприёмникни учирадилар.

Оғир сукут.

Ойиша. Мадам Сильвия, нима демоқчи эдингиз?

Сильвия. Гапим — тамом. Эҳтиёт бўлинг ўзингизга. Кечирасиз! (Тез чиқади.)

Ойиша (Деҳқон, Ишчи ва Талабага). Ҳозирча, сизларга ҳам жавоб. Кейинчалик хабарлашармиз.

Деҳқон, Ишчи ва Талаба чиқадилар.

Уртоқ Малик Маҳмуд, зудлик билан Марказий Комитет аъзоларига хабар бериш керак: яширин ҳолатга ўтамиз.

Малик Маҳмуд. Азиз Қамол нила бўлади? Ул-
ширинадди-ку?

Ойиша (*полиция ҳуштакларига қулоқ солади*).
Бошланди... Тинч ўтирсак балки шундай қилишар, ле-
кин... бу ҳақда кейин... Велни маҳкам боғланг. Юринг!

Пардозчи кўринади. Улар йўлини тўсади.

Пардозчи. Ҳўв, яна сиз Ойиша бўлмаг?

Ойиша. Бўлсам-чи?

Пардозчи (*кўзларида ҳайрат, маъно*). Қиди-
ришти... келиб қолишди-ку! Мана бу ёққа қорала-
рингни олишлар-чи, тезроқ!

Ойиша билан Малик Маҳмуд яширинадилар.

(*Овозига куч беради.*) Кеп қолинг, ярқиратаман
тиллодай! Гижинглатаман тойчоқдай! Кеп қолинг!

Офицер бир даста қуролланган йигитлар билан киради.

Офицер. Ҳой, танбал, шу ерда бир келишган аёл-
ни учратмадингми?

Пардозчи. Аёл? Хотин зотидан ҳазар қиламан,
ака. Қанақа аёл?

Офицер. Қанақа буларди? Манжалақи Ойишани
деяпман.

Пардозчи. Эй-й, уними? Ҳалигина нариги му-
юлишда юрувди қизталоқ.

Офицер. Чиндан-а?

Пардозчи. Бизда ночини бўлмайди, ака.

Офицер (*йигитларига*). Тез-тез!

Чиқадилар.

Пардозчи. Кеп қолинг!.. (*Кўринган Ойиша билан
Малик Маҳмудга.*) Даф қилдим. Мана бу томонга жў-
нашлар.

Ойиша. Раҳмат. Унутмаймиз.

Пардозчи. Бошингиз тошдан бўлсин. (*Малик
Маҳмудга.*) Ўзларига омонат эканини...

Малик Маҳмуд. Хўп!

Пардозчи. Ишондим. (*Улар чиқиши билан.*) Кеп
қолинг, ярқиратаман тиллодай! Гижинглатаман той-
чоқдай! Кеп қолинг...

Парда

УЧИНЧИ ПАРДА

Авансцена. Собир билан Сильвия ижодхоналари.

Сильвия (*уйғоқ*). «Салом, месъё Собир!

Табиатим кўр ойдин эди. Луқмони ҳаким экансиз! яшаш нафаси, ижод дарди ва ниҳоят юрагимга ялакат шаҳарлар — Тошкент, Москваю Парижда бирга кечирган беғубор кунларимиз хотираси билан лим мактубингиз синиқ руҳимни бутунлай кутарди. Офарин! Вақтдан яхши дори йўқ — чин экан... Фурсатим камроқ. Шошиляпман. Сиз деган тутуриқсиз «Фигаро»нинг юзига лой чаплаб, «Юманите»га ишга кирдим. Зигирча бўлса ҳам, Ойишага ўхшашни истардим... Дил огригидан қутулганимга, излаб-излаб қанотимни топганимга етарли исбот бўлса керак бу, садағанг кетай, йигит. Бечора олам сирлари энди менга аён кўринади. Вазифам — нажот соҳилидагилар қаторида бўлиш. Телба жамият таянчи — Америкада отилаётган ўқлардан нафратланганим, ҳазар қилганим кучимга куч қўшмоқда. Агар кифтимга қўнган илҳом париси чалғитмаса, маслакдошларим сафига яна бир қаламкаш қўшилди, дейиш имконига эга бўларсиз. Хуллас, шу кундан бошлаб, масалахонликка чек қўйганим бўлсин. Қалбан ҳам, фикран ҳам сиз билан ҳамнафас, ҳамдард бўлиш орзуси бутун вужудимни эгаллаган. Эртап Азиз Камол мамлакатига жўнайман. Сизни кўришга тим чанқоқ —

Сильвиянгиз».

Собир. «Азизам Сильвия, саломатлигингиз, туйғун кайфиятингиз мени беҳад қувонтирди. Бахтимдан айланаман. Телба жамият жазавасидан кўрқиш, ҳазар қилиш билан чегараланмасдан, унга қарши кўкрак кериб курашувчилар кун сайин кўпайса, бечора олам ўз ақлини тезроқ топур, замон драмаси яхлит биздайлар, фикри дарё, имони метин, қалби гул инсон боласи фойдасига тезроқ ҳал бўлур. Ахир, башарият ҳақгўйлар таптанасини яна қанча кутиши мумкин, толма белим? Балки учрашармиз. Шу кунларда йўлга чиққим бор.

Учағон хаёл билан қучиб қолувчи —

Собирингиз».

Сильвия. «Собиржон, салом серҳикмат йигит! Африка тупрогида сим-сим ёмгир ёғмоқда... Йўл ус.

тода яратилган «Қисса» битаёзди. Балки унинг умумий мазмуни қизиқтирар сизни. Мана: сафарга чиққан уч одам катта йўллар айрилишида тўхтаб қолишади. Биринчи социализм, иккинчиси капитализм кўчасига машинасини солади. Учинчиси эса қиттай ўйланиб шофёрига айтадики, машина чирогини социализм томон ёққини-да, капитализм кўчасига суриб кетавер.

Ана шу уч ҳаёт, уч тақдир муаммоси билан фикри ёним банд. Натижаси сиз айтганча кетиши, озодликда шона жамият фойдасига ҳал бўлиши бегумон, азизим. Қовлиқаётган, қақилдоқлик қилаётган бўлсам, кечирар-сиз. Азиз Камол мамлакатининг келажаги, ўзимнинг мафкуравий удумларим энди мен учун раъшан: «Тақдирин қўл билан яратур инсон...»— рўйрост гап экан. Лекин бир нарса аниқмас. Наҳотки, севгим ўкинч дарёсига чукади? Бундан қўрқаман. Жавобини интизорлик билан, энтикиб кутувчи —

Сильвиянгиз».

С о б и р. «Сильвия, салом гўзал инсон!

Ёўлим изингизда. Чатноқ лабларни, майин позу навокатларни, шўх кулқуларни ўлардай соғиндим.

Қараинг-а? Янги, буюк инсон дунёсининг келажаги нур қучоғида кўринмоқда. Бечора оламнинг социализм ва коммунизм неъматидан баҳраманд бўлиш кунлари кўнга чўзилмас, агар биз, биздайлар шу муқаддас йўлда толмай меҳнат ва жанг, жанг ва меҳнат қилишни иккю қалбимиздан бир дақиқа ҳам нари тутмасак.

Инсон адолати учун кураш — буюк саодат қаноатига аста-секин етиб келган Азиз Камол тарихи — бу вимон драмаси фожиага ўтмаслиги, синмаслиги керак.

Севгимдан саҳар бедорман. Жавобим шу, гул тафтим, тезда кўришармиз. Кутинг. Сизни жонидан ҳам оғиниз билувчи —

Собирингиз».

САҚҚИЗИНЧИ ҚУРИНИШ

Иккинчи кўриниш манзараси. Соч-соқоллари пахмоқ Азиз Камол билан Ота Дархон узала тушган Носир Жавдат устида нарвона.

О т а Д а р х о н. Устоз, енгил тортдингизми?

Н о с и р Ж а в д а т (*титроқ овозда*). Томирларимни... изгирин ялагандай... Томоқ хип бўғиқ... Бедавосига чалиндим... Суви!

Азиз Камол (*ғор панжарасиега отилади*). Сув!.. Сув беринг!..

Шошмасдан панжара қулфларини очганлар Фулом акани иритадилар.

Фулом ака. Мана сув, бўтам... (*Аҳволни анда-гач, Носир Жавдат бошига ошиқади.*) Булоқ суви, убротод, ола қолинг.

Носир Жавдат (*энтикиб ичади, ҳушёр тортди*). Асти кам бўлманг. Маҳрумийатлар ғами енгаман дейди. Азиз Камол, сиз булоқ кўзини очиб ҳақидаги ҳикматни яхши кўрардингиз-а? Инчунин, кўзим очилганда... Улим... Минг афсус... Фулом ака, юртингиз Ўзбекия... Советия тупроғи кўп ажиб...

Фулом ака. Гапиринг! Гапиринг, устод!

Носир Жавдат. Халқ яктан... Тақдир таҳликаси ҳал... Бургутқанот одамлар... Барча миллатлар — каттасининг ҳам, кичигининг ҳам — бахт юлдузи жамолда... Боринг, дунёга қайтадан келгандай бўласиз.

Фулом ака. Қошқийди. Насиб қилармикан?

Носир Жавдат. Қилсин, Ватанимни ўшандай кўриш — менга ато бўлмади. Бутун мамлакат ўқийди-я! Болаларига, толиби илм аҳлига ҳайрон қолади, киши. Уҳ... Ўқиниши қалбимни маҳкам чимчилаган... Азиз Камол!.. Ота Дархон!.. Жонгўшаларим, умидим сизлардан... Зораки, насиб қилса! (*Ўзилади.*)

Фулом ака. Худо раҳмат қилсин. Омин!

Азиз Камол билан Ота Дархон эс-ҳушидан ажралгандай ҳолатда. Фулом ака икки аскарни бошлаб келади. Жасадни чиқарадилар.

Ота Дархон (*Фулом акани бир четга олиб*). Фуломжон, бир юмушим бор эди.

Фулом ака. Айтинг, биродари киром.

Ота Дархон. Ойишани топсангиз. Пойтахтда бўлиши мумкин. (*Нималарнидир қулоғига қуяди.*)

Фулом ака «маъқул» аломатини берганча чиқади. Панжара қулфлари солинади.

Азиз Камол. Мудҳиш улим яна бир дўстан жудо қилди.

Ота Дархон. Ғам ёмон офат, филни ҳам енгади.

Азиз Камол. Филни енгган ғам? Йўқ, Ота Дархон, бизнинг подонлигимиз, айниқса, мен... хом калла!

Ойиша ҳақ. Одам танишда, ёв фаже макрлари олдини олтишда арбоби сиёсат эмас, бир гўдак эканман. Шўрим қуригани, айбим — инонувчанлигимда. Лақмалик шундан. Натижада, битта ўзимнинг эмас, дўстларим боши ичилмоқда, халқ умиди абжақ, ватанфуруш даллолар голиб, наинки биз, агар кўз қурғурни лўқ қилиб, «В ҳақ, ё ўлим!» сўзини чувалатишдан нарига ўтилмас, бу шарманда ғарбчилар Осиё, Африка халқлари бўлиши чангакда сиқишади-да, ифлос ишларни қиларишиди. Наҳотки, йигит умрим шу афсус ва надоматлар остида якунланса? Нодон кўнгил тарс ёрилмаганига ҳайронман. Эвоҳ!

Ота Дархон. Беҳуда ёнма! Айб ҳаммамизда. Билъакс, ўйлашимча, зуғум, ҳасад, дўқ-тахдид базми мамшидига халқ энди кўникмайди. Ота мешкобга ишонилар, улар қалби тафтини, бир чимдим бўлса-да, биламан. Ургатуғлиқ хатти-ҳаракатларимиз, чақноқ юлдузларнинг ибратомуз ишлари бекор кетмас, йигит!

Азиз Камол. Ойиша тақдири не кечди?.. Малик Милҳмуд қайда бўлса?.. Онам жони ҳам қийноқдадир?..

Ота Дархон. Уларни билмадиму ҳойнаҳой, Жамилабонуни қийнашдин ҳуркишар.

Азиз Камол. Нега шу вақтгача суд йўқ, ҳукм йўқ?..

Ота Дархон. Қўрқишади. Улар қўлидан келади-ган юмуш битди: бизни ими-жимиди хазон қилиш. Шунга учмаслигимиз шарт, саиди раис.

Азиз Камол. Ҳа, албатта, заҳарли илон билдирмай чақади.

Қўлларнинг шақир-шуқур овози эшитилади. Бир нафасдан сўнг Жамилабону жириб келади. Чоҳдагилар ҳайрон. Азиз Камол сапчиб она кучоғига ташланади.

Она!.. Волидаи муҳтарама!..

Жамилабону (*фарзанди бошини кўксига босганича узоқ жим қолади*). Шукур. Паҳлавоним, тинкам қуриди.

Азиз Камол. Юринг, мана бу ёққа.

Ота Дархон. Саломатмисиз, Жамилабону?

Жамилабону. Қим?.. Ота Дархон? (*Елкасини қоқди.*) Хайрият бирга экансизлар, мадад бўлади. (*Ўтирадилар.*) Паҳлавоним, болалигингда яхши кўрган ишларингни келтирдим. Ерсизлар. Ювинди жонингизга теккандир.

Азиз Камол. Меҳрибон онагинам, сизни кўришнинг ўзи бир бахт. Таҳликада эдик.

Жамилабону. Мендан кўнглинг тўқ бўлсин. Соғман, болам.

Ота Дархон. Бугун ой қаёқдан чиқди, Жамилабону? Қандай рухсат беришди сизга?

Жамилабону. Бу катта тарих, Ота Дархон. Бормаган жойим, бош урмаган остонам қолмади. Шайхулисломни қидириб тополмадим. Фозил бинни Аса билан Низом Вали истеъфога чиққанмиш.

Азиз Камол. Жобир Ансор ҳаром қилмишлари гувоҳларини бир-бир йўқ қилишга киришибди-да.

Ота Дархон. Шундай бўлмоғи — табиий. Гумроҳлар билан иш юритмоқчи. Хўш-хўш?

Жамилабону. Чидамадим. Тўғри тигипарронга учрагур «саиди ранс», э, эсим қурсин, жаллод Жобир Ансорга йўлиқиб, томогидан хиппа олдим. Қайдам, халқ газабидан ҳайиқдими, ё бўлмаса... Ижозат берганига ўзим ҳам ҳали-ҳали инонгим келмайди.

Ота Дархон. Пойтахтда нима ҳол?

Жамилабону. Тўс-тўполон. Намойиш устига намойиш, отиш устига отиш, қамаш устига қамаш, яна газотларини айтмайсизми! Кўча-кўй аскарлар, танклар билан тўла. Шунда ҳам денг, халойиқ тап тортмай «Азиз Камол!», «Азиз Камол!» деб олқишлайди, уйимиз олдидан ўтади. Ичимда севинаман: «Ҳа, болам эл дилида. Ундайлар ўлмайди», — деб.

Азиз Камол. Сўзамол онажоним... Ойиша билан Малик Маҳмуддан хабарингиз борми?

Жамилабону. Йўқ, паҳлавоним. Лекин радиодан бир гапни эшитувдим. Ойиша билан Малик Маҳмуд боши учун 20 минг доллар, Нуржаҳон боши учун 10 минг доллар қўйишибди.

Азиз Камол. Нуржаҳонга ҳам-а?

Жамилабону. Биз, болам, у қизгинани яхши тушулмадикмикан? Мундоғ қарасанг, нияти холис кўринади. Юрагида севги ўти ёнмоқда шекилли.

Азиз Камол. Билмадим.

Жамилабону. Форларинг зах экан. Ўзларингни эҳтиёт қилинглар.

Қоровул (кириши билан). Вақт тугади. Чиқинг!

Жамилабону. Акиллашнинг қаранг-а! Тавба... Ота Дархон, ўғлимни сизга, сизни ўғлимга топширдим, тетик бўлинглар. Паҳлавоним (пешонасидан ўнади),

ондан хавф олма. Фарзанд омон бўлса, онага бало ҳам урмайди. Хайр, энди кетай.

Ота Дархон билан Азиз Камол онани кузатадилар. Қоровул ҳам ёқиб чиқади-да, панжара қулфларини солади. Бир дақиқадан кейин гор ташқарисидан отишма, муштлашини, курашнинг тўс-тўпо-лаги эшитилади. Сўнгра панжара қулфлари очилиб, ун чоғлик қу-рабланган йигитлар билан Нуржаҳон пайдо булади. Азиз Камол липиллаган шамши олганича у томон отилади.

Азиз Камол. Қимсиз?

Нуржаҳон. Санди раис, мен — Нуржаҳон. Ас-салом, Ота Дархон.

Имсиз-димсиз кўришадилар.

Нуржаҳон. Уртада юрган воситабозлардан куй-дим. Санди раис, беадабингизни кечиринг! Якка ўзин-гизга айтмоқчи бўлган икки оғиз сўзим бор. (*Ота Дар-хонга.*) Ялишаман!

Азиз Камол майли билан Ота Дархон ўзини четга олади.

Азиз Камол. Биз яккамиз. Қулогим сизда.

Нуржаҳон. Ҳимматингиз бошимга дурра. Беада-бингизни кечирганингизни ҳам эшитсам.

Азиз Камол. Хўш?

Нуржаҳон. Миннатдорман, санди раис. Кечмиш фоживалар хаёлимдан чиққан — инонинг. Вужудим севги оташида. Туну кун сизни дейман, фақат сизни. Ёшли-гим ҳаққи, севгим ҳаққи, айтинг-чи, умид қилсам, ишон-сам бўладими? Бир оғиз сўзингиз мени азобдан, жаҳл жаҳолатидан, ноқўрликдан халос этиши мумкин, Азиз Камол!

Азиз Камол. Нуржаҳон, кўзимга тик қаранг-а! Нега олиб қочасиз! Кўрдингизми, сизга хос чирой, ла-тофат бир қирғоқда-ю, севги, садоқат ўзга қирғоқда. Жаҳл жаҳолатидан, дайди хаёллардан ҳали қутулгани-нгизга йўқ. Шунга кўра севги изҳорингиз лоф кўри-нади.

Нуржаҳон. Кўздан сир олишда янглишдингиз. Қисматим оғир экан. Қиз нарса бардоши — денгиз. Кут-ганим бўлсин. Озод, саломат экансиз, шу ҳам мен учун патта саодат. (*Уйқудан уйғонгандай.*) Малик Маҳмуд соқчилар бошини янчди-ю, ўзи ҳам ҳалок бўлди.

Ота Дархон. Наҳотки?

Азиз Камол. Ташқаридагилар ким?
Нуржаҳон. Малик Маҳмуд одамлари. Тез! Қани,
кетдик. Тезроқ!

Бир лаҳзали сукутдан, аграйишдан сўнг ғорни ташлаб чиқадилар.
Сал фурсатдан сўнг бўм-бўш ғорга туртина-туртина Жамила бо-
ну кириб келади.

Жамила бону. Шўрим! Пешонам!.. Азиз! Ота
Дархон!.. Паҳлавоним!.. Жавоб йўқ... Алдашибди!..
Эшитдим, мана шу қулоқларим эшитди... Алдашибди...
Лйгоқчилар макри тузоғи... Дард устига чипқон... Дод!
Мусибат тигидан дод!.. (Беҳуш йиқилади.)

ТУҚҚИЗИНЧИ КҰРИНИШ

Қора ўрмон орасидаги яланглик. Тонг отмоқда. Ҳансираган одам-
лар — Нуржаҳон, Ота Дархон қўлтигига кирган Азиз Ка-
мол, қуроллари шай йигитлар пайдо буладилар.

Азиз Камол. Ота Дархон, ўтлоққа бир оз ён-
бошланг-а. Мана мундай. (Ўзи ҳам ўтиради.) Уҳ-ҳ!..

Ота Дархон (нафасини ростлаб). Майса... Кўм-
кўк майса! Қандай хушбўй, маст қиламан дейди-я.

Азиз Камол. Тонг нафаси — нақадар ором... ҳа-
ловат. Ҳали замон қуёш чиқади, олам нурга чўмилади.

Нуржаҳон (кўзлари ножўя, ўз-ўзига). Адашма-
димми? Йўқ, тайин қилинган жой — шу... ҳозир қорам-
ни олишим билан... (Ўғринчи кўз билан йигитларга
имо қилади-ю, ялангликдан чиқади.)

Қуролланганлар Ота Дархон билан Азиз Камолни ҳалқага ола-
дилар.

Офицер. Қимир этган тил тортмай ўлади!

Ота Дархон. Аҳ?!

Азиз Камол. Ифлослар!.. Тузоқ!

Жобир Ансор, Бэлл Смит билан бирга Нуржаҳон
киради.

Бэлл Смит (секин). Пойтахтдаги ишлар кўзимга
хунук кўринмоқда. Тезроқ қайтиш шарт. (Беарво ис-
теҳзо билан овозини баралла қўйганича.) Ғаис жаноб-
лари, эртанги газеталарда нечук «хабар» босилар экан?

Жобир Ансор (ўринларидан дик туришган
Азиз Камол билан Ота Дархоннинг ғазабнок кўзлари-
га жилмайганича). Этларини ўлдириб қўйинг!

Каллакесарлар уларни қўндоқ хезлаб утқазинишди.

«Хабар» рубойдай қисқа бўлади, жаноб элчи. «Ватанпарвар аскарларимиз бетавфиқ коммунистлар ёрдамида чоҳдан қочган қизил сотқинларни — Азиз Камол ҳамда Ота Дархонни отиб ўлдиришдан ўзга илож қолмаганлар!» Қофияси нечук?

Бэлл Смит. Бесакта. Ҳи-ҳи-ҳи.

Нуржаҳон. Иқирт чолни билмайману, аммо мана бу чурвақа бошини ўзим мажақлайман, падари буруқворим қирол Ҳумоюн қонига қон беради. Чурқ чўшичи! Ижозат этинг, саиди раис?

Бэлл Смит. Ошиқманг, маликам! Сўраганинг яббон йўқ, хўш, Азиз Камол, ҳормасинлар энди? Ҳалол ва ҳаром ҳақидаги баҳсинг якуни — шу. Ғарб хоҳишларига қарши бориш осон эканми, лафзи ҳалол?

Азиз Камол. Зулм ва таадий ҳаромхўрлари билан ади-бади қилиб ўтирадиган аҳмоқ йўқ! Тарих вақтдан яхши табибни билмайди...

Бэлл Смит. Ҳм... Жуда соз-да. Маликам, жон бор ерда қазо бор. Қора ўрмон овчилари ҳунарини кўрсатиб қўярмишсиз! Айни вақти! *(Аста чиқади.)*

Нуржаҳон *(калакесарлардан бирининг автоматини олади)*. Оёққа боссинлар, куёвтўрам! *(Ўз-ўзи-ча)* Отам ўчини оларману, севгим ҳам ўлади. Хун билан севги... севги билан ўлим... Пешонам қурсин... Шўр экан.

Жобир Ансор. Нуржаҳон?! *(Қулоғига.)* Ё тахт, тобут!

Нуржаҳон *(ҳушёр тортади, Азиз Камолга)*. Ҳой, валлакат! Кўзимга қара! Ҳой, кўзимга қара!

Ўрмондан отилиб чиққан Малик Маҳмуд Нуржаҳон қўлидаги автоматини уриб туширади. Ёпирилган одамлар — Деҳқон, Ишчи, Талаба ва бошқа қасоскорлар ялангликни ураб оладилар-да, ҳаммасини қуролсизлантирадилар.

Ойиша. Вақт сизларники эмас, майна жаноблар! Малик Маҳмуд, каллакесарларни... ҳа, мана бу ойинчани — олиб чиқинг! Ҳавони бузишмасин. *(Деҳқон, Ишчи, Талабага.)* Иккисига эҳтиёт бўлинглар. *(Яланглик ножинслардан тозалана экан, ҳайрат ва шодликдан эс-ҳушларини йўқотаётган Азиз Камол билан Ота Дархон томон отилади.)* Қардошларим!..

Ота Дархон йиғлайди, Азиз Камол ҳам кўзларидан юмалаган ёш тамчиларини тўхтатишдан ожиз. Ойиша уларнинг юз-кўзларидаги

лой аралаш ёшни артиш билан овора. Малик Маҳмуд кириб,
қадрдонларни қучоғига олади. Сўнгра Ойиша мурдадек оқартири
Жобир Ансор билан Бэлл Смитга яқинлашади.

Саиди раис Азиз Камол, бу думи гажак чаёнларни
нима қил дейсиз?

Дехқон. Саида Ойиша, ўзимизга топширини,
мажақлаб ташлаймиз бу лаънатиларни!

Ишчи. Тегирмон тоши остига бостирсак ҳам қа-
қимиз кетади!

Талаба (қошини қоқиб). Сазойи!.. Пойтахт май-
допида сазойи қилиб чипқон чиққан тилларидан осини
керак, саида Ойиша!

Ота Дархон. Болаларим, бу зулмат газандала-
ри гуноҳига яраша жазони одамзод ҳали ўйлаб топга-
нича йўқ. Бечора юртимиз заволи шулар!

Азиз Камол. Малик Маҳмуд ога, кўздан йўқо-
тишг буларни.

Малик Маҳмуд. Хўп, саиди раис. (Олиб чи-
қади.)

Азиз Камол. Саида Ойиша, гуноҳкорингизни
кечирарсиз. Энди бу ёнига қандай маслаҳат берасиз?

Ойиша (соатига қараб). Шаҳримиз... (Шу чоқ
шоша пайдо бўлган Фулом ака топширган хатни ўқир
экан, беҳад хурсанд.) Пойтахт сизни кутмоқда!

Ота Дархон. Пойтахт?!

Фулом ака. Ҳа-да, биродари киром!

Ота Дархон. Ажаб савдо!.. (Кўкрагини гижим-
лаганича йиқилади.)

Фулом ака дўсти бошини бағрига олади.

(Ярим-ёрти тилга киради.) Фуломжон... мешкоб...
битди, юрак қурмагур чидамади-я. Азиз!.. Ойиша!..
Бечора халқим... ситамини, кулбасини ёритиш... чиқ-
масин... эсларингдан... Оқ йўл!.. Ҳамиша бирга... бўлар-
сизлар... умидида жон беряпман! Умрим вафо қилма-
ди... Алвидо, болаларим... (Улади.)

Азиз Камол (кўзлари узоқларга тикилган).
Оппоқ тонг отмоқда. Африка тонги!.. (Ота Дархонни
даст кўтаради.) Бу заҳматкаш, бутун инсон байроқдай
муқаддас... қўлимизда боради... Ойиша, тошқин зиё,
қани йўл бошланг! Ҳали енгини лозим бўлган машақ-
қатлар, қиладиган ишларимиз кўп, дўстларим!.. Кет-
дик!..

Парда

ҚОНЛИ САРОБ

Икки парда, ўн саҳнали драма

ҚАТНАШУВЧИЛАР:

Шайх Абдулфотиҳ

Баби Давлат — унинг ҳалоли

Ақиқа — набиралари

Мир Алихон — Миллий комитет раиси

Абдӣи Бендшаль — унинг аёли

Асдодда Саидхон — Миллий комитет саркотиби

Юртолбек

Минлоно Фигоний

Омонёр кўкиори

Улфат пошшо — мусофирхона хўжаси

Джеймс Тэйлор

Номаълум

Заркокил

Бодомқовоқ } раққосалар

Зулукбадан }

Хизматкорлар, журналистлар, шинавандалар

Тарих 1945—1956 йиллар гирдобида, хорижий шарқ мамлакатларининг бирида кечадир.

* * *

Модерн услубида қурилмиш меҳмонхона пастки қаватида қўндирилган «нафис» мажлислар зали: кенг деразалари кучага чиққан, икки биқинидан эшик очилган. Танобий деворлари кўҳна шарқ маликларининг нимялангоч сурати ва ғарб абстракционизм йўлида бичилмиш лавҳалар ила безатилгандай...

Кундузлари бўм-бўш бу макон, тун қўнган замоноқ ўзгача тус олув: ароқ-шароқ, шира-шарбат, джаз-квартет, созанда ва навоиндаларнинг сархуш чиқириқлари, нозанинлар рақс-ашулалари...

ПРОЛОГ

«Қонли сароб...» пардаси. Олам сув сепгандек... Дабдурустдан киб келган довул бу осойишталикни бошига кўтарди: радио тўлқинларидан турли тилларда «Ғалаба», «Уруш тугади», «Тинчлик», «Фашизм тор-мор» нидоларни янграр. Оламни босган шодлик ва шовқин авжига чиқади-ю, яна аста-секин чўқади. Парда ўз ўридан кўчади.

Қоронғиликни тилган нур гугурт чақиб сигарета тутатаётган Мавлоно Фигонийнинг хаёлчан башарасида. У ўз қалби билан сўзлашмоқда.

Мавлоно Фигоний. Мана, жаҳон уруши ҳам тугади. Аё чора қайда?.. Бошимдан дуд чиқар, шикаста кўнглим ғурбат саҳросида.. Эй бечора танбурим: иккимиз Мир Алихон, Шайх Абдулфотиҳ, Юртолбеклар қилмишларига ром бўлганимиз туфайли ватангадо махлуқ иснодини кўтарамиз шекилли? Ватанимиздан елган ҳайдар сабо шуни тақозо этгандек... Уф... биз битган салкам ўттиз йиллик тарих — «Воқеанома»нинг ҳали сўнгги саҳифаси ёзилганича йўқ, қани, чархи бевунёд яна не кароматлар кўрсатур, сабр айламоқ маслаҳат...

Қачонлардир аҳли тамизлар мени «Ҳурматли ғоятдин, шуҳрати ниҳоятдин» ўтадиғон шоир ва яна бастакор дея мадҳ айлар эдилар. Бу ишонч, халқ даҳоси баҳш этган истеъдод ҳарорати нечук йўлларда соврилди? Ҳақ йўлидами, йўқса ноҳақ?..

Чироқ тиги яна бир кўчар экан, оппоқ соқолини тутамлаб хаёлга толган Шайх Абдулфотиҳнинг сўлгин чеҳраси намоён бўлур.

Шайх Абдулфотиҳ. ...Ақлга чунон ён бериб иш кўрмоқ зарур. Олов отишдан, бир-биримизга олов отишдан фақат жаҳолатга йўл очурмиз. Ўзимизни эр, ўзгани шер билган онларимдан бери мансаб, амал, симу зар демай, фақат дини ислом маиёратини кўз-

Келиб, умримнинг оёғида не ҳолга тушдим, мен Шайх Абдулфотиҳ ким деган одам бўлдим? Ё тавба, таянмаганларга бўлишмоқчи кимсанинг кунни шуми? Ёки жаҳон овораси...

Элу юртдан маҳрум, бошпана йўқ, овла тилка-ра... Бечора Биби Давлат, эрим деб, қисиниб-қимтиниб ҳаётини саргардонликда яқунлаш арафасида. Ёки бошлаган йўлларда навқирон боши мажақланган ўғлимнинг каримаси, набирам Ақиқа ота-бобола-ри ишаган қуёшнинг ҳарорати, тупроқнинг бўйи нечук? Ёки майди: бегона элларда тугилди, бегона урфу одат ҳаётинида вояга етмоқда. Тақдири на бўлур? Уйлаб кўнганга етолмайман...

Юртининг ялт-юлт нури бор вужуди уй, пинакка чўмган Юртолбек юзига кучади.

Юртолбек. Истиқболда яна не кўргиликлар бор? Эсиз умр... Фалакнинг гардиши бу шўрпешонани қай кўчаларга олиб кирмади, сувдан чиқариб, ўтга яншлади, ўтдан олиб сувга.

Пирим, Шайх Абдулфотиҳ... сўзларини икки қилмадим: Туркистонда Миллий-диний мусулмон жумҳурия-ти ташкил этамиз дедилар — бел боғладим, Қўқон муқторияти учун курашган ғози, ўлган шаҳид дедилар — қўрбошилиқ қилдим, Бухоро амири қўшинлари сафида бўлинг деганларида — жанг қилдим, ўқ едим, қилмиш тиги заҳрини чекдим.

Қудратингдан ўргилайки, пирим буромадларининг паромоди бирин-кетин пучга чиқаверди. Охири ажнабийлар, бегоналар орасида... Ватангадоликнинг мен таянмаган азобу уқубати, зор-озори бўлмаса керак...

Янги жаҳон уруши ҳам ўт олди... Менга, Исканда-ридаги машҳур девонага Берлиндан, пиримдан теле-грамма келса бўладими?

«Бек, биз ғариблар учун нажот соҳили топилди. Шояд мушкуллар осон бўлғай. Тезда етиб келишим...»

Тавбамга таянмаган эканман, яна қанотсиз учдиму йилитлик асносидаги иш-коримга ғайрат билан кириш-дим: немис концлагерларидаги туркистонлик асирлар-дан тузилган даҳшатли легион Сталинград таслим бўлиши биланоқ, Урта Осиё тупроғига бостириб ки-ришга ҳозир бўлди. Тошкент, Самарқанд, Фарғона —

бу азамат шаҳарларга ғолибона кириб боришимиз ҳа-
лимиздан кечар...

Ё раббий, шунчалик бешафқатмисан. Орзиқиб ку-
тилган умид ҳақиқатини кўкка совурдинг-да, бил-
сўтакларни яна ватангадоликнинг боши берк кўчасини
улоқтирддинг... Недурки, ҳаётим жиноятдан, имоним
хиёнатдан, қилмиш-қидирмишларим саробдан... қонли
саробдан иборат? Ким ҳақ? Бизми ё улар? Астағфи-
рулло...

Нур Аслзода Саидхоннинг чақчайган қизил укки кўзлари-
да, тор пешона ва кулча юзларида ўйнайди.

Аслзода Саидхон. Асл... Аслзода... Саидхон.
Ҳай-й-т, дидингиздан ургилай, падари бузрукворим!
Ўзлариям Туркистонни тебратган саидлардан. Недур-
ки, большевиклар қўлида умрини хору зор якунласа?
Кенжатоё фарзанди, зодалар асли эса қасос учун яра-
тилмаганмикан?

Ҳушлари бошларидан учган бу «қадимий»лардан
энди иш чиқмас... Мир Алихон ҳам — тамом... утмас
тиг... Чунончи, шу «қадимий»лардан бири Нюрнберг
процессини ташкил этувчилари қўлига тушса-да, «1941
йили қуршовда қолмиш оғайниларига хиёнат этиб, Гит-
лер қўшинлари томон думини хода қилган, асирлар
орасидаги Совет Армияси командирларини, коммунист-
ларни фош қилишда айрича хизматлари боисда немис
армияси капитани унвонига сазовор бўлган ва боринг-
ки, Миллий комитет саркотиби лавозимига минган «жа-
днд кимдир?» саволига йўлиқсами, шак-шубҳа йўқки,
ўша зот мана шу Аслзода Саидхон бўладурлар дея қў-
лимга кишан солдирур...

...Начора, вақтинча бўлса-да, шулар билан келиш-
моқ, сэр Джеймс Тэйлор муллажиринг масаласини
ҳал этгунча харажатлари ҳақида ҳам бош қотирмоқ
мажбурияти бўйнида... Йўқ, ҳурматли ватандошларим,
Аслзода Саидхон ҳали янги режалар мақсадида бири-
гизни мишиш, бирингизни етов қилишга қодир...

БИРИНЧИ ПАРДА

БИРИНЧИ САҲНА

Меҳмонхонанинг даҳлиз хоналарида бири. Танобий хўжаси Улфат пошшо Мавлоно Фигоний, Юртолбек ва Аслзода Саидхонларни қарши олмақда. Қора ва оқ хизматкорлар сафар анжомларини ташиш билан банд.

Улфат пошшо. Ғоятда, ғоятда бахтиёрман. Марҳамат, марҳамат, афандиларим!.. Қулингиз ҳамини хизматлари — миннатларига тайёр!

Аслзода Саидхон. Саломат бўлсинлар. Қани, муулларимни ичкарига бошланг!

Улфат пошшо. Марҳамат, марҳамат, афандиларим!

Икки қолган Аслзода Саидхон қаршисида пайдо бўлишган хизматкорлар унга таъна назарини ташлайдилар, лекин нажот чиқмайди.

Қора хизматкор. Қурумсоқ.., чойчақа беришим истамайди-я!

Оқ хизматкор. Ҳа-да! Кетдик.

Улфат пошшо чиқиб келади.

Аслзода Саидхон. Улфат пошшо, мактубда айтилганлар бажодир?

Улфат пошшо. Ҳа, бегим!

Аслзода Саидхон. Раҳмат. Яна бир савол?

Улфат пошшо. Сўрангиз, бегим?

Аслзода Саидхон. Меҳмонхонадаги сўз улаштиришни яхши кўргувчи гумашталарингизга, ташқаридан келиши мумкин бўлган баъзи одамият шилқимларига бизни ким ўрнида англатурсиз?

Улфат пошшо. Ҳм-м... Маккаю мукаррама инсратидан қайтмиш жазонрлик мўминлар!

Аслзода Саидхон. Офарин. Узгалар, маъмурлар диққатини жалб этмаслик учун овқатни-да ҳалиги танобийларида қилсак... А-а, лаббай?

Улфат пошшо. Тақсир.

Аслзода Саидхон. Офарин. (Кетмоқчи бўлади.)

Улфат пошшо. Афандим, айбга буюрмасалар, бир нимарсадан огоҳ этсам?

Аслзода Саидхон. Хўш, гапиринг.
Улфат пошшо. Воқеан... юртимизда, бир ҳафиз
муқаддам, ҳалиги... ҳа, немис ақчаси пучга чиқа
рилди.

Аслзода Саидхон. Қойил.
Улфат пошшо. Лаббай, афандим. Уруш оқи
бати!..

Аслзода Саидхон. Чиқим важини Америка
доллари юзасидан қилсак демоқчилар, топдимми?

Улфат пошшо. Саховатингизга қул бўламан,
афандим!

Шайх Абдулфотиҳ киради.

Аслзода Саидхон. Марҳамат, танишинг, меҳ
монхона хўжаси Улфат пошшо.

Кўришадилар

Шайх Абдулфотиҳ. Аёлларни кутиб олдинг!

Биби Давлат кўринади.

Аслзода Саидхон. Шайхимизнинг рафиқалар
ри Биби Давлат!

Биби Давлат. Йўл азоби — гур азоби, деган
ларича бор. Қачонгача юртма-юрт тептираймиз. Э
худо, тиниб-тинчийдиган кунлар бўлармикин? Ақиқа,
қаерда қолдинг, юрмайсанми?

Ақиқа киради.

Ақиқа (*шўхчан*). Салом, жаноблар!

Аслзода Саидхон. О... кароматингдан... бу
уша Ақиқами? Бир йилда шунча камол, шунча жамол.
Агар ёлғиз ўзини кўрсам борми, танимаган булардим.
(*Улфат пошшога.*) Шайх Абдулфотиҳ набиралари,
гузал Ақиқа!

Улфат пошшо. Миннатингиз бош устига, қи
зим!

Чиқадилар.

Аслзода Саидхон. Ақиқа бегим Европа тар
биясини кўрган, нутқи ширин, лаблари қанду асал.
Улфат пошшо меҳмонхонасининг безағи бўлмасми?

Айя муллажириггу мана муллажириг... Ҳа, бу гулу
Ҳушча субҳ намозини аввал ўзим...

Ўн саккиз минг олам ошуби агар бошидадур,
Не ажаб, чун сарвинозим ўн саккиз ёшидадур..

Ҳа, бахтимдан кўрурман... бахтимдан...

Улфат пошшо ҳозир бўлади.

Улфат пошшо, шартингизни қабул этдик.

Улфат пошшо. Саховатингизга қул бўламан,
афандим.

Парда

ИККИНЧИ САҲНА

Танобийнинг кундузги манзараси.

Фигоний. Не кабарлар келтирдингиз, соҳиби
лаҳо?

Юртолбек. Нажот... нажот асносидан келинг,
шайхим?

Шайх Абдулфотиҳ. Хабар?.. Нажот?.. Олт-
миш йилнинг иссиқ-совуғини кечирган бу хом калла
инглишмаса, Миллий комитет ва миллий легион қўмон-
донлигининг охирги мажлисини шу 45-нинг 19 апрели-
да ўтказган эдик, шундоғми?

Фигоний. Балли.

Шайх Абдулфотиҳ. Сўнги тобу тоқатимиз
бор ҳужжатларни ўтга бериш, токи Совет Армияси
қўмондонлиги қўлига тушмасин; концлагердаги ноқо-
бил туркистонликларни, легион сафидаги шубҳали,
тил чиқариши мумкин бўлган нимарсаларни ҳаётдан
даф этиш, токи ёпиғли қозон ёпиғли қолсин, шун-
доғми?

Фигоний. Балли.

Шайх Абдулфотиҳ. ...ва, ниҳоят, ўқ ва ўт,
дуд ва фарёд исканжасида ноланда Берлиндан омон-
сон бош олиб чиққанлар бугун, айни маконда тўпла-
нишсин, дея шошилини тарқаллишган эдик, шун-
доғми?

Юртолбек. Ҳа, шундоғ!

Шайх Абдулфотиҳ. Отангизга раҳмат. Биз,

жаноби раис, саркотиб — учаламиз, Берлиннинг яна бир ҳалокатли туини кечирдик.

Хонали кесиб ўтаётган Биби Давлат сўзга қўшилади.

Биби Давлат. Тақдир жаҳаннамини шу тунда сўрдим...

Шайх Абдулфотиҳ. Гуноҳкорингизман, ойим...

Биби Давлат. Сиздан эмас, пешонамдан, девоналар бошига тушмас саргардонликда кечмиш хижил ҳаётимдан зорлапаман, истиқболдан улгудек кўрқаман... Афв этгайсиз.

Шайх Абдулфотиҳ. Тавба... Ҳа, ҳалокатли туини кечирдик. Тонг нури таралиб улгурмасданоқ, совет артиллериясининг неъматини шундай ёғилдикки, «Буюк рейх» маркази бунёд бўлганига ҳам пушаймон ер, безгак хастаси сингари тиши тишига тегмас...

Юртолбек. Ёмон касофати. Ҳаром кунда дунёга келган бароқ мўйлов касофати.

Шайх Абдулфотиҳ. ...борингки, йўлга тушдик, йўл эса авра-астари ағдарилган ҳаёт манзарасининг хунук тимсоли эди... маълумаларингизни эргаштириб Парижга йўл солдим, ундан Марселга, Марселдан Жазoirга, Жазoirдан Марокашга ўтдим ва иншоолло, бу маконга етиб, сизлар билан дийдор кўришдик, иншоолло...

Фигоний. Файратингизга тасанно, Шайх Абдулфотиҳ. Ҳикоянгиз тугамай қолди. Хўш, Мир Алихончи? Қайда бўсалар экан? Балки... бу кутишнинг фойдаси йўқдир?

Шайх Абдулфотиҳ. Мир Алихон?..

Аслзода Саидхон (*пайдо бўлганича*). Марҳамат. Жаноби раис рафиқалари Элейн Бендшалхоним ташриф буюрсалар қаршилиқ бўлмаса керак?

Фигоний. Қандай? У киши ҳам шу ердадилар?

Аслзода Саидхон. Марҳамат!

Элейн. Danke schön! Яхши истакларимизни қабул этгайсизлар.

Шайх Абдулфотиҳ. Биз гоят мамнуумиз.

Фигоний. Саломат бўлсинлар. (*Четга*) Ялаҳлар.

Аслзода Саидхон. Эриак зотини ўзингизга мафтун этгайсиз, хоним; доим гулдек яшнаб тургайсиз.

Элейн. Setzen Sie... Bittel Вистин!

Аслзода Саидхон. Қадақда ҳам қуёш, ҳам муз бўлса?

Элейн. Ҳам ошиқлар ҳарорати...

Аслзода Саидхон (*қора хизматкор қўлидан вискини ола Элейнга яқинлашади*). Сөгиндим.

Шайх Абдулфотиҳ. Муҳтарам саркотиб, аза устида шўхликнинг бонисига тушунмадим?

Аслзода Саидхон. ...Бонисига тушундингизми, тушунмадингизми? Ажаб, бу қанчалик аҳамиятга мўлик? Кейин, мен тобут остида қолган бола эдимми, ва тугар жанман. Йўқ, шайхим, савдойилик сиз билан бизга ярашмас... Адольф Гитлер аллақачонлар париги дунё сайрида, қолган йўлдошларга эса Нюрнберг дорлари интизор. (*Бепарво бўлишга тиришган Элейн Бендшалга ер остидан ўгринча кўз юборади.*) Қилли қырқ ёрган акангқарағайлар эса... (*хонадагиларга ишора қилади.*) ...большевиклар тиккан лак-минг тузоқлардан омон чиқиб, меҳмондўст мусулмон мамлакатигада жавлон урмоқдалар. Ҳаҳ... ҳаҳ...

Юртолбек. Мирзо, гапларингизга иллон пўст тишлайди-я. Ҳеч бўлмаганда тутдек тукилган аскар болларим хотираси, орамизда етишмай турган оғайнилари руқи, ерга қўйсам гард, осмонга учирсам чанг бўлади деган эзгу истиқбол умидлар азоби жанобларининг думбул табнатларини зигирча ҳам кир қилмайди-я.

Аслзода Саидхон. А, лаббай, ҳали-я.

Фигоний. Қизишма, йингит... өзөр чекмиш табнатимизни хуфтон айлагувчи маст-аласт дарвишларингли ҳақорат этма.

Элейн. Жентльменлар, оғангиз Аслзода Саидхон (*унга бир хўмрайиб олади*) деганлари ҳазил. Менинг ситамдидида ватаним, фюрер ҳақида ҳам...

Фигоний. Бечора эмиш, ҳазми ҳайвон...

Элейн (*лоқайдлик сақлаганича*). ... у нобон сўзлар айтди, аммо мен узимга олганим йўқ... Ҳа, айтганди, мечун маним ишонган тоғим, сизларнинг валинь-мативгиз жаноби раис тўгрисида лом-мим дейилмайди, ё Сулаймон ўлди?..

Шайх Абдулфотиҳ. Бас-с... хошим, эркаликни ҳам уз ўрни, чегараси бөр. Фикримча, гўзал Элейн учун Мир Алихон ҳозирми, ғойибми, унчалик аҳамияти бўлмаса керак? Зероки, (*Аслзода Саидхонга имо қилади*) ўринбосар от устида...

Аслзода Саидхон. Шайх, оппоқ соқолингиз ҳурмати...

Шайх Абдулфотиҳ. Чўғ темир давоси атиги бир коса сув, «пис-с» этадно сўнади. (*Безонглаб турган Элейн Бендшални таъқиб этиб.*) Мен у зотни Берлинда йўқотдим...

Элейн. Oh, mein lieder arme Mann! Оҳ, шўрлик менинг жуфти ҳалолим...

Аслзода Саидхон. Берлин тўс-тўполони бизни ҳам айирганди. (*Ҳалиги ноқулай вазиятдан қутулиш фурсатини қўлдан бермасликка шошилган ҳолда.*) Хоним иккимизнинг йўлимиз Миланининг Лоретта майдонидаги хунук воқеа устидан чиқиб қолди. Майдон шифа... Муссолини...

Элейн. Қўланса партизанлар томонидан қўлга туширилган.

Аслзода Саидхон. Ҳа, хоним... ва Муссолини уйнаши (*нафас сақлаб ер остидан олдин атрофдагилар, сўнгра безовта Элейн Бендшаль вазиятини кўзатиб*) ...фоҳишаси Кларо Петраччи бензоколонка ёнида оёқларидан осилган, оломон тош отар, тупурар, нафрат ёғдираар...

Элейн. Wie wunderbarlich sprechen Sie! Фикрингизда галат бор; оломон эмас, коммунистлар, Москва агентлари бўлмиш макаронхўр коммунистлар. Кечирасизлар, менинг бечора эрим! Entschuldgen Sie bitte! (*Кетади.*)

Аслзода Саидхон. ...Қўлим ёқамда экан, кимнингдир темирдек (*Шайх Абдулфотиҳ томон хўмраяди*) ...ҳа, темирдек панжаси, фавқулудда, кифтимга тушса бўладими? Қарасам, (*яна овозини кўтариб*) полковник Джеймс Тэйлор... фурсатни ўтказмасдан, мени четга тортди-да, ади-бадисиз, бор гапни тўка солди...

Фигоний. Хўш, бор гапи?

Аслзода Саидхон. Бу унинг гапи. Мир Алихон Париж яқинидаги Компьен концлагеридан топилди: сиҳат-саломат, кайфи тарақ, фақат гитлернамо бароқ мўйловини қирдириб ташлаган, холос... Режаларинг менга аён. Мир Алихон тайин этилган манзилга ўз вақтида етиб боргай. Нюрнберг дорига осилишни истамасанглар, тезроқ жунашларингни маслаҳат кўраман....

Масхумхонага юки оғир Омонёр кўкнори терлаб-пишиб кириб келади.

Омонёр кўкнори. Э-я, аҳли тамизларим, ас-салому алайкум. Аввало фақирдан, сўнгра бу маконга фиқат-саломат етиб келмиш жаноби раисдан чаппарастасига салом!

Шайх Абдулфотиҳ. Хуш кўрдик, мулла Омонёрбек. Хуш, жаноби раисни қайда қолдирдингиз?

Омонёр кўкнори. Шайхим, гумаштангиз диккайган супра қулоқлари хоинлик этмаса, шу оёқ товушлар ила жаноби раис ҳозир бўлурлар-да...

Фигоний (*хаёл аралаш*). Амаким шашти боягидай?

Мир Алихон кириб келади

Омонёр кўкнори. Ана, айтдим-да.

Мир Алихон. Шукур, сиз қариндошларимни фиқат-саломат кўрганамга шукур. (*Барча қучоқ очади.*) Қолган биродарларимиздан дарак?

Шайх Абдулфотиҳ. Рафиқангиз шунда.

Мир Алихон. Рафиқам? Элейн? Ким билан?

Шайх Абдулфотиҳ (*Аслзода Саидхонга ишора қилиб*). Дўстингиз...

Аслзода Саидхон (*гапни чалғитиш ниятида*). Аксарият оғайнилардан ном-нишон йўқ...

Мир Алихон. Хоним қаерда?

Шайх Абдулфотиҳ. Ўз хонасида.

Мир Алихон. Кечирасизлар, бир дақиқа... Элейн, Элейн!..

Парда

УЧИНЧИ САҲНА

Айни манзара.

Мир Алихон. Қариндошларим, мистер Джеймс Тэйлор, танишинглар... Буюк Америка вакили...

Аслзода Саидхон. Ғалабангиз муборак, полковник.

Джеймс Тэйлор. Ташаккур.

Фигоний (*хам бошини кўгармисдан сузлайди*). Бир балодан қутулиб, лаҳза кечмасдан иккинчисига гирифтор бўлмоқ... ақл пула...

Джеймс Тэйлор. Шайх Абдулфотиҳ, Фигоний, Юртолбеклар томонидан бу қадар салқин қарши оли-

нурман деб ўйламаган эдим. Айбимиз Компьен конц-лагерларидан туппа-туғри Нюрнберг дори остига жўнатилган раис жанобларини омон-эсон ҳузурларига еткурганимиз бўлмаса керак, албатта?

Шайх Абдулфотиҳ. Киноянгиш, миннатингиш ўринсиз, жаноб полковник... Чуқур изтироб...

Джеймс Тэйлор. Изтироб ва надоматлар фурсати эмас, Шайх, ислом фидойиларининг сабри бениҳоя, имони чинор деб биламан.

Фигоний. Чинор синса-чи?

Мир Алихон. Синмаслиги, ҳатто эгилмаслиги шарт. Мушкул онлар, кутилмаганда Москва ғалабаси сиз билан бизнинг ишонч ва иродамизни синдириш у ёқда турсин, эголмайди ҳам. Асло...

Фигоний. Бу белангилик — яқуни мақсад эмасми?

Мир Алихон. Албатта, эмас. Бир марта йиқилдик — тургиздилар, иккинчи бор енгилдик (*Джеймс Тэйлорга илиқ қараб*) дўстлар умид нишонасини сочмоқдалар. Чинор сабримизни учинчи, сўнгги курашга ҳозирламоқ — олло амридир. (*Пинжигга тиқилиб олган Аслзода Саидхонга секин дейди.*) Шоирга кўз-қулоқ бўлинг. (*Сўнгра.*) Ҳе-ҳе-ҳе, дўстим Джеймс, романтик шоиримиз муболагада баъзан қуюшқондан чиқса, ажаб эмас, аҳамият бермайсиз.

Джеймс Тэйлор. Мақсаддан келинг?!

Мир Алихон. Хўш. (*Секин.*) Энди ҳозирги вазифалар... (*Барчага эшиттириб.*) Мақсад юзасидан шуларни демоқчиман:

Биринчи вазифа: Ғарбий ва Шарқий туркистонликлар ўртасидаги бадҳаво ўзаро низоларга тезда барҳам бериб, муҳожирлар ғайри совет ташкилотларининг ягона мухториятини барпо этиш ва гуё шу кунларда кучга кирган «Маданий-маърифий жамият» ниқоби остида муқаддас мақсадимизга яна қанот бағишловдир.

Аслзода Саидхон. Дард кўрманг.

Мир Алихон. Иккинчи вазифа: Аҳли жаҳон олдида ва, айниқса, Туркия, Эрон, Совудия Арабистони ва Покистон халқлари олдида, муҳожирлар назарида Совет Иттифоқи ғалабаси аҳамиятиши кўкка совурмоқ учун барча воситаларни ишга солиш, кечиктирмай «Туркистон саси» газетасини чиқара бошлаш, қаламқаш биродарларимиз ва, даставвал, Мавлоно Фигоний билан Аслзода Саидхоннинг Русия колониа-

ливини исбот этувчи асарларини зуд нашр айлаш, Совет Иттифоқига қарши қаратилган талай радиомарказлардан усталик ила фойдалана билишдир.

Аслзода Саидхон, Фавқулодда омилсиз.

Мир Алихон. Учинчи ва, ҳозирча, сўнги ваифа: Тириклик тошдан ҳам қаттиқ... Ташкилотнинг иқтисодий қудратини тузатиш учун муҳожирлар ҳиссисини уюштириш мақсадида мен эртагаёқ Совудия Арабистонига, ижозат берсаларингу Маккаи мукаррама зиёратини ҳам бажо этсам. Шайхим, сиз Покистонга, қўрбоши, сиз Эронга, Аслзода Саидхон билан Мавлоно Фигоний, сизлар мазкур мамлакат вилоятларига тарқалишсак, токи ҳали қўлимиздан иш келишини «озод дунё» таянчи Америка олдида оқласик-да, сўнгра саховатли марҳаматларига сазовор бўлсак.

Джеймс Тэйлор. Шарт шу: аввал биз комил ишонч ҳосил этайлик, орқангиздан кимлар эргашувини билайлик, сўнгра ёнғичингизга керагича доллар оқа беради, жаноблар.

Мир Алихон. Полковник, Американинг пишиқ иш юритишидан, бир оз бўлса-да, хабардормиз, ҳе-ҳе-ҳе... Хўш, фидойилар, ғайрат камарини маҳкам боғлаймизми?

Аслзода Саидхон. Бўлмаса-чи. Тадбирларингиз беандоза — маъқул.

Шайх Абдулфотиҳ. Майлиз.

Джеймс Тэйлор. Қаловини топса, қор ҳам ёнар эмиш...

Мир Алихон (илонлик қилади). Ҳиммат... ишончларинг... кўнгил бушашди... Узр... (Джеймс Тэйлорга). Улгунимча хизматингизда бўлсам, дейман... (Ҳамма таъсирлангандек одобланишади.)

Джеймс Тэйлор (лаби ип қочирганича). О-кэй!..

Парда

ТҮРТИНЧИ САҲНА

Даҳлиз манзараси.

Ақиқа бегим ва унинг кетидан улкасини қўлга қлаганича, изма-из, бор диққати Ақиқа бегимда бўлган Улфат пошшо пайдо бўлишади. Ақиқа чиқиб кетади.

Улфат пошшо. Баракалло, оқила, омила жа-

миласи... Меҳмонларни тентак қилишга жичча шубҳаланган кишининг ўзи тентак.

Аслзода Саидхон (кириб бўлиб). Улфат пошшо?

Улфат пошшо. А, лаббай, бегим?

Аслзода Саидхон. Дам бермайсиз, қармоқ ташладингиз шекилли?

Улфат пошшо. Бегим... зийраксиз... зийрак... Шу хаёлий ҳусн, лаққабалиқча илинсами?

Аслзода Саидхон. Меҳмонхонангиздан шинавандалар сира аримас эди, баайни сурат-а?

Улфат пошшо. Балли, хўжайин. (Кетмоқчи ҳамсуҳбатига эланиб.) Қулингизда ҳам бир улуг ўтинч бор, хўжайин.

Аслзода Саидхон. Айтинг?

Улфат пошшо. Муборак хаёлингизни бошқа нимарсаларга бўлишга журъат, андиша?..

Аслзода Саидхон. Ҳатто журъатсиз андишангиз остида ҳам омил устомонлик ётиши-ку каминага аён. Нақдидан келинг... нақдидан...

Улфат пошшо. ...туйғунсиз, хўжайин, туйғун... Нақди: муборак лафзи ҳалолларига олган «баайни сурат» жойини жадалроқ ясашга кўмаклашсалар? Қаҳрабо тасбеҳ хархаша қилмаса?

Аслзода Саидхон. Ваҳимангиз шулгинами?

Улфат пошшо. Тақсир...

Аслзода Саидхон. Осон экан-ку. Миси чиқаёзган жаноби раисни тезлайман. Деганингиз қаҳрабо тасбеҳ — Шайх Абдулфотиҳ ҳовурини босишни-да, гўзал оҳу оёқларига олтин кишанчалар солишни-да ўзлари эплайдилар... Ўзларига ижозат.

Улфат пошшо чиқади. Шу пайт Номаълум шахс пайдо бўлади, бир зум ҳангу манг қолган Аслзода Саидхон унинг кетидан йўл солади. Уларни куриб қолган Джеймс Тэйлор кириб келган Улфат пошшога.

Джеймс Тэйлор. Тўхтаг!.. Ана у ким?

Улфат пошшо. Маллаи айтяпсизми?

Джеймс Тэйлор. Ҳаракатлари бежороқ?

Улфат пошшо. Ғарбий Германиядан, Бонндан.

Джеймс Тэйлор. Уйлаганимча чиқди, Аслзода Саидхонга яқинроқ юрибди?

Улфат пошшо. Бунисидан ҳам огоҳ эканлар-ку,

Умумчиллаганлари нимаси?

Джеймс Тэйлор. Кўнгилга олманг, пошшо, кичкина... Айтгандай, ҳалиги ноқобил коммунистнамо ўглингиз Абдуллазиз кўринмайди?

Улфат пошшо. Куйдирди, хўжайин, куйдирди... Шу кунларда Совет Иттифоқига бориб қайтган... Москва, Ленинград, Тошкент, Самарқандда бўлганмиш. Парвози баланд, эртаю кеч югургани-югурган... кўринмайди кечаю кундуз.

Джеймс Тэйлор. Бизга пуллаган ерингиздаги яшам деҳқонларни қитиқлаётгани ҳам ростми?

Улфат пошшо. Рост экан.

Джеймс Тэйлор. Шундоғ денг?! Демак, қилган илтимосларим: биз шу ерда эканмиз, Совет Иттифоқидан келган биронта одамга мусофирхонангизда ўриш йўқлиги, санқиб юрувчи Совет элчихонаси вақилларига кўз-қулоқ бўлиб туришингиз қаватига яна бир кўшимча — ўша коммунистнамо ўглингиз Абдуллазизни узоқроқ ерга даф этасиз, яхшиси деҳқонларни тинчитиш учун ўзини юборасиз, маъқулми?

Улфат пошшо. Маъқул, аммо мушкул.

Джеймс Тэйлор. Орамиздаги ўттиз йиллик нават-икром туфайли, ҳамёнингизга равон оқмиш долларлар ҳисобдан ташқари, шул илтимосимни-да бажо этасиз!

Улфат пошшо. Қулингизман, хўжайин.

Джеймс Тэйлор. Боринг.

Улфат пошшо таъзим қилиб чиқади.

Мар Алихон туркуми коммунизмга қарши ашаддий мафкуравий жанг майдонида, хуфиячилар тайёрлаш-диқ қулай, қул келадиган бир восита. Томчи тошни қишар, кичкина тош бошни...

Шу вақт Элейн Бендшалнинг қораси кўринади.

Хоним, тинч ором ололдингизми, чеккан озорларингиз...

Элейн. Бир савол берсам?

Джеймс Тэйлор. Минг савол беринг, бегим.

Элейн. Айтинг-чи, Америка разведкачиларининг қаммаси ҳам сиздек, мистер Джеймс Тэйлор, жентльмен бўлишадими?

Джеймс Тэйлор. Марҳаматли бегим, саволингиз жундек кўринса-да, тагида бир мисқол заҳари бор-а?

Ҳануз туркистонликлар таъбирича, эгардан тушмагай
ўхшайсиз... Майли... Лекин менинг ҳам бир саволим?

Элейн. Эштайлик?

Джеймс Тэйлор. Ҳм... Бу садоқатли эрингиз,
гарчи Мирзони кўрганида қиттак асабийлашса-ла,
дову дастгоҳида «Ватан», «Миллий манфаат», «Россия
колониализми» сингари бетайин жадидлар чўнтагида
тушиб қолган сафсаталардан ўзга бирон жиддийроқ
Ғарб мақсадларига уйғунроқ сиёсий программа?..

Элейн. Овора бўласиз... Кейин, ўша сиз билган
туркистонликлар таъбирича, қаршингизда дунё таш-
вишларидан этак силккан аёл, эрининг хотини, фақат
хотин... Аммо йигит кишини... кхрр... бинобарин, сизга
монанд йигитлар сўзини ерда қолдиришга одатланма-
ганим учун, майли, жавоб қилайин: пантуркизм деган
кўҳна афсонадан хабарлари бор, албатта?

Джеймс Тэйлор. Унча-мунча...

Элейн. Саломат бўлсинлар... Одата, мезбон, даб-
дурустан, меҳмон йўлини тўсиб, ачимсиқ суроқларни
тутмас эди, билишимча?..

Джеймс Тэйлор. Узр... лак-минг узр, хуш-
фёъл фрау, хиргоҳимизга ташриф буюришларини яна
бир бор эслатсам?

Элейн. Thank you very much! Ташаккур.

Номаълум шахс ва унинг кетидан Аслзода Саидхон пай-
до бўлишади. Ҳаммада синамол назар, ташвиш аяомати.

Парда

БЕШИНЧИ САҲНА

Бизга таниш танобийнинг кундузги манзараси. Аслзода Саид-
хон юмшоқ креслога ястаниб, кимдидир кутмоқда. Ақиқа кириб
келади.

Аслзода Саидхон. Айни вақтида келдингиз.

Ақиқа. Мен билан гаплашмоқчи эдингизми?

Аслзода Саидхон. Қўлим дилимда, дилим
эса ўзларида. Уйладингизми? Улфат пошшо сизга
мунтазир.

Ақиқа. Яна ўша гапми? *(Кетмоқчи экан.)*

Аслзода Саидхон. Наҳотки, бобонгиз бўйни-
га тўрва осилишини хоҳласангиз...

Ақиқа. Бобом? Тўрва?..

Аслзода Саидхон. Рози бўлинг, сизга масла-
ҳат.

Ақиқа. Сизга-ку айни мақсад... Чолу кампирлар
облағиб бўлса-да, кўшикишар... Аммо қайлигим Му-
яссар нима дейди?

Аслзода Саидхон. Ким? Эй, ҳа, Муяссарми?..
Ариқини безовта қилманг, Муяссар Совет Иттифоқи-
да улдирилган, худо раҳмат қилсин.

Ақиқа. А, нима? (Ақиқа чуқур изтиробда, йиғлай-
ди.) Узга илож йўқми?

Аслзода Саидхон. Йўқ. Шу йилларда ҳамма
ишлари ишладик. Бўлмаяпти. Ҳаммамизнинг тақдири-
ми, боринги, тирикчилигимиз сизнинг қўлингизда,
ёши бўлинг, акс ҳолда, оқибати яхши бўлмас.

Элейн Бендшаль кириб келади.

Элейн. Хэйло, мушоира қуюқ-ку. Бевақтроқ кир-
дим шекилли?

Аслзода Саидхон. Кўзимиз йўлингизда эди,
Элейн.

Ақиқа йиғлаганича чиқади.

Элейн. Уйнашингиз кўндиларми?

Аслзода Саидхон. Хушсуратим, дунё таниб
ётинги бир марта уйнаш орттирдим. У ҳам бўлса, қар-
шимдаги...

Элейн. Тушингизни сувга айтинг, йигит. Кўндими,
йўқми?

Аслзода Саидхон. Кўнмаганига қўярмидим...

Элейн. Bravo, bravo... Мир Алихон ҳаракатлари
ножужароқ...

Хонага Номаълум шахс киргани учун суз бўливади.

Номаълум. Агар жентльмен кечирсалар, сизга
ёши оғиз айтадиган...

Элейн. Менга?.. (Аслзодага.) Бизни холи қолди-
ринг.

Аслзода Саидхон. Хўп. (Номаълум билан
ишга туришганича чиқади.)

Номаълум. Хоним, бўйнингиздаги ҳусайни мар-
казингиз бир донаси яримта кўринади?

Элейн. Синган.

Номаълум. Заргарга йўлиқмабсиз-да?

Элейн. Вақти соати келганда..

Но маълум. Қелди бўлмаса. Мана, учган ярми, олинг.

Элейн (солиштиргач). Икки ярим — бир бутун.

Но маълум. Ҳа, бир бутун.

Элейн. Вондан не хабар?

Но маълум. Сақкиз йиллик сукут даври тугади.

Элейн. Энди?

Но маълум. Марказ иш талаб этмоқда.

Элейн. Топшириқ?

Но маълум. Шеф ихтиёридаги маълумотларга кўра, полковник Джеймс Тэйлор ишни катта қилмоқда, Мир Алихонни... жаноби раисни чамбарчас борлаб олгани ҳақиқатми?

Элейн. Ҳақиқат.

Но маълум. Кейин, ишининг путури ва ўзининг субути кетганроқ кўринади, тўғрими?

Элейн. Тўғри.

Но маълум. Совет Иттифоқига ташланган ўғлидан хабар?

Элейн. Муяссардан?

Но маълум. Ҳа, Муяссардан. Аммо ундан олинмиш маълумотлар Джеймс Тэйлор қўлига эмас... англадиларми?

Элейн. Шундай денг?!

Но маълум. Демак, жаноби раисдан кечмоқ, тошни саркотиб... Аслзода Саидхонга қўймоқ лозим.

Элейн. Шунда нима бўлади?

Но маълум. Шундами? Ёмон бўлмас...

Элейн. Вилсак?

Но маълум. Джеймс лой бўлганча қола берадию Аслзода Саидхон бошлиқ туркистонликлар Мюнхенга жўнайдилар.

Элейн. Мюнхенга?

Но маълум. Аслзода Саидхон «Бундес фрай» ташкилотини тўзади.

Элейн. Бундес фрай?

Но маълум. Бундес фрай — озодлик иттифоқи. Миллий комитет ана шу янги тўнида иш бошлайди, хоним... Тошни саркотибга қўймоқ шарт.

Элейн. Шарт бўлса — биз хизматда. Лавозимат?

Но маълум. Лавозиматми?.. Пресс-конференция ўтказмоқ лозим...

Оёқ учида Аслзода Саидхон пайдо бўлади.

Аслзода Саидхон. Мир Алихон... тезроқ... на-
риси хонага... тез!..

Элейи. Эҳтиёт шарт, юринг... демак, пресс-конфе-
ренция...

Чиқадилар.

Мир Алихон. Бу ерда ким бор эди?

Аслзода Саидхон. Ҳеч ким!

Мир Алихон. Ҳеч ким?

Аслзода Саидхон. Ҳеч ким...

Мир Алихон. Менимча... Совет Иттифоқининг
қўзғали-кун парвози баланд, дунёнинг мени таянчига
қўзғалимда, тавба... менимча, биз эса, замондаги си-
но мол узгаришларни чўтга солмасдан тadbир кўрмоқ-
дамиз. Ахир, кечган саккиз йил ичида, айтишга осон,
саккиз йил ичида муҳожирларнинг ягона мухторияти-
ни барпо этиш у ёқда турсин, лоақал маданий-маъри-
фий жамиятимизнинг жўн ишлари ҳам пучга чиқмоқ-
да «Туркистон саси» газетамизга ит ҳам, бит ҳам
бўлмади қўйди. Осиё мамлакатларини галвир қилиб
қўзғалимиз сариқ чақача наф бермади, фақат ҳожи
қўзғалим пом...

Аслзода Саидхон. Ҳожи бўлганингиз мубо-
рак.

Мир Алихон. Иброҳимдан қолган у эски дўкон
қўзғалимларгагина муборак бўлишга арзир.

Аслзода Саидхон. Ақлни аҳмоқдан ўрганмоқ
ҳам бир фазилат.

Мир Алихон. Сирасини айтсам, кейинги вақт-
ларда кўзингизни кўзимдан олиб қочишингиз саба-
би — янглиш хаёллар дайди шамоли бўлмасин яна.

Аслзода Саидхон. Илони бор. Аврашидан,
қула туриб заҳар жойлашидан...

Мир Алихон. Авваллари-чи? Авваллари нега-
дир қўрқмас эдингиз?.. Нураб бормоқда, калла қўйиш
фурсати етгандир деиш... Уйлайсизки, билмайман.

Аслзода Саидхон. Нурашми? Парвоз олди-
дан куч сақлашми? Вақт ҳукамо бўлур, мен эмас.

Мир Алихон. Сизқонни тиригию арслонни ули-
га Ҳали улганим йўқ. Қўлимни ювиб, қўлтигимга
ўрғалимча ҳам йўқ.

Аслзода Саидхон. Жаноб, омади келса, сич-
қон филни енгар эмиш. Ким билсин. Ой қай биримизга
қўзғалим?

Мир Алихон. Ҳа-а... мана энди чинини айтдингиз. Тилингиз, дилингиз ечилиб кетди. Тоғингиз ким? Маллами — Боши хабарчиси?.. Тўтли кечинмалар осмонда кезмоқдасизки, кўрмайман?

Аслзода Саидхон. Одам ваҳима касалига дучор бўлганда дўстни душман кўрар эмиш. Юрагингизга сув пурканг, тапти босилар. Ҳозирча эса, жанобларни раис, камини учун ҳурматларини бажо келтириш қарз.

Мир Алихон. Ниятлари пўк, хаёллайсизки, сезмайман.

Аслзода Саидхон. Наҳотки, шунча йилдан бери хизмат қилиб келаётган саркотибингиз, энди сизга нисбатан нонтепқилик қилса?

Мир Алихон. Қурамингиз! Харажатларни қонлаш масаласини қандай ҳал қилдингиз? Бугун Улфат пошшо яна доллар талаб этди?

Аслзода Саидхон. Саркотибингиз Улфат пошшо ҳақини гавҳар билан қошлайди.

Мир Алихон. Гавҳар?

Аслзода Саидхон. Худди. Фақат қаҳрабо тасбеҳ кўз ёшларига писанд қилинмаса — бас!

Мир Алихон. Шайх?.. Маъқул... Вале одамсиз. Бордию қаҳрабо тасбеҳ, хархаша этса, шу жавобни олур: чинини хоҳ тошга уринг, хоҳ тошни чиннига...

Аслзода Саидхон. Бир кун эмас, бир кун сиймоғи бор...

Улфат пошшо (*югурганича киради*). Жаноблар!... Радио, хушхабар.

Шайх Абдулфотиҳ, Мавлоно Фигоний, Юртолбек, Биби Давлатлар пайдо буладилар.

Джеймс Тэйлор. Жаноблар! Хушхабар!

Мир Алихон. Хайрли бўлсин, хўш?

Джеймс Тэйлор. Сталин... ўлган...

Овозлар:

— Ё олло.

— Нима, нима?

— Шунақами?

— Во, ажабо.

Мир Алихон. Ана, олло таоло қудрати.

Джеймс Тэйлор. Беш-олти кунилик қордек тумдон. Сталин йўқ... Мамлакатда парокандалик... Мақталган халқлар дўстлиги ўзининг тескарисига айланур. Сиз ниҳоят тантана қилурсиз. Тушкунликка ўрни йўқ. Дадил бўлинглар, дадил!..

Мир Алихон. Ишончимиз комил, йўлимиз ҳақиқат
Фигоний (четга). Наҳотки?!

Парда

ИККИНЧИ ПАРДА

ОЛТИНЧИ САҲНА

Ақиқанинг бўлмаси. Столда яримлаб қолган шишада май, қандиқ, сигарета. Қўнғир зулфи оппоқ кўйлаги билан битта тўкилган Ақиқа сачраб уйғонади. Уйғонади-да, кўрган тушини — сўнгсиз хаёлини ошкора қилади.

Ақиқа. Кетманг!.. Тўхтаг!.. Муяссар, азиз йигит, мана: иккисиям лиммо-лим... Муяссаргинам, севарим, бири сизга, ғойибона бўлса-да, олинг, утинаман... Хумор кўз-ла боқсам-да, ичмайсиз. Кўз ёшини тўксам-да, истамайсиз? Негадир қошингиз чимирилган. Уйлайсизки, севмайди, севмаган, ваъдалар шамолга ташланган... Ҳа, сиз йигитлар доим ҳақ. Биз, бечоралар эса яккаш айбдор... Начора? Қиз қалбининг нозик торларини узмоқчи, бузмоқчи дағал қўллар ҳар қадамда экан... Яна бошимни силаш ўрнига, қошингизни чимирасиз. Кўзларингизда таъна тошлари... Майлизи, нимаям дердим? Зорим, фақат зор-озорим бор... Олинг, сўзим ерда қолмасин, олинг?.. Ичмайсизми? Истамайсизми?

Муяссар овози. Ақиқа, подирам, қўйинг бу ишни. Тойиб кетиш ҳеч гап эмас. Ўзингизни сақлаиб, Мен, албатта, сизни топаман... албатта...

Ақиқа (гандираклар қўзғалганича). Муяссар овози!.. Мен билан сўзлашмоқда? Тойманг?.. Сақлаиб!.. Топаман... албатта!..

Аслзода Саидхон овози. Бегим, Улфат пошшо сизга мунтазир, наҳотки бобонгиз бўнига тўрва осса?

Ақиқа. Аслзода? А-а? Улфат пошшо менга?.. Тўрва? Бобонми?..

Мир Алихон овози. Ҳой, қизгина, бўлди-да, ҳаммамизни шармандаю шармисор қилмоқчимисан?

Ақиқа. Мен-а, жаноби раис? Шу қадар ёмон эканмизми?

Шайх Абдулфотих овози. Она қизим, онагинам, бу газандалар маслаҳатига кўнма. Бобонг гадолик қилса — ҳечқиси йўқ, кўнма!

А қ и қ а. Гадолик?.. Ҳечқиси йўқ? Сиз-а? Оппоқ соқолингиз билан-а? (*Ҳолдан толади.*)

Муяссар овози. Ақиқа.

А қ и қ а. А-а? Сиз?.. Муяссар акамлар?..

Муяссар овози. Мен. Танимадингизми, умидим? Манн, олинг, сизга бир даста лола келтирдим.

А қ и қ а. Лола. Баҳор нишонаси... покиза, бегубор фасл жарчиси... Йўқ. Йўқ, ололмайман.

Муяссар овози. Нега? Қўлимни қайтарманг, Ақиқа, севгилим?

А қ и қ а. Севгилим дедингизми?

Муяссар овози. ...Бу — тансиқ лола. У томондан, дахлсиз, меҳнаткаш элу юрт кўкламнинг дуварак чечаги. Олинг!

А қ и қ а. Йўқ, ололмайман. Сиз айтган дўстлик, биродарлик буйи билан машҳур элу юрт лолалари маним бадбахт қўлимда сўлиб қолса... Ололмайман... қўрқаман...

Муяссар овози. Қўрқманг, кўз қароғим, бу лолалар ўз рангини, бор чиройини сизга ўхшаш келинчаклар лабларидан, ёноқларидан сўрган. Гул гулга қўшилса — олам гулнетон-ку... Нодир ҳусну қоши ҳилолим!.. Қиз меҳри, эркалаб боқишлари, севиб табассум этишлари бу лолаларгагина эмас...

А қ и қ а. Жим... Эттирманг давом?.. Бас-с... Қанисиз? Алдаманг мени! Овоз беринг?.. Надурки, сиз ҳам алдайсиз... лолаларни бери-и-нг? (*Тўсатдан ўзига келиб, хаёли тарқалади.*) ... хаёл... сароб... уф, найлайин... қани энди шу хаёлнинг мишдан бир зарраси чин бўлса?.. (*Ўзини ўрнига отиб уриб, пиқ-пиқ йиғлайди.*)

Шу замон оёқ учида сармаст Аслзода Саидхон кўришади.

А қ и қ а. Сизга нима керак?

Аслзода Саидхон. Сиз!

А қ и қ а. Шу бемаҳалда-я!

Аслзода Саидхон. Айни муддао, шу бемаҳалда сиз керак.

А қ и қ а. Менга тегманг. Ҳаё булоғидан сув ичмаганга ўхшайсиз!

Аслзода Саидхон. Кўнгил булоғидан сув тутарсиз умидидаман, бебаҳо гавҳар... Очман, жоним, оч...

А қ и қ а. Элейи-чи?

Аслзода Саидхон. Менга сиз керак, сиз...

А қ и қ а. Вургут ҳам нафсидан илинар эмиш...

Аслзода Саидхон. Ҳисор қўзичоғи — оёғидан...

Қоронғилик. Тус-туполон.

П а р д а

ЕТТИНЧИ САҲНА

Ақиқанинг бўлмаси. Тонг отмоқда. Тонгнинг нимқизғиш нурлари дерижа орқали хонани ёритар экан, сочлари паришон, кўзлари ножа, кўйлаклари йиртилган Ақиқа кўринади. У онаси Биби Давлат кучоғида.

Биби Давлат. Сочларимнинг қолгани шу тунда оқарди. Навниҳол набирам пешонасида шу тунда ажин пайдо бўлди.

Ақиқа. Бечора бошим, шўр пешонам! Муяссар, азиз йигит... Начора?.. Муяссар, Ақиқангиз ўлди, умидингиз шармандаси чиқди. Булар етмагандек, телбалик, руҳий паришонлик ҳам ўраб-чирмаб келмоқда, енгаман дейди! Эй тақдир, шунчалик заволмисан?

Биби Давлат. Сабр... тоқат... Марварид ёшларингни тўкма. Йиғлама, жигаргўшам. Ниҳол бошингга тушган кулфат азобини тортиш мен учун осон деб ўйлайсанми? Тақдир... Шундоғ яқун топмоғи табиий... чамаси... Ер қаттиқ, осмон йироқ, ошиним тўзғиган... (Халққа.) Азиз одамлар, бу яхшилик қароқчиларидан, инсон ва жумла жаҳон асроилларидан, ахлатхўр оч меъдалардан, ифбат қароқчиларидан ҳазар қилинг! Алданманг... (Набирасининг бошини силаб.) Қўй, йиғлама, азизам, йиғлама...

САҚКЗИНЧИ САҲНА

Раққоса қизлар хонаси. Гримхонани эслатади. Заркокил, Бодомқовоқ ва Зулукбадан диққати бошини икки қўли оралига олган Ақиқада. Омонёр кўкнор, гиё эзмоқда. Улфат пошшо кириб келади.

Улфат пошшо. Баракалло, оймчаларим... Хўш, менинг булбулчаларим, уйинга тайёрмисизлар? Ҳа-а... Ақиқа бегим, кечаги рақсингиз барча меҳмонларим ақлини олди... Бўлинглар!.. (Чиқади.)

Заркокил. Сиз, Ақиқа бегим, бу оғуни ичманг, кексайган бобо ила она, ҳамшаҳарларим тирикчилиги ўтмаяпти дея бу юмушни бошласангиз, биз ит текканлардек афғор бўласиз, синглим.

А қ и қ а. Ит теккан? Мен афгорландим. Бу йўлга
киришдан бўлак иложим йўқ.

Қуйган жигари бағри садпора Ақиқа «Сайдинг қўя бер, сайёд»
ашуласининг бир байтини хиргойя этади-да, яна ёш тўкади. Қизлар
уш овутмоқчи бўладилар.

Б о д о м қ о в о қ.

Омонёр, Омонёр акажон,
Бошгинам оғрийд-я.

З у л у к б а д а н.

Бошгинангдан аканг айлансин,
Нималарга оғрийд-я?

Б о д о м қ о в о қ.

Бозорларда бўлар экан,
Қутичаларда турар экан...

З а р к о к и л.

Ана шуни оти кўкнорижон,
Ушанга оғрийд-я.

Б а р ч а қ и з л а р

Ушанга оғриса-я.
Аламмо-аламмо.

Яна сукунат чўкади. Қизлар ҳануз ёш тўкмиш Ақиқа бошида. Ҳай-
ронлар.

Омонёр кўкнори. Ақиқа тушмагур бу қўшиқ-
ни ҳам сизларга ўргатипти-да, Ҳа, майли... майли...

Бодомқовоқ. Оға, майиз... Майизингиздан жиж-
жа беринг?

Омонёр кўкнори. А-а? Майиз... хўл...

Бодомқовоқ. Ақиқа, мана, қора майиз!

Чеҳраси бир оз очялган Ақиқани кўрган қизлар шўхликни бошлай-
дилар.

З у л у к б а д а н.

Ёр-ёр айтсанг бери кел,
Айтишайлик, ёр-ёр.

Оқ милятиқ, қора милятиқ
Отишайлик, ёр-ёр.

Бодомқовоқ.

Оқ милятиқ, қора милятиқ
Отган отам, ёр-ёр.
Уз қизини кўкнорига
Сотган отам, ёр-ёр.

Заркокил.

Кўкнорижон, кўкнори —
Қанду асал, ёр-ёр,
Омонёрнинг кайфи хуш,
Тани касал, ёр-ёр...

Қизлар хонани бошларига кутариб кулишар, Омонёр кўкнори ҳам
ўрнидан қўзғалиб, уларга жўр бўлишар.

Омонёр кўкнори.

Омонёрнинг кайфи хуш,
Тани соғлом, ёр-ёр...

Ё кароматнингдан, куяганда бугоз-қисирини ажрим
этиш мушкул экан-а... Қиҳ-қи-қи...

Заркокил. Агар... Магар...

Омонёр кўкнори. Агаржонни магарнисага уй-
лантурсангиз — кошки деган бола туғилади, кўзидан...
Қаҳ-қи-қи...

Бодомқовоқ. Омонёр амак, жилла бўлмаса ке-
чаги саргузаштингиз ҳикоясини... Жо-о-и амак?

Омонёр кўкнори. Хўп, дил жигарларим, хўп...
Қани... Сабабдан сабаб, балчиқдан иморат, қалиги
жойларингиз курси искасин, сўнгра...

Бодомқовоқ. Айнимасдан бўлмайдимми?

Заркокил. Бошқалардан эшитганимиз ҳам етар?!
Омонёр кўкнори. Хўп. Сабабдан сабаб бал-
чиқдан иморат. Аввал шунини айтай: кўкнори дейиш пур-
ҳикмат сўз эмас, гуноҳ. Гиёвон, паррихта гиёвон дейиш
мақсадга мувофиқроқ, олма-анорларим! Манам меҳри-
гиёси бор, болажон-жигаржон йигит эдим. Оқшомдан
бўза солиб, қилардим маз-за... «Сайил ҳам сайил, сар-
гардон ҳам» деганларича, шу йиртиб-ямаб, бичиб-тўқиб
иш кўрган оми-нодон Мир Алихон хизматида юра бериб,
гаму ғусса орқасида савдойи бўлиб қолдим шекилли,
гиёвонлар даргоҳини хуш кўра бошладим. Бу бемаъ-
ниликдан айнигандан сўнгги бамаънилитимми ё бамаъ-

ниликдан куйгандан кейинги бемаъниликимми? Ўзимам ҳайронман.

З а р к о к и л. Бу жумбоқ не-не орзуларни кукка со-
вурган.

А қ и қ а. Кишилар орасида кезмиш бемаънилик
уруги ҳали кўп экан...

О м о н ё р к ў к н о р и (дўчан). Кечага келсак, кеча
шундай тарих содир бўлди.

Коранда гиёвоилар тиришиб утирган эди, бир чап-
даст йиғит кириб келди. Бўғоз сичқондек гиё билан
икки шамни олдимизга тўғрилаб, сизларга назри ниёз
атаган эдим, деди-да, чиқди. Оқсоқолимиз ҳалиги йи-
гит зотини, ҳимматини арши аълога кўтариб мақтар,
биз ҳам унинг дуосини қилар эдик. Шира-шарбатлар,
яъники тўрт-беш дона майиз билан ичилган кўкнори-
нинг ширини қайфи аъзойи баданга таралар экан, оқ-
соқолимиз: «Боёғи икки шам ёқилсин, жангнома
ўқилсин», деб буюрдилар. Бажо қилинди. Ҳамма чуқур
сукутда, сув сепгандек... фақат шикаста қироат. Бир
вақт қарасам, бир бўлак оқ мрамар тошдан ясалиб
шафақ шароб билан лиммо-лим тўлдирилган салқин
ховуз бўйида ўлтирибман. Сизлардек ҳафиф парилар,
сим олмачалари ҳарир кўйлақларини туртиб чиққан
беандоза мўрчамбилар «алёр» айтишиб шароб сун-
шар, бу дунё таштини суриги, беклар беги, амри лашкар
Омонёр акажон-эй, дейишиб субҳ бусалар беришар...

З у л у к б а д а н. Вой, буса... яна субҳ буса? Сиз-
га-я?.. Ҳа-а-а...

О м о н ё р к ў к н о р и. Кулмаги, кўзидан, хаёл ко-
чади... Ҳа, шу дақиқада «қарс-қурс» яшнн чақнаса бу-
ладими? Биримиз йиқилган, биримиз иккинчимизга
калла кўйган, хуллас, қоп-қоронгу кўкнорихонада
чикка-пукка. Бурчак-бурчакдан: «Ҳой, нима бўлди?»,
«Қайфи белига тепди-ку», «Вой пешонам» қабилида-
ги инграшлар эшитилар. Ҳайфга кетган кайфга ачиниб
бош кўтарсам, пешонасида ёнғоқ пайдо бўлган оқсоқо-
лимиз дарғазаб:

«Ҳалиги жувоимарг икки шамнинг белига мушак
жойлаб келиб, бизни майпа қилган экан а. Ҳа-ҳа, ўзи
зоти паст йиғит эди. У надари лаънат, уйнашдан бул-
ган, уйнашдан...»

З а р к о к и л. Вой-вой ўлдирди. Иилтириқ тушма-
гур...

Б о д о м қ о в о қ. Яхшиям, бахтимизга дилшодимиз
бор. Бўлмасам юрагимиз тарс ёрилган булар эди.

Омонёр кўкнори. Мени ҳам бахтимга яхшиям сизлар борсизлар.

Зулукбадан. Дилшодимиз... Яхши ажаб айтдинг, Бодомқовоғим. Ута муҳтожлик жўнида Улфат бошшо тузоғига илинганимдан бери дилшодликни-да ўнутдим, дилшодим-да йўқ. Бемаънилик устига бемаънилик.

Бодомқовоқ. Оҳи саҳарим, ўкинма... қиз бола тақдири ҳануз аччиқ...

Заркокил. Ҳаргиз тарсо кўзлар, ғунчан хандон шевасини истовчи аҳли беғамизлар паздида биз дилшодлик қўғирчоғимиз-ку? Фасли баҳоримизни пайҳон этиб, нотавон кузда тирикчилик кечирришга мажбур этганларидан сўнг, хоҳ ўкин, хоҳ ўкинма, тақдиримиз шул.

Улфат бошшо (кириб). Қани бўлинглар, ўйин навбати келди. Тез, тезроқ!...

Қизлар рақс ҳозирлигини кўриб, танобий сари йўл оладилар.

Парда

ТУҶҚИЗИНЧИ САҲНА

Тун. Танобийнинг сирли манзараси. Зиёфат айни авжида. Бизнинг танишларимиз ҳам столлар атрофидан жой олганлар. Ғарб ва Шарқ мусиқаси омикгасидан иборат усул қарши олган қизлар кириб келиши билан меҳмонхонада ҳам шаҳвоний руҳ, ҳам осий буй ҳоким бўлгандек туюлар. Ҳамманинг диққати чуғ каби турк қизи Заркокил, ҳабаш дунёсининг қадди-қомати тараш зебоси Зулукбадан, араб оламининг нодираси Бодомқовоқда — дунёдан ўйиди бор ниши ёш ва бош истисно, жонини олувчи қизларда. Булардан сўнг саҳнада Ақйқа пайдо бўлади. У шикаста араб рақсини йжро этганйча ўзини йчкарига олади. Соз ва рақсу ноз тугаб, позанилар кетган бўлсалар-да, бир дақиқа, йёқудир жимлик давом этар ва сўнгра бу жимликни Джеймс Тэйлор бузар.

Джеймс Тэйлор. Жаноблар, шу қадаҳни ўтирганлар саодати учун!

Кўтардилар.

Мир Алихон. Шинавандаликлариға тасанно, офарин!

Фигоний. Саодат... Ақл бовар қилмас тариқада ҳақорат этилган ҳаётда саодат! Таажжуб... Яна фаҳш қафасда.

Мир Алихон. Мавлово, кўпроқ ютдингиз шекилли, тоғ жилғаси сингари шалдираб қолдингиз?

Фигоний. Шалдираб?.. Жилға?.. Жаноби раис, юрт сари эмиш ҳайдар шамол йўлини тўсишга чиранган сервиқор қоя бўлгандан кўра, ўша деганингиз жилға, шалдираса-да, бир парча ерга оби ҳаёт бергани афзал эмасми?

Джеймс Тэйлор. Браво! Хўш, сиз-чи, сиз қай бир парча ерга оби ҳаёт бердим, хаёлидасиз?

Фигоний. Сэр, энди ўзингизга келдингиз. Саодат дейсизу оғу тутасиз. Саволингиз жон озуғи эмас, бош қозиги.

Джеймс Тэйлор. Оғайниларни ўрта йўлда ташлаб, коммунистлар қароргоҳини нишонга олмиш чирик бошлар учун бўлса — хўш қозиг экан.

Фигоний. Сиз, америкалик корчалонларга кўп ҳайронман. Тушингизга коммунистлар кирганда лабингизни учуқ босиб уйғонасизу мамлакатингизни печак каби ўраётган фашистларни писанд қилмайсиз... Ёмон йўлдош, подон сирдош фарқига бормасдан нечук одам бўлдим?

Элейн. Шоир, ит бўлмоқ учун ҳам бир қарич дум керак...

Фигоний. Ринд табиатингизга балли, нозанин хоним! Ит бўлмаганим туфайли тунгизлар думида...

Мир Алихон. Ба-а-с.

Шу пайт Номаълум пайдо бўлади.

Элейн. Улуғлар, пресс-конференцияни бошлаш фурсати етгандир? Жаноб мухбирлар, марҳамат! Миллий комитет ва унинг раиси жаноби Мир Алихон фаолиятига онд саволларингиз бўлса, жавоб беришга тайёрман. Марҳамат!

Танобий — кабарэнинг бир бурчагидан жой олган бир туркум журналистлар, баъзилари ёндафтарларини, иккинчилари фотоаппаратларини ола оёққа босадилар.

Биринчи журналист. Хоним, аввало, бизни шу пресс-конференцияга таклиф этганингиз учун ташаккур... Сўнгра савол: қани айтинг-чи, Мир Алихон тадбири омил орқасида раислик лавозимини қўлга киритиш учун миллий комитетнинг биринчи раиси Мустафо Чўқаевни заҳар бериб ўлдиргани ростми?

Мир Алихон. Мен бу саволга мутлақо қаршиман!

Элейн. Ҳа, рост.

Мир Алихон. Элейн!

Иккинчи журналист. Тафсилоти?

Элейн. Тафсилоти? Das ist sehr leicht! Тафсилоти шундай: қочоқ Мир Алихон 1922 йили ватан ва болачақасидан кечиб, Германияда пайдо бўлади. Дастлаб у гул туркистонликларни шилиб кун кўради, кейин 1930 йилдан немис разведкасига ишга киради.

Мир Алихон. Тилингни тий!

Элейн. Энг ифлос, энг огир топшириқларни бажаришда ном чиқарган Мир Алихон 1933 йилдан бошланган ишларда нодир жонбозлик кўрсатар, эвазига ёғлиқ мукофотлар олар, босар-тусарини билмас эди. Мен эса жанобнинг сояси, зимдан ҳар бир қадамидан хабардор эдим. Тақдирнинг ножўя ўйини орқасида Мир Алихон менга ошиқ бўлдилар... севги, гул, оҳ-воҳ...

Мир Алихон. Бас! Шармандаликниям чегараси бўлади?

Элейн ...Бироқ, немис қизига уйланмоғи учун у Германия граждани бўлиши ва христиан динини қабул этиши шарт эди. Мусулмонлар ҳақиқати учун ўзини фидо айлаган киши ўйлаб-нетиб ҳам ўтирмайди: гестаподаги шефлари кўмагида динидан ҳам, насабидан ҳам кечди.

Шайх Абдулфотиҳ. Нима? Диндан... насабдан... христианликни қабул қилди?

Мир Алихон. Ишонманг... итго бу.

Элейн. Қабул қилганда ҳам энтикиб, ўйлаб-нетиб ўлтирмасдан... Ich bin aber eine reinblütige Algerin. Яъни мен, олий ирқли аёл, ватаним манфаати туфайли, сассиқ туркистонликнинг хотини бўлдим... Мир Алихон «жасорати» юксак баҳоланди: у Германия ташвиқот-тарғибот министрлиги шарқ бўлимига, серпул жойга ишга олинди. Гитлер разведкаси топшириғига асосан, Мир Алихон, 1941 йилдан бошлаб, «Миллий комитет»ни ва 1942 йили «Миллий легион»ни тузишга киришди. Мустафо Чўқаев раис ва Мир Алихон ўринбосар лавозимларини эгаллагач, улар орасида кучли низо бошланди. Мансабпарастлик курашининг якуни сизларга маълум.

Учинчи журналист. Хоним, Мир Алихон яқинда Маккаю мукаррама зиёратидан «ҳожидан» бўлиб қайтди. Бунга нима дейсиз?

Элейн. Сиёсат ниқоби остида яшашни жўн билган чапан қиморбознинг навбатдаги найранги, холос.

Мир Алихон. Чаён!.. Сени учратган кунимга лаънат!

Туртинчи журналист. Хоним, Мир Алихоннинг сиёсий программаси борми, маслак ва мақсади нечук?

Элейн. Сиртдан қарасангиз, «Ватан», «Миллат», «Антикоммунизм», «Пантуркизм», «Исломо мудофааси» каби балидпарвоз сайрашлар, ватан йўлида жонини тиккан жафоқаш. Авра-астарини ағдариб моҳиятига назар ташласангиз, чексиз мансабпарастлик, жаллодлик, дунё орттириш... Қисқаси, қўли қон қароқчининг ўзгинаси...

Биринчи журналист. Дунёсини қайда сақлайди?

Элейн. Швейцарияда... Унинг, ҳозирча, сўнгги ифлосликларидан бир шингил: туркистонликлар бу жон сақлашган мамлакатда моддий танқисликда яшамоқдалар, яъни муллажирнинг йўқ. Хўш, нажот борми? Албатта бор. Швейцария банкасига хабар берилса, бас. Лекин Мир Алихон ўзгача ҳийла ишлатиб, пул топади. У ҳам бўлса думбул табиатли Шайх Абдулфотиҳни ими-жимиди алдайди-да, Ақиқа номли набирасини Улфат пошшога пуллайди... Даллол, даллол бўлганда ҳам ширинкомани зўр оладиган даллол!

Шайх Абдулфотиҳ. Жаноблар, бу игво, ўтинанаман, бу гаплар матбуотда босилмасин.

Юртолбек. Даҳшат, разолат.

Фигоний. Қандай разолат, беномуслик... Мир Алихон, шармандаликини-да чегараси бўлади...

Иккинчи журналист. Хоним, мени кечиринг, шунча йил сизни хотиним деб юрган кишини қиттак бўлса ҳам севган эмасмисиз?

Элейн. Севги?! Етти ухлаб ҳам тушимга кирмаган... *Ausgeschlossen!* Жаноблар, пресс-конференцияни ёпиқ деб эълон қиламан. (*Номаълумга яқинлашиб.*) Хўш, қалай?.. Виски.

Номаълум (*четга*). Хизмати битди.

Заҳар солинган қадаҳни Элейнга беради. Элейн ичади.

Элейн. Жаноблар, сизларнинг саломатлигингиз учун... хаҳ-хаҳ... аҳ... дод... заҳар (*Номаълумга*). Ифлос... ярамас... (*Гуп учиб жон беради.*)

Мир Алиxon. Улдиришди?!

Джеймс Тэйлор. Демак, пай кесиш.

Номаълум. Тушунмадим?

Джеймс Тэйлор. Тушунмасликка олдим де, туғри бўлади!

Номаълум. Йўргакдаги чақалоқ бўлсамки, сендан туғриликини ё эгриликини ургансам. Туркистон-ларданни қуй. Бизни ўз борди-келдимиз бор.

Джеймс Тэйлор. Борди-келдинг — кўпроқ жон-жамғариш — «Бундес фрай» кашф этиш экан-ку, мана аён!

Номаълум. Аён? Аён эрса пўписа қилма! Бу — динор! Ютсанг оласан. Ютқазсанг даврандан чиқасан! Гардак!!

Парда

УНИНЧИ САХНА

Кудуз. Шалаббо ёмғир нам ҳавоси тапобийга ҳам кириб келган. Калблари ҳасратга тула, ақлдан озаётган кишилар Мавлоно Фитрий тапбуридан раво оқмиш, тўлқин бермиш «Наво» чоласи тасарида. Хонанинг бир бурчагида чўкка тушган Омонёр кўкнори ҳам, гиё кайфиданми ё «Наво» ларзасиданми, ажаб ҳолатда кудуз санаб ўлтирур. Сознинг сергак кумуш овози ниҳоятига етгач, Омонёр кўкнори аллапечук гап бошлайди.

Омонёр кўкнори. Азамат Тошкент Шахаван-таҳурида номи кетган бир девона бўлар экан: дўкондорлар эрмаги. Бугун у дўконда, эртан бу дўконда но-рушта, тушлик, кечлик ризқини кўрар, шу зайлда кун-кунидан кунни қувлар... Бир маҳал дўкондорлар қарасаларки, девонадан дарак йўқ. Ҳайрон бўлишиб, девона кўлбаси — масжид ҳужрасининг даричасини бориб қоридилар — жавоб чиқмайди, итарадилар — очилмайди. Кучлаб даричани ёриб кирсаларки, девона мурда. Даричага оёқларини тираганича жон берибди. Жасади қарайиб-кўкариб кетган эмиш. Хушлари бошларидан кетган дўкондорлар, «шаҳримизга вабо кепти» ваҳимасидан шифохонага югурадилар. Шифохона жарреҳлари ўлим сабабини излаб, девона қорнини ёрсалар бир сизим олтин ақча тўкилса бўладими? Ана ўлим, мана ўлим...

Фитрий. Иним, очкўзлик — ўз жонидан қасдини олинти. Лекейин, бизлар гувоҳ ҳодисалар қаршисида — бу бозорлик эмасми?

Омонёр кўкнори. Ҳа-ҳа... Гадоё. Умри киши-лар эшигида. Бошпана масжид ҳужраси. Сўққабон. Ичунин олтин тўплаган. Бегоналар қўлига тушади вас-васасида олтинларни ютгану дунёдан ўтган... Сабабдан сабаб, балчиқдан иморат деганларича, Швейцария банкасида дунё тўплагану ўзини эмас, биз гўр тақдирларни гадоё қилган... (*Пешонасига қўйиб-қўйиб юборади.*)

Фигоний (*хаёл аралаш*). Ҳақиқат... бамисоли ҳақиқат сингари содда. Оқил дилкашимни қўлга олишим билан, яккаш узоқ кечмиш хотирамни безовта қилар. Эсимда: кўклам... Нуқра осмон, заррин қуёш, Чимён тоғлари бағрини ёриб қубба-қубба отилиб чиқмиш ўн икки булоқ.. Эй, сиз у сувдан бир бор ичмабсиз, бу дунёга келмабсиз...

Юртолбек. Мавлоно, ўтипама, бас-с... чил-чил дилжигаримни қайталаб қиймаламанг, бас-с...

Биби Давлат. Она ҳурмати, давом эттинг, устоз, биз дийдаси қаттиқлар...

Фигоний. ...Қасд қилдиму ҳар булоқ кўзидан, агарчанди табиатнинг жимир-жимир чиройини бузсамда, бир ҳовучдан оби замзам ичдим. Бу роҳатга нима етсин... Шу чоқ қаёндандир бир жуфай-жўрабулбул пайдо бўлишди: кўзгудек тиниқ тошлар устида сакрашиб ташналикни босдилар, шўх-шўх чўмилдилар, навниҳол ёнғоқ бутоқларида ўйнашиб-сайрашиб чечаклари чаппор тоғ баландликлари сари қанот ёздилар.

Шайх Абдулфотиҳ. Афтодаҳол, дарди дарё шoirсиз, дўстим...

Мир Алихон. Кўкнори хаёл, бежалган дард.

Омонёр кўкнори. Сен (*вазиятини ўзгартирмасдан*) бўрини аясанг, бўри сени талайди-да!.. Мавлоно дардига жон бераман, сиз қақур-қуқур Мир Алихондан — дод!.. Дод...

Мир Алихон. Нашаванд қизғиш кўзинг тупроққа тўлгур! (*Тенади.*)

Фигоний. ...Бемаҳал қичқирган хўроз — ё нодон, ё гўр жўжа. «Берди»сини айтгунча беланги бўлмай, чиртинг-пиртинг қилмай... тоқат лозим, эшони ҳожим, билъакс...

Шайх Абдулфотиҳ. Балли. Давоми?

Фигоний. ...Биласизларки, танбурнинг жоғони арчадан, баланд тоғларда ўсган, қуёш ҳарорати, шамол кучи, булбул ноласи билан жингиртоб арчадан ясалади.

Биби Давлат. Беғубор жаранг овоз, дилнозлик шундан денг?

Фигоний. Шундан, Бибижон, шундан... Ниятим ийни арчани топиш бўлгани учун сайроқи булбуллар қорасини олиб яна йўл босдим: оқшом тушди, тун таралди, ой — тўлин баркаш кўтарилиб, борлиқ жамолини, қоялар бағрида қад кўтарган арчалар қоматини кумуш ипакка ўради. Шу замон табиат уйқуни тарк этса, тун билан кун фарқига бормай қолган тўрғайлар, читтаклар, саъвалар, булбуллар, яна қанча-қанча қуш туркумлари вижир-вижир, чуғур-чуғур сайраб кулсалар, баҳс бойлашгандай орэую қалб айласалар бўладими?

Омонёр кўкнори. Сониян... бир кўрсам... бир тўйиб дунёдан ўтсам, армон қилмас эдим-да. Устоз, ишитганим бор-да, ўша арчалар кўки мушаксабзи баргининг ҳидини берармиш, тўғрими?

Биби Давлат. Биз йўқотган ватан муаттар бўйи, бизлардан юз угирган эл-юрт ҳаётининг абадий ишиллиги уларда, Омонёрбек...

Омонёр кўкнори. Хушқайф... Кўзикмасин... кўзикмасин...

Фигоний. Бу танбур шу тунда, булбул иви ёнида топилган арчадан. Қачонки қўлга олсам ўша манзара хаёли қалбимни тимдалар, созим нодонлигимдан гина сақлаб дув-дув ёш тўкар.

Хонага руҳи дарғазаб Аслзода Саидхон кириб келади.

Бугун ҳам «Наво» чалинмади, йўқ, таъна тошлари бошимга отилди, яхшилар, сўққабошимга...

Аслзода Саидхон. Таъна тошлари бошини қон, дилини фиғон айлаган бечора... Косаси оқармаган, Сахти чопмаган беозор сўққабош... Бас, масхарабозликни ҳам ниҳоятни бор, чол!

Шайх Абдулфотиҳ. Ҳаё! Очикроқ гапиринг?!

Аслзода Саидхон. Мана, имонфуруш «дардининг заҳар мевасини тотиб кўринглар. (Қўлида кўтариб келган китобни ўртага улоқтиради.)

Юртолбек. Китоб?

Аслзода Саидхон. Балли, китоб. Мавлоно Фигоний, тагида эса Мавлоно Сотағоний битган «Воқеанома».

Мир Алихон. «Воқеанома?» Ким нашр этибди, ким?

Аслзода Саидхон. Абдуллазиз... Улфат пошшо ўгли. Ҳа... хотимасини ўқиб беришим мумкин. (Китобга интилади. Лекин ундан олдин китобни қўлга киритган Мавлоно Фигоний даст туриб сўзлайди.)

Фигоний. Хотимасини каминадан тингланг, жаноби раис, ёд бўлиб кетган, ёд... «Халойиқ, қўлингилдаги китоб юзи қораликда қолган, ёмон одамларга ёндашиб йиқилган ватангадолар, элу юрт истиқболидан бет ўгирган дилисиёҳлар, ғарибона эл кезар умри сароблар тарихи...»

Мир Алихон. Мавлоно Сотағоний!..

Фигоний. ...Ўлик ва ҳали тирик гитлернамо аблаҳлар, Мир Алихон, Мустафо Чўқаев, Аслзода Саидхон каби бадбахт корчалонлар, бепадарлар қўлида ўйинчоқ бўлиш — халқ доди, авлод балоси, инсон фожиаеи экан билсам... «Воқеанома» шу ақлнинг ҳикоясидир, халойиқ...»

Чатнаёзган Аслзода Саидхон, кукариб кетган Мир Алихон Мавлоно Фигонийга ташланадилар, буга бошлайдилар. Шайх Абдулфотиҳ, Юртолбек, Омонёр кўкнори эса ёрдамга келиб, Мир Алихон билан Аслзода Саидхонга ёпишадилар. Нима қилишини билмаган Биби Давлат ур-йиқит атрофида «чир-чир» айланар экан, шошган, энтикан Ақиқа учиб хонага киради.

Ақиқа. Мактуб!.. Муяссардан.. мактуб!

Мир Алихон. Муяссардан, меним ўғлимдан? Теэроқ олинг!

Аслзода Саидхон. Магнитофон лентаси-ку, бутун дунёни айланиб чиқибди-я... қани, эшитайлик.

Ҳамма магнитофон бошида.

Муяссар мактуби: Ассалом, бегона ота, ёв қариндошлар, на танишу на билишлар... Сизларга йўлламиш саломим мазмуни андек ғайритабiiий кўрипиши эқтимолдан узоқ бўлмагани учун номани лентага кўчирдим, негаки, овозимни танирсиз, Муяссар нафасини сезарсиз... Сизлар орзиқиб, тинмай ҳикоя этганингиз Ватанни кўрдим. Кўрдиму ҳаёт қолганимга ҳадди-ҳисобсиз қувондим. Қувондиму аччиқ ҳақиқатни айтсам, ҳаммангизга беҳад ачиндим. Қилмиш-қидирмишларингиз кечирриш қийин бўлган жинойт, яна аниқроғи, қонли сароб экани исботга муҳтож эмас. Сиз, тирик мурдалар, ҳа, жонин бор ўликлар, ҳеч нарсани англашини ис-тамайсиз: кўзингизни кўр, қулогингизни қар, юрагини-

инини тош айлаб, беҳуда кўча чапгитишдан, ёни боладек ҳаво бузишдан ўзга юмушга ярамаслигинини, баҳор кўшида эркаланмини бу Ватан,— афсус, минг афсуски, кели, жуда кеч шу туйғу соҳибни бўлдим,— бу халқ ақиллий душманлари қўлида қўғирчоқ, бир қарасангиз Гитлер шоввозлари тизгинида майна, икки боқсангиз Америка разведкаси ноғораси остида йўлга бўлиб келадигинингизни ҳатто билмайсиз ҳам, қай бирларингиз эса билишни-да хоҳламайсиз.

Кўши момик булут, кўзлари лола қон Мир Алихон магнитофон томон сачрайди.

Мир Алихон. Оқпадар... Овозинг.. ўт...

Омонёр кўкнори (*чапдастлик билан унинг йўшини тўсиб*). Гаштига етганда кайфни бузма-да, боши-мига отилган тош!..

Мир Алихон. Кўкнори, ўт йўлдан.

Омонёр кўкнори. Хўжайин... (*Мир Алихонга қилла қилади.*)

Муяссар мактуби: Сизлар, Совет Иттифоқи Гитлер зарбасига нари-бериси билан беш-олти ҳафтагина бардош қилур, дея бонг урган эдингиз. Жаҳон социализми тузумининг, пайқаяпсизми, жаҳон метинини бўлган бу мамлакатда коммунизм қурилмоқда. Сизлар, Сталин ўлди, энди Совет Иттифоқи халқлари ўртасида парокандалик бошланади, дея яна жар солган эдингиз. Бу диёрда эса дунёда бир олам масалани ҳал қилган қурултой иш кўрди. Халқнинг қайнарбулоқдек даҳоси етказган истеъдодлар мамлакатни буюк кўкчилар сари бошламоқда, ҳатто сайёралар сайри ҳам яқин фурсатда жамол кўрсатур. Сизлар, Туркистон Россия колониализми остида инграмоқда, ўзбек сайқилининг асрий маданияти чала ўлик ҳолда, дея зикр тушар эдингиз. Бу ерда эса чин биродарлик, тотув ҳаёт, миллий маданият тантанаси ҳоким... Мендек одам ҳам меҳнат қилиш, виждон кириши ювиши имкониятидан маҳрум эмас, ҳатто... Қисқаси, энди ашгласам, барча гапларингиз бўҳтон, маслагингиз бемаслаклик, ҳамма қилмишларингиз сароб, ҳаётингиз маъноси эса баҳар сочишдан иборат экан. ...Ҳеч нарсани яширмасдан ўзимни ашглатдим. Мени афв этарлар деган умид-дамман...

Ақиқа...

Хўшёр тортган Ақиқа магнитофон сари отилади.

Азизим, бу қундоқда теккан иблислардан узоқ бўлинг, ҳазар қилинг, токи гул умрингизни, латиф қалбнигизни огуламасинлар. Ҳижрон йиллари синовдан ўтган севгим, севгилим, сизни, албатта, қайда бўлманг, излаб толаман. Ақиқа, умри азиз раъно гулим, эшитилсизми...

Биби Давлат. ... Эшитилсизми, ояғим, ҳануз севади.

Ақиқа. Нега... нега севади? Толаман дейди... Нечук... Нечун бу сўзларни тингладим? Муяссар, сиз мени умри азиз раъно гулим дедингизми?

Биби Давлат. Худди, худди шундоқ деди, она қизим. *(Насихатомуз.)* ...Бандаси ҳамиша маъзур ва хатоликдир...

Ақиқа. ... Раъно гул эмиш, яна умри азиз эмиш...
Бас. Муяссар, мен раъно гул эмас, сассиқ алафман. Мана бу «олий мақсад» зоғлари, отангиз, сиз деган раъно гулни фаҳш ҳаёт бозорида пулладилар, очилмасдан хазон айладилар. *(Аслзода Саидхонга.)* Муяссарни ўлди деган сен, мени шу аҳволга туширган ҳам сен...
Лаънат сенга.

Унутилган Мир Алихон телбаларча оғазрак магнитофон сари ташланади, оғизларни йирткига тутиади.

Отангиз...

(Ақиқа кўзлари Мир Алихонни излайди, кўргач, у томон отилади.) Жаноб... Тўхта, йиртма, ўтинаман... ялнаман, йиртма... Менга, мен бенавога қолгани шул... қиз севгисининг дарағи ҳам, хотимаси ҳам шул. Шунидан раво кўрмайсанми? Хазон айлайсанми... Унинг овози, сўзлари, қалб ҳарорати... *(Юлқиб олади.)* Эй жониворлар, дод дастларингдан... дод... *(Югурганича чиқади.)*

Биби Давлат. Она қизим, қаёққа, тўхта!.. Ҳайф сенга, Мир Алихон... Шу қадар ифлос, она кўкрагини, фарзанд кўксини кесган, қанча-қанча бечоралар умрини ҳайвоний нафс йўлида қурбон айлашга журъат этган, динни ҳам, насабни ҳам сариқ чақага пуллаган махлуқни ер қандай кутарар экан... Она қизим, тўхта!.. *(Бошини ушлаганича набираси орқасидан чопади.)*

Юртолбек. Мен аскарман, қўлимда яроғ, дилимда ўт бўлса бас! Сиз Мир Алихон, жаноби ранг дейишга энди тилим бормайди, сиз Шайх Абдулфотиқ, пири деган эдим-а, дастимга яроғ, дилимга ўт солиб,

Ватан муқаддас, уни нопоклардан озод қил, дегашларинида ҳаётимни жангу жадалда ўтказдим. Фақат энди, кўзимдан нур, белимдан қувват ариб, қарилек мавлои чеҳрамни босгандагина, қуёшим сароб ҳаёллар ўлида ботганини англаб, сизлардан сўрайман: хўш, одам, тугилмаган пушти камарларим айби нимада? Нечун бу йўлларга солиб, умримни кулдек кўкларга со-
вурингиз? Оқпадар, ватангадо қилдингиз?.. Одамлар, мен жавоб сўраётганим йўқ, чунки жавобнинг ўзи йўқ, бўлашим мумкин эмас... Фақат бир ҳақиқат бор: Олим... Она меҳрига зор, ўзгалар юртида хор, беор ва беномус ўлим...

Мир Алихон. Мен мўртлик қилдим. Панд едим... Гўр данак Аслзода куни тугилмоқда... Наҳотки ўлдирсалар?.. Зир югуриб тўплаган дунём... ақчаларим нима бўлади? Ҳм... Джеймс... жон асрамоқ — шарт. (Қочади.)

Шайх Абдулфотиҳ. Иним Юртолбек, мен ҳам ўлдан адашган эканман, энди билсам... умр бўйи халқ ҳақиқати учун курашяпман деб келсанг-да, натижада ҳаётинг охириги кунларида — курашинг сароб, яна қонли сароб эканини англасанг — бу тақдир фожиаси... тириклай ўлиш... Ҳалол бўлган одам ҳаромни кўра билмаса, ўзи ҳаромга айланар экан... Мен шу. Бу дунёмни бой бердим...

Фигоний. Энди мушкулкушод элчихонада.

Шайх Абдулфотиҳ. А-а?

Фигоний. Совет элчихонасида.

Шайх Абдулфотиҳ. Тушунсалар, кечирсалар...

Фигоний. Шояд?

Шайх Абдулфотиҳ. Шояд?.. Қалбим йўл бермас? Кўрқаман... Мавлоно, ёмон — яхши бўлмас, янак — бахши... Кафаним муҳайё... Узлат... Узлат. Осийман... Гуноҳкорман...

Омонёр кўкнори (Мавлоно Фигонийга). Уста, икки қўлим сизнинг муборак этагингизда.

Фигоний. Шояд?.. Кўргим бор... Дилбар ватан... кўргим бор. Элчихонага борганим бўлсин... Шояд кечирсалар?!

Юртолбек (хаёла ичида). Ҳаётим жаллодиннинг ҳаё-ху ҳаёти! Элчихона эшикларини кўрбоши учун умр-бемал ёпиқ... Боролмайман...

Аслзода Саидхон. Жар ёқасидагилардан кечирин, янги одамлар билан иш кўриш фурсати келди.

Мени Мюнхен, «Бундес фрай», ҳа, «Янги озодлик итти
фоқи» кутмоқда. Тезроқ. (Чекинади.)

Юртолбек гандираклаб ўрнидан қўзгалганича ўз хаёли билан сў
лашади.

Юртолбек... Жумбоқ ечилди... Эсинг умр... (Дед
ди-ю, ўз пешонасига ўқ қўйиб айиқдек учади.)

Фигоний. Мана фоже жумбоқларга далил,
яқин... Биз телбалар ҳаёти оқиб тушган кўздек келди
Америкада, Англияда, Европада фашизм... Гитлер кў
ланкаси бош кўтармоқда. Алданманг!.. Огоҳ бўлинг!

Авторнинг сўзи (бутун залга таралади): Хил
дейдики, она юртинг омон бўлса, ранги-руйинг сомон
бўлмас. Шу ақлга оёқ узатиб, қонли сароб кўчаларида
умрини кўкка совурган, тиласин ким бўлмасин, ватан
гадолар савдосидан бир шингил ҳикоя кўз нуригини
тушган асар имонидир, азиз одам!..

П а р д а

Сўнг

Тошкент,
1961—1964 йиллар

ЮЛДУЗЛАР ЖАМОЛИ

Икки пардали драматик тарих

ҚАТНАШУВЧИЛАР:

- Илловон Султонов — ишлаб чиқариш бошқармаси парткоми-
нинг секретари
Надмал — унинг хотини, врач
Ўзбо Равшан — кекса коммунист
Қирасоч — учувчи
Улуғ Турсунов — обком секретари
Ўрли ака — колхоз раиси
Меҳрихон — унинг хотини
Алижон — шофёр
Жумагул — ҳамшира

ЭПИЗОДЛАРДА КЎРИНУВЧИЛАР:

- София — Совет Армияси сержанти
Деҳқон Улмасов — катта лавозимни эгаллаган одам
Қизил аскар
Фининспектор
Миллиционер
Саркотиб
Санитарка

Ўзбек дёнрининг шу кечаю кундузги ҳаётидан бир лавҳа. Аммо
ноҳа давомида асар қаҳрамонлари кўз унғидан турли йилларда
кечмиш тарих утади.

БИРИНЧИ ПАРДА

Сахро. Қуёш тиг тортмоқда. Қимса қораси кўринмас. Фақат беподи қумзорлик ва чўнқир осмон. Қуюн бўлиб кучмиш гармсел қовжирланган қора саксовул, қаҳрабо янтоқ, қорамтир шувоқ таналарини томир-томири билан юла қочиш дағдагасида... Сўнгра гармсел кучдан кетгандай тинчийди. Жимжитлик. Шу замон саҳна ўзгариб, қум бархани орқасидан куйиб битган самолётнинг лаш-лушлари кўринади. Улар қаватида узала тушган Бобо Равшаннинг боши боғлиқ. Ҳуши ўзида йўқ. Кийимлари бир ҳолатда кўринган Улуғ Турсунов қум устида ўлтирар. Бу одам, чамаси, ўта ҳолдан толган — икки букилган гавдаси, шалвираган қўллари, жавдираган иўзлари шундан нишона. Унинг ёнбошида Қорасоч ётар. Қорасочнинг бир оёғи нималар биландир ўралган. Урнидан қўзғалолмайди, лекин гайрати ичига сигмас, тек ётишга тоқати йўқ. Ҳаяжонда.

Қорасоч. Нимага сувга тушган нондай букиб ўтирибсиз? Бирон чора излаш керак!

Турсунов. Қўлимиздан ҳеч нарса келмайди.

Қорасоч. Ахир у қудуқ остида-ку! Одам боласи қудуқда ётса-я! Ёрдамга келишимиз шарт. Мен кетдим...

Урнидан даст турмоқчи бўлади-ю, оғриққа чидолмай йиқилар экан,
Улуғ Турсунов кўмакка келади.

Турсунов. Оёғингиз синган. У ҳам (*Бобо Равшан томон имлайди*) ҳуш-беҳуш. Ва қўлимиздаги чилвирдан ҳам айрилдик.

Бобо Равшан (*алаҳсирамоқда*). Боботоғ этагида нуроний бахши яшар, Донишманд бахши... Боботоғ этагида, тоғ чўққиларида... (*Тинчийди.*)

Қорасоч. Сиз-чи? Сизга жин ҳам ургани йўқ-ку,

Турсунов. Менми? Қўлимдан нимаям келарди? Уни ташлаб, якка ўзим қайтиб келишим, мен учун осон

деб ўйлайсизми? (*Жон-жаҳдида.*) Ҳолу қудратим ет-
магани учун якка қайтишга мажбур бўлдим! Қўлимдан
келмагани учун!.. Ҳолдан толдим... Чумолидай заиф-
ман, қўлимдан бирон юмуш келмайди!

Қорасоч. Тавба дейсан, бу аҳвол нечук, нечук,
нечук юз берди?

Турсунов (*чор-ночор*). Сизга ўн қатла ҳикоя
қилдим. Майлиз, ўн биринчи мартаям сўзлаб беришим
мумкин.

Бобо Равшан (*алаҳсимоқда*). Боботоғ этагида
жонин баҳши яшармиш. Оқил баҳши... Қўшиқ созлайди,
Боботоғ чуққиларида... (*Тинчийди.*)

Турсунов. Сабил у қудуқин биз кўп, талай вақт
қидирдик. Ҳануз Полвон тетик эди, мен бўлсам тамом
кучдан толдим. Қудуқ, тахминан, у киши айтган (*Бобо
Равшанга ишора қилади*) ердан топилса бўладими?!

Аммо-локийин, биз уни кўп, жуда кўп изладик. Қум-
вор илма-тешиқ қилинди. Фавқулодда бир оёғим соним-
гача қумга ботиб кетсам, қўрққанымдан «дод!» солиб
юборганимни биламан. Полвон қўлтиғимдан даст кў-
тарди. Қарасак: қудуқ, расмана қудуқ! Қоп-қора даҳа-
нинг кўрдик. Биз, ташна, қора терга ботган гамдийда-
лар қудуқ оғзига бошимизни туғрилаб, сув салқини
элитганидан узоқ ётиб қолдик. Қимирлашга дармони-
миз йўқ... Бир дунё вақт кечди чамамда. Салқини элита-
дию ўзи, сувнинг ўзи кўринмайди. «Тушилмаса бўл-
мас,— деди Полвон.— Сиздан ёшроқман, ўзим туша-
ман». Чилвирнинг бир учини белига боғлаб олган Пол-
вон қудуқ тагига ўрмалади.

Сўнгра чилвирни тортинг, дея овоз берди. Тортдим.
Термосни бойлаб туширдим. Термос қайтиб чиқди,
лиммо-лим... Боз чилвирни ташладим. У юқорига кўта-
рилиш ҳаракатига тушди.

Полвон кўтарилар, мен бор мадоримни бир тугун-
га жамлаганимча уни тортар, жонимни жабборга бериб
тиришардим.

Яримлаб қолганини биламан, чилвир чўрт узилиб
кетди...

Бобо Равшан (*ҳалиги вазиятда*). Нуроний баҳ-
ши, ўлан созлайди, қўшиқ куйлайди, Алпомиш... Ой-
барчин ҳақида дўмбирасини бўзлайди... Қўшиқ куйлай-
ди, оқил баҳши... (*Тинчийди.*)

Турсунов. Мени телбалик кўланкаси босгандай
бўлди. Эс-ҳушимни бутунасига йўқотдим. Натижада,
бир юлуғи қўлимда қолган чилвирни ҳам дастимдан

чиқазиб юборибман. «Полвон, овоз бер»,—дедим, қичқирдим, дод солдим, аммо қудуқдан, аммо Полвондан садо чиқмади.

Қорасоч. Шундаям, ҳар ҳолда, у тирик бўлса ажаб эмас. Ноумидлик...

Турсунов. Ноумидлик эмас, ҳақиқат, Қорасоч, хунук ҳақиқат. Мен чақирдим, қайта-қайта чақирдим. Полвондан жавоб бўлмади. Қудуқ хийла чўнқир экан.

Қорасоч. Ҳар нечук бўлса-да, унинг ёнига боришимиз лозим.

Турсунов (тоқати тоқ). Ёнига! Унинг ёнига! Бизнинг қулимиздан ҳеч нарса келмайди! Тушунинг ахир! Ҳеч нарса!

Қорасоч. Ноҳақсиз.

Турсунов. Йўқ, ҳақман!

Қорасоч. Кийим-бошимизни тилим-тилим йиртиб, арқон туқиймиз. Мени қудуқ бошига кўтара олиб борасиз. Сиз Полвон кетидан тушасиз, мен эса арқонни ушлайман. Қўрқманг, кучим етади, қўлим ожизлик қилса, тишларим билан тортаману арқонни қочирмайман.

Бобо Равшан (ҳануз ҳуши ўзида эмас). Қўшиқ куйлайди... Олмосдай туёғинг қордай тўшима... Кекса бахши дўмбирасини созлай, қилларини бўзлай «Алпомиш» дан тушади. Нуроний бахши... Нимтатир шаббода эсмоқда... Қўнглим толқучукдан жевак таққан боғларни кўргуси бор...

Турсунов. Бу ҳушсиз хаёл!

Қорасоч бутун вужуди билан диққатга айланади.

Қорасоч. Машина! Мотор овози қулоғимга келгандай... Наридан. Бархан орқасидан!

Турсунов. Хаёл.

Қорасоч. Учувчининг қулоғига ишингиз тушмапти, Турсунов, узоқдан мотор овози келмоқда.

Турсунов. «Ғинг» деган шарпаниям эшитмадим, Жим! (Қулоқ беради). Айтдим-ку!

Қорасоч. Мен рўйирост эшитдим, эшитдим!

Сукут.

Ечинг куйлагингизни!

Турсунов. Эсингиз жойидами ўзи!

Қорасоч (қатъиян). Кўйлагингизни ечинг, дей-
ман.

Улуғ Турсунов кўйлагини еча узатади. Қорасоч чок-чокидан йир-
тишга киришади.

Бобо Равшан (ўша ҳолати). Оқил бахши Бобо-
тор чўққиларида қўшиқ кўйлайди... дилбар, мардона
қўшиқ... Нуроний бахши...

Турсунов. Ҳадемай бизлар ҳам ақлдан озамиз...
буниси нақд!

Шарроқ бориб, самолёт синиқларни ёнида узала тушади. Қорасоч
арқон тўқиш билан овора экан, тўсатдан мотор овози яқинлаша
келади. Турсунов сачраб оёққа босади, Қорасоч тошдек қотган.
Улар ўзларига ишонмайдилар. Яқин ўртада вангиллаган мотор шов-
қини эшитилади-ю, дабдурустан сўнади. Турсуновга жон киради.

Бу... ёққа! Бу ёққа! Биз бундамиз!

Югурганича Бахмал кириб келади. Устида оппоқ қордек халат.
Қўлида қизил ой тамғали чамадонча. У билан орқама-олдин пайдо
булган навниҳол Жумагул — ҳамшира қизнинг бутун ҳаракатла-
ри Бахмалникига монанд. Устозига тақлид қилса керак.

Қорасоч. Бахмал!

Бахмал. Қорасоч! Оёғингиз синган кўринадими?

Қорасоч. Аввало у киши, у кишига...

Бобо Равшан томон ундайди. Бахмал билан Жумагул ҳушсиз Бобо
Равшан бошида парвона бўладилар. Укол қиладилар.

Турсунов. Демак... демак, биз топилдик, шун-
доқми?

Бахмал жавоб бермайди.

Бобо Равшан (аста-секин ўзига келиб). Онаги-
мам... Она қизим, тушимми ё ўнгим? А, лаббай?

Бахмал. Албатта ўнгингиз, Бобо Равшан, биз
етиб келдик.

Бобо Равшан. Етиб келдик? Қам бўлманг, бў-
там.

Бахмал. Ҳали кўрмагандай бўлиб кетасизлар,
бобо! Мен санитария машинасида келдим, машинада
ўса рация бор. Аллақачон хабар юбордик. Сизларга

Вертолёт юборишадиган бўлишди. Кечирасиз, мен Қорасочга қарашим керак.

Бобо Равшан. Тезроқ, қароғим, тезроқ... (*Кўкрагига уриб.*) Аҳён-аҳёнда хархаша қилади... занг босган. (*Кулимсиб.*) Агар шу бугунги синовга дош берса, тангрининг қўйруғига челақ боғлардим... Космонавт!..

Жумагул. Дим сара!

Мийиғида кулиб қўйган Бахмал Қорасоч сари ташланади. Жумагул кўмағида унинг оёғини кўришга киришади.

Бахмал. Халос. Шина қўйилди. Ҳозирча кифон. Мана бунинг ютиворинг-чи! (*Таблетка узатади.*)

Қорасоч. Қандай топдиларинг бизни?

Бахмал. Усти очиқ қудуқ устидан чиқиб қолдим. Турсунов. Қудуқ?

Қорасоч кўзлари Улуғ Турсуновда. Бахмал ҳам унга тикилган. Турсунов хаёли эса ўзга нарсада. Унинг икки кўзи ҳали замон Бахмал кириб келган томонга қадалган. Афти башарасида, бор вужудида печукдир даҳшат. Шу вазиятда, кимдир кўкрагидан итарган каби, орқасига тисланади, қоқилади, йиқилади, туриб қочмоқчи бўлади. Яна йиқилади. Полвон Султонов, Чўли ака ва шофер йигит Алижон пайдо бўлишади. Полвон Султоновнинг қўнғир еочлари тўзғиған, пешонасида қон қотган, усти-боши ҳўл, лой.

Унинг икки қўлида икки юлғун чилвир.

Қорасоч. Тирик! Хайрият, Полвон Султонов тирик экан! Тирик!

Султонов (*вазмин*). Жилма, тўхта, Турсунов, қочганинг билан қутулмайсан. Шеригини ажалда қолдириб қочган номардга икки ўлим оз... Мана! (*Чилвирининг икки юлғунини намойиш қилади.*) Бу — пакки билан қирқилган.

Турсунов (*кўзлари лўқ, овози шанғи*). Тухмат! Пакки йўқ менда!

Чўли ака. Не билай... Лафзининг турми йўқ кашмирий ёлғончи ҳам баъзида тўғри гапирар экан-да. Балли, ҳозир дастларида пакки йўқ.

Турсунов. Бўлган ҳам эмас! Пакки-маккини қўлимга ушламаган одамман!

Алижон. Бўлган. (*Паккини чиқаради*). Қудуқ бўйидан изингизни олиб келаётганимизда топиб олдим.

Султонов. Сен қўлингда қолгай чилвир юлугини қулуққа ташладинг. Олдин мендан кечдинг, сўнгра чилвирдан. Қароқчилар найрагини ишлатиб, ўйладинг-ки, ёпиқли қозон — ёпиқли қолади. Ис ҳам, бис ҳам чилвирмас. Аммо янглишдинг, думбул фаҳм! Энди бу чилвир сенинг йўгон бўйнингга ярашади.

Ойнаган чилвир Турсунов бўйнига сиртмоқ бўлиб тушади. Қумда ўтириб қолган Турсунов олазарақ ҳаракат-ла чилвирни олмоқчи бўлади, лекин қўллари итот қилмайди. Бир замбил лой — Турсунов бўйнидаги чилвир билан ўтиришда давом этади.

Улуғ Турсунов, сени суд, изза қиламиз. Бутун халқ номидан ҳукм чиқарамиз. Халойиқ, эшитинг!

Мен, ишлаб чиқариш бошқармаси парткомининг секретари, коммунист Полвон Султонов бўламан. Бу — Улуғ Турсунов, шу кунгача чўнтагида партбилетни ва обком секретари гувоҳномасини кўтариб юрган одам.

Бундан бир ҳафта муқаддам мени ўз кабинетига чақирди.

Сахро сўнади ва Турсунов кабинети пайдо бўлади. Кабинетда Улуғ Турсунов билан Полвон Султоновдан ўзга одам йўқ.

Турсунов. Полвон Султонович, биз республиканинг юбилейи арафасида турибмиз-а.

Султонов. Ҳақ гап! Онг билмаган, қулоқ эшитмаган қанот соҳиби — халқимиз ҳаётида нодир байрам бу. Шундай улуғ айём кунларида кишиларни хафа қилиш инсофдан бўлмаса керак?

Турсунов (*лабидан ип қсчириб*). Масала шундани. Мен кишиларимиз кўнглини кўтариш йўллариини изласак дейман. Бошқармангиз меҳнаткашлари байрамни мўл ҳосил, яхши даромад билан қарши олишлариини истайман. Сиз бўлсангиз тескарисига оласиз, яхши ниятни англашни хоҳламаган одам хатти-ҳаракатлариини қайтарасиз.

Султонов. Ажаб, иккимиз бир масалани нақадар турлича тушунамиз. Ер билан Осмон...

Турсунов (*қулади*). Бу демак, биримизники хато!

Султонов. Сўзсиз.

Турсунов (*ийхчан*). Офариц, маца энди ўзингизга келдингиз! Ўз-ўзини танқид — буюк, ҳаво тозалағув.

чи буюк куч. Хатоларингизга тап бериб, тўғри қиласиз. Бу — мард қалбнинг иши.

Султонов. Кечиринг, Улуғ Турсунович, сиз-чи, сизнинг хато қилишингиз истисноми?

Турсунов тикилиб қолади. Кўзларида ғайир тикан. Лекин айни ҳолати тезда ўзгариб, Турсунов юз-кўзида яна енгил табассум ўйнайди.

Турсунов. Маъқул, сиздақанги довиюрак йиғитларни яхши кўраман. Сўзим чин!

Султонов. Чин сўзингиз учун миннатдорман, ammo масала мени яхши ва ёки ёмон кўришингизда бўлмаса керак.

Турсунов (*қаттиқроқ кулади*). Ҳангома! Сиз ҳали кўп ёшсиз, Султонов, асов тойчоқ сингари. Олдингиздан келсаям, орқангиздан ўтсаям тепмоқчи бўласиз... Кўнгилга олманг, бу шунчаки... ҳазил.

Султонов. Олмаганим бўлсин. Фақат унчалик ёш эмасман. Яқинда қирқ тўлади.

Турсунов. Оҳ, Полвон Султонович, қани энди меним қирқ — қирчиллама ёшим? Орамизда ўн етти йиллик фарқ бор. Яна қандай йиллар денг! Бу бутун бир умр... Унчалик ёш эмасман дейсизу гапнинг чиройини очсам, партком секретарларидан бригада обком секретарининг меҳри кўнганини пайқамасиз. (*Бармоғини ҳазиломуз ишга солади.*) Қадрига етинг! Машойиҳларнинг айтгани бор: Муҳаббат билан нафрат ўртаси бир қадам эмиш.

Султонов. Мақсадга яқинроқ келинса?

Турсунов. Яхши. Замонамиздаги ёшлар мустақил фикр қилишни севадилар ва дунё борди-келдилари тагига ўз ақллари билан етмоқчи бўладилар. Бу, умуман, ҳурматга лойиқ интилиш, чунончи, ноўрин кўча чангитишлар чўтга солинмаса... Баъзан сизлар аллақачонлар ихтиро этилган самовар устида бош қотириб, тушларни бедор ўтказасиз. Илож қанча. Ҳар бир жараёнда манфий ва нисбий ҳолат мавжуд. Диалектика. Хулласи калом, сизга меҳрим баланд бўлгани учун фикрларингиз хато эканини яна бир бор, чидам билан, партия биздан шуни талаб этади, тушунтириб беришим лозим экан.

Халқнинг маданий-маиший ҳаётини яхшилаш устида тинмай ғамхўрлик кўрсатиш партиянинг асосий вазифаларидан бири экани сизга аёнми?

Султонов. Улуғ Турсунович!

Турсунов. Эндигисига, шошманг. Саволимда ҳазил йўқ. Марҳамат қилиб, жавоб беринг. Бирламчидан, буюк ҳақиқатларни такрор этишдан ҳали ҳеч ким-са зарар кўрган эмас. Иккиламчидан, бисмиллосидан тушилса ноаниқ масаланинг томирини тезроқ ушлаймиз. Демак?

Султонов. Аён.

Турсунов. Жуда соз. Хўш, Ўзбекистон пахтакорлари ва, борингки, бошқармангиз меҳнаткашлари маданий-маиший ҳаётининг яхшиланиши нимага боғлиқ?

Турсунов саволлари, айниқса насиҳатомуз пардалари Полвон Султоновнинг жон-жонидан ўтиб кетади. У — жим. Турсунов ўзини билиб, билмасликка солганича давом этади.

Жавоб, жавоб беринг?

Султонов (*зўр-базўр*). Пахта ҳосилинга.

Турсунов. Офарин! Ўз навбатида, пахта ҳосилининг мўл-кўл бўлиши бошқа бир қатор факторларга боғлиқ. Шу ғанимат кунларда улардан бири олдимизда кундаланг бўлмоқда: ҳосил кўчатини сақлаб қолиш учун, бошқармангиз бўйинча кўчат яхши — бу мўл ҳосил гарови, кўк қурт уруғини қуритиш лозим.

Султонов (*жони ҳиқилдоғида*). Кўк қурт ҳосил кўчатларини тамом ёки қисман қириб юбориши мумкин! Лекин бизнинг қўлимизда химия деган қурол бор! Ғўзаларга ядо-химикат, яъни заҳар билан ишлов бериш шарт! Энг фойдали усул — самолётлар орқали заҳар сочишдир! Қўл кучи билан, ердаги асбоб-ускуналар воситасида ишлов бериш, самолётга нисбатан қийин, кўп вақтни талаб этади, қимматга тушади, ҳосилни бой бериб қўйиш ҳеч гап эмас!.. Меним билагонлигимга қойилмисиз?

Турсунов (*тиржайганича*). Албатта-да! Сиз учун барчаси оппа-ойдин! Ед бўлиб кетган, ғазал каби. (*Эркалаган оҳангда*.) Сирасини айтсам, қонингиз андак тезоброқ кўринади. Жаҳл — жаҳолат чашмаси. Партия раҳбар ходимларига ярашмайдиган хислат. Агар янглишмасам, бу йил дам олганингиз йўғ-а?

Султонов (*панг овозда*). Йўқ.

Турсунов (*хотира дафтарчасига нималарнидир ёзар*). Эртагаёқ облздрав бошлиғига топшираман. (*Хавиломуз*.) Сизга хотинча — врач камлик қилсалар, бир батальон эзма медиклар ҳужумга ўтишади. (*Жиддий*.)

Кулинг ургилсин сапаториялардан бирини таплаймиз, даволаниб олинг, соғлиқни эҳтиёт қилиш шарт.

Султонов, Узим саломатманку-я... Аммо одамлар, одамлар касалга дучор бўлишмоқда, оғир касалга... Самолётдан пахта далаларига ишлов берамиз деб боғларни, ичимлик сувни ва ҳатто қишлоқларни заҳарга тўлдириб юбордик. Бошқармамизда касалланиб йиқилганлар сони...

Турсунов. Биламан. Мактубингизни диққат билан ўқиб чиқдим. Шу сабабли, амалий хулосаларга ўтайлик.

Султонов. Айни мақсад. Меним таклифларим...

Турсунов (бошини тебратиб). Таклифларингиз жоиз эмас, нишонга урмайди.

Самолётлар воситасида гўзага алдрин, метил-меркаптофос билан ишлов беришни ман этиш жўн гап. Дунёда енгил кўчган, осон ишнинг ҳаммасиям энг тўғри ҳақиқат бўлавермайди. Айтганингизча, қўл кучи билан ишлов бериш — гоятда оғир иш, кўп вақтни талаб этади, қимматга тушади, ҳосилни қурт яксон қилади. Йўқ, ўзга чоралар излаш лозим. Техника хавфсизлигини қатъиян йўлга қўйиш шарт. Дори урилган далалар бир ҳафтадан сўнг одамга зарар етказолмайди. Партия, комсомол активларингизни сафарбар этинг, тарғибот-ташвиқот ишларини кучайтиринг, медицина назоратига катта аҳамият беринг. Одамлар касалланишига келсак, мактубингиз қозиги шунда, бу ишлаб чиқаришда учрайдиган бахтсизлик, холос. Бизнинг шароитимизда ишлаб чиқаришда юз берғувчи бахтсизликлар, даладами ва ё заводдами, бу техника хавфсизлигини унутиб қўйиш оқибатидир. Уни яхшилаб тартибга солиш — сизнинг вазифангиз. Акс ҳолда, область партия комитети сизни қаттиқ жазолашга мажбур бўлади.

Султонов. Айтганингиз чора-тадбирларнинг барчасини шай қилганмиз.

Турсунов. Демак, барчасини эмас.

Султонов (тикка). Барчасини. Лекин фойдаси бўлмаёпти. Касалланиш сони камайиш ўрнига, кундан-кунга кўпаймоқда.

Турсунов. Сабаби нимада?

Султонов. Сабабими? Мактубимда батафсил ёзилган эди-ку.., Бошқармамиздаги экин майдонлари шарипти айрича. Тўғри, катта майдонларда, аҳоли йиқайдиган қишлоқдан узоқ ерларда самолётдан дори сешиш мумкин ва зарур кўринади. Бизда эса пахта

майдони, қишлоқ, боғ, полиз, ичимлик, сув — аралаш қуралаш, бирини иккинчисидан ажрим қилиш амри-маҳол.

Турсунов (*ўридан қўзғала*). Ҳар нечук бўлса да, гўзани самолётлар воситасида дорилашни давом эттиришга мажбурсиз, тегишли хавфсизлик чораларини кўриб, албатта. (*Султоновга юзланиб, унинг кифтига қўлини қўяди.*) Биз план ҳақида, ҳосилни ошириш тўғрисида, халқимиз маданий-маиший ҳаётини яхшилаш устида бош қотирмоғимиз шарт. Мажбурмиз!

Султонов. Одамлар-чи? Уларнинг саломатлиги-чи? Бу ҳақда ҳам ўйлашга мажбурмиз. Заводдаги ишчи ўн икки соат мобайнида етти соатга қараганда кўпроқ пул ишлайди. Бироқ партия иш соатини тинмай камайтирмақда-ку.

Турсунов. Лекин ишчининг иш ҳақи камаймайди. Сабаб? Сабаби шундаки, меҳнат унуми ошмоқда. Сиз эса бунинг бутунлай тескарисини — пахта майдонларини дорилашдаги прогрессив йўлни қўл кучига, ердаги майда-чуйда воситаларга кўчиришни таклиф қилмоқдасиз. Одамлар тўғрисидаги ғамхўрлик мустаҳкам иқтисодий базага асосланиши керак. Политэкономиянинг ибтидоий қонунларини эсингизга солганим учун уэр, шунга зарурият ҳам борга ўхшайди.

Султонов (*бир озлик сукутдан сўнг*). Улуғ Турсунович, бошқармамиз бўйича ялли ҳосил барибир ёмон бўлмас.

Турсунов. Аммо самолётлар ишлашса, ҳосил янада юқори бўлади.

Султонов. Ҳосил одамлар сиҳатини омон сақлаш эвазига, бир қадар қимматга тушиши турган гап. Лекин қўл билан ишлов берсак ҳам планни дўндираммиз.

Турсунов. Мўл ҳосил — ақл тарозиси. Сизларда мажбуриятни талайгина ошириб бажариш имконияти бор. Областда шундай бошқармалар борки...

Султонов (*бир озлик сукутдан сўнг*). Шундай денг. Афсуски, ўйларим тўғри чиқмоқда.

Турсунов. Қандай ўйлар, очиқроқ гапиринг?

Султонов. Фикри ёдингизда план, фақат план! Яна қулинг ўргилсин рапорт. Қолоқ бошқармалар айбини бизнинг бошқармамиз ҳисобидан беркитиб кетмоқчисиз. Қай йўл билан бўлса-да!

Турсунов (*ҳар сўзни чертиб*). Билишимча, қаерда эканингизни унутганга ўхшайсиз.

Султонов ўридан туриб кетади.

Эсингизга солай: сиз обком секретари кабинетидя-сиз. Тўғри, мен ҳамма иш учун, жумладан, план учун ҳам жавоб бераман.

Султонов. Фақат сиз эмас. Мен ҳам жавобгарман.

Турсунов. Аммо-локийин, меним жавобгарлигим ўзлариникига нисбатан, қиттак кўпроқ бўлса керак. Бу вазифани менга топширганлар... инонганларидан...

Султонов. Менга-чи? Ким менга топширган унда?

Турсунов (*ҳар сўзни чертиб*). Нимаям дердик... Хато ҳам бўлар экан.

Султонов. Албатта, бўлади. (*Жимлик. Улар юзма-юз келишади.*)

Турсунов. Сирасини эшитинг. Жасорат ва журъатдан бир мисқол кўпроқ теккан ўхшайди. Аммо-локийин, мени кўрқитиб бўпсиз. Самолётлар воситасида ишловни тўхтатишни қатъиян ман қиламан. Бўйин товласангиз, бутун масъулият, жавобгарлик елкангизга тушади. Хотимаси токи партбилетгача бориб етса, ажаб эмас, вассалом!

Судбат ~~тамом~~ дегандек, столга кўкрагини қўяди. Султонов ёнгоқ эшик сари йўл олар ~~қотида~~ остонани босган Бобо Равшанга дуч келади.

Султонов. Ассалом.

Бобо Равшан. Саломат бўлинг, ўғлим. Айни муддао. Юлдузимиз шу ерда тўғри келгани айни муддао.

Турсунов Бобо Равшанни қарши олишга шошилади. Юзи очиқ, лабларида самимий табассум.

Турсунов. Ассалому алайкум, Бобо Равшан, қадмингизга баракат, отахон. Кўпдан кўришганимиз йўқ. Бардамгинамисиз? Неваралар чопқиллаб юришитими?

Бобо Равшан. Алайкум салом, Улуғ Турсунович. Сиҳатим жойида. Неваралар — саҳар булбули. Мен айтай, сиз мағзини чақинг... Бу йигит (*Султоновга томон бошини чайқайди*) кори ҳолининг чўғи менга ёқмаяпти.

Турсунов. Нима? Сабаб?

Бобо Равшан. Бошқармаларига бориб қайтдим. Оғир касаллик пайдо бўлган. У ерлар тор, бағри кенг

чўлу қир қайда... одам гавжум. Ғузаларга самолётда ишлов бериш, айниқса, ҳалиги дардисар заҳарлар билан, асло, асло мумкин эмас.

Турсунов (*ижирганиб*). Оббо сиз, Бобо-эй, зим-маларига бу хизматни ким юклади? Бирон қарордан хабарим йўқ.

Бобо Равшан. Гап — тулкиликда эмас, гап — тугрилиқда... Менга қарор на даркор. Виждон, номус амрининг ўзи кифоя. Ҳа, ёдингизда бўлсин, у бошқармада Бобо Равшан сайловчилари истиқомат қилишади.

Турсунов. Биз ўртоқ Султонов билан бор гапни ҳал қилдик.

Бобо Равшан. Ҳал этилдими, а?

Султонов. Ўртоқ Турсунов самолётлардан ишлов беришни тўхтатишга қатъиян қаршилар.

Бобо Равшан. Қатъиян-а?

Турсунов. Ҳа, қатъиян.

Бобо Равшан (*Султоновга*). Кароматингдан... Ҳўш, энди нима қилмоқчисиз?

Султонов. Тошкентга, Марказий Комитетга му-рожаат этаман.

Бобо Равшан. Балли. Тугри уйлабсиз. Чақирингиз менга хабар беринг-а, бирга учамиз. Бобонгиз қушдай енгил одам, уни бирга олганингиз билан самолёт қулаб тушмас.

Қоронғилик. Чироқ ёқилганда яна саҳро кўринади, самолёт парчалари қаватида йиғилишган одамлар диққати Қорасочда.

Қорасоч. Самолёт бўлса қулаб тушди. Йўқ, сиз тушганингиз учун эмас, Бобо Равшан, йўқ. Мен айбдор, фақат мен!

Бобо Равшан. Азиз жонингизни кўп қийнайверманг, она қизим. Сизда айб йўқ. Томирида куч-қудрат қайнаган энг тадбиркор одам ҳам фавқулодда оёқ остидан чиқиб қолган ҳалокатни бартарафлашга ожизлик қилса ажабланмайман.

Қорасоч. Тўрталамиз ҳавога кўтарилдик. Бу махсус учирилган рейс эди. (*Ҳикоя асосан Бахмалга қаратилган.*) Самолётимиз белгиланган йўналиш, белгиланган баландликда бинойидай учиб борарди.

Қоронғилик. Сунгра жимитгина «АН» самолётининг кабиначиси пайдо бўлади. Қорасоч учувчи курсида, Бобо Равшан, Султонов ва Турсуновлар кабиначада утиришилти. Мотор гувилламоқда.

Қорасоч (Бобо Равшанга энгашиб). Қайфиятигиз жойидами?

Бобо Равшан. Она қизим, самолётингиз менн ёшартириб юборди.

Қорасоч. Нима, нима?

Бобо Равшан. Туя ўркачига тирмашган болага ўхшайман: тебратиши — завқ, лукиллаб чопиши эса «гуп» этиб ерга ургудай.

Қорасоч кулади.

Қорасоч. Тебратиши чаккими?

Бобо Равшан. Ёмон созлаяпти. Шу тобда, она қизим, кўнглимга бир афсона келди. Боботор этагида тўқсонни урган донишманд бахши яшармиш: бели калтакдай, кўзлари ўқдай, юзлари қирмизи олмадай — ўзи манадай ўтагаси. Қушиғини айтмайсизми — дарёи азим, сўнгсиз хаёл. Лекин бир афсонани, мағрур лочин ҳақидаги қўшиқни такрор-такрор куйлармиш. Ҳар қаноти икки қулоч, кўзи осмон тубини, ер киндигини тешгуси у лочин Бобо... тор чўққиларидан ажралмас экан. Ажаб афсона. Эшитганингиз борми?

Қорасоч. Йўғ-а.

Бобо Равшан. Ерга кўнганимизда айтиб берарман. Шовқин қулоқни батанг келтирди. Лочинни кўнглимга келганининг боиси: булутлар қучоғида парвоз қилганида муҳит уни ҳам «бешиктерват» қилармикан, ё?

Қорасоч (кулганича). Қайдам.

Улар жимийдилар. Энди Полвон Султонов билан Улуғ Турсунов суҳбати эшитилади.

Турсунов. Қилмишингизга пушаймон бўлмасангиз, отимни бошқа қўяман. Тошкентдагилар фурсати ниҳоятда зиқ, Кутишга тўғри келади. Сиздақангилар қабулхонада эзилиб ўлтираверади-ю, менга ўхшашлар кабинетга кириб ишини битиради. Биринчи бўлиб кирган одам охирги, яъни якуний сўз эгаси.

Султонов. Ўйлашимча, охирги, яъни якуний сўз биринчи бўлиб кирган кимса тарафида эмас, ҳаққоний одам тарафида.

Турсунов. Султонов, ягона нусха демагоглардан экансиз. Юзга чопар шайтон танангизда ин қўйган ча.

маси. Усти ялтироқ гур мева, аччиқ данак меванинг унниасисиз.

Султонов. Танага тушган сассиқ қуртдан кура гур данак бўлишни афзал биламан.

Турсунов. Тушунмадим! Нима демоқчисиз?

Султонов. Анойилик сизга ярашмас.

Бир-бирларига қадалганларича тек қоладилар. Шу дақиқа самолёт моторининг гуриллаши гайритабий эшитила бошлайди. Унинг ёнига пармадек қулоқни тешгувчи чирилдоқ ҳуштак овози қушилади.

Қорасоч. Мой! Мой юргич тешилди! Вой, кўзим! Дунё қоронғи! Юзимни артинг! Кўзим! Кўзгинам!

Бобо Равшан Қорасочнинг юз-кўзини артишга тутинади.

Кўзларим қоп-қоронғи! Кўрмайди! Самолёт бўйсунмапти! Бўрон дағдағаси, човути бизни енгмоқчи!

Қоронғилик. Зимистон бағрини ёра ер сари қўйилган самолётнинг даҳшатли овози. Олатасир. Жимжитлик. Сўнгра одамлар шарпаси, овозлари эшитилади.

Қорасоч овози. Жадалроқ! Бир зумда баклар портлайди! Самолётдан узоқроқ кетинглар! Тезроқ қочинглар!

Султонов овози. Қорасочга кўмаклашинг. Мен отахонни орқалайман!

Қорасоч овози. Тегмасин менга!

Султонов овози. А! Ҳа, ё тавбангдан! Бўлма-са, сиз отахонни кўтаринг. Чаққонроқ! Чаққонроқ! Чаққонроқ!

Овозлар узоқлашади. Самолёт чақмоқдай нур отиб портлайди. Саҳна ёришиб, саҳро, самолёт парчалари олдида туришган одамлар кўринишади. Султонов Қорасоч оёғини танғиш билан, Турсунов Бобо Равшан бошини бойлаш билан бандлар.

Султонов. Азоб беряптими?

Қорасоч. Азоб мана бу ерда! *(Кўкрагига уради.)* Шунча йил учиб, бундай аҳмоқона аварияга дучор бўлишнинг ўзи?

Султонов *(ҳазилга буриш мақсадида)*. Оқилона авария ҳам бўладими?

Қорасоч. Она сути қотмаган қизалоқ, қанотсиз читтак каби...

Султонов. Юрагингизга, маҳоратингизга қойил-

ман! Икки кўзингизни қоп-қора мой босса ҳам самолётни қундира олдирдингиз-а.

Қорасоч. Бундай қундириш учун мени авахта қилсалар арзийди!

Султонов. Ярашмаган мулоҳаза. Ҳаммамиз саломат қолдик. Сизда гуноҳдан асар ҳам йўқ. Хуллас, вазиятни аниқлашга ўтсак. Аввало, маконимиз қаер бўлди экан?

Қорасоч харита ўриятилган плашшетици елкасидан олади.

Қорасоч. Тахминан, мана шу ердамиз. (*Харитани кўрсатади.*) Эҳтимол, аварияга учраганимиздан сўнг, ун километрча чамасида курсдан чиққандирмиз. Қисқаси, тахминан, мана шу нуқтада.

Султонов. Тўғри. Тошкентгача икки юз-икки юз мллик километрли масофа бўлсамикан?

Қорасоч. Шунга яқинроқ.

Султонов. Рация?

Қорасоч. Рация тилка-пора.

Султонов. Эндиги маслаҳат?

Қорасоч. Сабр билан кутиш. Маршрутимизни билишади. Белгиланган вақтда аэропортга етиб бормаганимиздан сўнг, излашга киришадилар.

Султонов. Сув масаласи нима бўлади? Ҳали замон тил оғизга сизмас, дил қишидан отилгуси...

Қорасоч. Кўринг-чи, термосимда қанча яхна чой?

Бобо Равшан бошини боғлаб улгурган Турсунов илдамлик билан қумда ётган термосни кўтаради-да, қопқоғини очади. Турсунов сари яқинлашган Султонов термосни имсиз-димсиз унинг қўлидан олиб, ичига назар ташлайди.

Султонов. Яхши. (*Қорасочга.*) Яхна фақат сизу Бобо Равшанга. Улуғ Турсунович иккимиз сабр қилармиз. Нима дедингиз?

Турсуновдан нидо чиқмайди. Термосни кўтарган Султонов Қорасоч қошига боради.

Қорасоч. Олдин у кишига.

Султонов бағри ташна Бобо Равшани сувга қондирар экан, у аста-секин ўзига келади.

Бобо Равшан. Бутунмисизлар?

Султонов. Ҳа, кўзгалманг, Бобо!

Бобо Равшан. Мен айтмай, сиз мағзини чақинг.

Бобонгиз бамисоли чукиртак чинор... Эркаклик омонати
тини бой бермас...

Қорасоч. Бобонинг сидқу ихлоси — одамлик омонати
тини бой бермаслик.

Султонов. Топиб сўзладингиз...

Бобо Равшан. Уйқу элтиб, кўз ўнгимда ар-ар
терақлар... Қайнарбулоқ жамол кўрсатсами... Шу они-
мизда уйқу, гафлат ҳаёт фурсатини талашар... Оёққа
босмоқ маслаҳат. (*Силтаниб кўзгалганда назари Қорасочга тушади*). Онагинам, аҳволингиз?

Қорасоч. Ойдак. Узингиз-чи?

Бобо Равшан. Қорабайирдан йиқилганимда қат-
тиқроқ оғриганди. (*Осмонни ва сўнгера термосни кузатиб.*)
Рўшнолик кўрсатмайди-я... Зап қиздирди-ку. Қу-
дуқ топмасак бўлмас. Харитани узатиш-а. Маконимиз
қаер бўпти?

Султонов планшетни тутқазади.

Балли. Мана бу манзилда қудуқ бўлувга тегиш.
Қомбат Бобо Равшан Эшмат қўрбоши каллакесарла-
рини зир тириқтирган йилларида ана шу қудуқдан сув
ичган эди.

Турсунов. Қай бир замонда?

Бобо Равшан. Минг тўққиз юз йигирма тўртин-
чи йил эди.

Турсунов. Ҳозир эса олтмиш тўртинчи.

Бобо Равшан. Саҳродаги қудуқларнинг умри
узоқ бўлади. Ундан сув ичишган одамлар умридан ҳам
узоқ...

Султонов. Қидирганимиз бўлсин. Арқон борми?

Қорасоч. Парашютимни олиб, чилвир тўқишингиз
мумкин.

Султонов билан Турсунов парашют устида бош қотиришади.

Султонов. Пакки борми?

Турсунов. Бордай эди. (*Чўнтагига қўл солади.*)
Мана.

Улар парашютни қирқиб, чилвир тўқишга киришадилар. Турсунов
Султоновга шипшитади.

Ҳалиги, кўҳна қудуқнинг борлигига ишончингиз ко-
милми?

Султонов. Қомил. Уриниб толиққанлар ташна-
лигини босиб, ўзимизниям бир-икки қултумдан сипқа-

ришимизга ишончим комил. (Термосни қўлига олади.)
Келинлар, биродарлар, қолган яхнани тамадди қилай-
лик!

Турсунов. Бу ҳавойи, хом хаёл-ку.

Бобо Равшан (Султоновга). Қандингни ур, уг-
лон! Аҳд қилинган ишга ишонч — одам сайқали. Аҳо
қолда, тарвуз қўлтигингда турмайди.

Ҳаммалари бирин-кетин ичишади. Узларинг биласизлар, чамасида
елкасини қисиб қўйган Турсунов ҳам тегишлисини ютади.

Султонов. Қани, кетдик энди... Зерикманглар.
Сув келтиришимизга ишонсаларинг бўлгани. Ҳа, айт-
гандай, агар изловчилар келиб қолишса бизсиз учиб
кетманглар яна.

Бобо Равшан. Кутамиз, кўнгил тўқ бўлсин.
Султонов билан Турсунов чиқадилар. Қорасоч билан Бобо
Равшанингни якка узлари. Шу орада Қорасочнинг ўпкаси тўлиб,
йиғлашга тутишади.

Она қизим, бу нимаси! Парвози баланд кишига,
учувчига бу айб эмасми!

Қорасоч. Учувчи бўлиб нима каромат кўрсатдим.

Бобо Равшан. Бас қилинг, она қизим, мен ҳам
кўнгли бўш одамларданман. Сизга қўшилиб йиғлашим
ҳеч гапмас. Кўзидан ёш оққан чол башарасининг нақа-
дар бадҳазмлигидан хабардордирсиз?

Қорасоч. Кечиринг, бошқа йиғламайман. (Шиш-
ган ўпкасини босмоқчи бўлади.)

Бобо Равшан. Балли, иш бундай бўпти. Ҳа,
айтгандай, сизга афсона сўзлаб бериш ваъдамиз бор
эди. Дилбар афсона. Боботоғ этагида нуроний бахши
яшармиш. Ёшининг ҳисоб-китобини ҳатто юлдузлар
ҳам унутишган. Бели калтакдай, кўзлари ўқдай, юзла-
ри нақшин олмадай — ўзи манадай ўтағаси. Ҳар айтган
қўшигига жон берсанг арзийди. Дўмбирасини созлаб,
қилларини бўзлаб, мард Алпомиш ва бокира Ойбарчин,
олмос туёқли Бойчибар, тўшлари қордай келинлар ҳа-
қида куйлай кетсам — кўкламги Сирдарё каби тошар.
Лекин бир афсонани, мағрур лочин ҳақидаги қўшиқни
такрор-такрор куйлашни хуш кўрармиш...

Қоронғилик. Саҳна ёришганда самолёт парчалари яқинидаги одам-
лар, Қорасоч ҳикоясининг бошидаги манзара намоян бўлади. Қора-
соч гапларини тамомламоқда.

Қорасоч. Булар қудуқ изидан кетишди. Бир олам
иқт ўтсаям, қайтмадилар. Бобо Равшан бир ҳолда,
ҳуш-беҳуш, ёрдам бериш қўлимдан келмасди. Чунки ўз
аҳволим ҳам оғир эди. Сўнгра бу одам якка қайтдилар.
(Турсунов томон ишора этади.) Якка ўзлари. Ва чил-
вир узилиб, Полвон Султонов қудуқ тубида ҳалок бўл-
ди, деган хунук хабарни келтирдилар.

Жимжитлик.

Бобо Равшан. Бу қадарлик разолатга, номусни
сариқ чақага сотишга бориб етдингми? (Бақиради.)
Разолатга-я?! Ахир, сени йигирма учинчи йилданоқ би-
лардим-ку. Муқаддас тупроғимиздан бепадар босмачи-
ларнинг ҳаром излари ҳали қуритилмаган кезларда...
билардим сени... Эндигина ун еттига кирган йигитча
эдинг. Бор-йўғи ун етти. Мен айтай, сиз мағзини ча-
қинг... Илло, у вақтларда сен одам эдинг-ку, Турсунов!
Сен одам эдинг... Эслагин-а! Отрядимга келиб, «жангу
жадал қилмоқчиман! Шўро ҳокимияти учун курашмоқ-
чиман», деганингни эслагин-а!.. Сени разведкачилар са-
фига қўшиб қўйган эдим. Ушалар эсингдами? Саҳрода
қилган урушимиз, юришимиз хотирамдан чиқмаган-
дир?.. Жангчилар ва оту улоқ саҳродаги ташналикка
дош беролмай булутдай учишаверди. Шунда разведка-
га, қудуқ излашга ўзим отландим. Қаватимда сен ва
яна бир ёш аскар бола бор эди. Исми хотирамдан кў-
тарилипти.. Ва биз қудуқни топиб олган эдик.

Қоронгилик чўқади. Сўнгра, ёришганда уфқларга улашиб кетган
қумзорлик манзараси пайдо бўлади. Қудуқ. Бобо Равшан,
Турсунов ва ёш жангчи қудуқ атрофини «гир» ўраб ёти-
шипти. Ҳансирашдан, юрак депсишидан ўзга, барханлардан шу-
виллаб қуйилган қум шарпасидан бошқа ҳаёт нишонаси сезилмас.
Одамлар қулоғи дик.

Бобо Равшан (ним овозда, Турсуновга). Ҳеч
нарса эшитмадингми?

Турсунов. Йўғ-а.

Бобо Равшан (аскар болага). Сен-чи?

Аскар бола. Эшитмадим.

Турсунов. Тўхтанг!

Бағриларини қумга босадилар. Қаёндандир, аҳён-аҳёнда от туёқла-
рига ўхшаш дукур келади. У секин яқинлаша боради,

Бобо Равшан. Ушалар.

Турсунов. Ушангиз ким?

Бобо Равшан. Газанда босмачилар. Қудуқни улар қўлига топшириш — ўлим. Асло мумкин эмас. (*Қизил аскарға.*) Полкка бор. Шошил! Тезроқ отланишсин. Нима қип бўлсаям, чопадиларми, эмаклайдиларми, қудуқ бошига жадал етиб келишсин! Шамолдай уч! Йўқса қўлдан кетади. Айтганларимни тезроқ етказ! Уқдингми?

Қизил аскар. Уқдим, ўртоқ командир, ҳаммасини!

Бобо Равшан. Ачитиб бос қамчини!

Қизил аскар ўқдай отилади.

Ерга энгаш, ҳувари!

Қизил аскар икки букилганича, эркемар каби қумда сузиб, барханлар орқасига қорасини олади. Бобо Равшан билан Улуғ Турсунов гоҳ уни кузатишар, гоҳ отлар дукурига қулоқ беришар. Бир дақиқадан сўнг улардан узоқлаша борган якка от ҳовури эшитилади.

Бобо Равшан (*енгил торганича*). Етиб боради.

Иккинчи томондан эшитилаётган отлар дукури яқинлашиб келмоқда.

Кифтингни бос қумга!

Ер бағирлайдилар.

Босмачилар... разведкаси.

Сукунат. Фақат яқинланмиш отлар дукури. Бўйинини чўзиб қарашга тутигган Турсуновга Бобо Равшан бўғилиб ўшқиради.

Ёт дейман, ҳувари! Қўриб қолишади. (*Сўнгра Турсуновга тасалли берганича шипшитади.*) Уғлим, ваҳима тушяптими юрагингга? Аста-секин ўрганасан. Авваллари шундай бўлади. Бу ёв билан биринчи бор учрашувинг-а!

Яна жимлик чўқади.

Турсунов (*асабий*). Узангидан оёқ оляптилар...
Бешов.

Бобо Равшан (*аста*). Қўрқма, чўчима. Беллашувга қурбимиз бор. Олдин яқинроқ... келишсин, сўнгра... Илло, амримсиз ўқ узмайсан.

Турсунов (*ним овозда*). Кеп қолишди, Қораларни расмана кўринмоқда!

Бобо Равшан. Сабр... Сабр. Ҳали эрта.

Асабий жимлик. Бобо Равшан фавқулодда овозининг борича бақриб юборади ва ўт очади.

Бошла!

Турсунов ҳам отишга тутинади. Шу замониёқ босмачилар ҳам ўт очадилар. Отишма анча вақтни олади. Бир вақт Бобо Равшан елкасини ушлаганича бир қўзғалади-ю, йиқилади.

Итдан тарқаганлар! Жойимни солишди-ёв...

Турсунов. Нима, ўртоқ командир, нима дедингиз? Нима қилди? Ўқ тегдимиз?

Бобо Равшан (*тишини тишига қўйганича*). Уғлим, шошил... От қўй жангчиларимиз томон... Ҳали туюқдан чиқиб кетиш мумкин. Айтгинки, қуюндек учсинлар.

Ўқ овози кучаяди. Турсунов жавоб қайтаришга тутинади.

Бобо Равшан. Чоп! Мен қалқон бўламан. Ўқ узишга қурбим етади.

Турсунов. Кетолмайман!

Бобо Равшан. Отга ўтир, дейман!

Турсунов. Йўқ. Сизни ташлаб кетолмайман, (*Ўқ узмоқда.*)

Бобо Равшан. Бас қил! (*Турсунов йқ узмоқда.*) Қизил аскар Турсунов, буюраман!.. Жуна!

Турсунов. Кетолмайман, ўртоқ командир, кетолмайман!

Бобо Равшан. Буюраман...

Турсунов. Командирни кулфатда қолдириб жуфтак уриш... инсофданми? Кетолмайман!

Отишма бора зўраяр.

Бобо Равшан. Жуна дейман, мирза ўжар! От қўй, от!

Турсунов. Йўқ-қ... Бирга бўламыз... Ёнингизда туриш қарзим.

Бобо Равшан. Ҳали ниҳол йигитчасан. Яшашнинг керак. Бўйнинг узилади-ку, лодон йигит!

Турсунов. Ёшман... ҳа, жудаям ёшман... (*Уқ узади.*) Яшашни истайман. Мен жудаям яшашни истайман! Аммо, ўртоқ командир, шундай яшашни истайманки, юзим шувут бўлмасин, умримни ипга тизганимда юзим қизармасин.

Бобо Равшан. Мен балки тирик қоларман... Уларни ушлаб турарман... Якка ўзим...

Турсунов. Сизни ташлаб кетолмайман дедим, кетолмайман.

Бобо Равшан. Охирги маротаба айтганим: отлан!

Турсунов. Йўқ.

Бобо Равшан (*милтигини унинг кўкрагига тўғрилай*). Қуёндай отиб ташлайман!

Турсунов (*босмачиларга ўқ узар экан*). Йўқ! Йўқ-қ! Йўқ-қ-қ!

Бобо Равшан ҳушидан кетганича ётиб қолади. Нариги томондан, ўқ отилаётган ёқдан бир гала отларнинг дукури эшитилади. Бу босмачиларнинг асосий кучлари қудуқ сари етиб келмоқда демакдир.

Отиниما узилмайдн.

Ғалчалар, инглиз милтигини сайратишмоқда! Мени ваҳима босди-я! Ваҳима! Аммо чекиниб бўпман, кетмайман! (*Кўзида ёш аралаш ўқ узар экан.*) Чекиниб бўпман! Якка ўзларини қолдирмайман! Ташламайман! Мана, насибаларинг! Мана! Мана!

Отлар дукури яқинлашиб қолади. Шу чоғда қизил аскар кетган томондан ҳам отлар дукури эшитила бошлайди. Яқинроқ, қаттиқроқ, жадалроқ янграйди отлар дукури. Сўнгра «Ура» тўлқини қумзорни босади. Милтигини маҳкам ушлаган Турсунов рўйирост оёққа босган. Юзларидан дўлана-дўлана ёшлари ўрмалар. Болалардек шўхчан қичқиради у.

Биродарларимиз! Елкадошларимиз! Бу томон! Командир бундалар! Бундалар!

Қоронгилнк. Яна саҳро хўривади. Самолёт парчалари ёпида ўшалар ўтиришипти. Бобо Равшан хотираси оёқламоқда.

Бобо Равшан. Асил одам... Улуғ Турсунов, ўша жанговар йилларда сен ана шундай асил одам эдинг-а!

Чўли ака. Эсимда ўттизинчи йиллар, бу кишининг одамшавандалиги... Эсимда. Қолхоз овозаси индигина чиққан пайт. Бор ҳамқишлоқларим қолхозга кириб кетишди, аммо менинг юрагим дов бермасди. Гапнинг ўғил боласини айтсам, ичим ачирди. Умр бўйи ер эгаси бўлиш орзусига ниҳоят эришгандим. Шўро ҳокимияти мени ерли-сувли қилди. Шу давлатимдан жудо бўлиш — ичимни ачитарди. Йил оғир келиб, ҳосилни шамол олиб кетса бўладими: қаҳатчилик, беморлик илигимни сўрди, қўй-қўзиларим қирилишиди. Биласизки, офат деган номард якка юрмайди. Бу тул қавму қариндошларини эргаштириб, илон тилидек совуқ қилишни ўйнатганича босиб келади. Ҳа-да, Иттифоқо, солиқни тўлаш фурсатиям келиб қолди, лекин чўнтагим қуруқ, омборда шуд ҳам, буд ҳам йўқ. Эсимда, шўро ҳокимияти менга кўп нарса берди, бир чимдимини талаб этмоқда эди. Меҳнаткашларнинг жонажон давлатига солиқни тўлаш кераклигини биламану, локийин қурбим келмайди. Супра қуруқ. Молиячи бўлса чаёндай ёпишиб оларди, гўё мачит ялаган қори дейсиз. Узиям бир вақтлар қорилик қилган экан. Агарчадики, Октябрь инқилоби ҳақида оғиз очсам, қуръон туширган одам каби қироатга кириб кетади. Ҳа-да. Келди-да, солиқни талаб этиб ўлтириб олди, мени эса тўлашга қурбим йўқ. Шунда бисотимизда қолган биттаю битта қўйимизни тортиб оламан деса бўладими. Хотиним, бола-чақаларим чуввос йиғлашар, мен-да ўзимни ушлолмадим. Оғир кунга қолдик. Ҳа-да. Шу кезде Турсунов йўлиқиб қолди. Тошкентда ўқир экан. Қишлоғимиздаги қариндошиникига дам олгани келган экан. Мен бечоранинг кунига яраб, ёнимга тушса бўладими? Кими бўламан уни? Ҳеч кими. На қариндош, на ёру биродар, на таниш-билиш. Пешонасига оғир кун тушган бечора бир одам.

Қоронғилик. Саҳна ёришганда Чўли аканинг чорбурчак ҳовлиси пайдо бўлади. Қайрағоч тағидаги супа яқинида Чўли ака, юзини ўраган унинг хотини ва Турсунов туришибди.

Чўли ака. Молиячини ҳайдаб юбордингиз-а!
Меҳрихон. Илоё умрингиз узоқ бўлсин, айланая сиздан, ҳайдаб хўп иш қилдингиз.

Чўли ака. Бас қил, хотин. Ақл калта-да. Оқибати нима бўлади?

Турсунов. Нима бўларди! Эрта-метаи районга

чиқиб, солиқ муҳлатини чуздириб келаман.

Чўли ака. Отангизга раҳмат. Худойим умрингизни узоқ, пешонангизни бахтиёр қилсин.

Турсунов. Рус оғаларимизда бир ҳикмат бор: худога ишону ақлга ён бер. Ҳақ гап.

Чўли ака билан Меҳрихон эътироз этишга журъат қилолмайдилар.

Қани, бир-икки оғиз сўзлашайлик-чи.

Чўли ака. Бажонидил. Марҳамат ичкаринга, азиз меҳмоним бўласиз.

Турсунов. Шу ерда, ҳавода бўла қолсин.

Чўли ака. Ихтиёрингиз. Меҳмон истаги — мезбон учун қонун.

Чўли ака хотини дастурхон келтириб, жой тузайди. Эркаклар ўтиришади.

Бор, ишингни қил, хотин.

Турсунов. Қўйинг, эшитсинлар. Гапимиз бу кишига ҳам тааллуқдор.

Чўли ака бу гал ҳам эътироз қилолмайд.

Чўли ака. Майли. Ўтир, хотин.

Турсунов. Қондош-жондош шўро ҳокимиятимизга ўз вақтида солиқ тўлолмаганингиз сабаби нимада бўлса, мағзини чақиб кўрдингизми?

Чўли ака. Ҳа-да. Оғир кунга қолдим.

Турсунов. Сабаби, сабаби нимада?

Чўли ака. Худо таоло амри.

Турсунов. Ўша худо билан нмомлар, эшонлар маст бўлишаверишсин. Ўз ташвишингиз ҳам етиб ортар. (Меҳрихонга.) Шипиргиларинг бордир?

Меҳрихон. Шипирги? Бор.

Турсунов. Келтиринг.

Чўли ака (ҳайрон). Шипиргининг кераги нимада?

Турсунов. Ҳозир биласиз. (Турсунов Меҳрихон келтирган шипиргидан бир савағични суғуриб олганича Чўли акага узатади.) Синдириб кўринг-чи?

Чўли ака. Атиги шуми? (Кулиб юборади.) Гудак ҳам уддасидан чиқади-ку.

Турсунов. Буни-чи? (Шипиргини узатади.) Эго-ласизми?

Чўли ака. Кулманг, яхши йигит. Бутун шипиргини қайириш полвон қулидан ҳам келмас-ов.

Турсунов. Мана энди ўзингизга келдингиз. Ҳат-

токи, бундай мўрт савағичлардан ясалган шипиргиниям синдириш маҳол гап. Мағзини чақдиларми? Одамлар ҳам шундан қиёс. Бошингизга оғир кун тушганининг сабаби — яккалингизда. Колхозга киринг. Акс ҳолда, бечорачиликдан бошингиз чиқмайди. Яккалик кулфати синдиради. Мажбур қилаётганим йўқ. Маслаҳатим. Мағзини чақиб кўринг. Қанча тез шу қаноатга келсангиз, ўзингиз ҳам, бола-чақаларингиз ҳам шунча тез рўшнолик кўрасизлар.

Жимлик

Хотинингиз паранжисини ташламаганига не сабаб? Қишлоқда кўпгина аёллар паранжиларини ўтга беришди.

Чўли ака. Мен аллақачон рози. Ўзи кўнмайди.

Турсунов. Ҳали шундайми?

Меҳрихон. Уятаман.

Турсунов. Шунчалик хунукмисиз?

Меҳрихон. Бо-о, нега хунук бўлай? Чўли акангиздан суранг-чи, нима дер эканлар?

Чўли ака. Ўзингни кўрмагандан кейин, меним гапимга иноиб бўптилар. Шаҳарликлар кўрганларига ишонадилар.

Меҳрихон. Сизам хунукка чиқардингизми? *(У шу қадар жаҳлга минадики, юзини беркитган ёпинғичини олиб ташлагудай бўлади, лекин журъати етмайди.)* Уятаман.

Турсунов. Агар хунук бўлмасангиз, олам гулистон. Гузаллик, чирой — киши қалбининг ойнаси. Гул чиройи ҳаммага завқ бағишлайди, келишган от чавандозга шавқ беради, эркакнинг чиройи барча учун очиқ. Нега хотин-қизлар ўз чиройларини — табиат гузаллигини одамлар кўзидан узоқ тутиши зарур экан? Юзингизни очинг, опажон, тезроқ очинг! У қуёш учун, осмон учун, шамол учун, одамлар учун очиқ бўлиши лозим. Сизни-да шошираётганим йўқ. Уйлаб кўринг. Қанчалик тез мағзини чақсангиз — шунчалик яхши бўлади. Бир кунмас-бир кун, албатта, паранжини ташлашга тўғри келади, лекин фурсатни қўлдан бой бериб қўйсангиз, одамларга изоҳ беришга мажбур бўласиз. Мен бир замонлар хушсурат эдим десангиз-да, одамлар инонмайдилар, худди бугун мен инонмаганим каби. Уйлаб кўринг.

Жимлик чуқади. Ташқаридан эшитилган овозлар билан бир вақтда ф и н и н с п е к т о р ҳамда м и л и ц и о н е р кириб келишади.

Фининспектор. Ана шу. Ана шу одам! Мени ҳайдаб солди! Томир олиб кетган хусусий мулкчини ҳимоясига олди. Шуро ҳокимияти вакилини ҳайдаб солса-я, падаргинам!

Турсунов. Бас. Шуро ҳокимияти ҳақида босилган бақадек вақиллашга нима ҳаққингиз бор?

Фининспектор. Гапларини чўтга солиб кўринг-а, уртоқ милиса, падаргинам, мени — шуро ҳокимияти вакилини — киройи ҳақорат қилишини қараинг-а?

Милиционер. Бу нима қилганингиз, уртоқ? Хуш, бу нимаси? Афти башарангиздан шаҳар кишисига, саводхон одамга ўхшайсизу оғзингиздан боди кириб, шоди чиқади. Сабаб?

Турсунов. Сабабки, бу одам шуро ҳокимиятига доғ тушироқда. Айтинг-чи, шуро ҳокимияти сизга камбағалнинг охириги, бир царча ионини тортиб олишни топширганми?

Фининспектор. Солиқлар жамғариш плагини бажаришим икки карра иккидек шарт. Плон бор?

Турсунов. Ҳа-а, план денг! План! Бошлиқлар қурматига сазовор бўлмоқчилар, мана бу одамдан ибрат олиш керак деган мақтовни эшитмоқчилар экан-да. Одамлар арзи додига қулоқ солиш-чи, тушуштириш, жоиз бўлган ўрнида солиқ муддатини чўзишга кўмаклашув-чи — сизга дахлдор эмас. Машмаша. Шундайми?

Фининспектор. Уртоқ милиса, падаргинам, айбномани тузаверинг. Бу одам ўз бурчинини адо этаётган хизматчининг қўлини боғламоқда. Демакки, у шуро ҳокимиятига тескари одам.

Турсунов. Сиз! Шуро ҳокимиятига қарши одам-сиз! Солиқларни мажбуран жамғаришда бор ҳунарни ишлатиб, бошлиқлар кўзини бўяйсиз-да, сизларни мен мажбур қилаётганим йўқ, шуро ҳокимияти мажбур қилипти каби қўланса сўзларни астагина деҳқонлар қўлогига шипшитасиз. Сиздайлар сирин асрори аён бизга. Сиз шуро хизматчиси эмас, сиз подшо амалдорисиз!

Фининспектор. Бу ҳақорат! Уртоқ милиса, падаргинам, айбномани тезроқ тузинг!

Милиционер. Сабр қилинг-эй, бошимни тегирмон тошидай чир айлантириб юбордиларинг. Униси шуро ҳокимиятига қарши одам — бу деса, буниси — у дейди. Биласизларми, бор-йўғи икки варақ қоғоз қолган. Иккита протокол тузаман: сизгаям, у кишигаям.

Турсунов (кулганича). Жуда соз, дўстим! Ик-

кини ёз. Эртага районга бориб ажрим қиламиз ва албатта, бирини йиртиб ташлашга мажбур бўласан.

Милиционер. Йиртиб ташлайман?

Турсунов. Албатта.

Милиционер. Қоғоз увол бўлади. Қоғозга камчилмиз. Топдим; икковларингни битта протоколга ураман. Қойилми?

Турсунов. Қойил. Биттага бўлса — биттага. Барибир ҳақиқат билан туҳматни ажрим қилиш осон гап.

Милиционер. Турган гап. Милицияни алдаб бўлсиз. Сираси шу: икковларингни битта протоколга ураман. Хўпми?

Турсунов. Ҳа-да!

Қоровғилик. Яна саҳро манзараси пайдо бўлади. Чўли ака ўз ҳикоясини тамомламоқда.

Чўли ака. Эру хотин иккимиз бу яхшиликни кўп йиллар эслаб юрдик. Солиқ муддатини чўзиб беришди. Бунинг ёрдамида. Бу яна бир яхшилик қилди. Биз тез кунда колхозга кирдик, хотиним паранжини ташлади. Хулласи калом, ўттизинчи йилларда мен Турсуновни ана шундай одам қиёфасида кўргандим. На қариндоши ва на дўсти бўлмаган бир одамга меҳр қўлини чўзганди.

Бобо Равшан. Ҳа-а, Турсунов, қандай касофат урдию тойиб кетдинг? Сен билан талай йиллар учрашмадик, ҳаёт бизни тўзғитиб юборди. Аммо пойу қадамингдан хабардор, парвозингдан шод эдим... Хаёлимда ўша навқирон қизил аскар сиймоси турарди. Сен катта одам бўлиб кетдинг. Газеталарда ўқиганимда сен учун, одам боласи учун теримга сиғмасдим. Чунончи, баланд эътиборга эришган одам кўп яхшиликлар қилиши мумкин.

Султонов. Ё ёмонлик. Мен учратганимда бу одам фақат ўз қадри учун қайғурувчи шахс бўлиб қолган эди. Айтмоқчи бўлган воқеам қирқ тўртинчи йилда, фронтда юз берганди. У кезларда қаршимда баттол, худбин турганини чуқур англамаган эканман. Энди англадим. Ўша кезлардаёқ одам танимай қўйган эди. Фақат ўзи бўлса, фақат ўз галабаси бўлса бўлгани.

Қоровғилик. Сўнгра, Польша ўрмонларида жойлашган овчилар уйидан бири кўринади. Чамаси, урушдан олдин бу хона бой ва бойваччаларнинг учрашадиган макони бўлган. Ҳозир ҳам, уруш бўли-

шига қарамасдан, ўша дабдабали ҳаётнинг изи бор. Лекин уруш манзараси сезилиб турипти: буни плашпалатка билан тўсилган деразадан ҳам, шинам кресло ёнидаги яшиқлардан ҳам, оёғи осмондан келган девордаги картинадан ҳам англаш мумкин. Фақат камин ва унинг устида осилган йиртқич тўнғизнинг боши ўтган куцлар ёдгорлигидай туюлар. Хонада Турсунов, Устида гимнастёрка ва кифтида майорлик погонлари. Хонанинг у бошидан-бу бошига қатнаб, ёзма машинка ёнида ўтирган сержант қиз Соляга ёздирмоқда. Стол усти ўлжага олинган вино шишалари билан тўлган. Турсуновнинг кайфи чоғ экани ҳамма нарсадан сезилиб турипти.

Турсунов (*ёздир*). Хуллас калом, полк зиммасига юклатилган жанговар вазифа муддатидан бируни олдин бажарилди. Нўхта. Нодир жонбозлик кўрсатишган солдат, сержант ва офицерларни мукофотга тақдим қилмоқдаман. Нўхта. Иловаси: рўйхат ва қисқача жанговарлик характеристика. Имзо, ҳаминша чекиладиган имзо, полк командири, гвардин майор... (*Машинка овози таққа тўхтаб қолади. Соляга орқа бериб, қадаҳга май тўлдириш билан банд Турсунов тааж-жубланганича ўгирилади.*)

Бу нимаси?

Соля йиғига тутинган. Қўлидаги қадаҳ билан унинг ёнига яқинлашган Турсунов, Солянинг ер сари энгашган бошини бир қўли билан ҳукмрона кўтариб, унга тикилади.

Нимаси бу?

Соля. Бугун ошхона ёнидан ўтаётиб, орқамдан отилган аччиқ кесатигни эшитиб қолдим: ППЖ.

Турсунов. Нима, нима?

Соля. ППЖ. Эшитгандирсиз. Яъни, полевая походная жена, деганлари. (*Соля ўпкасини босолмас. Турсунов лабларидан ип қочар.*)

Турсунов. Эшитмовдим. ППЖ... Вой занғарларэй, зап топиб тўқишингитими-а!..

Соля. Ҳа, куласиз-да... Бу топиб тўқилган нақлдан сизга кулги-ю, мен ношудга кўз ёш.

Турсунов. Кўз ёш? У нимаси? Фикримча, қанотимда бўлишдан озор чекканингча йўқ эди-ку?

Соля. Кейин... Кейинчалик нима бўлади?

Турсунов. Э, вой, қуй буни. Урушдан кейинги савдога бош қотиринш — беҳожат фол. Ғалаба кунларигача бормизми, йўқмизми... пешонага ҳавола.

Соня. Борди-ю, пешонамиз очилиб, тирик қолсакми?

Турсунов. Тирик қолсакми?.. Ҳар тўқисда бир айб бўлса бордир, аммо голибларда айб бўлмас. Уруш барча қилмиш-қидирмишимиз бошидан сув қуяди, жонгшам.

Соня кўз ёшини босолмайди.

Ке, қўй, йиғлама! Шундай кунда кўз ёш қилганингни қара-я. Полкимиз ғалаба тантанаси билан хурраму бўлар-бўлмас нарсага сенинг осмонранг кўзларингда булут. Ке, арт кўзларингни, ма, майни сипқор, дундигим, мени бир ўпгин-а.

Соня бўйин тобламай унинг истакларини қондиради.

Иш мундоғ бупти-да. Ана шундай шайдо чеҳранг мафтуниман, оқил жамилам.

Соня (бошини икки қўли орасида олганича). Бошимни қайга урсам? Қайга? Сизни жонимдан ҳам азиз кўриб қолдим. Севаман! Раҳмсиз овчидай қўл-оёғимга кишан солдингиз.

Турсунов. Мен-чи? Мен ҳам сени севиб қолдим.

Соня. Бекор гап. Сиз шунчаки, ўзингизни овутиш учун...

Турсунов. Тавба. Нима қилсам менга ишонасан?.. Уруш бўлса. Оқибатимиз натижасига уруш тугагандан сўнг бош қотириб кўрармиз, ахир. Сенга қилча ёмонликни соғинган одам эмасман, билиб қўй.

Соня. Чинингизми?

Турсунов. Албатта-да.

Эшик тақиллаб қолади.

Кирилсин!

Лейтенант Полвон Султонов остонани босади.

Султонов. Уртоқ гвардия майори, мурожаат қилишга ижозатингизни сўрайман?

Турсунов. А-а, лейтенант Султонов, кир. Қандай лавозимат?

Султонов. Шахсий масала юзасидан мурожаат этишга ижозатингизни сўрайман?

Турсунов. Ижозат этдим. (Соняга.) Сержант Медведова, сизга жавоб. (Ҳужжатга имзо чекади.) Штаб бошлиғига етказинг.

Соня. Хўп. (*Хужжатни ола чиқади.*)
Турсунов. Утир.

Султонов утиради.

Умрингда графлар курсида утирганинг борми?

Султонов. Фурсати бўлмаган.

Турсунов. Фурсати келган экан, утириб қол, лейтенант. Урушдан аввал бу макон ов манзилгоҳи бўлган чоғи. Ё Потоцкий ва ёки Радзивилль деган зот мулки. Анавининг бадбуруш важоҳатига қарагин-а? (*Девордаги тўнғиз калласига ишора қилади.*) Аммо-локийин бизларни қўрқитиб бўптилар. Лейтенант, Европага қадам босдик-а, вой? Рустаму дostonдай жанг қилиш мундоғ бўлади-да. Ўзбекларимиз ҳам чаканэ жангчилар эмас. Қандоғ операция дундирилди-я! Яна муддатидан бир кун олдин. Бугун оқидан ютилса арзийди, қани ол-чи! (*Қадаҳларни тўлдиради.*) Галаба учун! Бизни галаба сари бошловчи падаримиз учун.

Ичишади.

Хуш, айт гапингни, оғзингга сиққанини сўраб қол. Қўлим очик бугун.

Султонов. Менга взводни топширингизни сўрайман.

Турсунов. Взвод? Полк штабида ишлаш хуш келмай қолди, де? Бошлиқлар билан тил тополмай қолдингми? Эшитишимга кўра, сендан розилар-ку. Утказилган операция учун мукофотгайм қўйилдинг. Турри, ҳозирча бор-йўғи «Жанговар хизматлари учун» медалига. Лекин буни хамир учидан патир ўрнида кўрасан. Ҳалиги, Тёркин ҳикмати ёдингдадир: «Не гляди, что на груди, а гляди, что впереди».

Султонов. Ҳали мукофотга арзирли хизмат қилолганимча йўқ.

Турсунов. Бу томонини, жонидан акаси, бизларга, бошлиқларга қўйиб берасиз.

Султонов. Шундаям менга взводни топширингизни сўрайман. Ниятим жанг майдонининг қоқ ўртасида бўлиш.

Турсунов. Шон-шуҳрат ўзи томон аврамоқда, де? Бу ер жанг майдонининг қоқ ўртаси бўлмай, амакингиз томорқасими? Билишимча, корпус штабида эмас, полк штабида ишлаётганингни унутиб қўйганга

Ҳайайсай. Мукофот ундиришнинг аини жонон қарор
тоҳи-ку!

Султонов. Сиздан утиниб сўрайман.

Турсунов. Эсинг жойидами ўзи? Медалдан воз
кечиб, қулинг ўргилсин ишдан қўл силтаб, нимага
оришмоқчисан? Ахир, оператив бўлимдасан-а. Еки му-
ҳаббат балосига мубтало бўлдиларми! Қиё боқмай куй-
дирди, де? Ҳай, тагин ўша кўнгиллари бизнинг Соња-
ҳонга тушган бўлмасин? Бисмиллосини айтиб қўяй:
сдрсон қиладилар ўзларини.

Султонов. Уртоқ гвардия майори, очигини айт-
сам?

Турсунов. Қани, эшитайлик.

Султонов. Бажараётган ишимдан маъно кўрма-
дим.

Турсунов. Хира, гўдакчасига хира мулоҳаза.
Мақсадларининг пўскаллеси нимада, лўндасидан ке-
линг.

Султонов. Гапнинг лўндасими? Бу операцияни
ҳозирлашга бир ҳафта вақт кетган эди. Душманни ик-
ки биқинидан ёриб ўтиш нияти тикка ҳужумга пай-
ванд қилингани ҳолда режалар тузилди. Сиз эса бар-
часига писанд қилмай, полкни тўғричаси, душманнинг
қоқ пешонасидан ҳужумга бошладингиз.

Турсунов (*хандон уради*). Суворовчаси-да. Тез-
лик ва зўрлик.

Султонов. Берилган қурбонлар-чи? Олдинги,
яъни бараварига, ҳар тарафлама яқдил ҳужум қилиш
режамиз амалга оширилганида кўп одамларимизни
омон сақлаган бўлардик.

Турсунов. Йигит, талафот махражи урушдан
сўнг чўтга солинади. Лермонтовнинг «Бородино»сида
айтилганлари эсингдами?

Вот затрещали барабаны,
И отступили басурманы,
Тогда (*бармогини бигиз қилади*),
Тогда считать мы стали раны,
Товарищей считать.

Жангу жадалда, лейтенант, ғалабанигина санаш шарт.
Қай биримизнинг чўтимизда ғалаба кўп бўлса, ўша
яъни командирлар даврасида юради. Тепаликни штурм
билан олиб, бир кунни ютдик. Ана шундай омиллик-
лар жами орзиқиб кутилган ғалаба кунларини тезла-
тар, лейтенант,

— Султонов. Аммо натижа пуч чиқди-ку. Биз бари-бир илгари, қўшиларимиз етиб келишмаганича олга томон жилолмаслигимиз аниқ-ку!

Турсунов. Бу энди уларнинг иши, ёнгоқни ўзлари чақаверсинлар... Орқада қолиб кетгандан кейин Мана, ким қандай маҳорат билан жанг қилаётгани оппа-ойдин бўлди-қўйди. Одамларимиз ортиқча бир кун дам олишади. Ёмонми?

Султонов. Ҳа, тирик қолганлари дам олишади. Улганлари-чи, улар нима қилишади?

Турсунов. Ҳой, лейтенант, тўғри, бугун қўлим, кўнглим очик, лекин қуюшқондан чиқма. Билганингни қил, взводни бошқаришни истасанг — берганим бўлсин. Аммо-локийин нонушта қаймоғига тушган пашшадек кайфимни хуфтон айлама. Ахир, мени қўмондоннинг ўзлари табрикладилар-а, вой...

Қоронғилик. Яна саҳро манзараси кўринур. Полвои Султонов ҳикоясини тамомламоқда.

Султонов. Взводни беришди. Кўп ўтмай ярадор бўлдим, бошқа бўлинмага тушиб қолдим. Ниҳоят, уруш ҳам тугади. Мен ўқишга отландим ва то бизнинг областимизга ишга келганига қадар Турсуновни кўздан йўқотиб қўйдим. Аммо ўша суҳбатимиз ҳамон эсимда. Ҳақиқат ким томонда?— саволи тинмай бошимда айланарди. Жангу жадал талафотсиз бўлмайди, қай бири ўринли-ю, қай бири ўринсиз талафот эканини ажрим этиш мушкул, деган фикр билан ўзимни совутмоқчи бўлардим.

Бобо Равшан. Ҳатто граждандар урушидаям, оту «максим» пулемёти ягона техникамиз бўлган кезлардаям, биз ноўрин талафотга йўл қўймасликка тиришардик. Йўқ, бу ўринда гап урушда эмас...

Чўли ака. Ҳа-да, Бобо Равшан, ҳақ гапни айтингиз. Турсунов ғайир, бераҳм одам бўлиб кетган. Унинг ўттизинчи йилларда қандоқ одам бўлганини сизларга сўзлаб берган эдим, энди эллигинчи йилларда учраганимда нечук кишига қарши келганимни тингланг. Уша йили пешонамизга яна оғир, ажриққа ағанатадигон кунлар тушди. Менгагина эмас, бутун «Чорвадор» колхозига оғир бўлди.

Қоронғилик. Саҳро чекилиб, Турсуновнинг қабулхонаси пайдо бўлур. Тўрдаги ёнгоқ дарахтидан ясалган эшик кабинетга, чап биқинидаги дарча қабулхонага йўл очади. Чамаси, бюро мажлиси бош-

Панка, қозғалмай қўлтиқлаган одамлар унсиз-димсиз кириб-чи-
қиб туршибди. Қабулхонадаги беш-олти киши навбат кутганича,
мажлиста ҳозирлик кўрмоқда. Хона ўртасида уйчанлиги салобати-
га иршимай турган Чўли ака. Унинг бу ҳолатини шаддод юриб
кириб келган Қорасоч бузади.

Қорасоч. Жанжални катта қилмоқчилар ше-
килли?

Чўли ака. Не билай, Қорасоч опа, айил богади-
ли гапларга қолдим.

Қорасоч (*учувчи кителининг тугмаларини бў-
шата*). Сурункасига икки йил қурғоқчилик бўлгани
аниқми?

Чўли ака. Аниқ.

Қорасоч. Қорасовуқ қутургани, чулу биёбонни
муз қоплагани аниқми?

Чўли ака. Аниқ-да!

Қорасоч. Жонивор қую кўзиларнинг муз ёриб
озуқа ололмаслиги аниқми?

Чўли ака. Беш қўлдай аниқ.

Қорасоч. Қўйларни очлик офатидаи омон сақ-
лаш меним командамга топширилгани, самолётларда
озуқа етказиб бериш меним зиммамга юклатилгани
аниқми?

Сукут.

Саволимга жавоб бермадингиз: аниқми, йўқми?

Чўли ака (*жадал саволлар мантиқини энди
англаган*). Йўғ-эй... қўйинг, илло-билло, буниси аниқ-
мас!

Қорасоч. Нега? Нега аниқ бўлмасин?!

Чўли ака. Қорасоч опа, номаъқул бузоқнинг
гуштини еганимча йўқ. Одам иси ёқмаган телба ҳам
эмасман. Ўзим жавоб бераман!.. Раҳмат, дилимга қув-
ват бердингиз... Барака топинг!

Енғоқ эшик очилиб, саркотиб чиқиб келади.

Саркотиб. «Чорвадор» колхози иши билан ча-
қирилганлар?

Чўли ака. } Биз...
Қорасоч. }

Саркотиб. Қиринглар!

Шу дақиқада қабулхонага шошганларича Меҳрихон ая билан
жуда ёш Жумагул кириб келишади.

Меҳрихон ая (*Чули акага*). Отаси, маслаҳатим...

Чули ака. Ташвишланма. Кейин гаплашамиз...

Ичкари кирадилар. Меҳрихон ая билан Жумагул қабулхонада қилишади.

Меҳрихон ая. Ҳа, аттанг... Болам Жумагул, тутантириғи йўқ гаплар қилишмасмикан-а?

Жумагул. Меҳрихон ая, секинроқ... бу ерда... (*Атрофига ишора қилади.*)

Меҳрихон ая. Бо-о, «секинроққа» бало борми? Ҳой, қизгина, палағда борди-келдиларга, оғзининг турми йўқ одамларга эътироз билдириш шарт бўлган кезларда, билгинки, зоотехник онанг тинч туролмайди.

Жумагул (*ялиниб, эланади*). Дим яхши... Аяжон, мен-да Қизилқум чорвадорлари хизматида бўлсам?.. Сиз билан боражакман.

Меҳрихон ая (*Жумагулнинг тиззасидан тўрт энли баланд кўйлагини, нозик белини, «лайлак уни» сочларини истеҳзоли назаридан кечира*). Ҳм-м... Чулда, қоракўл кўйлари орасида катта шаҳар борди-келдиларидан, ҳалиги рақслар — ўннга ташланг, учириб ташланг, гажжак ташланг қабилидаги «буги-муғи» лардан асар ҳам йўқ, қизгина, зерикмайсанми?

Жумагул (*маъюс*). Улли ая, биз ёш ҳамшираларни шунчалик ғаддор одам ўрнида кўрасизми? Ёшларга инонмаслик..

Меҳрихон ая. Ҳа-а, жаҳлинг чиқдимми?.. Тузук, жаҳлинг чиқса, тузук экансан. Сенинг жаҳлинг клиникаларингдаги доцент Парпиев жоҳиллигини эслатди. Ёллик ёшни ўтган саҳардаёқ уриб кўйган башара, кунни кеча сочларини кишдай бўяб палатага кириб келса бўладими? Вазни сакта...

Жумагул (*кулгисини зўрлаб босганича*). Насини айтасиз?

Меҳрихон ая. ...Ҳой, доцент, жинни-минни бўлдингизми? Бу нимаси?— саволи оғзимдан чиқиши билан куйдирган калладай тиржайиб, жавобини ёқамга ёпиштирди: «Ўр-т-о-о-қ зоотехник, азиз беморим, уэр, кўнгил ёшликни ва ёшларни истайди»,— дейди-я... Ҳой, доцент Парпиев, ўша ёшликни ва ёшларни истайдиган бачкана кўнгилни белингизга пайванд қилиб боқинг, яна «шиқ» этиб ошиғидан чиқа қайи»

шиб кетмасин?!— десам-да, тиржаяди... Куйдирган килла!

Жумагул (пиқ-пиқ кула). Лақаблари: женьшен-бол — қазихур доцент... Зира-пиёзли қазининг ҳидидан иқнинга бориб бўлмайди...

Меҳрихон ая. Тепилмаган, лойдан ясалиб, сояси салқинда қуритилган «ҳийлаий найранг» эркак, деб шунақасини айтади. Ундай меҳриғиёси заволлардан қўрқмоқ керак. Мана бугун...

Шу паллада ёнғоқ эшик очилиб, оёқлари унда-мунда, кўзлари хонасидан отилиб чиққан Чўли ака, ер билан битта Қорасоч пайдо бўлишади. Меҳрихон ая улар сари борар экаи...

Чўли ака. Турсунов... олди... Партбилетимни... олди-я?!

Меҳрихон ая. Ирода, отаси, ирода! Заифликка йўл очманг...

Қабулхонадагилар улар атрофида ҳангу манг.

Чўли ака. Ҳу-у... партбилетимнику-я чўпонлик қилиб бўлсаям қайтариб оларман. Буниси оппа-ойдин! Аммо... дандони карнай, дийдаси тош туёқ Турсуновга ухшашлар...

Қорасоч алланечук бўлиб кетади.

...имонимни, партияга бўлган ишончимни кемирмасалар, бас!.. Чўпон жони она қўй туёғидан ҳам қаттиқ!

Стаканга қаноат қилмай, графинни кўтаради. Қороғилик. Яна саҳро манзараси. Чўли ака ҳикояси давом этмоқда.

Турсунов қилмиши — чумчуқ тутган овчи шукуҳидай сўнди. Партбилетимни қайтариб олдим. Аммо Турсуновнинг бу бемеҳрлиги бир замонлар қилган олий ҳиммати боисидан унга нисбатан туғилган ҳурматимни чил-чил синдирди. Бу, ойнадек тиниқ ҳақиқатимни букиб ташламоқни мақсад қилди, гўё мен нисон боласи эмас, бир занг босган мих, майда мурват.

Султонов. Балли! Урушми, тинчлик даврими... бунинг назарида ўзидан бошқа одамлар фақат майда мурват, занг босган мих.

Турсунов. Замон-чи? Қандай замон эди? Олға, ашқилиб, фақат олға босишни талаб қиларди! Қон тўкиб, жон бериб бўлса-да — олға!

Султонов. Жиноятни замон елкасига юкламоқчи бўласиз-да! Қандай замон юз бергани барчамизга аён. Баъзилар унинг тенги йўқ талабларидан илҳомланишган бўлишса, баъзи бирлар у замоннинг таги паст томонларига бўйсунушган. Бу, Турсунов, шахсга сиғиниш даврининг энг ифлос, таги паст талабларига осонликча бўй берган кимсалардан. Соғлом дарахт ҳатто тўфон дағдағасига ҳам дош беради. Томир-помири билан кўпориб ташланса ҳам, синмайди, эгилмайди. Чиригани эса мўрт-да, сағалга синади, енгил-елпи шамолга ҳам икки букилиб таъзим қилади. Турсунов ҳам худди шундай ичи пўк, одамзод оқоваси. Қай вақтда бу кўчага кирганини, чирий бошлаганини аниқлаш қийин гап, лекин кўпдан бери шу қиёфада, яхшилиқни, одам меҳрини пардозэгов мулоҳазалари билан гаранг қилиш пайида.

У оғир кунларни ҳаммамиз ҳам бошимиздан ўтказдик, биров ундай, биров мундай. Халқ эса у замон синовларидан ҳам ғолиб чиқди, аммо баъзилар синдилар, бу одам ана шулар, синганлар жумласидан...

Парда

ИККИНЧИ ПАРДА

Уша сахро. Қуёш тигда. Ҳатто қумни-да симобга айлантиргудай. Уша манзара. Самолёт синиқлари ёнидаги кўнгилсиз суҳбат давом этмоқда.

Султонов. Бу кўпдан бери шу қиёфада, ўз мантиқига содиқ. У оғир кунларни ҳаммамиз ҳам бошимиздан кечирдик, биров ундай, биров мундай. Халқ эса ғолиб чиқди, аммо баъзилар синдилар, бу одам ана шулар, синганлар жумласидан...

Жимлик.

Қорасоч. Энди мен гапираман. Кўп замонлар чурқ этмадим. Қалб ҳасратим, фақат якка ўзимга аён ҳасратим... Шу чоққача бунга шахсий иш тариқасида қараб келардим. Энди англашимча — ундай эмас экан.

Эллик иккинчи йилда мен йивирмага тўлдим ва

қиз қалбида Улуғ Турсуновга нисбатан севги уйғонди. Ҳа-ҳа, бу кишини севиб қолдим. Балки енгилтаклик қилгандирман, фэйзли иш бўлмагандир, қайдам, бироқ унга иложим ҳам, мажолим ҳам йўқ эди. Бу — йигирмага кирган қизгинанинг дастлабки севгиси, чаппор баҳори... Назаримда, қиз шуурида энг азиз одам, энг иқин, энг ширин жон шу киши эди. Кунлардан бирида...

Сихро чекинади. Кўча. Ярим кечалар чамаси. Қорасини мажнунтол орқасига олган Қорасоч турипти. Тўсатдан кўча ёришиб кетади. Мотор овози. Машина тухтайди. Эшиги «тақ» этиб ёпилиши билан машина жўнаб қолади. Мотор шовқини аста-секин сўнади ҳам. Улуғ Турсунов кўринади. Қорасоч тол орқасидан чиқиб, унга тўғри бўлади. Ой нури икки одамнинг юз-кўзларида ўйнар.

Улуғ Турсунович...

Турсунов (орқасига қайрилиб). Қорасоч?

Қорасоч. Ҳа, бу мен, Улуғ Турсунович.

Турсунов. Бемаҳалда нима қип юрибсиз? Тун бир дўвон ошди-ку?

Қорасоч. Сизни кутдим.

Турсунов. Ажаб, ярим кечада, яна кўчада кутишнининг нима ҳожати бор экан? Телефон қилсангиз, учрашув маслаҳатини қилардик-қўярдик.

Қорасоч (ҳазин). Ун кун уриндиму телефонда сиз билан сўзлашолмадим.

Турсунов. Ҳа, начора... Ниҳоятда бандман... Шу кунларда... Иш ачиб кетди. Мана қаранг-а, ҳозир ярим тун, мен бечора эса ҳали замон тугаган мажлисдан келяпман.

Қорасоч. Илгарилари мен учун ҳам вақт топа олардингиз.

Турсунов. Қорасочбегим, таъналарингиз уринсиз. Чиндан ҳам жуда-жуда бандман.

Қорасоч. Жуда банд эканингиздан хабарим бор. Ҳамиша бандсиз. (Бир лаҳзалик сукутдан сўнг.) Таъна қилишдан ҳам узоқман, Улуғ Турсунович, мени ваҳима чулғамоқда, мени...

Турсунов (сохта кулгида). Шўрлик қизалоқ! Танҳо ўзингиз ярим тунда кўча кезганингиздан сўнг, албатта, ваҳима босади-да. Кўпдан бери мени кутасизми?

Қорасоч. Бир олам вақт кечди.

Турсунов. Афсуски, машинага жавоб бервордим. Мени кечиринг, Қорасочбегим, сизни уйингизгача

кузатолмайман, эртан, каллаи сахардан оёқда бўлишим шарт. Ғоятда серташвишли кун кутмоқда мени. (Эснаганича.) Кечирасиз. Яқин кунларда учрашармиэ. Қорасоч (Ғамгин). Учрашувимиз гумон, Улуғ Турсунович. Қалбим сезгандай — учрашувимиз гумон. Бу сўнггиси.

Турсунов. Одам нафасини бунчалик совуқ қилмайди. Тундаги ҳазин хаёлотлар кун отиши билан тарқалар. Сўнгра, кулбам остонасида соқчилик қилавериб ҳам толиққан кўринасиз. (Яна сохта кулги.) Милиционерлар қадрига етгандирсиз энди? Қўйинг, чехрангизни очинг-а! Табассум сизга беҳад ярашади.

Қорасоч. Энди табассум, кулги мен учун бегона. Улуғ Турсунович, кўнглингиз мендан қайтган. Мени севмай қўйдингиз...

Турсунов. Бекор гап, кўнглим қайтган эмас.

Қорасоч (шодланиб). Наҳотки?.. Чинингизми? (Кўкрагига бошини қўяди, Турсунов тўшига тортади уни.)

Турсунов (шаҳвоний ҳаяжонда). Уйга кирамиз.

Қорасоч. Киrolмайман, Улуғ Турсунович, киrolмайман.

Турсунов. Сиз, ахир, мени излаб келдингизми?

Қорасоч. Фақат кўрмоқчи, сиз билан икки оғиз сўзлашмоқчи эдим, холос. Жаҳлингиз чиқмасин, Улуғ Турсунович, киrolмайман.

Турсунов. Авваллари-чи? Уйимга киришингиз... юринг, Қорасочбегим, тезроқ?

Қорасоч. Киrolмайман. Сизни жонимдан ортиқ кўрганам — рост.

Турсунов. Боиси нимада ахир?

Қорасоч. Йўқ. Энди киrolмайман. Ҳаққим йўқ..

Турсунов. Сабаби нимада? Айтинг.

Қорасоч. Улуғ Турсунович, сиз катта одамсиз, доносиз. Наҳотки, тушунмайсиз?

Турсунов. Нимани? Нимани тушунишим лозим?

Қорасоч. Шундай сўзлар борки, меним аҳволимга дучор бўлган қиз учун айтиш ўлимдан ҳам қийин. (Бошини унинг кўксига қаттиқроқ босиб олади. Улуғ Турсунов Қорасоч бошини ўз кўксидан узганича кўзларига узоқ тикилади.)

Турсунов (вазмин). Она бўлиш ҳозирлигингиз борми? Шундоқми?

Қорасоч (мажъус). Ҳа, шундай. Бундан буёқ ҳадол хотинингиз бўлганимдан сўнггина уйингизга кири-

Ишм мумкин. Ёки умрбод кирмаслик. Мендан хафа бўлмастг. Барига айбдор якка ўзим. Мен нодон, енгилтабиат нарса оқибатини, қилмишимнинг жиддий довоини ўйламаган эканман.

Турсунов. Тўғри. Вазият ниҳоятда жиддий... Қорасоч, сизга уйланомайман.

Қорасоч (бўйин товлаб). Биламан. Мени иззат қилмайсиз.

Турсунов. Бу йўнилмаган таёқдай гапнинг нима дикли бор? Гўдак мулоҳазаларингизга ҳайронман.

Қорасоч. Биламан. Мени севмайсиз.

Турсунов. Йўқ. Севаман сизни. Сизсиз ҳаёт кечирини бениҳоя оғир мен учун.

Қорасоч. Мен ҳамиша ёнингизда бўламан, ҳаминиша, кет демагунингизча.

Турсунов (бошини тебратганича). Иложи йўқ.

Қорасоч. Иложи йўқ? Ахир, бўйдоқсиз-ку.

Турсунов. Қорасоч, дунёда ундан ҳам жиддийроқ нарсалар бор.

Қорасоч. Қандай нарса?

Турсунов. Бу кўчада гапирадиган гап эмас, Юринг, ичкарига кирайлик.

Қорасоч. Йўқ. Уйингизга киролмайман. Шу жойда айта қолинг.

Турсунов (вазмин). Ҳа, майли. Барибир сизга етиб келади. Бундан ўн кун бурун акангиз қамоққа олинди.

Қорасоч. Акмал акам? Ухшамаган гап! Янглишгандирсиз! У киши Андижонга, командировкага кетганлар. Тезда қайтсалар керак. Янглишдингиз... бошқадир...

Турсунов. Энди қайтмайди. Танангизга ўйлаб кўринг, ахир? Халқ душманининг синглисини хотин қилолмайман. Тушунинг-да!

Қорасоч. Халқ душмани? Бекор... ёлғон, бекор гап! Акмал акамдай одам асло халқ душмани бўлолмайди.

Турсунов. Душманлик айби билан қамалган.

Қорасоч. Бу хато!

Турсунов. Бундай нозик ишлар билан шуғулланувчи идора хато қилмайди.

Қорасоч. Сиз ҳам шу гапга ишондингизми? Акмал акани яхши билардингиз-ку. Жонидан кечиб, сизни, ярадор командирни жанг майдонидан олиб чиққан узи бир қўлидан жудо бўлган. Унинг чин инсон ва матонатли коммунист эканини билардингиз-ку! Қаң-

ча-қанча йиллар бирга ишлашган эдинглар!

Турсунов. Мен буйнимга олдим! билмаган эканман, кўр эканман, дедим.

Қорасоч (нафас сақлаб, оҳиста). Сизни мажбур қилгандирлар, а-а?

Турсунов (гайирлик билан). Яккаш эсингизда бўлсин: Улуғ Турсуновни мажбур этадигон одам ҳали тугилганича йўқ. Биз буюк инсоннинг муҳтарам номи билан нурафшон замонда яшамоқдамиз. Ниятим: шундай замонга татийдигон одам бўлиш. Мисли кўрилмаган тарихий давр соатининг бир мурвати, майда винт-часи бўлсам ўзимни бахтиёр ҳисоблардим. Агарки, буюк падар ва ё унинг амри билан иш кўрувчилар «Бу одам душман» десалар, кўрсатилган душманни ўз қўлим билан, мана шу қўлларим билан «хиппа» буғиб ташлашга қодирман.

Қорасоч. Ахир у душман эмас-ку! Акамларни дунёда иккита одам яхши билса, биттаси сиз эдингиз? Иродаси метин одамсиз, сизга қулоқ солишади! Айтинг, айтинг, бу хато денг!

Турсунов. Хато бўлиши мутлақо мумкинмас, ақлга сиғмайдиган гап.

Қорасоч. Чўли ака — ҳақ! Меҳри тош одамсиз. Йў-қ-қ, сиз одам боласи — тирик жон эмассиз, машинасиз, шафқатсиз, илондай совуқ машинасиз.

Турсунов у томон қўлини чўзар экан, Қорасоч сесканганича орқасига тисланади.

Сиздан ҳазар қиламан! Сиздан бўлган боладан қўрқаман! Иттифоқо, унинг суяги ҳам сизникига ўхшаб қотса-я?

Турсунов. Ўзингизни босинг, Қорасоч, босинг ўзингизни. Сиз ҳаяжон тўлқинида оғир, гуноҳ гаплар қилмоқдасиз.

Қорасоч. Ҳа, мен оғир гап қилдим. Аёл нарса, эртага она бўлгуси киши айтиши мумкин бўлган энг оғир гапни тўкиб солдим. Шунинг учун айтдимки, сиздан ҳазар қиламан. Тошдай зил сўзларингиздан қўрқаман. Сўзларингиз мени гафлат сари бошламоқда, устимга тириклай тупроқ тортмоқда!

Турсунов. Қорасоч, тинчланинг. Сизга уйланомайман, декин ташлаб ҳам қўймайман. Бола ҳам кўчада қолмайди. Биз учрашиб турамиз...

Қорасоч. Лаббай? Сиз билан учрашиб туриш?

Яна мана шу бағримга босиб, эркалашимниям истарсиз? Туғилмиш болаинг хатти-ҳаракатларида сизнинг қиёфангизга хос белгиларни излаб ўтирсам-а? Шунча можаролардан кейин сиздай кимса, сиздай кибор буни айтишга уялмадингизми? Кишини тириклай ўлдирувчи, тошдай зил сўзларингиздан кейин-а?

Турсунов. Ўзингизни босинг, Қорасоч, оғир бўлиш керак.

Қорасоч. Мени тинч қўйинг, тинч! Бақираман. Одамларни чақираман. Менга қўл чўзишар-ку... Дунёда чин инсонлар ҳам бордир-ку... Одамлар! Одамлар!

Қалтироқ босган Турсуновни қоронғилик ютади. Ой зиёси Қорасоч юзларини бир дам ёритиб турар. Юзларида азоб, нафрат, даҳшат ва фақат икки қора кўзидагина умид нишонлари ўйнайди. Қоронғилик. Яна саҳро манзараси. Қорасоч ҳикоясини тугалламоқда.

Мен ўлмадим, ақлдан ҳам озмадим, менга одамлар, томирларида гулу сув эмас, қон бўлган чин одамлар меҳр қўлларини чўздилар. Болага келсак, боласи ўлик туғилди ва дастлаб устига ёпилган йўргаги кафан бўлди... Эл-юрт нафратига учрадим шекилли... Кўп вақт яккамохов, оқ қилинган кишидай ҳаёт кечирдим. Аммо ҳаёт ҳаётлигича қоларкан. Одамлар кўмагида яна оёққа турдим. Акмал акамлар қайтмадилар. Бироқ у кишининг чанг-тўзондан тозаланган муҳтарам номлари қайтиб келди.

Мен Турсуновни яна бир учратишни, ўша тундаги суҳбатни, унинг тошдай зил сўзларини яна бир юзига солишни ўйлаб юрардим. Шунда қулоғимга етди. Эшитдимки, ўзиям қамоққа олинпти. Имонини бағишлаган киши нафрати уни-да ютипти... Аёд қалбидай мураккаб нарса йўқ бўлса керак. Турсунов аҳволига ачина бошладим. Унга бениҳоя оғир бўлса керак, чунки шу қадар инонар эдики... дея хаёл сурардим.

Султонов. Қорасоч, юмшоқкўнгилсиз. Олижаноб қалб. Азобини шунчалик чексангиз-да, бунга ачингансиз. Фақат ачинибгина қолмасдан, ҳолини тушунишга тиришгансиз. Партия ҳаётимизда ленинча яшаш ақидаларини қайта тиклаганда, тухматга учраган кишиларимизнинг пок обрўлари қайтадан тикланганда, улар орасида Турсунов номи ҳам бор эди. Лекин бундай меҳру шафқатга унинг ҳаққи-ҳуқуқи бўлмаган, бўлмаган.

Қорасоч. Ҳаққи-ҳуқуқи бўлмаган?

Бобо Равшан. Очиқроқ гапир, ўғлим, сабаби нимада?

Султонов. Тингланг. Биз қудуқ изидан кетдик, бу одам иккимиз жўнадик...

Қоронғилик. Саҳна ёришганда яна бепеён саҳро кўринади. Остда қуму юқорнда осмон. Саҳрода икки киши одим босмоқда. Бу қудуқ изидан тушган Султонов билан Турсунов. У ҳолдан кетиб қумга узала тушар экан, Султонов кўмакка келади.

Турсунов. Вассалом. Қумурсқача мадорим қолмади. Юролмайман.

Султонов. Улуғ Турсунович, туринг... ҳолсизликни ҳайданг... Бобо Равшан айтганларича, шу онимизда бемадорлик ҳаёт фурсатини талашар... Очинг кўзингизни... Яқин қолганга ўхшаяпти чамамда... Шу атрофда бўлса керак.

Турсунов. Билмадим-ов... Сабил қудуқ топилганда сув ичишга эҳтиёжимиз қолармикан.

Султонов. Сув фақат бизгагина эмас, уларгаям, самолёт синиқлари ёнида қолишган бағри ташналаргаям зарур. Излашга мажбурмиз.

Турсунов. Мажбурмиз, мажбурмиз... Умрбод мажбурмиз.

Султонов. Агар одам юкни мажбуран кўтарса қовургаси қайишиб кетганини пайқайди, холос. Ўз истағи билан, бурч нуқтаи назари остида кўтарса-чи, зиммасига юкланган юкнинг тошидан ташқари ўз қурбидан шодланиш, ифтихорланиш ҳисларини ҳам кечирар экан. Доно кексалар шундай дейишади.

Турсунов. Кексалар, кексалар... Ачиган бошга нималар келмайди! Мана биттаси Бобо Равшан бўлса, йўқ қудуқни бор деб, бизни сарсон қилди-қўйди. Мен ҳам бу ерларда жанг қилганман, аммо-локийин қудуқ жойи хотирамда йўқ.

Султонов. Сиз кўп нарсаларни хотирангизда ушлолмайсиз.

Турсунов. Аммо ҳалигача хотирага шикоятим йўқ.

Султонов. Гап унда эмас.

Турсунов. Нимада эканини билсак?

Султонов. Шундаки, чин, тўғри ҳаёт кечирган одам хотирасида ҳамма нарса туради. Шод ўтган кунлариниям, ғамгин кечган онлариниям хотирласа —

уйтга ўрин йўқ. Акс ҳолда, одам кўнглига ёққан нарса-саларнигина хотирасида сақлашга тиришади.

Жимлик. Турсунов тирсагига суянган ҳолда ётар. Султонов бўлса мумзорни галвир қилиш билан банд. Ҳар қадамни, ҳар квадратни чамалаб кўрмоқда.

Турсунов. Менга қаранг, Полвон Султонович?

Султонов. Қулоғим сизда, Улуғ Турсунович.

Турсунов. Ҳаммаси хом хаёл, сариқ чақага арзимайдигон!

Султонов. Тушунмадим?

Турсунов. Ўртамиздаги келишмовчиликлар, борди-келди гапларни айтяпман. Уларнинг барчаси нарида, кабинетларда аҳамиятга молик. Бу маконда эса узоқ осмон, қайноқ қум ва ўлим балосига дучор бўлиш эҳтимолидан бошқа нарса кўзга кўринмас. Уша ажалхоним билан учрашганим бор. Тўғриси айтсам, яқинига борганим йўқ, аммо яқинлашишга эҳтиёж сезганимчаям йўқ.

Султонов. Висол учрашувига борсангиз ҳам, бормасангиз ҳам ихтиёр ўзингизда.

Турсунов. Ажалхон қошига бориб юриш, атрофида гирдикапалак бўлиш ҳожат эмас, ўзлари келиб, кўтара қочадилар.

Султонов. Ажалхонни буш қайтариш иложи ҳам бор.

Турсунов. Қайси йўл билан?

Султонов. Бизнинг айтилишига вазиятимизда — қудуқни топиш йўли билан. (Султонов ҳалиги ишини, ўжарлик билан қудуқ излашини давом эттиради.)

Турсунов (узала тушиб). Инонмайман.

Султонов. Бирон нарсага кўнгил қўйиб инонгангиз борми ўзи?

Турсунов. Ҳаддингиздан ошманг, Полвон Султонович, мунозара, машмаша ўрни эмас. Айтдим-ку, ҳаммаси хом хаёл, сариқ чақага арзимаиди, деб. Осмон узоқ, қум қайноқ ва икков ҳаётимиз чириган қил устида.

Султонов. Шундай экан, сариқ чақага арзимасан, демак, ҳақ эмаслигингизни бўйинга олдингиз-да.

Турсунов. Нимада?

Султонов. Ўртамиздаги мунозарада. Шу туфайли Тошкентга кетмоқдамиз-а?

Турсунов. Кетаётган эдик, демоқчисиз.

Султонов. Йўқ. Янглишганим йўқ. Кетмоқдамиз. Ҳозирги ғайриихтиёрий қўниш кўпга чўзилмас. Албатта, етиб борамиз.

Турсунов. Бўпти, ҳаракатингизга баракат.

Султонов. Энди, бу ёри қанчадан? Ноҳақлигингизга иқрормисиз?

Турсунов (*беихтиёр*). Марҳамат. Иқрорман.

Султонов. Қойил. Баъзи-баъзида амалдор кабинетдан кечиб, оёқ остида гижиллаган паркет эмас, кумзорни, бош устида қандил осилган шифтпи эмас, осмонни сезиш фойдадан холи эмас кўринади. Афсуски, баъзи бирлар буни фақат ғайриихтиёрий қўниш вақтидагина фаҳмлайдилар.

Турсунов. Яна таънага утдингиз, дейман. Айтганларингизга иқрорман дедим-ку. Ҳақиқат сиз томонда эканини бўйнимга олдим... Аҳволим чатоқ, Полвожон, жуда чатоқ...

Султонов устидаги кўйлагини ечиб, чўзала тушган Турсунов бошига боради.

Султонов. Улуғ, бошни ўранг. Енгил сезасиз.

Турсунов (*таъсирланиб*). Ўзингизга-чи?

Султонов. Чидарман.

Турсунов. Олмайман, уят ахир менга.

Султонов. Очиқ ният билан чўзилган қўлдан ёрдам олиш — ҳеч қачон уят бўлмайди. Нафсониятингизгаям тегмайди. Ушланг.

Турсунов. Раҳмат.

Турсунов чўзилади. Султонов эса ўжар қатъият билан излайди, излайди, излайди. Ниҳоят, у ҳам ҳолдан толди шекилли, оёғи чалиниб йиқилади. Сукут. Вошини кўтарган Турсунов қўзғалишга иптилар. Султонов оёққа босади.

Султонов. Ҳечқиси йўқ. Утиб кетди. Топмасдан кўймаймиз, албатта топамиз! Яшашимиз, яшашимиз, яшашимиз шарт... (*Яна қидиринар экан, тўсатдан...*)

Топилди!

Турсунов гандираклаганича яқинлашиб, Султоновга кўйлакни узатади.

Турсунов. Кўйлакни кийинг, кўмирдай куйдиради-я. Ҳордиқ олиб туринг-а. Мен қумни тортаман. Улардай чарчадингиз.

Султонов қумга чузилади. Турсунов қумни торта-торта қудуқ оғзи билан туя терисини, сўнгра тери остида қалаштирилган саксовул келаларини олиб ташлайди. У қудуқ оғзига бошини тугрилаб, қудуқ тагидан келмиш сув салқинини энтикиб-энтикиб ютар. Иккиси ҳам тамом ҳолдан кетмишган.

Султонов. Сув!

Турсунов. Салқини урмоқда.

Султонов. Ҳаёт. Яшар эканмиз. (Кулади.) Ниҳоят, Бахмални кўрар куним бўларкан... Улуғ Турсунович, гулдай хотиним бор! Журъати булоқ! Чорвадорларни даволаш экспедициясига кетган. Шу атрофларга яқинроқ ерларда юрган бўлса керак. Агар учрашиб қолсакми...

Турсунов. Ҳа. Бахмалхоним дунёда йўқ нодир иёл. Ва устаси фаранг врач. Улар ҳамон қудуқ бўйида ётишар. Нимовозда сузласалар-да, акси садо бўлиб қудуқдан қайтмоқда. Бора-бора бемадорликни енгадилар.

Султонов (ёш боладек). Хо-хо-о! Қудуқ!

Шу овоз чуқурликдан акси садо бўлиб қайтади.

Чунқир. Сувгача ўн-ўн беш газ бор-ов. Ҳеч гап эмас. Муҳими — яшар эканмиз. (Кулади.) Чекилган машаққатдан ҳам ёрдам бўлар экан-а. Дунё борди-келдиларининг кўпини англаб олдингиз.

Турсунов (дағал). Ҳозир бундай гаплар фурсати эмас. Сувга қўл етиши зарур. Термосни бойланг!

Султонов унга узоқ тикилиб қолади. Шу бир неча дақиқа мобайнида Турсунов бутунлай ўзгарган. Тирик қолишига ишонч ҳосил қилгач, Султонов билан ҳукмронлар пардасида сузлашмоқда. Энди улар огир машаққат азобини бирга тортган дўстлармас, балки бошлиғу унинг қўл остидаги одам. Бу ҳол Султоновга эриш кўринади.

Ҳуш, нимага сусткашлик қиласиз?

Султонов. Улуғ, термосга сув тўлдириш мушкул. (Атайин шундай, Улуғ дейди.)

Турсунов. Турсунович. Қуюшқондан чиқманг, Литганимни бажо қилинг.

Султонов. Йўғ-эй? Гапларингиз ҳавоси совуқ — маъқулмас.

Турсунов. Ўз нафаслариям унчалик иссиқ кўринмайди.

Султонов. Бундан ўн минут аввал тилингиз ўзгача эди. Тўғри, у маҳал жон талвасасида эдилар-да, яшашга ишонч туғилдики, аслингизга қайтмоқдасиз.

Турсунов. Тўхтатинг сафсатани. Термосни туширинг дейман.

Султонов. Истамайман! Ўзлари туширсинлар.

Турсунов. Бўпти... (У термосни чилвирга боғлаб қудуққа ташлайди. Сўнгга торта бошлайди... Лекин қудуқдан қуруқ чилвир чиқади, холос.) Термос узилиб кетди-ку!

Султонов (кинояомуз). Ҳақиқат доимо сиз тарафда.

Турсунов. Жигимга тегишни тўхтатинг, етар! Маймулик айни вазиятингизга андак ярашмас! Агдаги одамлар сувга зор...

Султонов. Ўпкангизни босинг. Аввало ўзлари қақида жон куйдираётганлари менга беш қўлдай аён. Ҳа, Улуғ Турсунович, шунақа одам экансиз. Қўндоқда теккан, сизни фақат гўр тузатади.

Турсунов. Бас-с!

Султонов. Ҳамроҳларнинг ташналикдан жон беришларига ачинасизми? Тулкиликни қўйинг! Ўзлари жон сақласалар бўлгани, бошқалар ҳалокатини томоша қилиш одатингиздан ташқари гап бўлмаса керак!

Турсунов. Бу чучмал сўзларингизга жавоб беришга мажбурсиз!

Султонов. Жавоб берганим бўлсин... Фақат шу вайлда бор гапни ўзингизга тўкиб соламан... Ўзлари қақида нима ўйлаган бўлсам, ҳаммасини ошкор этаман.

Турсунов. Яхшиларда кин-гина турмайди! Ақлдан оздингизми? Қудуққа тушинг ва сафсатани бас қилинг! Сўнгги бор айтаман!

Султонов. Карнайдаҳанлик ҳам чегараси билан-да! Ҳа, тушмоқ лозим. Тушаман. Турсунов, заррачаём қўрқмайман сиздан. Бироқ қўлингизда чилвирнинг бир учи бўлишидан ҳазар қиламан.

Турсунов. Нима-нима? Оғиздан чиққан сўзга ҳисоб берасизми, йўқми? Қим шаънига айтяпсиз, бу гапларни? Менга-я, шахсга сизнинг даврининг қурбони бўлган, сургунлар жафосини чеккан одамга-я... Тўхтаб туринг, бу сўзларингиздан осонликча қутулмайсиз! Бу жиний сўз, гарчи ўртамизда гувоҳ бўлмаса-да!

Султонов. Гувоҳлар олдида ҳам такрорлашга

тайёрман. Қачон ва нима сабабдан қамоққа олинганларини мен жуда яхши биламан.

Турсунов. Мени оқлаш даврида, партияга қайта тиклаш вақтида у тарих миридан-сиригача аниқланган. Хужжатлар бор! Юрагимга ваҳима солишга ожизлиги қиласиз!

Султонов. Демак, сиз айтган хужжатларга кирмаган гаплар ҳам бор экан. Нечук йулини қилганингиздан хабарим йуқ, аммо хамирдан қил суғургандай қутулиб кетдингиз... Ун минут муқаддам, бу гапларни унуттишга ҳозир эдим. Куз унгимда одам боласизга ўхшай бошладингиз. Биласизми, одам бўлиш, одамийлик омонатини қўлга киритиш ҳеч қачон кеч эмас. Сиз, Турсунов, ажабтовур одам бўлишингиз мумкин эди. Ақл, истеъдод, продадан сизда топилади. Қийинчилик, бахтсизлик кишини қайтадан дунёга келтирди, деб ўйлабман. Йуқ, янглишдим, ишонч пишонаси гунча бериши билан сиз уни узиб ташладингиз, асли қиёфанингизга қайтдингиз. Ҳа, шошган шамол гул узар. Сиз, гўё заҳарли илон: совуқ қутурса карахт булиб ётасизу қуёш нури қиздириши билан инингиздан чиқиб, одамларга заҳар сочиш пайига тушасиз. Қуёш дунёда борки тирик жонга шодлик бағишласа, илонга заҳар жамғариш имкониятини яратар экан.

Турсунов. Сўзларингизни эшитувчи қулоқни кесиб ташлайман!

Султонов. Йуқ-қ, сабр қилиб эшитасиз! Турсунов, сиз бадфеъл одамсиз, бироқ сиздан қўрқмайман. Чилвирни ушланг!

Турсунов. Энди ўзингизга келдингиз!

Султонов чилвирнинг бир учини Турсуновга ташлаб, иккинчисини ўз белига боғлайди.

Султонов. Мен қудуқ тагига тушаман. Мени зимистонликда қолдириб, жуфтак уришни хаёлингизга келтиришгаям ҳаққингиз йуқ. Эшитяпсизми, журъат қилмайсиз! Қўрқоқ одамсиз. Авра-астарингиз менга яён... Маҳкамроқ ушланг! *(Қудуқ сари ўрмалайди ва қудуқдан фақат бошигина кўринар экан, дов солади.)*

Сиздан қўрқмайман, Турсунов, қўрқитолмайсиз!

Иккала оёғини маҳкам қумга тираган Турсунов қўлларидан чилвир шувиллаб кетмоқда. Мана, ҳаракат тўхтаб, чилвир бўшаб қолди. Демак, Султонов қудуқ тагига етган. Турсунов қудуққа тикилади,

қулоқ солиб кўради. Чуқур қудуқдан Султоновнинг фўлдирагани овози келади.

Турсунов (қудуққа). Тортдим! (У илдам чилвирни тортади. Сувга тўла термосни қўлига олиб, ташналикни босар, юз-кўзларини чайар, яна ичар. Сўнгра термосни қудуққа тўгрилаб, овоз беради.)

Туширдим!

Чуқурликдан Султонов нидоси келади. Чилвир шувиллаб насти кетмоқда. Турсунов қудуққа тикилади. Султонов овозини эшитган, яна термосни тортиб олади. Чилвир тугунини ечиб, термосни бир четга қўяди. Энди чилвирни Султоновга ташлаш лозим.

Турсунов бир дақиқа иккиланиб қолади. Кўпда шошмайди. Султоновнинг икки карра қайтарилган бўғиқ нидосини эшитгандан сўнгиша, чилвирни ташлашга қарор қилади. Ташлайди. Чилвир тараг тортилди-да, аста-секин юқорига қараб йўл олди. Турсунов бор кучи билан чилвирни тортмоқда. Башарасида алдоқ риё ва нафрат аломатлари.

Чилвирнинг анчаси тортиб олинди, Султоновнинг қудуқдан чиқишига оз қолди. Шунда лабларини қонталаш тишлаган Турсунов, паккисини чиқаради-да, тараг тортилган чилвирга қулочкашлаб солади. «Гумбур» этиб қудуқ тагига тушган Султоновнинг даҳшатли нидоси эшитилади.

Қоронғилик. Сўнгра қоронғилик орасидан қудуқ ости кўринар. Қудуқнинг нам босган, қоп-қоронғи ҳалқалари юқорига, қуёш нури ўрмалаб тушган томонга қараб кўтарилган. Қудуқ остида Султонов ётар. Сув озроқ ва бошлари қудуқ деворига тиралган. Ҳуши ўзида йўқ. Қимир этмайди. Сўнгра Пөлвон Султонов юз-кўзида жило уйнатмиш зиёдан сесканиб, инграганича кўзларини очмасдан, худди туш кўраётган киши каби гапирга бошлайди.

Султонов. Бахмал, азизам, Бахмал... Хушовоз тўрғайим... Ҳов, саҳро шоираси. Қизилқум саратон чилласидаям қўнғироқ сайрашини қўймаган жажжи тўрғайим... Хазонсиз баҳорим... Севгисидаям, меҳр, қаҳридаям хазондан, нотантиликдан қилча асар тополмадим... (Инграйди.)

Шу онда ақлу зикримни нечукдир сўлғин шубҳалар тиндаламоқда. Мен айтай, сиз ажрим этинг, сайроқи тўрғайим, Бахмалгинам! Нечун дунёда, бизнинг муҳитимизда Улуғ каби одамлар яшайди? Нечун ҳатто одамийликка нисбатан ҳам унинг заҳри қаттиқ, қўли зил, кўнгли хит? Нечун ундай қўчқор миялар тўгриликни, киши камолотини, замон шуурини кўрол-

майдилар ва ёки кўришни истамайдилар?! Нечук, хуш-овоз тўрғайим, нечун?..

Ёки мен ҳам ўз тинчлигим йўлида, Улуғдай хира ва чигал одамлар қанотида, қаноатида, иззатида юпанч топайми?.. Обру жойида, оила осойишта, мана бу машаққатлар йўқ... Неткум, дилнавоз тўрғайим? Унда, нечук фарзанд, коммунист номини оқлайман, нечук йигитлик шаънини кўтараман?!

Ҳов, саҳро шоираси, бўғзимда бўғилмиш фарёд шубҳаларини сиз ажрим этинг!.. *(Бир нарсани кутгандай сукут сақлайди)*

Ҳа-а-а... Эшитдим, эшитдим, азиз тўрғайим!.. Қиё боқмайин сайрайсиз. Менинг бу шубҳаларимдан куласиз, баланд парвозни, бадномни эмас, қуёш сари қанот ёзган, нур эмган қалқонтўш шоввозни қиёс қиласиз! Таҳсин... таҳсин, сайроқи тўрғайим! Удунингиз менга оламча мазмун: яшашдан адашмаслик, инсон номига гард қўндирмаслик! Ташаккур, сайроқи тўрғай, ажримларингиз учун меҳру ташаккур!.. Бахмали!.. Сайроқи тўрғайим!.. *(Тинч қолади. Инграйди.)*

Бахмал, азизим, Бахмал! Қани сиз? Кўрдим! Сиз кўз ўнгимда! Сиз сари кетдим! Кетдим!

Қоронғилик қудуқ остини ютиб кетади-да, унинг хаёли аралаш Ва х м а л хонаси кўринади. Кечки таом стол устида. Хонада Бахмалнинг якка ўзи. Тирсаги ёстиқда, қўли юзида. Тахта-диванга чўзилганича ўйга толган. Устида атлас кўйлак, чивик беқасам нимча, бир қўлида оппоқ тонг гули. Соат ўрни уради. Бахмал бир соатга, бир қўлидаги гулга тикилиб, чуқур тин олар экан, Полвон Султонов кириб келади.

Ба х м а л . Кечки салом.

Султонов. Саломат бўлинг. Юлдуз санаб ётибман, денг, ойим... Ёки оромингизни буздимми?

Ба х м а л *(гинаомуз)*. Янглишмасам, бугун хайрлашув оқшоми.

Султонов. Мени кечиринг, азизим, барвақт қайтиш иложини қилолмадим. Ўзингизни нималар билан банд қилдингиз?

Ба х м а л . Кўзларим йўлингизда интизор, севган тонг гулингиз билан дардлашиб фурсат ўтказдим. Энди сизга топшираман, олинг! Сизсиз нималар тўғрисида ҳасратлашганимизни айтиб берар.

Полвон Султонов тонг гулини ҳазиломуз қулоқларига тутиб, тинглагандай ҳаракат қилади.

Султонов (йўқ дегандай бошини тебратиб). Сирингизни ошкора қилишни истамайди. Ойим, қуюқ шафқатларингиз севгидан дарак — бу уйдагилар ҳануз мени севишади-я. Устингизда мен яхши кўрганим кўйлак, чивиқ беқасам нимча, келинчак фаслингизни эслатувчи жамалак зулф, яна тонг гули... (Атрофни назардан ўтказди.) Столда кўнглимдаги таом.

Бахмал. Кўзнингиз тушдими? (Шўхчан чавак чалиб юборади.) Овқат тамадди қилайлик-а?

Султонов. Агар ижозатингиз бўлса, бир оздан сўнг. Фақат бир рюмка коньяк ичким бор. (Рюмкага қуйиб.) Азиз йўлдошим саломатлиги учун! (Ичиб юборади. Бахмал ташвиш-ла уни кузатар. Полвон Султонов тахта-диванга ўтириб, гулга тикилади.) Гул... барча чечаклар маликаси...

Бахмал (ташвиштини ичига ютишга тириша). Дейдиларки, гул — қиз, шамол — йигит эмиш. Икки ўсмир, икки оловли қалб. Шамол гул дардида қўзғалар, гул шамол баҳрида чандон очилар: икки содданинг шўх-шан бўйи табиатни уйғотиб, кишиларга ором бахш этганича ер билан кўкни пайванд айлар эмиш.

Султонов (беихтиёр Бахмалнинг шоирона кайфиятига берилади). Ўша сиз айтган тонг гули — қизгина юрганида изидан тиллалар пайдо бўлар экан, кулганида дунёда бўлмаган ажойиб чечаклар очилар экан, йиғлаганида эса йиғисидан марваридлар тукилар экан. Олтин қизгина яна сиз бўлманг?

Бахмал. Ўз гулига — ёрига сув урнига шарбат тортувчи шамол — йигит мана бу дуторда вафо дарсини ўқиса-да, унинг муштипар ёри садоқат рақсида жавоб қайтарса?

Девордан олинган дутор узатилади. Полвон Султонов бир зум, фақат бир дақиқа хаёлга чўмади-да, сунгра созлаб-нетиб ўтирмасдан «Тановар» пардаларини тўлқинлата кетади. Бахмал майин, ҳазин ўйинга тушар экан, юз-кўзидан ўрмаламиш дўлана-дўлана ёшларини яширишга тиришар, лекин сөзанда аллақачонлар огоҳ, шунинг учун ҳам сөзни зарб билан чертар.

Кўнглим гулғулада.

Султонов. Ундай экан, сафарни кечроққа қолдиришнинг иложи йўқми?

Бахмал. Йўқ-йўқ. Юрагимдаги гулғула ўзим ҳақимдамас, сиз тўғрида.

Султонов. Мен тўғрида? (Кулгига олади.) Ази-

Ҳам, сайроқи тўғрайғинам, мен учун ташвиш тортишга сабаб бўлмаса керак? Эрақак бошим ва яна ўз уйимизда қолсам... Сиз ҳақингизда ташвишланиш тўғрироқ бўларди. Сахрога жўнамоқдасиз. Бениҳоя оғир экспедиция. Жасоратингиз мени қувонтиради, лекин ташвишланмасдан мумкин эмас.

Бахмал. Утган йили ҳам боргандим-ку. Чорвадорлар орасида уч ой кездим ва бало ҳам ургани йўқ менга. Тажрибамга яна бир йил қўшилди. Одам сифатидаям, врач сифатидаям тажрибалироқ бўлдим. Мен учун ташвишланиш ноўрин. Аммо сиз...

Султонов. Нима мен?

Бахмал. Кўриб турибман, менга аён. Қандайдир кўнгилсиёҳлик сизни эзмоқда.

Султонов (*дугорни четга қўйиб, сал сукутдан сўнг*). Ҳозирча тишчилик.

Бахмал. Ана айтмадимми? Ҳозирча дедингиз.

Султонов (*хаёлчан*). Ҳа... ҳозирча.

Бахмал. Бундан чиқадик, кўнгилсиёҳлик юз бериши мумкин экан-да! Аёл қалби «лип» этган сабони сезишга қодир!

Султонов (*оҳиста*). Меҳрибон қалб.

Бахмал. Нима бўлди?

Султонов. Ғўзаларни самолётда дорилашни ман ғтдим.

Бахмал. Тўғри қиласиз! Бугун клиникамизга танасида жиддий заҳарланиш аломатлари кўринган яна бир одамни келтиришди. Бундай ҳодисалар ҳисобини йўқотиб қўйдик.

Султонов. Сиз — врач. Қилинган қарор мақсадини тушунишингиз оппа-осон. Аммо шундай одамлар нухасиям учрайдики, буни фаҳмламайдилар ва ёки тушунишни истамайдилар.

Бахмал. Турсунов?

Султонов. Ҳа. Бир неча марта тушунтиришга интилдим. Ғўза, полиз, боғ бир-бирига қўшилиб кетган. Уй-жойлар ҳам шунда. Кенг далаларда — марҳамат.

Бахмал. У-чи?

Султонов. Қўл кучи билан дорилашга қатъиян қарши у. Қатъиян... Тўғри, бу ишимизда ҳосилнинг бир қисмини бой беришимиз мумкин. Сирасини айтсам, шундаям ҳосилнинг қўри ёмон бўлмайдиган кўринади. Турсунов ўз олдига ягона мақсадни қўйган: бошқармамиз ҳисобидан область бўйича юқори ҳосил-

ни қўлга киритиш. У янги секретарь шуҳратга, тантанага чанқоқ.

Бахмал. Қатъий фикрига қарамасдан, сиз дориллашни тўхтатдингизми?

Султонов. Ҳа. Ўзга иложим йўқ.

Бахмал. Демак, эрта ва ёки индин бу хабар унга етиб боради ва шундан сўнг Турсунов...

Султонов. Мени чақиртиради. Умуман айтганда, у ҳазилниям, ҳазиллашиб ўтиришниям ёмон кўрадиган одам. Агарки, қатъиян дедими — демак, масала жиддий.

Бахмал. Бениҳоя жиддий. Энди нима қилмоқчисиз?

Султонов. Тошкентга учаман. Марказий Комитет бор-ку! Ўз қароримни ҳимоя қиламан. Турсунов кўп масалани ҳал қилиши мумкин, қўли баланд, лекин бошқалар ҳам бор-ку.

Бахмал. Сўнгра. Турсунов ўч олиш, кўролмаслик касофатига дучор, ўрнидан, сиздай ёшлардан қўрқар эмиш, дейдилар. Вазият жуда-жуда жиддий экан.

Султонов (*ҳазилга бурмоқчи бўлади*). Ростини сўзланг: мендек тиниб-тинчимайдиган куёвга тақдирингиз тушганидан розимисиз ёки норози?

Бахмал. Баъзида ўйга толаман. Табиат жўнроқ, яхшилиқка-да, ёмонликка-да бехархаша кўникиб кетадиган, орқага силтагувчи куёвим бўлса, турмушимиз сув сепгандай осойишталикда ўтарди, дейман. Баъзида эса бу ўйларимга қарши қўзғаламан.

Султонов. Агарки, куёв танлаш тарихингиз яна бир марта, бошидан қайтарилса, олмани менга отардингизми?

Бахмал (*кўзлари сузгин*). Сизча қандай?

Султонов. ...Отардингизми, йўқми?

Бахмал. Отгандаям, яна қандоқ денг, нақ пешонангизни нишонга олардим.

Султонов (*беихтиёр кулганича*). Раҳмат, жондилим, кўп яшанг! Яхшилиқкаям, ёмонликкаям бефарқ, лоқайд бўлишни одат қилмадим. Коммунист деган юксак номни оқлаш йўлида баҳолу қудрат курашув меним шууримга сут билан кирган — чиқмайди ҳатто жон билан...

Бахмал дераза томон бориб, пардаларни очади.

Бахмал (*оҳиста*). Имоним комил... Бугун юлдузлар жамоли алланечук-а!

Султопов яқинлашиб, қўлини Бахмал елкасига қўяди.

Кўрдингизми?

Султонов. Кўрдим. Чиндан ҳам...

Бахмал. Кўзингиз ҳамиша юлдузлар жамолида бўлсин!.. Яна бир?

Султонов. Айтинг?

Бахмал. Юлдузи бор..

Султонов. Нима?

Бахмал. Ҳаёт қайноқ кўзларингиздан бир ўпай?

Султонов. Ҳозир-а?

Бахмал. Майлим... *(Тўйиб-тўйиб ўпар.)* Дардингиздан Полвоним, жасорат ва журъатни сира-сира қўлдан берманг. Шунингдек, эҳтиёт шартлиги ҳам хотирангиздан кўтарилмасин. Турсунов ёмон, бераҳм одам.

Султонов *(таажжубда)*. Қайдан биласиз? Областимизга келганига у қадар кўп бўлгани йўқ-ку.

Бахмал. Биламан-да. У ёмон, бераҳм одам...

Хона кўздан гойиб булади. Яна қудуқ ости манзараси. Султонов ҳануз ўша вазиятда ётар. Инграйди, қимирлайди ва ниҳоят, ҳушёр тортади. Уридан қўзғалганича икки бўлак чилвирни қўлларига олиб, узоқ тикилиб қолади. Сунгра юқорига боқади.

Султонов. Ҳа-а, Турсунов, сени ҳалиям яхши билмас эканман. Юраксиз, қўрқоқ эмас, бадбахт, ёмон бадбахтлигингни билмовдим.

Ойим, Бахмалгинам, сўзларингиз чин чиқди! Эҳтиёт шарт деган эдингиз-а... Турсунов, сени ҳануз яхши билмас эканман! Шодлик базмига ошиқма. Ҳали мен улганимча йўқ. *(Юқорига тикилади.)* Юлдузлар жамоли кўзларимда! Бу ердан ҳатто кундузи ҳам кўринишаркан. Кўрдим! Кўрдим! Юлдузлар жамолини кўрдим! *(Тик кўтарилган қудуқ деворларига тирмашар, чуқурчаларга оёғини қўйиб чиқмоқчи бўлар, юқори кўтарилар, йиқилар, яна тирмашар, яна йиқилар ва ниҳоят ўта толиқиб жим қолар.)*

Юлдузлар жамоли кўзларимда, Бахмалгинам! Қайдасиз, Бахмалим? Севгимиз хабар берсин, ёрдамга келинг! Ойим! Бахмалгинам!

Ва фавқулудда юқорида қуёш нури ўрмалаб тушаётган томондан
Бахмал овози эшитилади.

Бахмал. Полвон ака! Полвоним!

Султонов. Нима? Унинг овози! Уники. (Чақи ради.) Бахмал!

Шу замондаёқ қудуқ устидан бир неча одамлар овози эшитилади!
«Маҳкам бўлинг!», «Ҳозир тушамиз!», «Сабр қилинг!»

Одамлар!

Қудуққа Алижон тушиб келади.

Дўстим, кимсиз?

Алижон. Шофёр. Отим Алижон.

Султонов. Ассалом, Алижон! (Қучоқлайди.)

Алижон. Арқонни боғланг-а. Зум ўтганча тортиб олишади. Менам, липиллаб орқангиздан чиқаман.

Султонов арқонни белига боғлайди.

Султонов. Алижон, у томонда хотин киши кўриндимми?

Алижон (кулганича). Бир жуфт. Доктор Бахмал опамлару ҳамшира. Исми Жумагул. Остимизда санитария машинаси бор.

Султонов. Демак, ўнгим! Демак, шу ерда экан!

Алижон. Ким?

Султонов. Ҳалололим! Биродар, Бахмалгинам! (Овоз беради.) Бахмал! Сиз томон кетдим!

Қоронгилик. Сўнгра қудуқ бошидаги саҳро парчаси пайдо бўлади. Полвон Султонов Бахмални эркалар. Бахмал эса гоҳ йиғлар, гоҳ кулар. Чўли ака билан Жумагул қудуқдан Алижонни тортиб чиқариш билан бандлар.

Бу каромат! Каромат! Мени ўз қўлингиз билан қутқазганингиз! Севгингиз омон сақлади. Балки, ажабсизнишга ҳам ўрин йўқдир, чунки севгининг ўзи буюк каромат.

Бахмал. Нима бўлди? Нима? Нечун бу ердасиз?

Султонов. Тошкентга кетаётган эдик. Самолёт аварияга учради... Ҳозирча шу, тафсилотини кейин айтаман!

Алижон ҳам қудуқдан чиқади.

Тезроқ, шошилиг... У томонда, барханлар орқасида Қорасоч билан Бобо Равшан ёрдамга муҳтожлар. Рацияларинг бордир?

Алижон Шай.
Султонов. Тошкентга тезда хабар беринг. Вертолёт юборишин.

Алижон. Хўп, ака! *(Машина сари чопади.)*

Султонов *(Бахмалга)*. Машинани ўзингиз ҳайдай оласиз-а? Ораси яқин, учта бархан ошилса — бас.

Бахмал. Албатта. Аммо нима даркори бор...

Султонов *(қумдаги изларни кўзатиб)*. Биз, эркаклар мана бу из орқасидан тушамиз. Бир одамни топишимиз лозим.

Югурганича Алижон киради.

Алижон. Ишлар беш! Хабар кетди. Вертолёт тезда чиқади.

Султонов. Алижон, машинани доктор опага топширасан, биз бўлсак... *(Чўли ака билан Алижонга мурожаат қилади)* мен билан юрасизлар.

Чўли ака. Хўп... олдин бўз қимиздан... *(Белидаги мешни кўрсатади.)*

Бахмал. Асло, мумкинмас!

Чўли ака. Бахмалой, дурустини айтсам, тургани наф, қимизу қўзидан, қазию қиздан ўлган одамни умримда эшитмадим. Яна не билай?

Бахмал. Эшитмаганингиз маъқул...

Жумагул *(пиқиллаб кулганича)*. Дим сара!

Бахмал. Ҳмм... Полвон ака, аввало, сизни яхшилаб қарашим зарур. Аҳволингиз оғирроқ... Ўзингиз ёрдамга муҳтожсиз!

Султонов. Кейин. Вақти билан. Ҳўв-в анави томон ҳайдайсиз, биз изни олиб борамиз.

Биродарлар, юринглар!

Қоронғилик. Саҳна ёришганда самолёт парчалари ёнидагиларни кўрамиз. Султонов ҳикоясини тамомламоқда.

Қудуқ тепасида ана шундай ҳодиса содир бўлди. Унинг таржимаи ҳолига оид баъзи бир гаплардан хабардор бўлганим учун, Турсунов мени ўртадан кўтариб ташлашни ният қилди.

Турсунов *(шанғиллайди)*. Яхлит бўҳтон! Ҳеч гапдан хабарингиз йўқ! Бўлиши ҳам мумкин эмас!

Султонов. Яхлит чин. Нима тўғрисида гапирганимни қудуқ тепасида хўп яхши англаб олдинг. Мени йўқ қилиш нияти ҳам шунда туғилди. Аммо бу гап

ҳам янглишдинг. Мен ўлмадим. Агарки, ўлиб кетсам да, барибир ҳақиқат тирик қоларди. Тобутда ётиб ҳам сени айбдор қилардим.

Бобо Равшан. Очиқроқ айтинг, ўғлим, яширгани нима? Нимадан огоҳсиз?

Султонов. Огоҳ бўлган гапни Бахмалдан эшитганман. Экспедицияга жўнаб кетиш кечаси сўзлаганди. Ўз тилидан эшитганингиз яхши.

Ҳамманинг назари Бахмалда.

Бахмал. Айтганингиз бўлсин, Полвон ака. Майли, сўзлайин. Гарчи қайта эсга олиш, юрагимни қийма-қийма айлаб, мени даҳшат оташига ташласа-да.

Бу ҳодиса эллик иккинчи йилнинг қишида юз берган эди.

Мен, кийик боласидек шўх, шалоладек ўйноқи қизгина медицина институтининг тўртинчи курсида ўқирдим ва практика учун клиникага қатнардим. Кунлардан бирида Турсунов пайдо бўлди. Нима билан касаллиги бутунлай номаълум бўлса-да, уни иззат-икромли бемор деб билардилар. Навбатчи ҳамшира вазифасини ўтар эканман, эртаю кеч олдидан жилмасликни, нима встаса қайтармасликни, неки хоҳласа, безътироз бажарилишини буюрдилар... Бу кишининг истакларини бажо қилиш — мен учун ўлим билан тенг эди, чунки... кўрди дегунча тегажаклик қилар, елимдай ёпишар, тинч қўймас. Навбатим тунга тўғри келганда-чи, ўзимни қўярга жой тополмасдим.

Қорасоч. Аблаҳ!

Бахмал. Ана шундай тунлардан бирида мени ёнига чақирди. Уят, буни сўзлаш мен учун ўта уят...

Қорасоч. Сиз эмас, бу разил уялсин!.. Гарчи аллақачонлар уятни, номусни кукка совурган бўлса-да.

Султонов. Гапиринг, Бахмал, ҳаммасини гапиринг.

Бобо Равшан. Қароғим, тортинма.

Бахмал. Шу кечаси қутурган, кўзлари қонга тўлган экан. Мени шаҳвоний йўлга бошламоқчи, зўрламоқчи... Бир иложини қилиб, қучоқларидан қутула қочдим. Шундаям орқамдан югурди, ҳансираган нафасини сезардим... Жоним ҳалқумимга тақалди. Ярим тун бўлгани учун овоз беришдан андиша қилардим. Қай томон қочсам, қутулиб кетишимни билмасдим...

Қоронғилик. Сўнгра клиниканинг хизматчиларига мосланган хоналаридан бири кўринади. Хонанинг иккита эшиги бор: бири коридорга, иккинчиси душ бўлмасига олиб чиқади. Хонанинг деворлари тизма қатор оқ шкафчалар билан лиқ тула. Ҳар шкафчада уч ҳол — тешик ўйилган. Бу ер клиника хизматчиларининг кийим ўзгартирадиган хонаси.

Ҳозир хонада ҳеч ким йўқ. Кўзлари хонасидан чиққан Бахмал югурганича пайдо бўлади. Худди қафасга тушган кушдай олазарак, душ бўлмасига отилар, сўнгра қайтиб чиқар, энг четдаги шкафчанинг эшигини очар. Шкафча бум-бўш. Чоғи торроқ бўлса-да, ниҳолдек Бахмал учун жой етар. У чироқни ўчирганича, ўзини шкафчага олиб, эшигини беркитишга улгуради. Ва шу ошнинг ўзида оғир одим шарпаси эшитилиб, Турсунов кириб келади.

Турсунов (қоронғида). Ҳайт, сабил! (Гугурт ёқиб, чироқ тугмачасини топади. Хона нурга тўлади. Турсунов кўзлари изланар. Оёқларида шиппак, устида клиника пижамаси.) Бахмал! Қайга кетди! Ажаб! Назаримда, ўзини шу хонага ургандай бўлди. (Душ бўлмасига ўтади.) Ажаб... (Яна хонага қайтади, коридорни ҳам назаридан кечиради.) Шунда бўлиши керак. Бахмал!

Турсунов шкафчалар эшигини очинишга тутинади. Биронтасиям қулф эмас. Баъзилари бўш, баъзиларида кийим-кечак осилган. Турсунов шкафчаларни бири-кетин назаридан ўтказар, Бахмал беркинганига яқинлаша борар. Қўли етмаган икки шкафчадан бирини очиб, осикликдаги кийимларни ушлаб-ушлаб қўяди. Эндиги навбат... Шу дақиқада, коридордан одамлар дуқури ва овозлар — эркаги — Деҳқон Улмасовники, аёли — санитарканики — эшитилади. Турсунов қулоқ солади. Юз-кўзида ҳайрат, ташвиш аломатлари. Эшиги очик шкафча қаршисида тек қолган. Бахмални излаш хаёлидан кўтарилган. Коридордан келмиш овоз жонини олғудай.

Санитарка (эшик орқасида). Ҳали заҳотгина кўргандим. Шу эшикка кирдилар.

Улмасов (эшик орқасида). Текшириб кўраминиз... (Эшикни очиб, Турсуновга дуч келади.) Ҳаққаси рост. Ўзлари. (Эшик орқасидагиларга.) Ҳордик чиқариб туринглар. Бўлди. Авлороқда кутинглар. Чақирарман. (Эшикни қаватлайди.) Улуғ Турсунович, салом бердик.

Турсунов жим. Қалтак ютган одамдай қотган.

Қандай ҳунар кўрсатяптилар бу ерда? Қораларини

шкафга олмоқчиларми? Сомоихонага қочишдек фойда-сиз уриниш! Иккимиздан ўзга кимса йўқдир-а? (*Душ бўлмасига мўралайди.*) Айтганимдай — якка ўзимиз, Акс ҳолда, бу хонада гумдон бўлиш пайига тушмас-дингиз, албатта! Отамлашамизми? Сиҳат-саломатлик қалай?

Турсунов (*зўр-базўр*). Ёмон.

Ўлмасов. Эсиз-эсиз! (*Бошини чайқар.*) Сиҳат саломатлари ёмон бўлса махсус шароит яратиш лозим, ўзлари эса оёқда юриптилар, яна шкафга беркинишни пият қилганлар. Азиз жонларини аямай қўйибдилар-да. Улуғ Турсунович! Ўзларига гамхўрлик қилиш эҳтиёжи, алоҳида шароит, ҳалигидай, шароит яратиб бериш зарурияти борга ўхшайди-ёв. (*Сўзлари заҳарханда киноя билан тўла. Худди мушук сичқонни ўйнагандай, у Турсуновни ликонглатар.*)

Бемор эрсалар-да, безовта қилишга эҳтиёж туғилди. Ўзи тутантириги йўқ, чинданам арзимас юмушқу-я, бироқ, шошилинчроқ, шу сабабли ярим тунга қарамасдан ташриф буюрдим. Кечиргайлар. Ҳа, дарвоқе, ўзлари ҳам бедор эканлар, аксида оромларини бўлиш одобдан бўлмас эди. (*Шошилмасдан чўнтагидаги конвертни олиб, ундан қандайдир қоғозни чиқазади, шошилмасдан қоғоз тахтини ёзиб, Турсунов кўзларига тўғрилайди.*)

Танидиларми?

Турсунов (*тезоблик билан*). Йўқ!

Ўлмасов (*чақчақ уриб*). Демак, танидилар. Бу ҳужжатга, табиийки, доимий одатларига кўра, имзо чекмаганлар, бироқ машинка топилган ҳамда қачон ва қай вақтда уни қўлга олганлари беҳато аниқланган. Бу каби нозик тўсиқларни босиб ўтиш, Турсунов, ҳали сиздай эчкидум чавандозлар қўлидан келмайди. Уятлари очилиб қолганидан хабарлари йўғу баланд дорга осиладилар. (*Заҳаромуз.*) Йўлингизда тўсиқ бўлганлар устидан чақимчилик, чизмакашлик-илмкашликни хунар қилдилар, билиб-билмасликка олдим. Акамларнинг тинмай баландга интилишлари менга ҳатто ёқар, маъқул эди. Қиёфанингизда ўзимни кўрардим. Ёрдамга келган вақтларим ҳам бўлган. Баъзан эса, сирасига келсак, ишонардим ҳам. Кўтарасини айтганда, ҳеч кимсага ишонмайман. Мана, оқибати. (*Қўлидаги қоғозни ўйнатади.*) Мени устимдан шикоят тўқидилар. Менга қўл кўтариш! Ақлдан оздиларми! Деҳқон Ўлмасовнинг қандай зот эканини унутдиларми? Деҳқон Ўлмасов — енгилмас қоя эканини наҳотки унутсалар? Мана, кўзларининг пахтаси ўйнасин. (*Яна*

қоғозни бурнига тикади.) Тузоғимга тушди! Ҳазлари ҳам тузоғимда. Энди без терасиз!..

Турсунов. Раҳм қилинг, Деҳқон Улмасович, шафқат айланг!

Улмасов (тикандай ботади). Асло. Бу — сиз на менга монанд кишилар руҳига бутунлай ёт сўз. Ҳазлар қонини сўрганлари — мен учун парвойи фалак. Бироқ зил қўлларини каминага кўтардилар. Менга-я! Қўлларини кўкка созураман. Тахтакач остида қиймалаб бурдалашга қурбим келади. Мана бундай! Мана бундай! Мана бундай. (Қоғозни қиймалайди.) Авахтага олиб кетилларини кўргазганга шукур. Ҳз қўлим билан авахтага олиш ордерини топширишимдан кайфим тароқ.

Чўнтагидан ордерни чиқзади. Турсунов қалтироқ қўллари билан ордерни олади.

Шинаванда юристларнинг бир нақли бор: одам бўлса бас, жинойи модда топиладигон матох. Қандай саришта қилиш йўл-йўриғи Ҳазларига аён. Бўғизларига сиққанича бўйинга ортаверадилар. Ҳазлариники — чўққиси, имонлари комил бўлсин. (Фавқулудда кулиб юборади.) Ҳзингни касалга солиб, шкафга яшириниб, мендан қутулмоқчи эдингми, гўдак! Сендан омилроқ душманларимниям гўшт қилолмаганимда кимсан Улмасов деган одам бўлармидим. Итдан тарқаган! Болдиришдан олмоқчи эдингму лозимимни йиртишга ҳам қурбинг келмади, сўлагинг оққани қолди, холос. Аҳмоқ, нокас!

Турсунов. Раҳм қилинг, Деҳқон Улмасович! Шафқат айланг! Нокасан, аҳмоқман, ит боласиман! Итингиз — вафодорингиз бўламан. Раҳм қилинг! Сира-сира... Вафодор кўппак каби садоқатли бўламан.

Улмасов. Кўп акиллайверма! Аллақачонлар оламдан ўтгансан. Лагердаги фалон номерсан, холос, ўлакса! (У эшик сари борар экан, Турсунов олдини тўсмоқчи бўлади.)

Ўт! Йўлимни тозалаб қўй! (Эшикни очиб, овоз беради.) Ҳой, бу ёққа! Олинг буни! (Турсуновга.) Туёгингни шиқиллатиб қол, ҳез!

Турсунов судралгандай зўрга чиқади. Улмасов оппоқ дастрўмолчасини олиб, қўлларини артар, сўнгра жирканганича уни полга улоқтирар-да, Турсунов кетидан юрар. Одамлар шарпаси узоқлашади. Хона бўм-бўш, Бахмал кўринади. Ҳазларини устидати оқ халатидан ажратиш қийин. Даҳшат ва нафратдан қалтироқ босган.

Худди илонни босиб олишдан қўрққан каби ердаги дастурмолчи атрофидан айланиб, кўзини ундаи узмасдан ўтади. Коридорга қаратилган эшикни аста-секин очади-да, хонадан ўқдай отилиб қочади. Қоронғилик. Яна саҳро. Турсунов устидан суд кетаётган маизил кўринади. Бахмал ҳикоясини тамомламоқда.

Бахмал. Шу тахлитда мен, беихтиёр, қабиҳ суҳбатнинг гувоҳи бўлдим. Ҳатто, шкаф дарчасида ўйилган хол орқали башаралариниям кўриб турдим. Бу воқеани бирон кишига айтиб қўйишдан ёки тушимда сўзлаб юборишимдан чунон ҳам қўрқар эдим. Тушимга кириб, уйқудан сачраб уйғонган тунларимнинг ҳисоб-китоби йўқ.

Ўша кечадан сўнг, то яқин ўртада областимизда пайдо бўлганича, Турсунов ҳақида бирон сўз эшитмадим. Бир куни кўриб қолдим, қарасам, худди ўзи, ўша Турсунов. Ниҳоят, дафтарини Полвои акамларга очиб ташладим. Шу!

Султонов. Мана, Турсунов, қамоққа олиниш тарихинг. Ноуддабурон овчига ўхшаб ўз тузоғингга илингансан. Ҳақингда Улмасов томонидан бичиб-тўқилган иш сохта бўлгани учун, кейинчалик, сени оқладилар. Сенга айбсиз айбдор сифатида қайта ҳурмат кўрсатилди, яна катта вазифа топширилди.

Виродарлар, Улмасовнинг қандай мараз шахс бўлгани, халқимизга етказган зарарқунандалиги сизларга маълум. У қилмишига ярашасини тортди. Аммо у суд вақтида Турсунов тўғрисида чурқ этмаган. Нега? Балки хотирасидан кўтарилгандир?

Сен, қувлик-шумликда шайтонга фириб берган найрангбоз Улмасов қўлида маймундай эрмак бўлгансан. Йўл-йўлакай тирноқ остига олинган канадай сени эсидан чиқариб юборган, чунки эзилган кананинг қўланса ҳиди бирпасда тарқалиб, одам димоғини безовта қилишдан тўхтайдди. Лекин у, қамоққа олинганингга қадар, қилмиш-қидирмишларингдан, қанча-қанча одамлар оёғига тўхмат-бўхтон кишанини солганингдан яхши оғоҳ эди. Қорасоч, ким билсин, балки акангиз Акмалжон ҳам Турсунов деган чақимчи чизмакашнинг найранги туфайли ўлиб кетгандирлар. Улар бирга ишлашгандилар-ку.

Қорасоч. Қандай қабоҳат!

Султонов. Ҳар нечук бўлса-да, мана энди ажрим этилиши турган гап.

Жумагул (*таажжубда*). Нишатиб одам боласи шундай гаддорликка боражак? Нишатиб?

Алижон. Заҳарли илон! Кампирчопон! Ундан баттари!

Чўли ака. Кўпни кўрган чўпонман. Умрим саҳрода, қўй-қўзилар кетида кечди ва қашқирларга юзма-юз бўлишдан зиғирча чўчимас эдим...

Не билай?.. Локийин сендақа одамлар билан бир чўлда яшаш, агарчандики, сен Турсунов бир этагида, мен бошқа этагида турсам ҳам қийин бўларди-ёв. Вақтида узилмаган чечак тиканга айланиб озор бергай, вақтида сузилмаган ош қирмочга айланиб меъдани бузгай. Ҳа-да!

Қорасоч. Шириндан ширин нима! Фарзанд, албатта!.. Лекин мен фарзанддан жудо бўлдим... Аччиқдан аччиқ нима? Улим аччиқ... Утсиз уртаниб, утинсиз тутаб, гур оғзидан қайтар чоғимизда, тили аччиқ, дили нопок бу одам оқовасининг қилмишларини англамоқ — нақадар мушкул, юрагим тарс ёрилса ажаб эмас.

Султонов. Турсунов, кўп йиллар оёғимиз остидан ўралашиб, зараркунандалик қилиб келдинг. Зараркунандалик ҳунарини соҳибкорлик билан, заҳар бойлаб, ҳаттоки, катта истеъдод билан адо этдинг.

Сен ва сенга ўхшашлар, сенларга монандларни иратганлар камолимизни, ҳаётимиз парвозини бир нафас ҳам ушлаб қололмадилар. Аммо зараркунандалик қилдиларинг, кўп зарар етказдиларинг. Бас, замонангиз сув уриб кетди, энди ҳеч қачон, бутунлай қайтиб келмайди.

Бобо Равшан. Болаларим, бери келинглар.

Жумагул билан Алижон яқинлашадилар.

Унга зеҳн билан боқинг, токи қалбингизга ўрнашиб қолсин. Ажал бизнинг орамиздан Ленинни узиб кетганда у дунёга келгану, лекин Лениннинг асл издоши сифатида вояга етган. У йигирма тўртинчи йилнинг октябрида туғилган, у совет Ўзбекистонимизнинг ёндоши. Бундайлардан ибрат олинг. Обком секретари бўлишга арзирли коммунист. Лениннинг чин издошлари бўлишга тиришинг. Бу — кекса коммунист Бобо Равшан насиҳати, болаларим. Яна айтсам. Бу-да (*Турсунов томон ишора қилади*) ҳамиша ёмонотлиқ бўлгани йўқ. Ёмонлик бамисоли очкўзлик. Қапча ён берил-

са, шунча талаби ошаверади. Бир маротаба ён берилдими, унинг қаршисида бир карра заифликка йўл қўйилдими — у одам ер билан яқсон бўлди, деяверинг. Бунда одамликдан, одамийликдан асар ҳам қолган эмас.

Ёмон ҳаракат, қора ният бошини, кимда бўлмасин — ўзингиздами, бошқалардами, бошини мажақланг. Тил билан дилни пайванд қилолмасангиз, бир кун ҳам дунёда яшаш ҳаром. Ваъда бероласизми?

Ж у м а г у л. Ишонинг!

А л и ж о н. Қасам ичдим.

Турсунов, дабдурустан ўзини қум устига ташлайди-да, ағанага-нича ғингший бошлайди.

Ч ў л и а к а. Кўппак ўз дафнини пайқаб, ғингши-моқда.

Қ о р а с о ч. Бас, сабр-қарорим тугади!

С у л т о н о в. Сабр лозим. Даврамиздан чиқиб кетишига оз қолди.

Шу замои, гўё Султонов сўзларининг далилидек, вертолёт шовқини эшитилади.

А л и ж о н. Вертолёт!

Ж у м а г у л. Сизларга келди.

Барча турли ҳаракатлар қила бошлайди. Вертолёт шовқини бир зўраяди-да, таққа тўхтади. Вертолётда келганлар носилкалар кўтара келиб киришади. Бобо Равшан билан Қорасочини олиб чиқадилар. Султонов Турсунов сари яқинлашади.

С у л т о н о в. Турсунов, кетдик. Қанчалик кўнгилсиз бўлсаям, бирга учишга мажбурсиз. Тур ўрнингдан.

Ўридан турган Турсунов зўрға қадам босади. Кўзлари олазарак. Ниҳоят қораси ўчади. Ҳамма чиқишган. Бир зум саҳна бўшаб қолади. Сўнгра Султонов, Бахмал, Чўли ака, Алижон ва Жумагул қайтиб киришади. Кун оёқлаб оқшом тушмоқда. Юлдузлар жамол кўрсатишади.

Бахмал (Султоновга). Хайрлашув вақти яқинлашди. Сиз учиб кетасиз, бизлар машинани чоптирамиз. Чўпонлар интизор бўлишгандир. Чўли ака, сизлар машинага чиқаверинглар, мен ҳозир...

С у л т о н о в. Биродарлар, кўришгунимизча омон бўлинглар. Катта раҳмат.

Чўли ака. Полвон Султонов, иним, ҳамиша шундайлигингизча қолинг, ўғил бола!

Алижон. Оқ йўл, Полвон Султонович.

Жумагул. Дим бахтли бўлингиз.

Султонов. Раҳмат, дўстларим, раҳмат!

Ҳимма чиқиб, Полвон билан Бахмалнинг якка ўзлари қолишади.

Бахмал. Хайрингиз, Полвоним.

Султонов. Кўришгунимизча хайр, хушовоз тўрғайим. Бугун кўрган туш-хаёлимда айтилган сўзларимни такрорласам?

Бахмал. Қани?

Султонов. Беғубор осмон ва метин қанот хушовоз тўрғай қўшиқлари учун ҳаводай зарур. Одам учун ҳам беғубор осмон ва кучли қанот даркор. Шунда ҳаёти қўшиқ каби кечади. Тепамиздаги беғубор осмон бизники умрбод.

Бахмал. (бошини орқасига ташлаб). Юлдузлар ҳам... Юлдузлар жамоли ҳам...

Султонов. Юлдузлар ҳам. Меҳрибоним, Бахмалгинам, ваъдам шул: қанотларим доимо мустаҳкам, парвозда бўлади доимо. Севгингиз, жасоратингиз, қўшиқларингиз, сайроқи тўрғайим, қувватимга қувват, ақлимга ақл қўшар. Яхшилар ва яхшилик оҳорига тескари тушиб, қанотим қайрилса — одам эмасман.

Бахмал. Сиз баланд чўққилар устида парвоз қиласиз. Юлдузлар сари учасиз. Сизнинг уйғоқ кўзларингиз ҳамиша юлдузлар жамолида бўлсин! (Кўзларидан ўнади.) Ҳамиша... Дардингиздан, Полвоним!

Султонов. Ҳамиша... Юлдузлар жамоли... Кўзларимда.

Улар ажраладилар. Машина овоз беради, вертолёт мотори гуриллайди. Вертолётнинг қизил, кўк чироқлари осмонда «милт-милт» кўринади. Югурган машина чироқлари саҳро оқшоми бағрини ёра узоқларга кетади. Коинотда фақат осмону юлдузлар ҳоким.

Парда

Тамом

ТИРИК МУРДА¹

Олти парда (ун икки кўриниш) ли драма

ҚАТНАШУВЧИ ШАХСЛАР:

Федор Васильевич Протасов (Федя)
 Елизавета Андреевна Протасова (Лиза) — унинг ма-
 тини
 Миша — чақалоқ, ўғиллари
 Анна Павловна — Лизанинг онаси
 Саша — Лизанинг синглиси
 Виктор Михайлович Каренин
 Анна Дмитриевна Каренина — унинг онаси
 Марья Васильевна Крюкова — Лизанинг дугонаси
 Сергей Дмитриевич Абрезков — князь
 Маша — лўли қиз.
 Иван Макарович — кекса лўли, Машанинг отаси
 Настасья Ивановна — кекса лўли аёли, Машанинг онаси
 Михаил Андреевич
 Афремов
 Стахович
 Буткевич
 Коротков
 Иван Петрович Александров
 Петушков — рассом
 Артемьев
 Вознесенский — Карениннинг котиби
 Суд торговчиси
 Суд торговчисининг мирзаси
 Мельников
 Петрушин — адвокат
 Еш адвокат
 Доктор
 Лўлиларникидаги офицер
 Машшоқ
 Катя
 Гаша } лўли қизлар

¹ Сарвар Азимов таржимаси.

Лули аёли
Лули
Лули
Суддаги хоним
Суддаги офицер
Суд кодими
Протасовлар энагаси
Дуняша — Протасовлар оқсочи
Протасовлар малайи
Каренилар малайи
Майхонадаги жувон
Майхона хўжаси
Майхона хизматкори
Миршаб
Курьер
Суддаги жаноб
Судьялар, томошабинлар, гувоҳлар, эркак ва аёл
лулилар (хор)

БИРИНЧИ ПАРДА

БИРИНЧИ КҮРИНИШ

Биринчи ҳолат

Анна Павловна, андак етилган, сочлари ошноқ бека, корсетда, чой ичишга ҳозирланган стол ёнида якка ўзи ўтирар.

Иккинчи ҳолат

Анна Павловна ва чойнак кўтарган Энага.

Энага. Қайноқ сувларидан олсам майлими?

Анна Павловна. Майли. Мишагини қалай?

Энага. Жони ҳалак. Ойимбеканинг болани эмизганларидан эмизмаганлари яхши. Ўз қайгулари билан ўралашиб қолганлар, болагинанинг жони эса қийноқда. Туни билан мижжа қоқмай йиғлаб чиққан хотинда еутга бало борми.

Анна Павловна. Чамамда, овунганроқ кўринадидеки шекилли.

Энага. Бо-о, овунини қаёқда. Одамни зардоб қивордилар. Алланамаларни ёзадилару йиғлайдилар, йиғлайдилару ёзадилар.

Учинчи ҳолат

Ушалар ва Саша.

Саша (*киради. Энагага*). Сизни Лиза истаяпти.

Энага. Ҳозир, мана ҳозир. (*Чиқади.*)

Тўртинчи ҳолат

Анна Павловна ва Саша.

Анна Павловна. Энага айтишича, ҳануз унинг кўзларидан жикқа ёш аримас эмиш. Нега энди шу чоқча овуполмас эканлар.

Саша. Хўнам антиқасиз-да, мама¹. Ахир у ўз эри-

¹ Французча.

дан, ўз фарзандининг отасидан жудо бўлмоқда-ю, сиз эса паққос овунишдан келасиз.

Анна Павловна. Овунадими, йўқми — барибир гишт қолипидан кучди. Менки, онаизори бўла туриб, қизимнинг эридан чиқишини пайинки маъқул билдиш, балки мампуният билан қабул қилган эканманми, демак, у эр отлиқ жониворнинг баҳоси шу. Ундай бетайин кимсадан қутула олгани, ундай ўтмас пичоқдан қўл силтай билгани учун хафа эмас, шод бўлиши керак, шод.

Саша. Мама, нима сабабдан тилингиз мунчалик аччиғ-а? Деганларингиз ноуриин экани ўзингизга яхши аён-ку. Федя бетайин одам эмас, ажойиб-гаройиб инсон, гарчи айрим нуқсонлари бўлса-да.

Анна Павловна. Баракалло, ажойиб-гаройиб кимса бўлгани учун ҳам қўлларига муллажириинг тушдими — ўзиникими, ё ўзганикими — фарқига бормай...

Саша. Мама, ўзгалар пулига қўл уриш унга ёт одат.

Анна Павловна. Тушингни сувга айт, бола, котиничиникини совуриш ўзганикини совуриш билан баб-баравар гап.

Саша. Бор-йўқ давлатини хотини қўлига топшириб қўйган-ку у ахир.

Анна Павловна. Миридан-сиригача кулдай совуришини хўп англагани учун ҳам топширган-да, бошқа иложи ҳам йўқ эди.

Саша. Совурадими, совурмайдими, аммо ақлим етгани шу: эрдан ажралиш, айниқса Федяга ўхшаш кишидан ажралиш мумкин эмас.

Анна Павловна. Сен билган ақлга қараганда, топган-тутганини кулдай совуриб бўлган кунни ва лули ўйнашларини хопадонимизга бошлаб келган пайтти кутиб ўтириш лозим экан-да?

Саша. Ўйнаши йўқ, бўлмаган ҳам.

Анна Павловна. Ҳмм, ҳамма бало ана шунда, у барчангни мўлтонилик билан ўзига ром қилиб олган. Лекин сеҳрининг кучи менга ўтиб бупти, анойи йўқ; икир-чикиригача менга маълум, буни ўзиям яхши билади. Лизанингни ўрнида бўлсам, мундан бир йил олдин паттасини қўлига топширардим-қуярдим.

Саша. Гапларингиз — айтишга осон.

Анна Павловна. Ҳечам осонмас-да. Менга, онакзорга ўз қизини эридан ажралган ҳолда куриш осон деб ўйлама. Хоҳ инон, хоҳ инонма: она бағрини

эзадиган савдо деб шуни айтадилар. Лекин бу, ниҳол умрини зое қилишдан кўра маъқулроқ тадбир бўлса кераг-ов. Ҳа, худойимга шукурким, қизим ниҳоят шу қарорга келди ва орани очиқ қилди.

Саша. Ким билсин, ҳали ора очиқ бўлмаслигиям мумкин.

Анна Павловна. Федя талоқ қоғозини берса — бас.

Саша. Нима хосият чиқар экан бу ишдан?

Анна Павловна. Хосияти шундаки, Лизанинг ҳали ўн гулидан бир гули очилгани йўқ, бахт ўз жамолини кўрсатса ажаб эмас.

Саша. Тавба дейман, мама, намуноча нафасингиз совуқ; Лиза бошқа одамга кўнгил қўйишдан жудаям узоқ, ахир.

Анна Павловна. Нега кўнгил қўймас экан? Боши очиқ бўлганидан кейин. Ҳали Федяларингдан минг бор афзал одамлар ва ҳар бири Лизага уйланишни ўзи учун саодат деб билган шоввозлар чиқар, кўрарсан.

Саша. Мама, муғамбирлик сизга ярашмайди. Мени бир гумроҳ деб ўйлашга ҳам ҳақингиз йўқ. Биламан: сиз Виктор Каренинни назарда тутмоқдасиз.

Анна Павловна. Хўш, уни назарда тутсам нима қипти? Мана ўн йил бўлдики, Лизада кўнгли бор. Лиза ҳам уни яхши кўради.

Саша. Яхши кўришга кўрарку-я, бироқ эрига бўлган муҳаббати ҳаммасидан устун. Ҳали сиз айтганингиз эса ёшлик чоғларидан давом этаётган қадрдонликдан бошқа нарса эмас.

Анна Павловна. Бунақа қадрдонлик буромадини биздайлардан сўра. Фақат, ўртадаги гов кўтариб ташлансами — вассалом.

Бешинчи ҳолат

Ўшалар, Оқсоч хотин киради.

Анна Павловна. Яна нима?

Оқсоч хотин. Ойимбека қоровул қўлига хат бериб, Виктор Михайловичга юборгандилар.

Анна Павловна. Тўхта, Ойимбека деганинг ким ўзи?

Оқсоч хотин. Ойимбека — Лизавета Андреевна.

Анна Павловна. Хўш, нима қипти?

Оқсоч хотин. Виктор Михайлович, бирпасдан кейин ўзим кириб чиқарман, деган жавобни етказишни топшириптилар.

Анна Павловна (*ҳайратда*). Ҳали замон уни тилга олгандик. Аммо заруриятнинг боиси нимада экан? (*Сашага.*) Сен билмайсанми?

Саша. Билсам — биларман, билмасам — йўқ... Қайдам.

Анна Павловна. Ҳмм, сир дегин.

Саша. Лиза келганда ўзидан сўранг.

Анна Павловна (*бошини тебрата, оқсоч хотинга*). Самоварга ўт ташлаш керак. Дуняша, кўтар бун.

Оқсоч хотин самоварни ола чиқади.

Олтинчи ҳолат

Анна Павловна ва Саша.

Анна Павловна (*ўрнидан қўзғала, кетмоқчи бўлган Сашага*). Кароматимга қойилмисан. Ҳаш-паш деганча унга чопар юборипти-ку.

Саша. Юборса нима қипти, бирон бошқа иш юзасидандир.

Анна Павловна. Яна қандай иш бўлуви мумкин?

Саша. Шу тобда, айти дақиқада Каренинни бошига ҳам урмайди.

Анна Павловна. Ёшсан — пишарсан, бу шаштингдан тушарсан, ошиқма. Лизани мендан яхши биладиган одам йўқ. Уни излашдан мақсад — кўнгил овловчини қўмсаш.

Саша. Вой-эй, мама, бу гапларингиздан шу нарса маълумки, Лизани у қадар яхши билмас экансиз.

Анна Павловна. Ҳали ўзинг кўрарсан. Бу ишдан мен бағоят хурсандман.

Саша. Кўрармиз. (*Хиргойи қилганича чиқади.*)

Еттинчи ҳолат

Анна Павловнанинг якка ўзи.

Анна Павловна (*бошини тебрата ва мингирлар*). Айти муддао. Ажаб бўпти-хўп бўпти. Айти муддао. Ажаб бўпти... Ҳа-да...

Сакизинчи ҳолат

Анна Павловна ва оқсоч хотин.

Оқсоч хотин (*киради*). Виктор Михайлович келдилар.

Анна Павловна. Яхшиликка кўринсин. Айт. Ҳа, Ойимбекагаям хабар бер.

Оқсоч хотин ўзини тўрдаги эшикка олади.

Тўққизинчи ҳолат

Анна Павловна ва Виктор Каренин.

Каренин (*киради, Анна Павловна билан саломаликдан сўнг*). Менга юборган хатларида, Лизавета Андреевна бирров кириб ўтишимни сўраган эканлар. Ниятимиз бир ердан чиққанидан гоётда шодман, чунки сизларшикига бугун оқшомда келишни ўзим ҳам кўнглимдан ўтказиб қўйгандим... Лизавета Андреевна сиҳат-саломатмилар?

Анна Павловна. Саломатликка саломатку-я, ammo бола похушроқ кўрилади. Ҳозир қорасини кўрсатар ўзиям. (*Хафақон.*) Ҳа-а, оғир кунларга қолдик... Ҳаммасидан огоҳсиз, чамамда...

Каренин. Огоҳман. Бундан уч кун муқаддам, ундан мактуб олинган кун мен шунда эдим. Лекин, наҳотки, бу сўнгги марта айтилган сўз ва узил-кесил ҳал қилинган иш бўлса?

Анна Павловна. Албатта-да, орқага қайтиш йўқ. Кечган кўргуликларини яна қайта бошга солишдан оғир мусибат бўлмаса керак.

Каренин. Ун ўлчаб, бир кесадиган иш деб ана шунини айтадилар-ов. Зероки, ҳаёт-мамот масаласида енгилтаклик кетмайди.

Анна Павловна. Сўзсиз, оғир савдо. Бироқ, уларнинг онлавий турмуши аллақачонлар дарз кетганди. Шунга кўра, орани очик қилиш баъзилар ўйлаганича мушкул иш эмас. У одамнинг ўзиям яхши биладими, кўрсатган барча ҳунарларида кейин хонадонимизга яна қайтиб кириш йўлларининг боши берк.

Каренин. Шундаймики-а?

Анна Павловна. Қатор ифлосликлардан сўнг, илло-билло бу номаъқулчиликни энди қилмайман, агар яна қайтарилса эрлик ҳуқуқимдан маҳрум бўлганим

ва хотиним бошини очиқ қўйганим бўлсин, дея қасам ичганидан сунг ҳам, газандаликлар давом этаверса нима қилишни маслаҳат кўрардингиз?

Каренин. Никоҳ аҳди билан умр қияган аёл кишининг бошини очиқ қўйиш иложи ҳам бормикан?

Анна Павловна. Талоқ хат. Талоқ қогозини беришга ваъдаси бор, қани, устидан чиқмай кўрсин-чи.

Каренин. Тўғридирку-я, аммо Лизавета Андреевна уни жонидан ҳам азиз кўриши...

Анна Павловна. Вой-эй, Лизанинг севгиси шу қадар огир синовларга бардош беравериб адои тамом бўлди, эндисига эса севги деган нарсадан асар ҳам қолмаган кўринади. Масту аластлик дейсизми, бетаинлик ва бевафолик дейсизми — ҳаммаси тукис. Бундай эрич ҳайуз севиш қай бир ақлга сиғади дейсиз?

Каренин. Севгининг кўзи кўр.

Анна Павловна. Севги, севади дейсиз, хўш, маттадай шалвираган, бирон нинда орқа қилиш қийин бўлган кимсанинг боз нимасини севиш керак экан? Энди бу ёғиниям айта қолай... (*Эшик томон аланг-жаланг назар ташлар ва ҳикоясининг белига тепилишидан қўрққа тез-тез гапирар.*) Кори ҳоли пачава, бору йўғини гаровга қўйган, тўлашга сарнқ чақасиям йўқ. Нима бўлди-ю, амакиси гаровга қўйилган бисот процентини тўлаб туриш учун икки минг сўм пул юбориб қояди. Бойвачча денг, бу пулниячун чунтакларига урадилару... дори дараксиз йўқоладилар. Бемор бола бошида парвона хотинининг икки кўзи кўчада: эрта кутар, кеч кутар ва ниҳоят, томдан тараша тушгандай сиз билган хат келади — кийим-бошини бериб юбориш шарт эмиш...

Каренин. Ҳа, нимасини айтасиз, кабарим бор.

Унинчи ҳолат

Ушалаар. Саша ва Лиза киришади.

Анна Павловна. Мапа, илтимосининг ерда қўймай, Виктор Михайлович ташриф буюриндилар.

Каренин. Узр, бир оз кечикканим учун узр сўрайман. (*Опа-сингиллар билан саломлашади.*)

Лиза. Илтифотингиз учун ташаккур. Айбга буюрмасангиз, бир нозик илтимосим бор, чунки сиздан бошқа таянадиган кишим йўқ кўринади.

Каренин. Қурбим етганича хизматингиздаман.

Лиза. Барчасидан ўзингиз хабардорсиз.

Каренин. Ҳа, хабарим бор.

Анна Павловна. Мен борай бўлмаса. (Сашага.) Юр, танҳо қолганлари маслаҳат. (Саша билан чиқишадн.)

Ун биринчи ҳолат

Лиза ва Каренин.

Лиза. Ҳа, номимга юборган мактубида у орамиз узил-кесил очиқ, деб ёзипти. Мен (кўз ёшини зўрға тўхтата)... бундай ҳақоратни, бундай... уҳв, қисқаси, онла ипларини узишга қарор қилдим. Ва мени рад этишига ризо эканимни билдириб, унга хат ёздим.

Каренин. Сўнгра нима бўлди?

Лиза. Сўнграми? Сўнгра қилмишларимдан пушаймон едим, усиз кечирмиш кунларим қаро бўлишини англадим. Ундан ажралнишдан кўра, борки қилиқларига чидаш осонроқ кўрилади менга. Уҳв, қисқаси, мана бу хатни унинг қўлига топширсангиз. Виктор, ўтинаман, хатимни ўз қўлингиз билан топширинг ва айтингки... хуллас, ўзингиз билан олиб келинг уни.

Каренин. Яхши. (Ажаблангансимон.) Аммо иложи қандоғ бўларкин?

Лиза. Унга айтингки, мен орамизда ўтган ҳамма нарсани унутишни, ҳаммасини унутиши ва уйимизга қайтишини сўрайман. Хатни одатдаги йўл билан ҳам юборишим мумкин эди. Бироқ, бирон одам ҳам унинг феъл-атворини мендан яхшироқ билмаса керак: бошида, ҳамма вақтдагидай, тўғри фикр юритади, кейин эса бирон кимсанинг таъсирига учади-ю, ўйидан қайтади ва босмоқчи бўлган қадамнинг тескарисини қилади...

Каренин. Ҳаракат қиламан, қўлимдан келганича.

Лиза. Илтимосим сизга, фақат сизга тушганидан ҳайрондирсиз-а?

Каренин. Йўғ-а... Чунончи, лабзи ҳалолликка нима етсин — ҳа, ҳайронман...

Лиза. Лекин хафа эмасдирсиз?

Каренин. Асло. Сиздан хафа бўлишнинг ўзи бир гуноҳмасми?

Лиза. У кишини яхши кўрганингизни билганим учун ҳам сизга шу илтимос билан мурожаат этгим келди.

Каренин. Униям ва ўзлариниям. Сизга аён бу. Ўзим учунмас, сиз учун яхши кўраман. Менга билдирган ишончингиз учун миннатдорман: қўлимдан келганини ишга солганим бўлсин.

Лиза. Шунчалигини билардим. Сизга ҳаммасини айтишим лозим: унинг қайдалигини аниқлаш мақсадида бугун мен Афремовшикига боргандим. Менга айтишларига кўра, улар лўлиларникига кетишган экан. Ана шуниси мени даҳшатга солади. Ана шунга кўнгил қўйганини ўйлаганимда аъзойи баданим титрайди. Ўз вақтида олди олинмаса, унинг бутунлай тойиб кетиши менга яхши маълум. Тезроқ олдини олиш шарт. Хўш, борасизми?

Каренин. Албатта-да, шу замоноқ.

Лиза. Барака топинг, тезроқ уни учратиб айтингки, ўтган ишга саловат, қайтишини орзиқиб кутмоқдаман.

Каренин (*оёққа босади*). Ҳа, айтгандай, қаердан изласам экан уни?

Лиза. Лўлиларникида у. Ўзим ҳам борган эдим. Фақат остонадан қайтдим. Хат киритмоқчиём бўлдим у сўнгра фикримдан кечдим ва сиздан илтимос қилишни эп кўрдим... мана адреси. Айтинг, унга айтингки, тезроқ қайтсин, кўнглига ҳеч нарсани олмасин, ҳаммасини унутдим. Уни яхши кўрганингиз ва бизларга дўст бўлганингиз учун ҳам бу вазифани зиммангизга олишингизни сўрайман.

Каренин. Қўлимдан келганича ҳаракат қилишга тайёрман. (*Бир лаҳза туриб қолади, сўнгра хайрлашиб чиқади.*)

Ун иккинчи ҳолат

Лиза танҳо.

Лиза. Тоқатим тоқ, тоқатим тоқ. Ҳаммасига чидаганим бўлсин, фақат... тоқатим тоқ.

Ун учинчи ҳолат

Лиза, Саша киради.

Саша. Қалай? Юбордингми?

Лиза бошини қимирлата «ҳа» ҳаракатини қилади.

Наҳотки у кўнган бўлса?

Лиза. Бўлмасам-чи.

Саша. Нимага унинг борини лозим — тушунмадим...

Лиза. Яна ким бўлиши мумкин?

Саша. Узинг яхши биласанки, у сенга бутунлай мафтул, шундай эмасми?

Лиза. Бу ўтган ва битган савдо. Хўш, бўлмаса кимдан илтимос қилишимни истардинг? Қани, кўнгандагини айт-чи, қайтиб келармикан у?

Саша. Ишончим комил, чулки...

Ун тўртинчи ҳолат

Ушалар ва Анна Павловна

Анна Павловна пайдо бўлиши билан Саша тек қолади.

Анна Павловна. Вой, Виктор Михайлович қани?

Лиза. Кетди.

Анна Павловна. У нимаси?

Лиза. Мен бир илтимосимни адо этишни у кишидан сўрадим.

Анна Павловна. Қандай илтимос? Яна сир-всроми?

Лиза. На сир, на асрор, хатимни ўз қўли билан Федяга топширишини сўрадим, холос.

Анна Павловна. Федяга? Федор Васильевичга-я?

Лиза. Ҳа, Федяга...

Анна Павловна. Мен ораларинг узил-кесил очинқ бўлди деган хаёлда эдим.

Лиза. Мен учун усиз ҳаётни тасаввур этиш қийин.

Анна Павловна. Қойил, яна бисмиллосидан бошлаймиз экан-да?

Лиза. Хўп ўйлаб кўрдим, ўзимни кўп синадим, лекин бошқа иложи йўқ шекилли. Нима қил десангиз қилай, ишқилиб ундан ажралмасам бўлгани.

Анна Павловна. Демак, уни яна хонадонимизга қайтармоқчисан, шундайми?

Лиза. Шундай.

Анна Павловна. Хонадонимизга у разолатни қайта олиб киришдан ёмон иш бўлмаса керак дейман?

Лиза. Мама, эрим таънига бу каби гапларни қилмаслигингизни истардим.

Анна Павловна. Қора ер бўлмасдан олдин — эр саналарди.

Лиза. Бекор гап, у ҳозирам менинг эрим бўлади.

Анна Павловна. Исрофчи, арақхўр, бузуқ, бундай ярамасдан қутулиш сен учун шу қадар қийин эканини билмапман-а?

Лиза. Нима сабабдан менга азоб берасиз? Уси-зам жоним бугзимда-ю, сиз бўлса, гўё ўлганни устига тенгандай...

Анна Павловна. Азоб бераётган бўлсам, қорамни ўчирганим маъқул экан. Кўрмайинам — куймайинам.

Лиза индамайди.

Ниятларингизга энди тушундим, мен ортиқча эканман. Жонимдан тўйдим. Қилмишларингга ақлим етмайди. Булар нечукдир янгича муносабат. Бир қарасанг эридан чиққан, ҳамма иш саришта, сўнгра ўзига ошиқ одамни қармоққа илинтиради-да, маймундай ўйинга солади.

Лиза. Бу паққос уйдирма гап.

Анна Павловна. Сенга уйланиш ҳақида Каренин сўз очган эди-я... энди эса эринг изидан соласан уни. Бу нима қилганинг? Унинг рашкини қитиқлаганингми?

Лиза. Мама! Бу оғир таъналарингизни эшитганимга бардошим чндамайди. Мени ўз ҳолимга қўйишингизни сўрайман.

Анна Павловна. Онагни уйдан қувгани-да, бузуқи эрингни бошлаб кир. Қадрим шу бўпти-да. Хайриз, худойимга топширдим, билганларингдан қолманглар. (Эшикни «тақ» ёнганича чиқади.)

Уи бешинчи ҳолат

Лиза ва Саша.

Лиза (*ўзини стулга ташлайди*). Шуниен етмай турувди!

Саша. Кўп куйма. Ҳали замон жаҳлдан тушади-лар. Мама ҳовурларини сув сенгандай босамиз.

Уи олтинчи ҳолат

Ушалар ва Анна Павловна.

Анна Павловна (*хонадан имсиз-димсиз ўтар экан*). Дунияша, чамадоним!

Саша. Мама! Менга қараинг-а! (*Орқасидан чиқар экан, опасига имо қоқади.*)

Парда

Иккинчи кўриниш

Биринчи ҳолат

Лулилар мақонидаги хона. Хор «Қанавела»ни айтмоқда. Федя муккасидан кетганича диванда, сюртуксиз ётар. Стулни миниб олган Афремов ашула бошлаб берувчига қарама-қарши вазиятни эгаллаган. Офицер шампанский ва стаканлар билан лик стол ёнида турар. Машшоқ эса қоғозга кўчириш билан машгул.

Афремов. Федя! Ухладингми?

Федя (*туради*). Жим... жим. Бу чўл, бу ўпинчи аср, бу озодликмас, ҳуррият... Энди «Тонг яллиғи»ни.

Лули. Етар, Федор Васильевич. Энди Маша яққон ашуласини айта қолсин.

Федя. Хўп, майлиз. Кейин эса «Тонг яллиғи»ни (*Яна ётади.*)

Офицер. «Машъум дам». Розимисизлар?

Афремов. Бўпти.

Офицер (*машшоқ сари яқинлаша*). Хўш, рақам қилолдиларми?

Машшоқ. Жуда қийин денг. Усули ҳар сафар ўзгача жаранглайди. Яна янгидан-янги пардалар пайдо бўлади денг. Мана бу ери (*имлайди. Кўз қирини ташлаган лули аёлига*) шундаймиди? (*Хиргойи қилади.*)

Лули аёли. Айнан ўзи. Дидларига балли.

Федя (*ўрнидан қўзғала*). Кўчиролмайди. Бордики, кўчиришни удда қилсами, бирон операга урворадида, барибир расвосини чиқзади. Маша, қани бўлмаса «Машъум дам»ни бир қийиб ташла! Гитарани ол. (*Оёққа босади, унинг яқинидан жой ола, кўзларига қадалади.*)

Маша ашула айтади.

Бунисиям кўп жонон. Маша, кам бўлма. Энди-чи, «Тонг яллиғи»ни.

Афремов. Йуқ, тухта. Аввал меникини, дафи марсиясини.

Офицер. Нима учун дафи марсияси экан, сабаб?

Афремов. Сабаби шуки, мен ўлганимда... Фаҳмладингми, мени тобутга солганларида, лўлилар келишадди... фаҳмладингми? Бу васиятни хотинимга қолдираман. Агар «Шэл мэ вёрста» ашуласининг авжига чиққанларида тобутдан сачраб турмасам — онам хотиним бўлсин — фаҳмладингми? (*Машшоққа.*) Мана бунисини рақам қил. Қаламинингни йўрғалатиб қолсанг-чи, ошна.

Лўлилар ашула айтмоқдалар.

Жонингни киргизади-я. Қани, «Жонон ўғлонларим менинги» — олинсин.

Куйлашади. Афремов даврага чиқади. Лўлилар мийинларида кулганларича ашулаларини давом эттирадилар. Қарсак урадилар. Афремов ўтириб қолади. Ашула тугайди.

Лўли. Бу дейман, Михаил Андреевич, биздай лўлиларниям лой қилдингиз-а, лой.

Федя. Қани, эндигисизга «Тонг яллиғи»ни.

Иккинчи ҳолат

Ушалар. Лўлилардан бири киради.

Лўли (*Федяга*). Бир тўра сизни сўраяпти.

Федя. Тўра? Ким экан ўзи?

Лўли. Қайдам. Уст-боши шай. Кифтида соболь мўй-насидан бичилган пўстин.

Федя. Йўғ-эй, ваҳима-ку? Булар иш бўпти, чақир.

Учинчи ҳолат

Ушалар, лўлисиз.

Афремов. Сени деб бу маконга қадам ранжида қилган тўра ким бўлса?

Федя. Етти ухлаб тушимга кирмаган. Кимга керагим бор экан? (*Гандиракларб ўрнидан қўзғалади.*)

Маша чиқади ва ўз шерикларига лўлилар тилида шималардир дейди.

Тўртинчи ҳолат

Ушалар, фақат Машасиз. Каренин пайдо булади. Атрофига сипамол назар ташлайди.

Федя. Ана холос, Виктор-ку. Қутплмаган меҳмон. Ечи. Хуш, қандай шамол сени бу томонларга учирди? Ке, утир. Виктор, «Тонг яллиғи»ни тинглагин-а.

Лўлилар куйлашади.

Ана завқ, мана завқ. Ажаб, бу қўшиқ ружига пайванд этилган дард қай устахонада ясалган экан? Жонинга жоң улайди-я. Сабаби нимадан бўлсаки, одам боласи завқу шавқ дарёсига шу қадар гарқ қилинади-да, у ҳолатни яна давом эттириш йўлини тополмайди.

Машшоқ (қогозга кўчири туриб). Қойил, подирликда беқиёс.

Федя. Подирликда беқиёс ҳам гапми, асл дурдона бу...

Афремов. Балли, шоввозлар, энди дам олинглар. (Гитарани олиб, Катянинг ёнидан жой эгаллайди.)

Машшоқ. Мағзини чақсанг, жўнгина бир нарсага ўхшайди-ю, лекин нағмаси зўр.

Каренин. Je voudrais vous parler sans témoins¹.

Федя. Нима туғрисида?

Каренин. Je viens de chez vous. Votre femme m'a chargé de cette lettre, et puis².

Федя (хатни олади, ўқийди, қовоғи солинади, сўнгра майингина илжаяди). Менга қара, Каренин, бу хатдаги гаплардан огоҳсан, албатта?

Каренин. Огоҳман. Сенга шуни айтишим лозимки...

Федя. Тўхта, тўхта. Мени масту аласт ва сўзлари ақлдан бегона одам, яъни эс-ҳушидан маҳрум киши ўрнида кўришингни истамас эдим. Қайфим бор, туғри, аммо ҳалиги иш менга беш қўлдай аён. Хуш, менга нималарни етказишинг лозим экан?

Каренин. Қампага топширилган омонат — сени излаб топиш ва у одам сени... кутаётганини етказишдан иборат. Ҳаммасини кўнгилдан чиқаришни ва тезроқ қайтишингни сўрапти.

¹ Якка ўзинга айтадиган икки оғиз сўзим бор.

² Шу тобда уйингиздан келиб турганим. Хотининг мана бу хатни бериб юборди ва сўнгра...

Федя (*унинг башарасига тикилганича жим тинг-лайди*). Ҳануз бир нарсага ақлим етмаяпти, нега бу иш сенга топширилди экан?

Каренин. Лизавета Андреевна мени одам юбориб олдирилди ва илтимос қилдиларки...

Федя. Яхши...

Каренин. Аммо фақат хотининг юборгани учун эмас, қадимги дустлигимиз ҳурмати юзасидан илтимос қиламан: юр, уйга кетайлик.

Федя. Сен мендан кўра яхшироқ одамсан, бемаъшликка қара! Мендан яхши бўлиш у қадар қийин эмас, албатта. Мен бир ярамас кимса, сен эса мумин-қобил инсонсан. Шу туфайли ҳам меним қарорим қатъий. Ўзга нарса кўнглингга келмасин. Шунчаки, қўлимдан келмайди ва келишини-да истамайман. Хўш, айтчи, қайси юз билан яна ишўппайиб кириб бораман?

Каренин. Унда, ҳозир бизникига борайлик. Сенинг қайтишга қарор қилганингни етказаман, эртасига эса...

Федя. Эртага нима ўзгаради? Мен — менлигимча, у киши — у кишилигича қолаверади. Йўқ. (*Столга яқинлашади ва ичади.*) Оғриқ тишли бирваракайига суғуриб ташлангани маъқул. Агар яна бир марта ўз ваъдамда турмасам, мени эриңгиз қаторидан чиқариб қўйишингиз мумкин деб айтгандим. Ўз ваъдам устидан чиқолмадим, шунга кўра, орамиз очик.

Каренин. Бу сенинг фикринг, у кишининг қамооти эса ўзгача.

Федя. Қизиқ, бизнинг онлавий турмушимиз бузилмаслиги йўлида кўрсатаётган меҳрибончилигинг мени ажаблантирмоқда.

Каренин яна нималардир айтмоқчи. Маша киради.

Бешинчи ҳолат

Ужалар ва Маша. Сўнгра лўлилар киришади.

Федя (*сўзини бўлади*). Бир эшитгин-а, бир эшитгин. Айт, Маша.

Лўлилар жамулжам.

Маша (*шипшитади*). Мадҳия айтилса.

Федя (*кулади*). Мадҳия Виктор ибн Михайлович зоғларига...

Лўлилар куйлашади.

Каренин (*қизариб-бўзариб тинглайди, сўнгра сўрайди*). Қанча чиқарса бўлади?

Федя. Иигирма бешлигидан чўзсанг, бас.

Каренин беради.

Олтинчи ҳолат

Уш а л а р, Каренинсия.

Федя. Ғаройиб! Энди «Зиғир» ашуласини айт. (*Ен-атрофига қараганича*.) Каренин жуфтак уриптику. Майлиз, билганидан қолмасин.

Лўлилар тарқалиша бошлайдилар.

Федя (*қўл имоси билан Машани тўхтатади, иккиси дивандан ўрин оладилар*). Вой дейман, Маша, Маша, бор-йўғимни остин-устун қилдинг-а.

Маша. Эсга олинг-чи, сиздан нима сўрагандим...

Федя. Нима эди? Пулми? (*Шимининг чўнтагидан чиқазади*.) Садағанг кетсин, ол...

Маша хандон, пулни олади ва қўйнига яширади.

Федя (*лўлиларга*). Миркам икки дунё. Менга осмону фалакни кўрсатмоқда-ю, фикри ёди эса сариқ чақада, холос. Сен, қизгина, нималарга қодир ва нималар қилмоқда эканингга зиғирчаям тушунмайсан.

Маша. Ҳо, нега тушунмай. Тушунганим шуки, кимни яхши кўрсам, ўшанга жоним фидо ва энг яхши қўшиқларим ҳады.

Федя. Мени-чи, мени яхши кўрасанми?

Маша. Сезишимча, яхши кўрсам керак.

Федя. Ажиб. (*Уни ўпади*.)

Эркак ва аёл лўлилар чиқишади. Ялаккатлар қолишади: Федя билан Маша, Афремов билан Катя, офицер билан Гаша. Машшоқ ёзиш билан банд, лўли эса гитаранинг торларидан вальс куйини изламоқда.

Мен хотинли кишиман, хордагилар эса сенинг хоҳишларингга банд солишган. Хуш, кайфинг чоғми?

Маша. Албатта-да, яхши одамлар меҳмонимиз бўлишади-ю, нега кайфимиз чор бўлмасин.

Ф е д я. Ҳалиги одамни танидингми?

М а ш а. Исм-шарифини эшитгандим.

Ф е д я. У олижаноб одам. Мени хотиним олдига бошлаб бориш ниятида келган экан. Хотиним мендай бетамизни ҳануз севади-ю, кўрсатаётган кароматим бу.

М а ш а. Тўғри-да, бу яхши эмас. Унинг олдига қайтиш лозим. Уни аяш лозим.

Ф е д я. Лозим дейсанми? Менимча, лозим эмас.

М а ш а. Агар севсанг — лозим, севгидан узоқ бўлсанг лозиммас, албатта. Фақат севги ғанимат.

Ф е д я. Қачон била қолдинг буни?

М а ш а. Билмасам, айтмас эдим.

Ф е д я. Қани, бир ўпгин-а мени. Чавали! Яна бир бор «Зигир» айтилсин, сўнгра бас.

Куйлай бошлайдилар.

Нақадар оромбахш! Ширин уйқудан асло уйғонмансанг. Шу кезича ўлсангу қўйсанг.

П а р д а

ИККИНЧИ ПАРДА

БИРИНЧИ ҚҰРИНИШ

Биринчи пардадан буён икки ҳафта ўтган. Лизаникида. Каренин билан Анна Павловна таомхонада ўтиришар. Ичкариги эшикдан Саша келиб чиқади.

Биринчи ҳолат

К а р е н и н. Хуш, нима гап?

С а ш а. Докторнинг айтишича, мундан бу ёғи хавфли эмас. Фақат шамоллатиб қўйилмаса бўлгани.

А н н а П а в л о в н а. Худойимга шукур-эй. Лиза адойи тамом бўлаёзди-я.

С а ш а. Докторнинг гапига қараганда, у ё томоқ бургмасига яқинроқ касалга чалинган, ёки енгил шаклдаги... Бу нима? *(Саватга имо қилади.)*

А н н а П а в л о в н а. Виктор тушмагур узум олиб келипти.

К а р е н и н. Олинг, мазасини татиб кўринг-а?

С а ш а. Ҳа, Лиза яхши кўради. Унинг асаблари ниҳоятда таранг ҳолда.

Каренин. Икки кечаю кундуз на овқат ёйди, на ухлайди.

Саша (кулги қочириб). Узингиз-чи, сизам...

Каренин. Менинг йўлим бошқа.

Иккинчи ҳолат

Ушалар. Доктор билан Лиза киришади.

Доктор (жиддийт билан). Хўш, десангиз. Агар ухламаса ҳар ярим соатда ўзгартиб туришингиз керак. Томоғини дорилашга зарурият йўқ. Уйнинг ҳарорати шу қиёмда тургани маъқул...

Лиза. Агар яна бўғмаси қайтарилса-чи?

Доктор. Қайтарилмас деб ўйлайман. Агар қайтарилса — пуркаш, фақат пуркаш. Ундаи сунгра, эрта билан битта, кечқурун битта кукуи дори. Ҳозир ёзиб қолдираман.

Анна Павловна. Доктор, бир пнела чой нстамайдиларми?

Доктор. Йўқ, ташаккур, касаллар кутиб қолишади. (Столга яқинлашиб, ўтиради.)

Саша қогоз, снёҳдон келтирар.

Лиза. Ишқилиб, томоқ бўғмаси бўлмагани рост чиқсини.

Доктор (кулги қочириб). Шак-шубҳасиз. (Езади)

Анна Павловна докторга яқин жойда турар.

Каренин. Энди-чи, бирон пиёла чой тамадди қилсангиз ё бир оз ухласангиз яхши бўларди, ранг-руйингиз андак синиққан.

Лиза. Жоним бир оз тинчигандай. Сиздан миннатдорман. Чин дўст мундоғ бўпти-да. (Унинг қўлини қаттиқ қисади.)

Жаҳли чиққан Саша доктор томон боради.

Барака топинг, азизим. Ана шундай кунларда киннига қайиниш — бебаҳо хислат.

Каренин. Нима каромат кўрсатдим? Менга миннатдорчилик билдириш учун ҳеч қандай асос йўқ.

Лиза. Унда тунларни уйқусиз оқартирган ким, аяни алломани топиб келган ким? Ҳаммаси сиздан...

Каренин. Миканинг хавфдан қутулгани ва айшиқса, сизнинг менга кўрсатган лутфу карамингизнинг ўзи мен учун катта мукофот. (Яна қўлини қўлига олади ва Лизанинг кафтидаги тангага ишора қилганича кулади.)

Лиза (кулганича). Бу доктор насибаси эди. Фақат унга қай йўл билан бериш уддасидан ҳечам чиқолмасам керак.

Каренин. Бу ишнинг уддасидан чиқиш менинг ҳам қўлимдан келмайди.

Анна Павловна (яқинлаша). Қўлингиздан келмайдиган иш нима экан?

Лиза. Докторга пул бериш. Жонимдан ҳам азиз бўлган одамни сақлаб қолса-ю, мен унга пул берсам. Хунук, кишига ярашмаган қилиқ бу.

Анна Павловна. Менга бер. Ўзим боплаймам. Бундан осон иш борми...

Доктор (ўрнидан тура, рецептни узатади). Мана бу дорини ош қошиғида қайнаган сувга боплаб аралаш қилинади-да, кейин... (Насиҳатидан қолмайди.)

Стой ёнида турган Каренин чойхўрлик билан байд. Анна Павловна билан Саша ўзларини четроққа оладилар.

Саша. Ўзаро муносабатларини кўришга тоқатим чидамайди. Лиза гўё уни яхши кўриб қолган одамдай катти-ҳаракатлар қилади-я.

Анна Павловна. Нимасига ажабланиш керак экан?

Саша. Кўрарга кўзим йўқ...

Доктор барча билан хайрлаша чиқади. Анна Павловна уни кузатади.

Учинчи ҳолат

Лиза, Каренин ва Саша.

Лиза (Каренинга). Эркатоим бирам ширипки. Ўзини яхши ҳис қилиши биланоқ кула ва нималардир гапира бошлади. Ҳозир олдига киришим керак. Сизни ҳам якка қолдиришга кўнглим йўқ.

Каренин. Чунончи, бир ҳўплам чой, бирон нарса тамадди қилсангиз яхши бўлади.

Лиза. Шу тобда менга ҳеч бир нарсанинг даркори йўқ. Қўрқув ташвишлари орқада қолгач, ўзимни ажаб

енгил ҳис қилмоқдаман. (*Кўнгли бўшаб, кўзига ёш келади.*)

Каренин. Нақадар ҳолдан толганингиз ана шундан маълум.

Лиза. Бахтимдан ўргиламан. Уни кўришни истайсизми?

Каренин. Жоним билан.

Лиза. Юринг, бўлмаса.

Чиқадилар.

Тўртинчи ҳолат

Саша ва Анна Павловна.

Анна Павловна (*кузатиб қайтади*). Шундай бошлаб қистирдимки, олганини ўзиям сезмай қолди. Ҳа, қовоғингдан қор ёғади?

Саша. Қабоҳат. Лиза уни болалар бўлмасига етаклаб кетди. Кўёви ёки эримики, бундай қилади.

Анна Павловна. Сенга чикора? Мунча зарданг қайнамаса? Ёки ўзинг унга тегмоқчимисан?

Саша. Мен-а, шу суллоҳга-я? Унга текканимдан кўра, биронта яккамоховни танлаганим яхшимасми. Кўзимга балодай кўринганининг сабаби шуки, наҳотки Лиза Федядан сўнг, бутунлай бегона бир одам билан шу қадар яқинлаша олади.

Анна Павловна. Нега бегона экан — ёшлик даврларидан буён дўстлар.

Саша. Лиза уни яхши кўриб қолган, кулишидан, кўз сузишларидан кўриб турибман.

Анна Павловна. Нега ажабланиш керак экан? Боланинг касалини боқишди, меҳрибонлик кўрсатди, ёрдам берди, шунинг учун ҳам Лиза унга ўз миннатдорчилигини билдирмоқда. Гапнинг лўндасини айта қолай, нимага Лиза Викторни яхши кўриб қолиши ва унга эрга чиқиши мумкинмас, хўш?

Саша. Бундай хунук иш дунёда камдан-кам учрайди. Қабоҳат, қабоҳат.

Бешинчи ҳолат

Каренин билан Лиза киришади.

Каренин ими-димисиз хайрлашади. Саша жаҳл билан чиқади.

Оятинчи ҳолат

Анна Павловна ва Лиза.

Лиза (*онасига*). Нима қилди унга?
Анна Павловна. Қайдам, пайқамадим.

Лиза чуқур «ух» тортади.

Парда

Иккинчи кўриниш

Афремовникидаги кабинет. Стаканларга май қуйилган. Меҳмонлар.

Биринчи ҳолат

Афремов, Федя, пахмоқ Стахович, бесоқол Буткевич, хушомадгўй Коротков.

Коротков. Сизларга бир айтдим-қўйдим: маррага етолмайсизлар. Ла-бель-буа бутун Европада ягона айғир ҳисобланади. Бас бойлайман.

Стахович. Ёлғон ҳам эви билан-да. Сенинг гапларингга аллақачонлар ҳеч ким ишонмай қўйганини ўзинг яхши биласан. Сен билан бас бойлайдиган аҳмоқ йўқ.

Коротков. Гапимга ишонавер. Сенинг Картушинг ҳам пойгани бой беради.

Афремов. Ади-бади жонларингга тегмадими. Сизларни яраштириб қўяй. Мана Федядан сўранглар. Пўскалласини айтади-қўяди.

Федя. Айғирларнинг иккиси ҳам чаккимаску-я, лекин масала чавандозда.

Стахович. Гусев муттаҳам одам. Унинг тапобини маҳкам тортиб туриш керак.

Коротков (*овозини қўйганича*). Бекор гап!

Федя. Сабр қилинглар, ҳозир гапларинг бир ердан чиқади. Дунак кимга тушди?

Коротков. Менга, лекин икки пулга арзимайди. Таваккал-да. Агар Шаҳзода касал бўлмагандами, томошасини кўрардилар.

Малай киради.

Иккинчи ҳолат

Ушалар ва малай.

Афремов. Нима демоқчисан?

Малай. Аллақандай хоним келдилар, Федор Васильевични истаяптилар.

Афремов. Қанақасидан? Жувон хонимми ё?

Малай. Қайдан билай. Фақат кетворган хонимлардан.

Афремов. Федя! Сени хоним истаётганмиш!

Федя (*чиқиб тушади*). Ким бўлса?

Афремов. Қимлигини билмайди. (*Малайга.*) Катта хонага таклиф қил.

Федя. Намунча шошмасанг, олдин бир қорасини олай-чи. (*Чиқади.*)

Учинчи ҳолат

Ушалар. Федя билан малайсиз.

Коротков. Уни истаб юрган ким бўлди экан?
Уша, Машкадир-да.

Стахович. Машкакиг ким?

Коротков. Лўли қиз Машани айтяпман. Ундан кўзини олмайди, мушук боласидай яхши кўриб қолган.

Стахович. Дўндиқчанинг ўзгинаси. Овози ҳам мойдай.

Афремов. Зебо нарса! Танюша билан иккиси жуфай. Кеча Пётр билан бирга ашула айтишганди.

Стахович. Бу зангарнинг бахти чопагон чиқди...

Афремов. Уни заифалар яхши кўришадими — қандини урсин.

Коротков. Лўли аёлларига тобим йўқ. Назокат кўчасидан четлаб ўтишган.

Буткевич. Номаъқулнинг ноини епсан.

Коротков. Битта француз аёли учун бир галасининг баҳридан ўтганим бўлсин.

Афремов. Йўғ-эй, зўр чиройшунослардан экансан-ку... Қани, бир қарай-чи, ўзи ким экан. (*Чиқади.*)

Тўртинчи ҳолат

Ушалар. Афремовсиз.

Стахович. Агар Маша бўлса, бунда чақир уни, ашуласини айтсин. Йўқ, оғайнилар, булар қадимги лў-

лиларнинг соясига ҳам ўхшамайди. Танюшага нима етсин эди. Вой, дардингдан аканг.

Буткевич. Ўйлашимча, илгари қандай бўлса, ҳозир ҳам шундай.

Стахович. Қўйсанг-чи, ашула ўрнига романсдан олишларига нима дейсан?

Буткевич. Романсларниям кетворгани бор.

Коротков. Қе, бас бойлаймиз, мен уни айтишга мажбур этаман: ашулами ё романсми фарқига етолмасан деб ўйлайман-ов?

Стахович. Коротков бас бойлашдан бошқани билмайди.

Бешинчи ҳолат

Ушалар ва Афремов.

Афремов (*киради*). Жаноблар, Машамас у. Бошқа жойда уни қабул қилолмаймиз. Биллиардхонага юринглар.

Коротков. Бас бойлайман, юрагинг дов бермади-а?

Стахович. Бўлди, бўлди.

Коротков. Пойгада ютқазининг турган гап.

Стахович. Мунча чўзиласан, майни оя.

Хангома қила чиқишади.

Олтинчи ҳолат

Федя билан Саша киришади.

Федя. Бу ёққа юр. Оббо сен-эй. Журъатингга балли. Ажаб, кўп ажаб...

Саша (*хижолатда*). Федя, гашинг келган бўлса, кечир мени ва худо ҳаққи, гапларимга қулоқ сол. (*Овози қалтирайди.*)

Федя (*хонани қадамлар, Саша ўтиради, икки кўзи унда*). Қулоғим сенда.

Саша. Федя, уйга қайтишинг керак.

Федя. Саша, азизим, ҳис-туйғуларинг менга жуда ҳам аён, агар мен ҳам сенинг ўринингда бўлсам, худди шундай қилардим: ҳаммасини қадимги ҳолига қайтариш учун қўлимдан келган барча чорани ишга солган бўлардим, лекин бордики сен, азизим, меҳрибон қизалогим, менинг ўрнимда бўлсанг, бу гаини айтиш қайчалик эриш эрса-да, менинг ўрнимда сен ҳам мен қилган иш-

ни маъқул кўрардинг, яъни бошингни олиб чиқиб кетардинг, ўзгалар бахтига соя солмаслик йўлини таплардинг...

С а ш а. Соя солмаслик? Наҳотки Лиза сенсиз яшай оlsa?

Ф е д я. Эй, меҳрибоним Саша, жондан азизим, яшайди, яшай олади. Яна бахтини ҳам топади, мен билан яшаганидан кўра бахтиёрроқ кунларни кечиради.

С а ш а. Ҳечам-да.

Ф е д я. Сенга шундай туйилади. (*Қўлидаги хатни икки буклай бошлайди.*) Гап унда эмас, яъни гапнинг лўскаллеси унда эмас, гапнинг моҳияти шундаки, бошқа иложим ҳам, мажолим ҳам йўқ. Қалин қоғозни қайта-қайта букиб кўргин. Юз мартасигаям чидаши мумкин. Юз биринчисида эса шир этиб йиртилади-кетеди. Лиза билан менинг муносабатимизда ҳам аини ҳол содир бўлган. Унинг кўзига қарашга юзим йўқ. У ҳам худди шу аҳволда, ишонавер.

С а ш а. Бекор гап, бекор гап.

Ф е д я. Бекор гап дейсану тўғри эканини яхши биласан.

С а ш а. Мен ўзимдан қиёс қиламан. Агар мен унинг ўрнида бўлсаму сенинг ҳозир айтган сўзларингни эшитсам, дунё кўзларимга қоронғи кўринарди.

Ф е д я. Тўғри, сен шундай ҳолатни кечирган булардинг, албатта.

С а ш а (*ўридан туради*). Наҳотки бўлган-тургани шундай қолаверади?

Ф е д я. Иложимиз қанча.

С а ш а. Федя, қайт.

Ф е д я. Азизим Саша, раҳмат сенга. Хотирамда ҳамиша эйг азиз киши бўлиб қоласан... Энди алвидо, жондан азизим. (*Пешонасидан ўнади.*)

С а ш а (*ҳаяжонда*). Йўқ, Федя, видолашмайман ва ишонмайман, ва ишонишним истамайман...

Ф е д я. Бўлмаса, тингла. Фақат бу деганларимни бирон кимсага айтмайсан. Ваъда бероласанми?

С а ш а. Албатта.

Ф е д я. Саша, энди қулоқ сол. Чиндан ҳам унинг эриман, боласининг дадаси, бироқ мен ортиқча одамман. Тўхта, тўхта, эътироз қилишга шошилма. Рашк қилмоқда деб ўйлагандирсан? Ҳеч-да. Биринчидан, ҳаққим йўқ, иккинчидан эса далилим йўқ. Виктор Каренин унинг қадимий дўсти, менга ҳам дўст бир одам. Каренин Лизани, Лиза Каренинни яхши кўради.

С а ш а. Бекор гап.

Ф е д я. Эридан ўзга одамни яхши кўришни хаёлига ҳам келтирмаган тоза, ахлоқли хотин сифатида яхши кўради, аммо мапа бу тўсиқ (*кўкрагига уради*) ўртадан олиб ташлангандан сўнг эса у бошқани яхши кўриши мумкин ва яхши кўрадиям. Мен йўлни очиб бераман ва у ўз бахтини топади. (*Овози қалтирайди.*)

С а ш а. Федя, бу гапингни қўй.

Ф е д я. Ўзинг ҳам яхши биласанки, бу ҳақиқат, мен уларнинг бахтига фақат шод бўламан, бундан хайрли иш қўлимдан келмайди, қайтолмайман, улар озодлигини таъминласам бўлгани, ана шуни ўз тилингдан эшитсинлар. Гапни чўзма, бас, энди алвидо. (*Унинг бошидан ўпади ва эшик очиб кузатади.*)

С а ш а. Федя, олижаноблигингга тан бердим.

Ф е д я. Алвидо, алвидо.

С а ш а чиқади.

Еттинчи ҳолат

Ф е д я якка ўзи.

Ф е д я. Ҳа-да, ҳа-да, ажиб, жуда соз. (*Қўнғироқ чалади.*)

Саккизинчи ҳолат

Ф е д я ва малай.

Ф е д я. Хўжайинни чақиринг.

М а л а й чиқади.

Туққизинчи ҳолат

Ф е д я якка ўзи.

Ф е д я. Айни муддао, айни муддао.

Унинчи ҳолат

А ф р е м о в киради.

А ф р е м о в. Шунча тез?

Ф е д я. Ажиб. «Гўзал онт ҳам ичди, қасамёд ҳам қилди...» Ажиб. Қолганлар қани?

Афремов. Нариги хонада, қиморга тушдилар.
Федя. Беш, беш. Юр... «ки кириб ўтаман дея бир соатга».

Парда

УЧИНЧИ ПАРДА

БИРИНЧИ ҚҮРИНИШ

Князь Абрезков—60 ёшлардаги сиртини силаган буйдоқ. Юми тараш, мўйлови бор. Ўз қадрилини яқини бияган ва юз-кўзларига ҳасрат аломати қўнган кекса ҳарбий. Анна Дмитриевна Каренина—Викторнинг онаси, элликка кирган бўлса ҳам кўриниши ёш, grande-dame. Танлариди француз сўзлари кўп учраб туради. Лиза, Виктор, малай. Анна Дмитриевнанинг меъёрида шичам, сувенирлар билан тўла кабинети.

Биринчи ҳолат

Анна Дмитриевна хат ёзмоқда.

Иккинчи ҳолат

Анна Дмитриевна ва малай.

Малай. Князь Сергей Дмитриевич.

Анна Дмитриевна. Таклиф эт, тезроқ. (*Узини кўзгуга солиб, тузатинади.*)

Учинчи ҳолат

Анна Дмитриевна ва князь Абрезков.

Князь Абрезков (*киради*). J'espère que je ne force pas la consigne¹ (*қўлини ўпади*).

Анна Дмитриевна. Яхши биласизки, vous êtes toujours le bienvenu². Айниқса энди, шу кунларда. Мактубимни олгандирсиз-а?

Князь Абрезков. Олдим ва шу замоноқ сиз томон шошилдим.

Анна Дмитриевна. Нимасини айтасиз, азизим, қўлим ишга бормайди. Il est ensorcelé, positivement

¹ Фармойишларини ўз вақтида адо этган бўлсам керак?

² Уйимизнинг тури ҳамиша сизники.

ensorcelé¹. У ҳеч қачон менга нисбатан бунчалик ўз сўз, бунчалик ғайир, бунчалик шафқатсиз, лоқайд бўлмаганиди. Ҳалиги аёлгина эрини ташлаган кундан бошлаб, ўғлим бутунлай ўзгарди-қўйди.

Князь Абрезков. Хўш, мақсади нима, ўзи нима қилмоқчи?

Анна Дмитриевна. Нима қилиб бўлсаям уйланмоқчи.

Князь Абрезков. Ахир, бошида эри бор-ку?

Анна Дмитриевна. Талоқ қоғозини берармиш.

Князь Абрезков. Шундай денг.

Анна Дмитриевна. Ҳа-да. Виктор тушмагурингизни эса кўзи кўр, қулоғи қар; бу ишнинг турган-битгани ифлослик: адвокатма-адвокат юриш, айбини исботлаш, тавба... Tout ça est dégoûtant². Булар ҳам унинг шаштини қайтармаганига ҳайронман. Ўзига ўхшамай қўйди. Унинг вужудидаги меҳрибонлик, журъатсизлик...

Князь Абрезков. Демак, севади. Оҳо, агарки, киши севги балосига дучор бўлсами, унда...

Анна Дмитриевна. Унда, нима учун бизнинг замонимизда гулдай тоза севги, дўстона севги, бутун ҳаётимиз маъносига айланган севги бўларди? Мана бундай севгини тан оламан, қадрлайман.

Князь Абрезков. Бу замондаги ёш авлодди олижаноб муносабатнинг ўзигина қониқтирмайди. La possession de l'âme ne leur suffit plus³. Нимаям қилардим. Хўш, ўғлингизга нима деймиз?

Анна Дмитриевна. Отини тилга олманг. Бу жодугарликнинг ўзгинаси-я. У қайтадан яратилди-қўйди. Ҳай, эшитдингизми, мен у хотингинаникига бордим. Ўғлим жон-қолимга қўймагандан кейин. Кириб борсам, уйда йўқ экан, хат қолдириб келдим. Elle m'a fait demander quand je pourrai la recevoir⁴ ва бугун (соатга қарайди) соат иккида, айни келиши керак. Қабул қилишим ҳақида Викторга ваъда берарга бердим, бу ёнгига кўп ҳайронман. Шуанда, қадимги дўстлигимиз ҳурмати юзасидан сизга одам юборишга мажбур бўлдим. Енимда бўлишингиз — юрагимга қувват.

¹ Унинг боши айланиб қолган, сеҳр балосига дучор бўлган.

² Ҳаммаси бир мараз гап.

³ Улар фақат маънавий яқинлиқнинг ўзи билан чекланганини ис-тамайдилар.

⁴ Ижозатим бўлса, уйимга келишни сўрайти,

Князь Абрезков. Миннатдорман.

Анна Дмитриевна. Шуни билингки, бугунги учрашувимизда ҳамма муаммо — Викторнинг тақдирини ҳал бўлиши лозим. Мен ё кўнмаслигим керак... Унда қандоғ натижа чиқади...

Князь Абрезков. Уни мутлақо танимай-сизми?

Анна Дмитриевна. Умримда кўрган эмасман. Уни ўйласам, танамга титроқ киради. Яхши хотин ўз эрини ташлашга ҳечам рози бўлмайди-да. Яна эрини яхши одам дейдилар. Ахир, у Викторнинг ўртоғи эди ва уйимизга келиб турарди. Ҳоятда баодоблик кўрсатарди у. Умуман олганда, қандай бўлмасин, *Quels que soient les torts qu'il a eus vis-à-vis d'elle¹*, гуноҳ. Бир ёстиққа бош қўйилдими — чида. Мен фақат бир нарсага ҳайронман, шунчалик юксак қаноатлар соҳиби Виктор эридан чиққан жувонга уйланишни нечук ўзига эп билади экан. Неча бор — яқиндагина талоқ қўйиш христианликка зид эканини исботлаш ниятида, менинг олдимда, Спицини билан шундай қизғин баҳслашгани ҳали-ҳали кўз ўнгимда, энди бўлса ўзи ўша йўлдан бормоқда. *Si elle a pu le charmer à un tel point²*, у аёлдан қўрқаман. Ҳа, айтгандай, сизга навбат бермасдан сайрашимни қараг-а, сизни чақиримдан мақсад, бу ҳақда фикрингизни билмоқчи эдим. Нима маслаҳат берасиз? Айтинг. Сизча қандай бўлиши мумкин? Нима қилмоқ лозим? Виктор билан сўзлашолдингизми?

Князь Абрезков. Сўзлашдим. Фикримча, уни севади, севгисида қатъий ишонч бор, уни севги ўзининг ниҳоятда қаттиқ исканжасига олгани рост экан, ўғлингиз эса туғри келган нарсага аста-секин, лекин чип ёпишиб оладиган одам. Унинг қалбидан ўрин олган нарсани қайтариш, чиқариш амримаҳол гап. Виктор ундан бошқани севомайдиёкам ва усиз бошқа билан бахтли ҳам бўлолмайди.

Анна Дмитриевна. Айтинг-чи, Варя Казанцева ўғлимга тегармикан. Қизмисан қиз-да ва яна яхши кўрадям.

Князь Абрезков (*кулги қочира*). *C'est compter sans son hôte³*. Энди у амалга ошмайдиган иш. Фик-

¹ Унинг айби қанчалик оғир бўлмасин.

² Бошини шу қадар боғлаб ташлашга кучи етиптими.

³ Бу — эгаси бўлмаган бахт.

римча, ўглингиз истаклари қаршисида бўйсуннишдан ва уйланишига кўмаклашувдан ўзга чора йўқ.

Анна Дмитриевна. Эридан чиққанга-я, ўз хотинининг эри билан кўришиб юрсинми? Бундай аҳвол тўғрисида мўминтой бўлибгина гапираётганингизга қойилман. Она ўзининг якка-ягона ўглига, яна қандоғ ўглига денг, хотинликка танлаши лозим бўлган аёл шу кишига ўхшаган бўлиши зарур эканми?

Князь Абрезков. Азизим, ахир начора. Синаш-та, кўзингизга яқин қизга уйлантирсангиз яхши бўларди, албатта. Агар ўзга йўл кўринмаса-чи... Сўнгра, ўглингиз бирон лули қизига ёки қандайдир худо урганига уйлашаётгани йўқ-ку. Лиза Рахманова десагиз хўп яхши, келишган аёл; Нелли отли жиянимдан қиёс қиламан. Мулойим, феъли кенг, дили пок ва ахлоқли аёл.

Анна Дмитриевна. Ахлоқли хотин ўз эрини ташламайди-да, ҳечам.

Князь Абрезков. Сизни танимай қўйдим. Ниятингиз ёмон, бешафқат экансиз. Эри шундай одамларданки, ундайларни афкор-омма ўзига-ўзи душман дейишади. Лекин у ҳаммасидан кўпроқ хотинига душман. Иродаси заиф, бутунлай одамгарчиликдан чиққан, масту аласт бир шахс у. Ўз давлатиниям, хотинининг бор-йўғиниям кулга совурди. Ахир, у бечора аёл қўлида боласи бор-а. Шундай одамдан кечган аёлни қоралашга нима ҳаққингиз бор? Бунинг устига бу муштипар аёл эмас, жонивор эр ташлаб кетган бўлса.

Анна Дмитриевна. Вой-эй, турган-битгани ифлослик ва яна ифлосликдан иборат. Бу қора қозонга яқин юрсанг, куяси юқади.

Князь Абрезков. Диний эътиқодингиз-чи?

Анна Дмитриевна. Эсимда, эсимда гуноҳидан ўтиш. «Кисининг гуноҳидан ўтиш — савоб иш». *Mais c'est plus fort que moi*¹.

Князь Абрезков. Инсоф юзасидан айтинг-чи, у аёл ўшандай одам билан нечук турмуш кечириши мумкин? Бирон бошқа бир кишини яхши кўриб қолмаган тақдирдаям, шундай қилишга мажбур эди. Бола келажагини ўйлагани учун ҳам мажбур эди. Ахир эрининг ўзи, у ақлли ва кўнгилчан одам, ақли расо бўлган кезларида хотинига шу маслаҳатни берар эмиш.

¹ Бунга дош бериш қўлимдан келмайди.

Тўртинчи ҳолат

Анна Дмитриевна, князь Абрезков. Каренин кирадя, онасининг қўлидан ўпади, князь Абрезков билан кўришади.

Каренин. Мама! Сизни бир нарсадан огоҳ қилиб қўйиш учун кирдим: ҳали замои Лизавета Андреевна келади. Сиздан илтимосим, ўтинчим битта, агар меним уйланишимга ҳануз қаршилиқ қилиш ниятида бўлсангиз...

Анна Дмитриевна (*оғзидан сўзини ола*). Албатта-да, ҳануз қаршиман.

Каренин (*сўзида давом этади, қовоқлари солиқ*)... бўлсангиз-да, сиздан биргина илтимосим, ўтинчим бор: порози эканингизни билдирманг, масалаи ножўя томонга бурворманг.

Анна Дмитриевна. Билишимча, у киши билан мундоғ нозик гаплар қилишга ҳали вақт эрта. Ҳар ҳолда, мен бу гапни очишдан узоқман.

Каренин. У ҳам очмайди. Мақсадим сизни у билан таништиришгина, холос.

Анна Дмитриевна. Бир нарсага ақлим етмайпти: сен, ўз диний ақидаларингни, яъни талоқ қўйиш христианликка ёт одат деган қаноатингни эри тирик бўлган Протасова хонимга уйланиш ниятингга қандай пайванд қилолдинг-а?

Каренин. Мама! Бу гапларингиз тошдан ҳам қаттиқ! Наинки, шу қадар мураккаб ҳаётда бизлар мусиқадай бегуноҳмизу нуқтаи назаримиз бир-биридан фарқ қилиши мумкин эмас? Мама, бу қадар шафқатсизликни сиздан кутмаган эдим.

Анна Дмитриевна. Сен кўзимнинг пури, сенга фақат бахт тилайман.

Каренин (*князь Абрезковга*). Сергей Дмитриевич!

Князь Абрезков. Шубҳасиз, сиз ўглингизга фақат бахт тилайсиз, бироқ сочига қиров ўтирган биздай одамлар учун ёшларни тўғри тушуниш андак қийин, албатта. Айниқса, ўз ўглининг бахти ҳақида қатъий фикрга эга бўлган она учун бу қийин савдо. Хотин зотининг ҳаммасиям шунақа.

Анна Дмитриевна. Ана, ана, айтмадимми, ҳамма менга қарши. Албатта, сен ўз хоҳишингни амалга оширишинг мумкин, *vous êtes majeur*¹, аммо мендан жудо бўласан, бола.

¹ Бўйинг етган.

Каренин. Буичалигигизни билмас эканман, булар олдида бешафқатликка йўл бўлсин.

Князь Абрезков (*Викторга*). Виктор, гапни бас қил. Оналарнинг тили аччиқ, дили ширин бўлади.

Анна Дмитриевна. Уни ҳақорат қилишдан узоқман, лекин билган ва уйлаганларимни уртага тушиб соламан.

Князь Абрезков. Чамамда...

Бешинчи ҳолат

Анна Дмитриевна, князь Абрезков, Каренин. Малай киради.

Князь Абрезков. Узиям келиб қолди.

Каренин. Мен кетдим.

Малай. Лизавета Андреевна Протасова.

Каренин. Мама, мен кетдим. Утинаман...

Князь Абрезков ҳам ўриндан қўзғалади.

Анна Дмитриевна. Таклиф қилинг. (*Князь Абрезковга*.) Йўқ, сиз қоласиз.

Олтинчи ҳолат

Анна Дмитриевна ва князь Абрезков.

Князь Абрезков. Уйлашимча, сизга осонроқ булар, агар... *etête-à-tête*¹.

Анна Дмитриевна. Йўғ-а, қўрқаман. (*Кўнгли довлиқади*.) Агар-чи, у билан яккама-якка қолиб *tête-à-tête* суҳбатлашишни истасам, сизга ишора қиламан. *Ça dépendra*². Синамай туриб, у билан якка қолсаму гап толиб беролмасам бўлмас. Ушанда сизга бундай мўйлов қиламан.

Князь Абрезков. Ўзимам сезарман-ов. Имомим номилки, у сизга ёқиб қолади. Фақат одил бўлсангиз, бас.

Анна Дмитриевна. Ҳаммаларнинг менга тескари кўринасизлар.

¹ Янбама-якка қолсаларинг.

² Буни ваэният кўрсатуру.

Еттинчи ҳолат

Ушалар. Лиза киради — бошида шляпа, устида янги кўйлик.

Анна Дмитриевна (*ўрнидан қўзғала*). Минга афсуски, уйлариингга бориб, сизни учратолмадим, энди ўзингиз марҳамат кўрсатиб, мени кўп хурсанд қилдингиз.

Лиза. Асло кутмаган эдим. Мени кўрмоқчи бўлганингиз учун чин қалбимдан миннатдорман.

Анна Дмитриевна. Танишдирсизлар? (*Князь Абрезков томон имо қилади.*)

Князь Абрезков. Аллақачонлар мени таништирганларидан беҳад мамнунман. (*Қўлини узатади. Утиришади.*) Сиз тўғриингизда жияним Нелли менга жуда кўп гапларни айтганди.

Лиза. Чин, биз жудаям яқин дўст эдик. (*Анна Дмитриевнага ийманибгина кўз қирини ташлайди*) Ҳозирам дугоналармиз. (*Анна Дмитриевнага*). Мени кўришни исташингизни асло кутмагандим.

Анна Дмитриевна. Эрингиз билан яхши танишман. У киши Виктор билан яқин эди ва Тамбовга кўчиб кетгунича аҳён-аҳёнда келиб турарди бизникига. Агар янглишмасам, сизга ўша ерда уйланган, шундайми?

Лиза. Шундай, биз ўша ерда оила қурдик.

Анна Дмитриевна. Бир неча йиллардан сўнг, у яна Москвага кўчиб келди-ю, лекин бизларникига келмайдиган бўлиб кетди.

Лиза. Ҳа, чиндан ҳам, у кам юрадиган бўлиб қолган эди.

Анна Дмитриевна. Ҳатто мени сиз билан таништиришним унутган.

Ноқулай жимлик.

Князь Абрезков. Сўнги бор сизни Денисовларникидаги томоша вақтида учратгандим, чоғи. Эсингиздами? Ғоятда шод қилган эдингиз. Яхши куй чалгандингиз.

Лиза. Йўғ-а... Ҳа-я... Энди эсладим. Чинданам, чалгандим.

Яна жимлик.

Анна Дмитриевна, мени кечиринг, ҳозир айтмоқчи бўлган сўзларим сизнинг дилингни сиз сиз қилиши мум-

ни, аммо мугамбирлик қилиш менинг қўлимдан келмаган, асло келмайди. Виктор Михайлович сўзларини ерда қолдира олмаганим учун... яъни у киши, йўғ-а, сиз мени кўрмоқчи бўлганингиз туфайлигина мен келдим... ҳаммасини билганингиз яхши, чинданам... (*кўз ёшини туголмайди*). Жоним қаттиқ қийноқда... сиз эса меҳри шафқатда беқиёссиз.

Князь Абрезков. Балли, яхшиси, мен бораёй.

Анна Дмитриевна. Ҳа, майли, бора қолинг.

Князь Абрезков. Саломат қолинглар. (*Иккала пёл билан хайрлашганича чиқади.*)

Саккизинчи ҳолат

Анна Дмитриевна ва Лиза.

Анна Дмитриевна. Менга қаранг, Лиза, падарингиз исми шарифлари билан атамайман ва сирасига аташним хоҳламайман.

Лиза. Андреевна.

Анна Дмитриевна. Урни эмас, менга қолса, Лиза деганим маъқул. Сизга ич-ичимдан ачинаман, яхши аёл кўринасиз. Аммо Виктор менинг жони дилим. Дунёга келиб, орттирганим ўша болам, унинг нечук қалб эгаси эканини мендан сўранг. У мағрур қалб соҳиб. Бу мағрурона руҳ етти ёшлик чоғидаёқ аён бўлганди. Бу мағрурлик боиси олий зотликданмас, бадавлатликданам эмас, йўқ, виждони пок, ахлоқи юксак инсон бўлгани учун ҳам шу одатларига ҳаммиша содиқ қолгани учун ҳам мағрур у. Қиз боладай покиза бир инсон.

Лиза. Менга маълум.

Анна Дмитриевна. Умрида аёл зотиинг қўлини ушламаган. Сиз — кўз очиб кўргани. Сиздан уни рашк қилмайман десам, хато бўлади. Рашк қиламан. Иккимиз ҳам онамиз; фақат сизники ҳали гўдак, онаизор ўша кунга ўзини ҳозирлаб боради. Менам уни хотинининг қўлига топшириш ва рашк қилмасликка ўзимни ҳозирлаб келган эдим. Топширгандаям, ўзи каби покиза одамдан бошқасига эмас.

Лиза. Мен... Наҳотки мен...

Анна Дмитриевна. Кечирасиз, билишимча, айб сиздамас, айб сизнинг бахтсиз эканингизда. Мен ўғлимни яхши биламан. У ҳамма нарсага чидашга тайёр, чидайди, бирон мартаям таъна қилмайди, лекин виждони азобда бўлади. Унинг ҳақорат остида қолган ғурури азоб чекади ва у ўзини бахтиёр ҳис қилолмайди.

Л и з а. Буларни мен ҳам кўнглимдан ўтказувдим.

А н н а Д м и т р и е в н а. Лиза, азизим. Сиз доно, ажаб яхши аёлсиз. Агар сиз уни яхши кўрсангиз, ўглим бахтини ўзингизникидан баланд қўйишингиз керак. Модомики шундай экан, унинг бошини боғлашни ва ҳаммишалик шубҳалар тоши остида эзилишини (у бу ҳақда ҳеч қачон, асло оғиз очмайди, албатта) истамасангиз керак деб ўйлайман.

Л и з а. Айтмаслиги менга аён. Бу ҳақда мен кўп ўйладим ва ўзимга қайта-қайта ана шу саволни бердим. Ўйладим ва унга ҳам айтдим. Сенсиз ҳаётни тасаввур қилолмайман деганидан сўнг, мен нима қилишим керак, ахир. Дўст бўлиб қоламиз, ўз турмушингизни яхшилаб тузиб олинг, ўзингизнинг покиза ҳаётингизни меним бахтсиз кунларим билан боғламанг дея неча бор жаврадим. Кўнмаса нима қилай.

А н н а Д м и т р и е в н а. Рост айтдингиз, энди кўнмайди.

Л и з а. Уни кўндириш — мени ўз ҳолимга қўйсин. Минг марта розиман. Уни ўз бахтим учун эмас, унинг саодати учун яхши кўраман. Фақат, менга кўмаклашсангиз, мени пазарингиздан нари тутмасангиз—бас. Иккимиз бир ёқадан бош чиқариб, қалбимизга яқин тутиб, унинг бахтини изласак дейман.

А н н а Д м и т р и е в н а. Ана, ана холос, сизни яхши кўриб қолдим. (*Уни ўнади. Лиза йиғлайди.*) Аммо ҳар ҳолда, ҳар ҳолда, бу оғир савдо. Агар ўша вақтларда, эрга чиқмасингиздан аввал, сизни яхши кўриб қолганида эди...

Л и з а. Айтадики, ўша вақтдаёқ яхши кўргандим, лекин ўзганинг бахтига ғов бўлишни истамадим, дейди.

А н н а Д м и т р и е в н а. Эй воҳ, нақадар мушкул савдо. Келинг, бир-биримизга меҳрибон бўлайлик, олло таолонинг ўзи биз истаган йўлни зора топиб берса.

Тўққизинчи ҳолат

Ушалар ва Каренин.

К а р е н и н (*кириши билан*). Мама, меҳрибоним. Ҳаммасини эшитдим. Ўзим билгандай чиқди: сиз уни яхши кўриб қолдингиз. Энди бу ёғи ёмон бўлмас.

Л и з а. Афсус, агар қулоқ солиб турганингизни билганимда, гапирмаган бўлардим...

А н н а Д м и т р и е в н а. Ҳар ҳолда, ҳали ҳеч нарса ҳал қилингани йўқ. Фақат шуни айтишим мумкинки, ўр-

тадаги оғир савдолар бўлмаганда, мен жони дилим билан ризолик берардим. (Лизани ўпади.)

Қ а р е н и н. Утишман, ана шу фикрингиздан қайтманг, утишман, қайтманг.

П а р д а

ИККИНЧИ КУРИНИШ

Оддийгина хона, ўрич, ёзув столи, диван.

Биринчи ҳолат

Ф е д я н и н г я к к а ў з и.

Эшик тақиллайди. Ташқаридан хотин кишининг овози эшитилади: «Федор Васильевич, нега эшикка қулф солинган? Федя, оч дейман».

Иккинчи ҳолат

Ф е д я в а М а ш а.

Ф е д я (туриб эшикни очади).

М а ш а киради.

Лжаб қипсан-да, раҳмат. Зерикдим. Улардай зерикдим.

М а ш а. Унда нега бизларникига келмадинг? Тортаяпсанми яна? Сени қара-ю, ваъда берган эдинг.

Ф е д я. Сенга айтсам — пул йўқ.

М а ш а. Нима учун сени севгишим керак экан?

Ф е д я. Маша!

М а ш а. Маша, Маша эмиш. Агар севгинг рост бўлса, аллақачон орани очиқ қилган бўлардинг. У томон ҳам сендан илтимос қилиб кўрди. Икки гапнинг бирида яхши кўрмайман дейсану ундан ажралишни истамайсан. Кўнглингни чопмаяпти шекилли.

Ф е д я. Нима учун истамаганим сабабини сендан яширганим йўқ, биласан.

М а ш а. Беҳуда гап. Сени тайини йўқ одам деганлари ростга ўхшайди.

Ф е д я. Нимаям дейишим мумкин? Таъналарингни эшитиш менга ниҳоятда оғир десам, буни ўзинг ҳам яхши тушунасан.

М а ш а. Оғир эканига ишонмай қўйдим.

Ф е д я. Бу ҳаётда орттирган ягона қувончим сенинг Севгинг эканини ўзинг биласан-ку.

М а ш а. Меники-ку шундай-а, аммо сеникидан дарак йўқ.

Ф е д я. Қўйсанг-чи, қасам ичишга ҳожат бўлмаса керак. Умуман, ортиқча нарса, чунки ҳаммаси ўзингга маълум.

М а ш а. Федя, нимага мени бунчалик қийнайсан-а?

Ф е д я. Кимни ким?

М а ш а (*йиғлайди*). Меҳри тош одамсан.

Ф е д я (*яқинлашади ва уни қучоқлайди*). Маша! Бу нима деганинг? Қўй. Нолиш эмас, ҳаёт шавқини сур. Бу ҳечам ярашмайди сенга. Беқиёс жамилагинам!

М а ш а. Севгинг ростми?

Ф е д я. Яна кимни севишим мумкин?

М а ш а. Фақат меними? Қани, ёзганларингни ўқиб бер-чи.

Ф е д я. Қўй, зерикиб қоласан.

М а ш а. Сен ёзибсану мен зерикар экаиманми?

Ф е д я. Ке, эшит. (*Ўқийди*.) «Биз кечки куз фаслида ўртоқларимиз билан Мурагин майдончасида учрашувга қасд қилдик. Бу жой метин отадан иборат бўлиб, полапон бўлган паррандалар билан лиқ тула эди. Қоп-қора, иссиқ, осойишта кун эди. Туман...»

Учинчи ҳолат

Федя ва Маша. Кекса лули Иван Макарович ва кекса лули аёли Настасья Ивановна — Машанинг ота-онаси эшикдан кириб келишади.

Настасья Ивановна (*қизига ташланганича*). Беҳаё қочоқ ғунажин бунда экан. Салом, тўрам. (*Қизига*.) Бизларни тириклай кўймоқчимисан? Аҳ?

Иван Макарович (*Федяга*). Тўрам, бу ишинг яхши эмас. Қизалоқни нобуд қиласан-ку. Оббо сен-эй, яхшимас, ифлослик бу.

Настасья Ивановна. Рўмолингни ўра, олдимга туш. Оёқ чиқармай ўл. Хорга нима жавоб қиламан? Қип-яланғоч тўра билан дон олишмай қаро ер бўл. Бунинг нимасига учдинг ўзи?

М а ш а. Дон олишганим йўқ. Тўрамни яхши кўраман, холос. Хордан кетмайман, ашуламни айтганим-айтган, лекийин...

Иван Макарович. Тилигни тий, йўқса сочларингни юлиб оламан. Шаллақи. Бизни уятга қўймоқчи-

мицап? Бундай ҳунарни отанг ҳам, онанг ҳам, холанг ҳам қилмаган. Уят-эй, тўрам. Биз сени иззат қилдик, чўнтагинг қоқ бўлсаям текиндан-текинга талай ашула айтиб бердик, сенга ачиндик. Яхшиликка ёмонлик экан-да, тўрам?

Настасья Ивановна. Қизимиз шармандасини чиқарди, жонимиз, яккаю яғонамиз, кўриб тўймасимиз, жавҳаримиз, бебаҳомиз юзига лой чаплади, ана кўрсатган нағмаси. Худо беҳабар экансан.

Федя. Сен, Настасья Ивановна, бекордан-бекорга мендан ёмон нарсаларни гумон қиляпсан. Қизингни синглимдай кўраман. Мен унинг номусига текканим йўқ. Хом хаёлларингни ташла. Лекин уни севиб қолдим. Бунисига ноиложман.

Иван Макарович. Чангалинга жарақ-жарақ ақча бўлган кезларда яхши кўрмадинг-ку. Хорга бир унинг чамасида тулардинг-да, иззат-икроминг билан оларнинг уни. Энди ҳаммасини бой бериб, қип-яланғоч бўлганингдан сўнг, ўғридай олиб қочмоқчимисан. Уят-эй, тўрам. Уят.

Маша. Мени олиб қочгани йўқ. Бу ерга ўз оёғим билан келдим. Ҳозир олиб кетсаларинг, яна келаман. Уни яхши кўраман, вассалом. Менинг севгим бор кишанларингдан кучлироқ... Бўй бермайман.

Настасья Ивановна. Бас энди, Машенька, жонини қоқай, кўпам чўзилаверма. Яхши иш қилишга қилмадинг, юр энди, кетамиз.

Иван Макарович. Бўлди дейман, тилингни кўпам қайрайверма, юр! *(Билагидан маҳкам ушлайди.)* Бизни кечирсинлар, тўрам.

Учаласи ҳам чиқишади.

Тўртинчи ҳолат

Федя. Князь Абрезков киради.

Князь Абрезков. Мени афв этсинлар. Беихтиёр кўнглисиз воқеанинг гувоҳи бўлдим.

Федя. Ким билан гаплашув шарафига?.. *(Танийди.)* Эй-ҳа, князь Сергей Дмитриевич. *(Кўришадилар.)*

Князь Абрезков. Кўнглисиз воқеанинг беихтиёр гувоҳи. Эшитгандан эшитмаганим маъқул эди. Модомики, эшитган эканман, сизни ундан огоҳ қилишим лозим. Менга шу томонни кўрсатишди ва остонангизда ҳалиги жанобларнинг чиқиб кетишини кутишим керак эди. Қат

тиқ говур-ғувурлар орасида менинг эшик қоқишимни сезмоқ қийин эди, албатта.

Ф е д я. Тўғри, тўғри. Узр этадилар. Ҳалигини менга айтганлари учун миннатдорман. Чунки бу менга сиз устидаи чиққанингиз можаронинг сабабларини айтишга имконият беради. Бирон нарса кўнглингизга келган бўлиши мумкин, бунинг мен учун аҳамияти йўқ. Лекин шунинини билдириб қўйишим лозимки, ҳалиги лули қиз, навозанда нарса шаънига айтилган таъпалар бутунлай ўринсиз. У қиз ўз ахлоқида кабутар каби покизадир. Ва менинг унга бўлган муносабатим — дўстоналикдан нарига ўтган эмас. Бўлса, ғазалхон кайфияти нашъасигина ҳукм сургандир, бу, албатта, у қизгинанинг орипи-номусини барбод қилишдан узоқ. Ана шуларни сизга айтиб қўймоқчи эдим. Хўш, мендан нима истайдилар? Қандай ҳожатингизни осон қилишим мумкин?

Князь Абресков. Мен, даставвал...

Ф е д я. Мени кечиринг, князь. Мен жамиятда шундай вазиятга тушиб қолганманки, бизнинг юзаки ва қадимги таниш-билишлигимиз сизнинг бунда келишингизни оқлолмайди, демак, менда бирон ишингиз бор — хўш, нима экан у?

Князь Абресков. Инкор қилиш йўллари қирқилди, топдингиз. Сизда ишим бор. Шундай бўлса-да, сизни ишонтираманки, жамиятда тутган вазиятингизнинг ўзгаргани сизга бўлган муносабатимга асло таъсир қилиши мумкин эмас.

Ф е д я. Ишончим комил.

Князь Абресков. Ишим шундан иборатки, ҳадемай дўстимнинг, Анна Дмитриевна Каренинанинг ўзлари ва ўғлилари ўз оғзингиздан муносабатингизни... хотинингизга, Лизавета Андреевна Протасовага бўлган муносабатингиз ҳақида сўз очишга ижозатингизни сўрайман, муносабатингизни билиб келишни мендан илтимос қилишган эдилар.

Ф е д я. Хотинимга бўлган муносабатим — айтишим мумкин: менинг кечаги хотиним билан орани бутунлай очиқ қилганмиз.

Князь Абресков. Менам шу фикрда эдим. Шу сабабдан, бу оғир ишни ўз зиммамга олишга журъат этдим.

Ф е д я. Орамиз очиқ, олдини олиб айтишим керакки, айбдор у эмас, мен, яна аниқроғи, менинг беҳисоб гуноҳларим. У эса илгари қандай бемуқсон хотин бўлган бўлса, шундайлигича қолди.

Князь Абрезков. Шупдай қилиб, Виктор Каренин, айниқса унинг онаси мендан сизнинг бундан кейинги мақсадингизни билиб беришни сўрагандилар.

Федя (қони қизийди). Мақсадимими? Билмадим. У мендан бутунлай озод бўлади. Бирон марта ҳам унинг осойишталигини бузсам, одам эмасман. Унинг Виктор Каренинни яхши кўриши менга маълум. Билганини қилсин. Уйлашимча, у ниҳоятда қуруқ, лекин ниҳоятда яхши, тўғри одам ва фикримча, у Каренин билан (одатда нима дейилар эди-я) бахтли бўлади. Ҳа... que le bon dieu les bénisse¹. Тамом-вассалом.

Князь Абрезков. Тўғрику-я, аммо бизларни...

Федя (чўрт кесади). Шунинг яхши билингки, менинг гапларимда рашк балосидан асар ҳам йўқ. Виктор ҳақида, у қуруқ одам деган эдим, буниям қайтариб олдим. Виктор олижаноб, тўғри, ахлоқи баланд одам, яъни мен унинг соясига ҳам арзимайман. У ёшлик кезлариданоқ Лизани яхши кўрган. Балки менга эрга чиққан дамларида Лиза ҳам уни севгандир. Бунақангиси учраб туради. Энг яхши севги сирлари тагига етиш умуман мумкин эмас. Уйлашимча, Лиза уни ҳаминша яхши кўрган. Лекин эрига содиқ хотин сифатида ундай туйғуларни кўнгилдан узоқ тутишга интилган, аммо бу ҳол бизнинг оилавий турмушимизга барибир ўз кўланкасини ташлаб турарди... Эй-ҳа, бу нима қилганим, кўнгил сирларидан сизни огоҳ қилиш ортиқча гап, албатта.

Князь Абрезков. Ўтинаман, гапингизда давом этсангиз. Инонинг, мен учун зиммамга тушган вазифани адо этишдан кўра, сизга нисбатан бўлган нисоний туйғуларимга аниқлик киритиш, сизни бу аҳволга олиб келган сабабларни билиш муҳимроқдир. Аҳволи руҳиянгиз сирларини тушунгандайман. Тушунаман, беҳад жоиз айтганингиздек, ҳалиги кўланка ҳасратни...

Федя. Балки, балки шунинг учун ҳам яратган оилавий турмушимиздан қаноат ҳосил қилмагандирман, балки шунинг учун ҳам ниманидир излаган ва дайди орзулар кетидан тентирагандирман. Эй, қизиқ-ку, ўз қилмишларимни оқламоқчиман гўё. Ўзимни оқлашни истамайман, оқлашим мумкин ҳам эмас. Гапнинг ўғил боласини айтсам, мен ёмон эр бўлган эдим, ҳа, бўлган эдим, чунки энди яхши англадимки, мен аллақачонлар унга эр эмас ва унинг боши бутунлай очиқдир. Хулласи калом, зиммангизга тушган вазифанинг жавоби ҳам ана шу.

¹ Худойим уларга бахт берсин.

Князь Абрезков. Баракалла, аммо сиз Виктор оиласини ва унинг кимлигини яхши биласиз, албатта. Унинг Лизавета Андреевнага бўлган муносабати доимо — илгариям ва ҳозирам одоб доирасидан нарига ўтмаган ва ўртадаги парда ҳамиша сақланган. Лизавета Андреевнага оғир келган вақтларда у кўмаклашган, холос.

Федя. Ҳа, менинг саёқ юришим уларнинг яқинлашувига сабаб бўлгани рост. Иложим қанча, пешонада ёзилгани шу экан.

Князь Абрезков. Виктор ва унинг оиласининг православ мазҳаби ақидаларини қаттиқ ушлашидан хабарингиз бор. Бу ишларига мен унчалик қўшилмайман. Мен дунё аломатларига кенгроқ қарашни маъқул биламан. Аммо уларга бўлган ҳурматим ва эътиқодим зўр. Менга аёнки, черков қўлини ҳалолламаган аёл билан яқинликни Виктор ва айниқса унинг онаси ҳатто тасаввур қилишдан ҳам узоқлар.

Федя. Ҳа, унинг ўжарлиги... чизилган чизикдан чиқмаслигини, ҳалиги масалага мутаассиблигини биламан. Хўш, нима қилинса рози бўлар экан? Талоқ қоғозими? Бунга рози эканлигини аллақачонлар уларга айтганман, лекин гуноҳни, беҳисоб бўҳтонларни, улар билан боғлиқ бўлган ўзга шартларни бўйинга олмоқ бениҳоя мушкул корн ҳол.

Князь Абрезков. Айтганларингиз қадрини тушуниб турибман ва кўнглим сиз томонда. Бироқ, нима қилсак экан? Балки, шундай қилганимиз маъқулдир. Йўқ, ҳақиқат сиз томонда. Бу бениҳоя мушкул иш, сизни тушуниш қийин эмас.

Федя (*қўлини маҳкам сиқади*). Жонкаш князь, мишнатдорман сиздан. Мен ҳамишайам сизни тўғри, кўнгилчан одам сифатида ҳурмат қилардим. Ўзингиз маслаҳат беринг, нима қилсам бўлади? Нима қилайин? Меним бу қадар оғир аҳволимни тўғри тушунинг. Мен асли ҳолимга қайтиш мақсадида чузаётганим йўқ. Ярамас одамман. Аммо шундай ишлар борки, уни совуққонлик билан бажариш қўлимдан келмайди. Совуққонлик билан ёлгон-яшиқни тўкиб солиш менга ёт одат.

Князь Абрезков. Қилмишларингиздан мен кўп ҳайронман. Шунчалик қобилиятли, оқил одам бўла туриб, яхшиликни қадрлайдиган инсон бўла туриб, печук бўлмагур ишларга кўнгил қўясиз, ўзингиз қадрлаган нарсаларни унутасиз? Нима учун бу аҳволга тушдингиз, нима учун ўзингизни нобуд қилмоқдасиз?

Федя (*ҳаяжон аралаш қалққан кўз ёшини тўхтата*). Саяқ йўлга қадам қўйганимга мана энди ўн йилча бўлди. Сиз каби одам биринчи марта меним ҳолимга ачинмоқда. Уртоқларим, улфатларим, хотинлар ачинганини биламан, аммо сиздек доно, кўнгилчан одамни... Раҳмат, сизга. Ўзимни завол қилишгача етганимни билмоқчимисиз? Биринчи сабаби—май. Майни ширин деб бекорга айтишади. Мен нима қилмайин, номаъқул иш эканини, бундай қилиш мумкин эмаслигини пайқайман ва, қани энди, ер ёрилса-ю, ерга кириб кетсам. Қарта қиморига берилганлар олдида чўтални кутиб ўтириш эса — шундай уятки, уят... Фақат майни тортганингдан сўнггина уятни унутасан. Музикани — опера ва ёки Бетховен эмас, лулиларни айтмайсизми... Бу шундай ҳаётки, жонингни киритади. Бунинг устига жонон қуралай кўзлар ва позу карашмалар. Бу нарсаларга ишқибозлигинг нақадар ошса, кейинига шу қадар уят оташида ёнасан.

Князь Абрезков. Ҳмм меҳнат-чи, меҳнат?

Федя. Уриниб кўрдим. Ҳеч нарса чиқмади. Ҳеч нарса мени қониқтирмайди. Қўйинг, бу дийдиёни бошлагандан бошламаганим яхши. Раҳмат, сизга.

Князь Абрезков. Хўш, мен нима десам экан?

Федя. Хоҳишларини тўла бажаришга сўз бераман. Ана шуни айтасиз. Улар уйланишмоқчилар, яъни уйланишларига ҳеч қандай монелик бўлмаслигини истайдилар, шундайми?

Князь Абрезков. Албатта.

Федя. Хўш. Айтингни, ҳар ҳолда бажарсам керак.

Князь Абрезков. Қачонларга?

Федя. Нима десам. Хўш, масалан, икки ҳафта. Кечмасми?

Князь Абрезков (*ўрнидан қўзғала*). Шу жавобни етказсам тўғри бўладими?

Федя. Тўғри бўлади. Хайрингиз, князь, яна бир бор миннатдорчилигимни билдираман.

Князь Абрезков чиқади.

Бешинчи ҳолат

Федянинг якка ўзи

Федя (*узоқ ўтириб қолади, сўзсиз илжайди*). Соз, жуда соз. Айни муддао. Айни муддао. Яхши, ажаб.

Парда

ТУРТИНЧИ ПАРДА

БИРИНЧИ ҚУРИНИШ

Майхона. Алоҳида бўлма. Майхона хизматкори Федя билан Иван Петрович Александровни бошлаб киради.

Биринчи ҳолат

Федя, Иван Петрович ва майхона хизматкори.

Майхона хизматкори. Мана бу ёққа буюрсинлар. Бунда ҳеч кимса халақит бермас, қогозни эса бир зумда келтираман.

Иван Петрович. Протасов! Мана ўзлари ҳам кирдилар.

Федя (*жиддий*). Майли, рухсат ўзларига, фақат мен бандман ва... кирсанг-киравер.

Иван Петрович. Уларнинг талабларини қондирмоқчимисан дейман? Йўлини мендан эшит — бундай тadbир менга ёқмайди. Мен ҳамиша гапнинг пўскалласидан келаман ва масалани узил-кесил ҳал қиламан-қўяман.

Федя (*майхона хизматкорига*). Бир ниша шампанский.

Майхона хизматкори чиқади.

Иккинчи ҳолат

Федя ва Иван Петрович.

Федя (*тўппончани чиқаради ва столга қўяди*). Бир оз сабр қил.

Иван Петрович. Қароринг шуми? Қўкрагингга ўқ қадамоқчисан. Бўлади, мумкин. Сени тушунаман. Уларнинг нияти — сени хўрлаш. Сен эса улар олдида кимлигингни яна бир бор исбот қилмоқчисан. Узингни тўппонча билан, уларни эса тантилигинг билан ўлдирмоқчисан. Сени тушунаман. Дунёда аканг қарағай тушунмаган иш йўқ, чунки мен — доҳий.

Федя. Ҳа-да, ҳа-да. Фақат...

Майхона хизматкори қогоз ва снѐхдон олиб киради.

Учинчи ҳолат

Ушалар ва майхона хизматкори.

Федя (*тўппончани сочиқ билан беркитади*). Очвор. Ке, ичамиз. (*Ичишади. Федя ёзишга ўтиради.*) Қиттай сабр қил.

Иван Петрович. Сенинг... катта сафаринг учун. Бундай нарсалар менга писанд эмас. Қўлингни ушлаб ҳам ўтирмайман. Доҳий учун ҳаёт ҳам, мамот ҳам бир текис ган. Мен ҳаётда ўламану мамотда яшайман. Сен ўзингни ўлдирсанг, улар, фақат икки одам аза тутадн. Мен-чи — агар мен ўзимни ўлдирсам, бутун дунё кўз ёшига гарқ бўлади. Мен-чи, иккиланиб, ўйлаб-петиб ўтирмайман. Шартта оламану (*тўппончага чанг солади*) — тарс, тамом. Бироқ ҳали эрта. (*Тўппончани ўрнига қўяди.*) Ва мен ёзиб-петиб ўтирмайман, ўзларининг ақллари етиши лозим... Оббо, сизлар-эй...

Федя (*ёзмоқда*). Бир лаҳза сабр қил.

Иван Петрович. Нокас одамлар. Имбирсилашади. Жонлари сарак. Тушунмайдиларки — бирои нарсага ақллари етмаслигини тушунмайдилар... Сенга айтаётганим йўқ. Ўзим, шунчаки, фикрим булоқдай тошмоқда. Башарият учун нима керак? Қиттай нарса: ўз доҳийларини қадрлаш, улар эса доҳийларни ҳамниша дорга тортганлар, қувғин қилганлар, азоблаганлар. Йўқ, мен қўлларингда ўйинчоқ бўлмайман. Шармандаларингни чиқармасам, отимни бошқа қўяман. Й-ў-ў-қ. Рнёкорлар!

Федя (*ёзиб тугатади, ичади ва ўқийди*). Илтимос қиламан, жуна.

Иван Петрович. Жунайми? Алвидо, ошна. Қўлингни ушлаб ўтирмайман. Менам шундай қиламан. Бироқ, ҳали эрта. Фақат сенга шуни қайд қилмоқчиманки...

Федя. Яхши. Айтишга улгурасан, вақти соати билан, энди, ошна, бир иш бор: манавини, марҳамат қилиб, хўжайинга топширгин (*унинг қўлига пул тутқизади*) ва номимга келиши керак бўлган хат билан туғушни суриштириб кўр. Илтимос қиламан.

Иван Петрович. Хўп-да. Мени кутиб турасан-а? Сенга айтишим зарур бўлган ниҳоятда нозик гапларим бор. Шундай гапларни айтайки, бу дунёдаям, у дунёдаям эшитмайсан, яъни мен у дунёга борганимга қадар, бирои кимса ундай гапларни сенга етказмайди. Хўш десак, ҳаммасини берайми?

Федя. Керагини бер.

Иван Петрович чиқади.

Тўртинчи ҳолат

Федянинг якка ўзи.

Федя (*қутулганидан мамнун, Иван Петрович орқасидан эшикни қулфлайди, тўппончани олади, ўқлайди, пешонасига қадайди, аъзойи бадани зир титрайди ва қўлини секингина пастга туширади. Тўнгиллайди*). Йўқ, юрагим дов бермайди, бермайди, бермайди.

Эшик тақиллайди.

Ким у?

Эшик ортидан М а ш а п и н г овози келади: «Мен».

Менинг ким? Йўғ-эй. Йўғ-эй, Маша... (*Эшикни очади.*)

Бешинчи ҳолат

Федя ва Маша.

М а ш а. Уйингда, Поповникида, Афремовникида бўлдим ва бундадирсан дея келувдим. (*Тўппончани кўради.*) Яхши ҳунар-ку. Вой, аҳмоқ. Чиндан ҳам аҳмоқсан. Наҳотки, шундан ўзга чора топмадинг?

Федя. Йўқ, юрагим дов бермади.

М а ш а. Демак, дунёда мен йўқман, шундайми? Худо беҳабар. Ҳеч бўлмаса менинг ҳолимга ачинсангчи. Оббо сен-эй, Федор Васильевич, гуноҳ-ку, гуноҳ-ку, ахир. Севгим қадри...

Федя. Улар жавобини беришга ваъдам бор эди. Алдаш эса қўлимдан келмайди.

М а ш а. Мен-чи?

Федя. Сенми? Сен ҳам қутулардинг. Мен билан азобда қолиб, рангинг сарғаяди.

М а ш а. Сарғайсин, майлиз. Сенсиз яшай олмайман.

Федя. Мен билан қандай ҳаёт бўлиши мумкин-а? Эртаю кеч кўз ёш тўкиш билан умринг ўтарди.

М а ш а. Бекор гап, ҳечам йиғламаганим бўлсин. Энди билдим — менга ачиниш сенга ёт одат экан. (*Йиғлайди.*)

Федя. Маша! Азизим! Мен ҳамма учун маъқул, яхши иш қилмоқчи эдим.

М а ш а. Ўзингга яхши.

Федя (*илжаяди*). Узимни узим ўлдираману менга яхши булар эканми?

Маша. Албаттасига, яхши-да. Ахир, сен нимани истайсан?

Федя. Нимани истайман эмиш-а? Кўп нарсани.

Маша. Оти борми? Нимани?

Федя. Биринчидан, ваъдам устидан чиқишим шарт. Бу биринчиси ва ўлардай қийини. Алдаш ва талоқ қўйиш учун зарур бўлган ярамас ишларни бажаришга юрагим дов бермайди.

Маша. Ярамас бўлса бўпти-да. Бунисини узим...

Федя. Инсоф юзасидан айтганда, улар қўлини, хотиним ва Виктор қўлини ушламаслигим маслаҳат. Улар яхшилиқ қилишга арзийдиган одамлар. Иккисини қийнашдан нима ҳожат? Буниникинчиси дейдилар.

Маша. Модомики, сени ташлаб кетган экан, яхшилиқка арзийдиганини билмадим.

Федя. У ташлагани йўқ, ташлаган мен, мен.

Маша. Хўп, хўп. Сен айбдор. У киши — фаришта ойим, яна нима сабаб?

Федя. Яна шу сабабданки, сен яхши, дилкаш қизалоқсан, сени жонимдан ҳам азиз кўраман, агар тирик қолсам, сени нобуд қилишим турган гап.

Маша. Бунисини менга қўйиб бер. Қачон ва қаерда нобуд бўлишимни сендан кўра яхшироқ билсам керак...

Федя (*«Уҳ» тортади*). Энг муҳими, энг муҳими... Бу ҳаётим ҳаётми? Тамом бўлганимни, бироқ ишга ярамаслигимни беш қўлимдай кўриб турибман. Отанг айтганидек, ҳаммага ва ҳам ўзимга оғирлигим тушадиган бўлиб қолдим. Мен яроқсиз кимса...

Маша. Бекорларни айтибсан. Сенга маҳкам ёпишиб, илондай чирмашиб олганим бўлсин, мана кўрасан. Тўғри, қилмишларинг — саёқ турмуш, ичиш ва майшатбозлигинг яхши эмас... Ахир, тирик одамсан-ку — ташла. Олам гулистон.

Федя. Айтишга осон.

Маша. Қўлингдан келади.

Федя. Кўзларим кўзларингга тушган чоғда, гўё ҳамма иш қўлимдан келадигандай туюлади менга.

Маша. Туюлса, гапимга кирасан. Айтганларимни қиласан. (*Хатни кўриб қолади.*) Бу яна нимаси? Уларга ёзганмидинг? Нималарни ёздинг?

Федя. Нималарни ёзгандим? (*Хатни қўлига олади ва йиртмоқчи бўлади.*) Энди кераги йўқ.

М а ш а (хатни тортиб олади.) Ўзимни ўзим ўлдирдим деб ёзганмидинг, а? Тўппонча ҳақида ёзмаганмидинг? Фақат, ўлдим деганмидинг?

Ф е д я. Ҳа, ҳаётдан кетдим, деганман.

М а ш а. Бер, бер, бер. «Нима қилмоқ керак?»ни ўқиганмисан?

Ф е д я. Ўқигандай эдим.

М а ш а. Роман совуққина ёзилгану, бир жойи жудаям, жудаям яхши. Оти нима эди, ҳа, ҳалиги Рахманов, чўкиб ўлган одам қиёфасида яшайверади. Сувда сузишни сен ҳам билмайсан-а?

Ф е д я. Билмайман.

М а ш а. Ажаб иш. Қани, усти бошингни менга бер. Ҳаммасини, кармонингниям.

Ф е д я. Нима қилмоқчисан?

М а ш а. Тўхта, тўхта, тўхта. Уйга кетдик. У ерда бошқатдан кийиниб оласан.

Ф е д я. Ахир, бу алдов-ку.

М а ш а. Ажаб бўпти. Чўмилишга боргансан, усти бошингни қирғоқда қолдиргансан. Чўнтагингда кармонинг ва мана бу хат.

Ф е д я. Хўш, кейин нима қиламиз?

М а ш а. Кейинми, кейин бу шаҳардан бошимизни олиб чиқиб кетамиз ва ширингина ҳаёт кечираверамиз.

Олтинчи ҳолат

Ушалар. Иван Петрович киради.

Иван Петрович. Ана холос. Тўппонча қани? Оламан, кераги чиқиб қолар.

М а ш а. Ол, ол. Биз жунадик, ол.

П а р д а

Иккинчи кўриниш

Протасованикидаги меҳмонхона.

Биринчи ҳолат

Каренин ва Лиза.

К а р е н и н. Берган ваъдаси шу қадар қатъий эдики, сўзсиз бажаришига имоним комил.

Л и з а. Ҳануз виждоним азобда эди, аммо ҳали

лули қиз тўғрисидаги можарони эшитганимдан сўнг, виждон азобидан бутунлай қутулдим. Буни рашк балоси деб ўйлама яна. Бу рашк эмас, балки виждон азобидан қутулмоқ. Сизга нима деб тушунтирсам экан..

Каренин. Яна: сиз.

Лиза (*жилмайиб*). Сенга. Сўзимни кесманг, кесма, дилимдагини айтишим керак. Менга азоб берган энг катта нарса — икки кишига кўнгил қўйганлигим тушунчаси эди. Бунинг буромеди шуки, мен ахлоқи паст аёлман.

Каренин. Ахлоқи паст аёл-а, сенми?

Лиза. Ўзга аёл кетидан юрганини билганимдан бери, демак, унга менинг керагим йўқлигини англаганимдан буён, ўзимни енгил ҳис қила бошладим ва ўртага ёлгонни аралаштирмасдан сизни, йўғ-а, сени севаман дейиш ҳуқуқига эга бўлдим. Энди кўнглим бутунлай тинчигану фақат бир нарса — менинг ҳозирги вазиятим ташвишга солмоқда. Бу талоқ масаласи, Кишининг кўкрагини кесади-я. Кўзларим тўрт.

Каренин. Ҳали замон, ҳали замон ҳал бўлиши керак. Унинг ваъдасини кутиб ўтирмаслик учун котибимни илтимоснома билан юбордим ва талоқ қоғозини қўлинига топширмагунча ҳеч қайга жилмайсан деб тайинладим. Агар уни билмаганимда эди, яхши билишимга гумоним йўқ, масалаин атайин чўзмоқда деб ўйлаш ўринли бўларди.

Лиза. Уми? Атайин қилмайди, қилсаям заифлиги ва тўғрилиги нишонасидан ўзга гап эмас. Ноҳақ нарсани қилишни истамагани. Фақат, унга пулни бекор юбординг.

Каренин. Аксинча. Худди пул масаласи ишимизнинг тез ҳал бўлишига салбий таъсир қилмоғи мумкин эди.

Лиза. Йўқ, ўртага пулнинг аралашганидан кўнглим ган.

Каренин. Эндисига, у киши камсуқумроқ... pointleux¹ бўлсалар ҳам бўларди.

Лиза. Иккимиз ҳам худбин кишиларга ўхшаб кетмоқдамиз.

Каренин. Ҳа-я, гапимни қайтариб олдим. Айб ўзингда. Кечган орзиқиб кутувлардан, умидсиз жудонликлардан кейин бир олам бахт. Бахт одамни худбинлар кўчасига етаклаши мумкин. Айб ўзингда.

¹ Сиркалари сув кўтардинган.

Лиза. Бу ишда сен ягона эмассан. Мен ҳам шерикман. Вазиятим шундайки, гүё теримга сиғмайман, бахтим денгизда чумилмоқдаман. Ҳаммаси жойида: Мика ҳам согайиб кетди, сенинг онанг мени ўтказарга жой тополмай қолди, сенинг севгинг ва, айниқса, меним, меним муҳаббатим гулдай очилмоқда.

Каренин. Наҳотки? Пушаймон бўлмайсанми? Орқага қайтиш йўғ-а?

Лиза. Ўша кундан бери ҳаётим бутунлай бошқа чархипалакда айланаётгандай.

Каренин. Гилдираги орқасига айланмас, а?

Лиза. Сираям-да. Фақат бир истагим бор: мен ўтмишимга нечук чек қўйган бўлсам, сен ҳам кечмиши ҳаёт орзу-ҳавасларини бутунлай унутсанг.

Иккинчи ҳолат

Ушалар ва бола эргаштирган энага.

Бола етаклаган энага киради. Бола онаси томон оқилади. Она боласини тиззасига олади.

Каренин. Ҳар ҳолда, биз бахтсиз одамлар.

Лиза. У нимаси? (Боласини ўпади.)

Каренин. Чет элдан қайтишим билан сенинг эрга текканингни эшитганимда севгимни йўқотганимни, пешонаси шўр йигит эканимни англадим ва мени эсингдан чиқармаганингни билганимда теримга сиғмай кетдим. Шунинг ўзи мен учун кифоя эди. Сўнгра, қадимий дўстлик алоқаларимиз қайтадан тиклана борган сари, сенинг илиқ муносабатингни, шунчаки дўстликдан ўзгачароқ учқунлар аломатини сезар эканман, ўзимни бахт дарёсининг қирғоғида тургандай билардим. Фақат Федяга нисбатан виждоним тоза эмаслиги юрагимга ғулғула соларди. Аниқроғи, меним фикр-ёдимда қадрдон кишининг хотинига нисбатан покиза муносабатдан ўзга нарса бўлиши мумкин эмас, деган қаноат ётарди, бунинг устига сенинг ўйларинг ҳам менга аён бўлгани, хуллас, апа шуларнинг барчаси мени унчалик қийноққа ташламас, бир қадар мамнуи ётарди. Сўнгра, Федя сенга азоб бера бошлаганидан кейин, меннинг кўмагим сенга ниҳоятда зарур эканини ва меним дўстона туйғуларимдан сен қўрқа бошлаганингни тушунидиму ўзимни андак бахтиёр ҳис қилдим ва меннинг ҳаётимда нечукдир ноаниқ ишонч кўламин

найдо бўлди. Сўнгра... у чидаш мумкин бўлмаган даражада ҳаддидан ошади-ю, сен ундан кетиш қаноати-га келдинг; ана шу дамда мен кўнглимдагини тўкиб солдим, сен ҳам йўқ демасдан қабул қилдинг-да, юмма йиғлаб мендан узоқлашдинг, мен чунон ҳам бахтиёр эдим ва, агарки мендан яна нима истайсан деб сўрасалар, жавобим шул бўларди: ҳеч нарса. Сўнгра, сен билан турмуш қуриш имконияти туғилди; татап ҳам сени яхши кўриб қолдилар, аста-секин ишимиз юришиб кетди, сени севардим ва ҳозир ҳам севаман дединг, кейинисига, худди ҳалигидай, танҳо мени севишингни, у одам хотирангдан бутунлай ўчганлигини айтдинг; хўш, яна менга нима керак? Аммо энди-чи, энди мени кечмиш азоб ўтида қийнамоқда, ўша кечмиш умуман бўлмаса, уни эслатиб турувчи бирон нарса бўлмаса нақадар соз бўларди.

Лиза (*таъна оҳангда*). Виктор!

Каренин. Мени кечир, Лиза! Ҳалиги гапларни айтишимдан мақсад, менинг вужудимда сенга маълум этилмаган бирон нарсанинг бўлмаганини маъқул билишимдир. Ҳалиги гапларни яна бир марта таъкидлашимдан ният, ўзимнинг подонлигимни ва бундан бошқа йўл йўқлигини, ўзим билан ўзим курашмоғим ва голиб чиқишга тиришмоғим зарурлигини кўрсатишдир. Ва мен голиб ҳам чиқдим. Ҳануз уни яхши кўраман.

Лиза. Барака топ. Мен ҳам қўлимдан келганини қилдим. Бор истакларинг менда эмас, менинг мапа бу қалбимда ўз тимсолни топди: сендан бошқа бирон кимсани танимамайди.

Каренин. Ростми?

Лиза. Рост, рост. Йўқса, бекордан-бекорга ганириб-нетиб ўтирмасдим.

Учинчи ҳолат

Ушалар ва малай.

Малай. Вознесенский жанобларн.

Каренин. Федядан жавоб келтирган бўлиши керак.

Лиза (*Каренинга*). Тезроқ чақиринг.

Каренин (*ўрнидан қўзғалиб, эшик сари яқинлашади*). Жавобини ҳозир эшитамиз.

Лиза (*боласини энагага беради*). Виктор, наҳотки ҳаммаси ҳал бўлса! (*Уни ўпади.*)

Тўртинчи ҳолат

Каренин, Лиза, Вознесенский киради.

Каренин. Қани, гапир?

Вознесенский. Қораси йўқолди.

Каренин. Нега йўқолади? Талоқ қоғозиниям бермадимми?

Вознесенский. Талоқ қоғозини кўрмадим, аммо сиз билан Лизавета Андреевнага хат қолдирилибди. *(Чўнтагидан чиқазган хатни узатади.)* Уйга борган эдим. Ресторанда дейишди. Ресторанга жўнадим. Шунда Федор Васильевич бир соатдан кейин келгин, жавоб ёзиб қолдираман деган бўлдилар. Қайтиб келсам, мана бу...

Каренин. Нанкин, яна орқага силташ, баҳона излаш? Йўқ, бу шармандалик-ку. Чексиз бетайинлик, Лиза. Хатни уқисанг-чи.

Каренин хатни очади.

Вознесенский. Керагим йўқми, кетсам?

Каренин. Йўқ албатта, хайриз, раҳмат... *(Йўқир экан, таажжублана тухтайди.)*

Вознесенский чиқади.

Бешинчи ҳолат

Каренин ва Лиза.

Лиза Нима? Нима?

Каренин. Бу даҳшат.

Лиза. *(хатга чанг солади.)* Уқисанг-чи.

Каренин *(ўқийди)*. «Лиза ва Виктор, иккалангизга мурожаат қилмоқдаман. Агар сизларни азизларим ёки қадрдонларим десам ёлғон гапирган бўлардим. Сиз ҳақингизда, сизнинг муҳаббатингиз ҳақида, сизнинг бахтингиз ҳақида ўйлаганимда алам ва таъна тошлари, таънани ўзимга қаратаман, қанчалик оғир бўлмасин, бутун вужудимни зир-зир титратади. Ҳаммасидан хабарим бор. Эр бўла туриб, турли-туман тасодифлар натижасида сизларга ғов бўлганимдан ҳам хабарим бор. *C'est moi qui suis l'intrus!* Ҳар ҳолда

¹ Мен сизлар учун ёт одамман.

сизларга нисбатан аламзада ва совуқ муносабатда бўлишдан ўзимни тўхтата олмайман. Назарий жиҳатдан иккингиизниям, айниқса Лизани, Лизанькани яхши кўраман, аммо ҳақиқатда эса зигирчаям эътиборим қолмаган. Ноҳақ эканимни биламан, бироқ ўзга иложим йўқ, ўзимни ўзгартолмайман».

Лиза. Гапининг сирасига қара-я...

Каренин (*ўқишда давом этади*). «Энди ишдан келайлик. Худди мана шу мени икки йўл оворасига айлантирган ҳиссиёт истакларингизни, сизлар кутгандан бошқачароқ мақомда бажаришга мени мажбур қилмоқда. Ёлгон гапириш, пора тутқазиш каби ҳунарни ишлатиб, беннсофлик комедиясини ўйнаш ва, умуман, барча қуюқ ифлосликлар меним табиатимга ботмайди, ҳазар қиламан улардан. Мен-ку, паст одамдирманку-я, сиз ўйлаганчалик паст эмасман ва сиз таклиф қилган пастликни бажаролмайман, қўлимдан келмайди. Топган иккинчи йўлим — ҳаммасидан жўн: бахтли кун кечириб учун сизлар уйланишингиз керак. Мен эса ўртадаги гов, демак, мен қурбон қилишим лозим ўзимни...»

Лиза (*Каренин қўлидан ушлайди*). Виктор!

Каренин (*ўқийди*). «Қурбон қилишим лозим ўзимни. Ўзимни нобуд қилганим бўлсин. Бу хат қўлингизга бориб текканида, мен дунёдан ўтган бўламан.

Р. С. Судлашув учун менга пул юборибсизлар — афсусландим. Бу кўнгилсиз иш ва сизлар калта ўйлабсизлар. Ҳа, дунё шундай — миркам икки. Мен кўп янглишликларга йўл қўйдим. Сизларнинг ҳам бирон марта хато қилишларинг мумкин-ку, ахир. Пулни қайтариб юбордим. Умрим якуни учун на пул ва на миннат даркор. Фақат бир илтимосим бор: мендан кўнгилларинг қолмасин ва аҳён-аҳён эслаб қўйишни унутмасаларинг бас. Ҳа, айтгандай, Евгенийев деган бир соатсоз бор, шунга ёрдам бериш ва биронта ишга жойлаб қўйишингизни сўрайман. Бечора, лекин яхши одам у. Алвидо. Федя».

Лиза. Ўз ҳаётига ўзи чанг солган. Шундайми?

Каренин (*қўнғироқ чала даҳлиз томон отилади*). Вознесенский жанобларини қайтаринглар!

Лиза. Кўнглимдан ўтувди, кўнглимдан ўтувди. Федя, азизим Федя.

Каренин. Лиза!

Лиза. Бекор гап, бекор гап, уни яхши кўраман, ҳануз яхши кўраман. Фақат уни дейман, яхши кўра-

ман. Шундай одамни хароб қилдим-а. Мени ўз ҳолимага қўй.

Вознесенский қайтиб киради.

Олтинчи ҳолат

Ушалар ва Вознесенский.

Каренин. Федор Васильевичнинг ўзи қайда? Сизга нима дейишди?

Вознесенский. Айтишларига қараганда, бу хатни қолдириб, азонлаб чиқиб кетганлар ва шу-шу қайтмаган эмишлар.

Каренин. Аниқлаш керак буни. Лиза, ўзингни якка қолдираман.

Лиза. Мени кечиргин, лекин мен ҳам ёлғон гапиролмайман. Якка қолишимни истардим. Бор, тезроқ тафсилотини..

Парда

Бешинчи парда

БИРИНЧИ КҮРИНИШ

Майхонанинг ифлос бўлмаси. Чой ва ароқ ичувчиларга мўлжалланган стол. Унг томондаги кичик столда ранги-рўйи бир ҳол, усти боши юпун Федя утирар ва унинг ёнида Петушков—узун сочли, уламонамо, меҳрибон беозор одам. Иккиси ҳам ширакайф.

Биринчи ҳолат

Федя ва Петушков.

Петушков. Дардингни олай, дардингни олай. Мана бунақасини чин муҳаббат дейдилар. Хўш, кейинчи, кейин нима бўлди?

Федя. Сиз сўраманг — мен айтмай. Ўз севган кишиси учун, ҳамма нарчасидан кечишга тайёр ҳиссиётли одам бизнинг доирамиздаги бирон қиз болада учраса эди... Бутун тарбияси манфаат кўришга қаратилган лўли қизи ана шундай одам бўлса ҳайрон қолмайсанми. Покиза, фидокорона муҳаббат юзасидан зигирча манфаат талаб қилмай, бори йўгидан кечиб

Ўтурса-я. Бу бизнинг тушунчаларимиз акси, бутунлай акси-ку, ахир.

Петушков. Ҳа-да, бу бизнинг тасвирий санъатимизда камалак деб аталади. Чўғдай қизил рангли фақат шунда ишлатиш мумкинки, агар атрофингда... Қўйингки, бу бошқа гап, ҳозир урни эмас. Дардингни олай, дардингни олай...

Федя. Ҳа, биродар, дунёга келиб қилган яхши ишларимдан бири — унинг севгисини суинстеъмол қилмаганим бўлса керак. Сабабини англадиларми, ё?

Петушков. Раҳм...

Федя. Йўқ, сираям. Раҳм юзасидан унга ачинини лозим деган гап меним хаёлимгаям келгани йўқ. Мен у билан мағрурланардим, ундан завқу шавқ олардим, ашула айтганида-чи, уни ашула айтишини кўрмабсиз — дунёга келмабсиз, ҳозир ҳам дундириб юрган бўлса керак, мен ерда, у осмонда тургандай ўзимни ҳис қилардим. Фақат севгим ҳурмати учуноқ, унинг фаришталигини бузмадим. Чиндан ҳам севар эдим. Мен энди унинг ширин-ширин хотираси билангина яшайман. (Ичади.)

Петушков. Дардингни олай, дардингни олай. Бу олий мақом фазилат.

Федя. Сизга кўнглимни очсам, хотинбозликнинг дайди шабадаларидан андак хабарим бор. Бир марта ошиқ ҳам бўлиб қолгандим, ҳали-ҳали эсимда — қадди-қомати келишган, чиройдор хонимлардан эди; хуллас, хуштор, беқарор, итваччадай лўқ хуштор бўлгандим ва у менга rendez-vous¹ ҳам тайин қилганди. Буни хоним эрига нисбатан катта ҳурматсизлик деб билганим учун, қайлиқ ўйинига боришдан бош тортдим. Қизини шундаки, ҳали-ҳали ўша иш эсимга тушса, тўғри қилганлигимдан қувонаман ва ўзимни мақтаб ҳам қўяман, жонини киритмаганим... гуноҳ қилиб қўйган одамдай пушаймон ейман. Маша билан эса бутунлай тескариси. Ўз ҳис-туйғуларимга доғ туширмаганим учун ҳамниша қувонаман, шодланаман... Бундан ҳам бешбаттар бўлишим мумкин, одамшавандаликдан бутунлай чиқишим ҳам мумкин, бор усти бошимни пуллашга, битлаб кетсамам чидашга, аъзойи баданимни қўтир боссаям бардош беришга ҳам тайёрман, лекин бу жавҳарни, жавҳар нимаси, бу заррин қуёш нурини ҳеч кимга бермайман, ўзим билан яшайди.

¹ Куришув вақтини.

Петушков. Дардингни олай, дардингни олай. Энди қайларда экан у?

Федя. Билмадим. Ва билишни ҳам истамайман. Бу бутуилай бошқа дунёда содир бўлган воқеа. Уни бу ҳаётда кўришни асло истамайман.

Улар орқасидаги столда ўтирган хотин киши дод-вой солади. Майхона хужаси ва миршаб уни олиб чиқишади. Федя билан Петушков уларга тикилганларича, тек қолишади.

Петушков (*Ҳалиги томонда жимлик чуққач*).
Ургиламан, ҳаётингиз кўп беқиёс.

Федя. Йўқ, кўпчиликидан фарқи йўқ. Бизнинг доирадаги, шу жумладан, мен туғилган муҳитдаги одамлар учун уч йўл, фақат уч йўл бор: хизмат қилиш, пул тўплаш, тирикчилигинг ўтмиш ҳаёт ифосликларига ифослик қўшиш. Бу кори ҳолга мен нафрат билан, балки қўлимдан келмагандир, ҳар ҳолда, нафрат билан қарадим. Иккинчиси — бу ифосликлар тагига сув қўйиш; бунинг учун жасур одам бўлиш керак, менда эса жасурликдан асар ҳам йўқ. Ёки учинчиси — ўзингни унутиш — масту аластлик, тараллабедодлик, ашуланавозлик. Мен худди ана шу йўлдан бордим. Маррам яқини кўриб турганингиз. (*Ичади.*)

Петушков. Хўш, онлавий турмушингиз-чи? Агар пешонамга яхши хотин битган бўлса, мен ўзимни бахтиёр санардим. Хотинталоқ мени хароб қилди.

Федя. Онлавий турмушим? Бўлганди. Менинг хотиним камдан-кам учрайдиган аёллардан эди. У ҳозир ҳам ҳаёт. Фақат нима десам экан? Ҳа, седанаси йўқ эди, ўзинг биласан-ку, агар ширмой нон юзида седана бўлмаса нечук кўриниши сенга маълумдир-а? Бизнинг ҳаётимизда ҳам шўхлик назокати йўқ эди. Мен эса дунё борди-келдиларини унутиш ҳолатига муҳтож эдим. Шўхлик назокатсиз ўзингни унутиш амри маҳол. Тоқатим тоқ бўлганидан, ярамас қилиқлар чиқардим. Ўзингиз биласизки, биз одамларни уларга нисбатан қилган яхшилигимиз учун қадрлаймиз, уларга нисбатан қилган ёмонлигимиз учун қадрламаймиз. Мен эса хотинимга фақат ёмонлик қилдим. У мени яхши кўргангамо эди-ёв.

Петушков. «Эди-ёв» дейишингизда нима сир бор?

Федя. Сир шундаки, у ҳеч қачон Маша сингари

меним жошимга кириб кета олмаган. Эй-й, ундай де-моқчи эмасдим. У ҳомиладор бўлди, эмизикли бўлди. мен бўлсам туну кун қорамни кўрсатмайман-да, уйга маст бўлиб қайтаман. Албатта, ҳалиги нарсаси бўлмагандан сўнг — у кун сайин кўзимга совуқ кўрина бошлади. Топдим, топдим (*ҳаяжонга тушади*), мана ҳозир хаёлимга келди: Машини шунинг учун ҳам се-ваманки, мен унга ёмонлик эмас, яхшилнк қилдим. Севишим сабаби шу. Унисини бўлса, яхши кўрмаганим учунмас... балки ўзга нарса учун азоб берардим... Йўқ, бекор гап, гапнинг лўндаси — яхша кўрамасдим. Ўртада рашк ҳам бор эди, аммо сўнгра сувга уриб кетди

Иккинчи ҳолат

Ушалар ва Артемьев.

Артемьев кириб келади — бошида кокарда, мўйлови бўялган, устида баъзи ўзгартишлар қилинган кўча либос.

Артемьев. Таомларинг ош бўлсин (*Федяга салом беради*). Артист-рассом билан танишиб олди-ларми?

Федя (*совуққина*). Ҳа, биз танишмиз.

Артемьев (*Петушковга*). Хўш, портрет бит-дими?

Петушков. Йўқ, чиқмади.

Артемьев (*ўтиради*). Халақит бераётганим йўқми?

Федя билан Петушков жим.

Петушков. Федор Васильевич ўз турмушидан ҳикоя қилди.

Артемьев. Сир экан-да? Агар халақит бераётган бўлсам, давом этсинлар. Сизларни бошимгаям урмайман. Тўнғизлар. (*Ёндош столдан жой олади ва пиво талаб қилади. Бўйинини ғоз чўзганича Федя билан Петушковнинг суҳбатидан қулоқ узмайди.*)

Федя. Бу жанобни жиним ёқтирмайди.

Петушков. Жаҳли чиқди.

Федя. Бурнини тишласин. Бадҳазм. Бундай одамни кўрсам — тилим айланмай қолади. Сиз билан ул-фатчилик қилсам десангиз, енгил тортаман, кўнглим очилади. Қаерда тўхтаган эдим?

Петушков. Рашк масаласида гап кетган эди. Хуш, шу зайлда, хотинингиз билан қандай ажралдингиз?

Федя. Ҳа-я. (Хаёлга толади.) Бу ажиб савдо. Хотиним эрга чиққан.

Петушков. Нима, нима? Талоқдан кейинми?

Федя. Йў-а. (Кулади.) У мендан бева қолди.

Петушков. Бу нима деганингиз, тушунмадим?

Федя. Деганим сираси шу: бева қолган. Чунки мен ғойибман.

Петушков. Ғойибман?

Федя. Албатта. Мен мурда. Инонинг.

Артемов бўйини кўпроқ чўзиб, қулоқ солади.

Ажабланманг... Сизга айтишим мумкин. Бу узоқ тарих ва сиз менинг ҳақиқий фамилиямни билмайсиз. Қисқачаси мундоғ. Хотиним мен берган азобларимдан тамом зада бўлган, мени кўришга тоқати қолмаган пайтда унинг ҳимоячиси топилиб қолди. Бирон ярамас, ифлос нарсани кўнглингизга олманг — у ҳам менинг ошнам, яхши, яхши одам, менинг бутунлай аксим. Менинг яхшиликдан кўра ёмон хислатларим кўп бўлгани туфайли, у яхши, жуда яхши одам ҳисобланарди: тўғри, иродаси мустаҳкам, эҳтиёткор ва умуман, сарҳоватли одам. У хотиним билан ёшлик чоғларидан таниш, яхши ҳам кўрган ва кейинчалик, менга эрга чиққанидан сўнг, кўникиб ҳам кетган киши. Сўнгра, мен ёмон йўлга кириб кетганимда, унга кўпроқ азоб бераётганимни пайқагач, у бизникига тез-тез келадиган бўлиб қолди. Мен ғашлик қилмадим. Аста-секин қадимги муҳаббатлари қайтадан уйғонди, мен эса бу вақтга келиб бутунлай разиллашиб кетдим ва уни ташлаб, уйдан бошимни ола қочдим. Яна денг, Маша учраб қолса бўладими, уйланишни уларга ўзим таклиф қилдим. Улар тихирлик қилишди. Мен эса одам сифатида кундан-кунга тамом бўла бошладим, ва масала шундай яқун топдики, натижада...

Петушков. Ҳаминша шундай...

Федя. Йўқ. Йўқ. Имоним комилки, улар муносабатида менга нисбатан хиёнат бўлмаган. Виктор дииндор одам, фотиҳасиз уйланишни гуноҳ деб билади. Шунга кўра, талоқ қоғозини беришимни талаб эта бошладилар, айбни ўз зиммамга олишим лозим эди. Бор ёлғон-яшиқни бўйинга олишим... Бардошим етмади. Ишона-

сизми, ёлгон гапиришдан кура, узимни нобуд этиш мен учун осонроқ эди. Ва бу ишни амалга оширишга қарор ҳам қилувдим. Бир меҳрибон одам маслаҳат берди: нима зарури бор? Ҳаммасини денг, ўзи тўғрилади. Уларга видономани юбордим, иккинчи кунни эса қирғоқда усти бошим билан картмонимни хати билан топишган. Сувда сузишни билмасдим.

Петушков. Ажаб, жасадни-чи, уни топишолма-гандирлар-да?

Федя. Топишган. Ажабланманг. Бир ҳафталардан сўнг кимнингдир жасадни топишган. Танирмикан, хаёлида хотинимга кўрсатишади. Жасад эса таниб бўлмайдиган даражага етган, денг.

— Ушами?— деб сўрашганда.— Ҳа, ўша,— жавобини қилган. Вассалом. Мени кўмадилар, уйлашишади ва ҳозир ҳам ҳаётлари роҳатда. Мен бўлсам — мана шу аҳволда. Тун ичаман, кун ичаман. Кеча улар уйи ёнидан ўтдим. Деразаларида чироқ, ичкаридан кимнингдир сояси кўринди. Баъзан қийин бўлади, баъзан эса ёмонмас. Пул бўлмаган кезлари қийин... (Ичади.)

Артемов (яқинлашади). Кўнгилларига олмайдилар, тарихингизни эшитиб олдим. Жуда қизиқ тарих экан ва, айниқса, ўрнатқан бўладигани муҳим. Пул бўлмаса қийин дегандай эдингиз. Ундан қийини йўқ, албатта. Пулсиз юриш сизнинг вазиятингизга тўғри келмайди. Ахир сиз мурда. Жуда соз.

Федя. Менга қаранг, сизга бирон сўз айтганим йўқ ва маслаҳатларингизга муҳтож ҳам эмасман.

Артемов. Аксинча, мен сизга маслаҳат бермоқчиман. Мурдасиз. Бордию тирилиб қолсангиз-чи, унда жонлари роҳатда бўлган хотинингиз билан ҳалиги жаноб — бир хотинга икки эр денг, гуноҳкор бўлувлари ҳеч гап эмас-ку. Бу аҳволда нима учун сиз пулсиз бўлишингиз керак экан?

Федя. Мени ўз ҳолимга қўйишингизни сўрайман.

Артемов. Икки энлик хат кимни ўлдирипти. Истасалар, мен ёзақолай, фақат адресини берсангиз бас, сўнгра мендан минг марта миннатдор бўладилар.

Федя. Йўқолинг кўзимдан. Сизга айтганиман. Мендан бирон оғиз сўз эшитганингиз йўқ.

Артемов. Ёлгон, эшитдим. Мана бу одам гувоҳ. Мен мурда деганларини майхона хизматкори ҳам эшитди.

Майхона хизматкори. Ҳеч нарсадан хабариниз бўлмади.

Федя. Ярамас.
- Артемьев. Мен ярамасми? Ҳов, миршаб. Айт туздираман.

Федя ўрнидан қўзгалади. Артемьев уни қўймайди. Миршаб пайдо бўлади.

Парда

ИККИНЧИ ҚҶРИНИШ

Воқеа қишлоқда, печакгул билан ўралган айвонда кечади.

Биринчи ҳолат

Анна Дмитриевна Каренина, ҳомиладор Лиза, энага билан бола.

Лиза. Станцияга келиб, энди биз томон жўнади-ён.

Иигитча. Жўнаган ким?

Лиза. Даданг.

Иигитча. Дадам станциядан буёққа жўнаганмикинлар?

Лиза. C'est e'tonnant comme il l'aime, tout-à'-fait comme son pe're¹.

Анна Дмитриевна. Tant mieux. Se sorvient-il de son pe're véritadle²?

Лиза (*хўрсинади*). Буни унга айтганим йўқ. Фикримча болани чалғитиш керакмас? Баъзан айтиш керакмикан деб ўйлаб қоламан. Мамап, сиз қандай ўйлайсиз?

Анна Дмитриевна. Мен билишимча, Лиза, бу нарса сенинг ўзингга боғлиқ айтиш керакми-йўқми эканини ўз қалбингдан яхшилаб сўраб кўр. Улим кишини ҳамма нарсани унутиш томон етаклар экан. Сенга айтсам, шундай вақтлар ҳам бўлгандики, Федяни кўриш, ахир уни болалигидан билардим, мен учун андак кўнгилсиз кўринарди, энди бўлса, у юлдузи иссиқ ўсмирдай, Викторнинг дўсти ва гарчи қонундан ташқари, ғайридиний эрса ҳам, ўз қадрдонлари учун ҳамма нарсадан кечган ўтдай одам сифатида кўз унгимдан кетмайди. On aura dean dire, l'action est belle...³ Тамом

¹ Тавба, уни яхши кўришини қаранг, ўз отасидан ҳам зиёд билади.

² Шуниси яхши. Ўз отаси хотирида бормикан?

³ Ҳар ҳолда, мард одам ишини қилди.

бўлай деб қолди, Виктор ўзи билан тўқув жунини ола келишни унутмаса яхши бўларди. (*Тўқишда давом этади.*)

Л и з а. Ана, ўзиям келиб қолди-ёв.

Гилдирак ва кўпгироқ товуши келади. Лиза ўрнидан туриб, айвон ёқасига яқинлашади.

Қаватида қандайдир хотин ҳам бор. Марья! Уни кўрмаганимга юз йил бўлди шекилли. (*Эшик томон боради.*)

Иккинчи ҳолат

Ушалар. Каренин билан Марья Васильевна киришади.

Марья Васильевна (*Лиза ва Анна Дмитриевна билан ўпишади*). Виктор шамолдай келди-ю, бу томон олиб қочди мени.

А н н а Д м и т р и е в н а. Ажаб қипти-да.

Марья Васильевна. Ўзимам хурсандман. Уйлаб кўрсам, кўришмаганимизга анча бўпти, қолган ишга қор ёғар дедим-да, йўлга тушдим, агар ҳайдаб солмасаларинг кечки поездгача қоламан.

Каренин (*хотини, онаси ва боласини ўпади*). Мени табриклашларинг мумкин, бахтим чопди. Икки кун уйда бўламан. Эртага хизматларни менсиз бажарадиган бўлишди.

Л и з а. Жуда соз. Икки кун-а. Кўпдан бунақаси бўлмагани. Эртага чўлгаям бориб келармиз. Шундайми?

Марья Васильевна. Қуйиб қўйгандай-а! Оббо полвон-эй! Қалби отасиникига ўхшаса бўлгани, бошқа одатлари нарироқ турсин.

А н н а Д м и т р и е в н а. Ёмон одатларидан ўзи асрасин.

Л и з а. Бўлди, бўлди. Киши қалбини ёшлигиданоқ тўғри йўлга солишда гап кўп деганим Викторга маъқул тушди.

Марья Васильевна. Буларга ақлим етмайди. Федя хаёлимдан ўтиши билан юрагим қон бўлади.

Л и з а. Бизларда ҳам айни ҳол. Унга бўлган ҳурматимиз жудаям ошиб кетди.

Марья Васильевна. Ҳа, шундай бўлиши табий.

Лиза. Бир вақтлар боши берк кўчада эдик, энди эса йўлимиз равон.

Анна Дмитриевна. Айтгандай, Виктор жун опкептимми?

Каренин. Опкелдим, опкелдим. (*Қопни оча қўлини юборади.*) Мана буниси жун, буниси атир, мана буниси хат, мана буниси эса сенинг номингга юборилган расмий конверт (*хотинига беради*). Хўш, Марья Васильевна, агар ювиниш хоҳиши бўлса, сизни узатиб қўйишим мумкин. Овқатга ўтирганимизча ўзим ҳам бир оз тузатишиб олишим лозимга ўхшайди. Лиза! Пастки бурчакдаги хона Марья Васильевнагадир-а?

Лизанинг ранги оппоқ, икки кўзи қалтироқ босган қўлларидаги қоғозда.

Нима бўлди сенга? Лиза дейман! Узи нима гап?

Лиза. У тирик экан. Ё худойим! Қачон мени тинч қўяр экан у! Виктор! Бу нимаси? (*Зор йиғлайди.*)

Каренин (*хатни олади ва ўқийди*). Бу даҳшат.

Анна Дмитриевна. Нима гап ўзи, гапирсанг-чи.

Каренин. Бу даҳшат. У тирик экан. Бу икки эр бошини ушлаган хотин, мен эса айбдор. Бу қоғоз суд терговчисидан, у Лизани ўз ҳузурига чақирмоқда.

Анна Дмитриевна. Қандай пасткаш одам... Бу найрангни ишлатишидан мақсади нима?

Каренин. Ҳаммаси ёлғон, ёлғон.

Лиза. Уҳв, лаънат-эй ундай одамга. Ҳушим ўзимда эмас, оғзимдан чиққанини билмайман. (*Дув-дув йиғлаганича чиқади. Каренин орқасидан югуради.*)

Учинчи ҳолат

Анна Дмитриевна ва Марья Васильевна.

Марья Васильевна. Ақлим етмайди — у қандай тирик қолиши мумкин?

Анна Дмитриевна. Виктор буларнинг ифлос даргоҳига қадам босди-ю, ўзини ҳалокат ёқасига етаклаганини биламан, холос. Бари мўлтонийлик, бари ёлғон.

Парда

ОЛТИНЧИ ПАРДА

БИРИНЧИ КҮРИНИШ

Суд терговчисининг хонаси.

Биринчи ҳолат

Суд терговчиси, Мельников ва суд терговчисининг мирзаси.

Суд терговчиси (*стол ёнида ўтирганича Мельников билан сўзлашмоқда. Биқин томонидан жой олган суд терговчисининг мирзаси алланечук қоғозларни кўздан кечириш билан банд*). Мен у жононга ҳеч қачон бу гани айтган эмасман. Ўзлари ўйлаб топадилар-да, сўнгра менга таъна ўқийдилар.

Мельников. Жонон таъна қилаётганлари йўқ, сиздан хафалар.

Суд терговчиси. Хўп, овқатни бирга қилганим бўлсин. Мана бу иш жудаям қизиқ кўрилади. (*Мирзасига.*) Чақиринг.

Суд терговчисининг мирзаси. Иккаласиниямми?

Суд терговчиси (*чекишини тугатади ва папиросини яшира*). Йўқ, фақат. Қаренина хонимнинг якка ўзларини, тўғрироғи, олдинги эри бўйича —Протасовани.

Мельников (*чиқар экан*). Ҳа, бу ўша Қаренина депг.

Суд терговчиси. Ҳа-да. Ифлос иш. Гарчи, терговни эндигина бошлаётган бўлсам-да, таги хунук кўрилади. Хўп, омон бўл.

Мельников чиқади.

Иккинчи ҳолат

Суд терговчиси, суд терговчисининг мирзаси; юзига тўр торган, қора либосга ўралган Лиза киради.

Суд терговчиси. Марҳамат қилсинлар. (*Ўриндиққа ишора қилади.*) Ипнинг, сизни сўроқ қилишга мажбур бўлганимдан беҳад пушаймонман, бироқ биз шундай зарурият олдида турибмиз. Утинаман, тинчланинг на шуни эслатиб ўтмоқчиманки, сиз меним саволларимга жавоб бермаслигингиз ҳам мумкин. Фақат, фикримча,

ҳақиқатни очиб сизга ва, умуман, сизнинг яқинларингизга фойдадан бошқа гап эмас. Бу йўл энг яхши ва омил йўллардан ҳисобланади.

Лиза. Бировдан яширадиган гапим йўқ.

Суд терговчиси. Демак. (Қоғозларга назар ташлайди.) Отингиз, тонфангиз, диний ақидангиз — буларни ёзиб олган эдим — шундаймасми?

Лиза. Ҳа.

Суд терговчиси. Сизга қўйилаётган айб шундан иборатки, эрингизнинг тирик эканини била туриб, сиз яна бир бошқа эркакка эрга чиққансиз.

Лиза. Билмаганман.

Суд терговчиси. Яна шундан иборатки, бошингизни очиқ қилиш мақсадида эрингизни сохта иш — гўё ўз-ўзини ўлдирган найрангини ишга солишга (пул орқали сотиб олиш ҳам бўлган) кўндиргансиз.

Лиза. Бошидан оёғигача бўхтон.

Суд терговчиси. Ижозатингиз билан бир неча савол бермоқчиман. Унга ўтган йилнинг июлида бир минг икки юз сўм пул юборганмидингиз?

Лиза. Бу пул уники эди. Ўзига тегишли нарсалардан чиққан пул. У билан ажралган ва талоқ қоғозини кутаётган кезларда юборгандим.

Суд терговчиси. Хўш. Жуда соз. Ҳалиги пул ўн еттичи июлда, яъни эрингизнинг ном-нишонсиз гумдон бўлишидан икки кун аввал жўнатилган экан.

Лиза. Балки, ўн еттичи июлда эди чоғи. Эсимда йўқ.

Суд терговчиси. Унда, айни шу кунларда, тегишли ташкилотларга юборилган илтимоснома амали ушлаб қолингани ва адвокат кўмагидан воз кечилгани нимадан бўлса экан?

Лиза. Қайдам.

Суд терговчиси. Хўш, бўлмаса полициядагилар жасадни аниқлашга чақиринганда, нима сабабдан бу эрим жасади деб айтдингиз?

Лиза. Уша кезде қаттиқ ҳаяжонга тушганимдан жасадни синчиклаб кўришга мажолим йўқ эди. Унинг жасади эканига имошим шунчалик комил эдики, мендан сўраганларида, ушанга ўхшайди чоғи, жавобини бердим.

Суд терговчиси. Ҳа, ҳаяжон ичида синчиклаб қарашга имкониятингиз бўлмагандир. Яхши-и. Хўш, менга айтинг-чи, унда нима учун Саратовга, биринчи эрингиз истиқомат қилиб турган шаҳарга, ҳар ойда пул юбориб турдингиз?

Л и з а. У пулни эрим юбориб турган. Кимга ва нима учун юборилганидан беҳабарман, менга тегишли сир бўлмагани учун суриштириб ўтирганим ҳам йўқ. Лекин бир нарса аниқ — у пул Федор Васильевичга юборилмаган. Унинг дунёдан ўтганига биз тула ишонгандик. Бу гапимда зиғирча ёлгон йўқ.

Суд терговчиси. Жуда соз. Муҳтарама хоним, бир нарсани эслатиб ўтмоқчиманки, биз даставвал қонун ижрочиларимиз, аммо одамшавандаликни бой бермаслик биз учун ҳам қарз, ҳам фарз. Сизнинг вазиятингизни тула англашимга ва мусибатларингизга шерик бўлишга тайёр эканимга ишонингизни илтимос қиламан. Сиз давлатнинг совурган, бевафо ишларга берилган, хуш, қисқаси, сизга бахтсизлик келтирган одам билан умр қилган эдингиз.

Л и з а. Уни яхши кўрардим.

Суд терговчиси. Хўп, икки никоҳлик гуноҳига ботиб қолишдан беҳабар ҳолда, сиз ундан қутулиш учун ҳалиги осон йўлни ўйлаб топгансиз — бу масалада мен сиз томондаман. Суд маслаҳатчилари ҳам тўғри тушунишса керак. Шунинг учун ҳам ҳаммасини ўзингиз очиб ташлашингизни маслаҳат кўрардим.

Л и з а. Очиб ташлайдиган бирон сирим йўқ. Мен ёлгонни ҳеч қачон гапирган одам эмасман. (*Йиғлайди.*) Менда бошқа ишингиз йўқдир-а?

Суд терговчиси. Яна бир зум тоқат қилишингизни сўрайман. Сизни янгидан-янги сўроққа тутишдан воз кечганим бўлсин. Фақат, марҳамат қилиб, мана бу сўроқномани ўқинг-да, ўз қўлингизни қўйинг. Жавобларингиз тўғри акс эттирилганмикин? Бу ёққа марҳамат қиласиз. (*Дераза ёнидаги курсини кўрсатади. Мирзасига.*) Каренин жанобларини таклиф қилинг.

Учинчи ҳолат

Ушалар. Жиддият ва виқор билан Каренин киради.

Суд терговчиси. Марҳамат қилсинлар.

К а р е н и н. Ташаккур. (*Тик қолади.*) Мендан нима нестайдилар?

Суд терговчиси. Сўроқ қилишга мажбурман.

К а р е н и н. Ким сифатида?

Суд терговчиси (*илжайганича*). Мен суд терговчиси сифатида. Сизни эса айбдор сифатида сўроқ қилишим керак.

К а р е н и н. Шундайми? Айбим нимада экан?

Суд терговчиси. Эри бор аёлга уйланишда, қисқаси, бирин-кетин савол-жавоб йўлига ўтсак. Утирсинлар.

Каренин. Ташаккур.

Суд терговчиси. Исми шарифлари?

Каренин. Виктор Каренин.

Суд терговчиси. Унвоилари?

Каренин. Камергер. Ҳақиқий статский советник.

Суд терговчиси. Ешлари?

Каренин. Ўттиз саккиздаман.

Суд терговчиси. Эътиқодлари?

Каренин. Православ дини, суд ва терговга тушганим йўқ. Хўш?

Суд терговчиси. Унинг хотини билан оила қурганингизда, Федор Васильевич Протасов тирик эканидан хабарингиз бормиди?

Каренин. Асло хабарсиз эдим. Иккимизам унинг сувда чуқиб кетганига тўла ишонган эдик.

Суд терговчиси. Протасовнинг сохта ўлимидан сўнг, Саратовга ҳар ойда ким учун пул юборар эдингиз?

Каренин. Бу саволга жавоб беришни истамайман.

Суд терговчиси. Жуда соз. Протасов жанобларининг ўлими найранги арафасида, ун еттинчи июлда нима мақсад юзасидан унга бир минг икки юз сўм пул юборган эдингиз?

Каренин. У омонатни менга хотиним топширганди.

Суд терговчиси. Яъни хоним Протасова?

Каренин. Менинг хотиним эри омонатини топширишни айтганди. Хотиним у пулни Федор Васильевичнинг шахсий мулки ҳисоблагани учун ҳам, ажралишгандан сўнг, пулни ўз қўлида ушлаб туриш инсофдан бўлмайди деб биларди.

Суд терговчиси. Унда, яна бир савол: нима учун ажралиш ҳақидаги илтимосномани тўхтатиб қолдингиз?

Каренин. Шунинг учунки, бу вазифани Федор Васильевич ўз зиммасига олганди ва менга бу ҳақда хат ҳам ёзганди.

Суд терговчиси. Ўша хатни кўрсак бўладими?

Каренин. Хат сақланмаган.

Суд терговчиси. Ҳайратга сазовор нарса шундан иборатки, одил суднинг ҳақиқат қилишига зарур бўлган далилларнинг барчаси ё йўқолган, ё маълум эмас.

Каренин. Мендан яна нима истайдилар?

Суд терговчиси. Ўз вазифамни ўташимдан

бошиқа менга бирон нарса керак эмас, сизга эса ўзингизни оқлашингиз лозим, бундан бир неча дақиқа олдин хоним Протасовага насиҳат қилган эдим, шуни сизга ҳам айтмоқчиман: барчага маълум можарони яшириб ўтиришдан фойда йўқ, энг осон йўли — ҳаммасини оппа-очик сўзлаб бериш. Шуни унутмангки, Протасов жанобларининг аҳволи руҳияси ҳаммасини очиб беришга мойил ва, билишимча, суддаям бор ҳақиқатни айтади. Сизга бермоқчи маслаҳатим...

Каренин. Ўз вазифангизни адо этиш қуюшқонидан чиқмаслигингизни сўрардим. Маслаҳатлари ўзларига. Кетсак булар дейман? *(Лиза сари яқинлашади. У ўрнидан қўзғалади ва Каренин қўлига таянади.)*

Суд терговчиси. Минг афсуски, сизларни ушлаб қолишим зарур...

Каренин ҳайропомуз ўгирилиб қарайди.

Ўф-а, сизларни қамоққа олиш маъносида эмас. Гарчи бу нарса ҳақиқатни аниқлаш учун менга анча қулай бўлса ҳам, ҳозир у заруратни ишга солмайман. Мен сизлар олдингизда Протасовни сўроққа тутмоқчиман ва сизларни юзма-юз қиламан: шунда унинг ёлғон-яшиқ ҳаракатларига қаноат ҳосил қилишингиз тезлашар деб ўйлайман. Марҳамат, ўтирсинлар. Протасов жанобларини чақиринг.

Тўртинчи ҳолат

Ушалар. Чиркин, ўзига қарамай қўйган Федя киради.

Федя *(Лиза билан Каренинга мурожаат қилади)*. Лиза, Лизавета Андреевна, Виктор. Айб менда. Сизларга фақат яхшиликни кўзлагандим... Агарки айбдор бўлсам... Кечиринглар, Кечиринглар... *(Уларга икки букилиб таъзим қилади)*.

Суд терговчиси. Саволларимга жавоб беришингизни талаб қиламан.

Федя. Сўрайверинг.

Суд терговчиси. Исми шарифлари?

Федя. Сизларга маълум-ку.

Суд терговчиси. Жавоб қилишингиз лозим.

Федя. Дейлик, Федор Протасов.

Суд терговчиси. Уивонингиз, ёшингиз, диний ақидаларингиз?

Федя *(жим)*. Бу бемаъни саволларни беришдан уялмайсизми? Бекорга вақтимни олмасдан, керагини сўранг.

Суд терговчиси. Огзингизга қараб гапиришингизни талаб қиламан ва саволларимга жавоб қилишингизни сўрайман.

Федя. Майлиз, агар юзингиз уятдан қизармаса, жавоб берай: унвоним — кандидат, ёшим — қирқда, диним — православ. Хўш, яна нима дей?

Суд терговчиси. Анҳор лабида кийимларингизни қолдириб, ғойиб бўлганингиздан кейин сизнинг терик эканингиз Каренин жаноблари билан хотинингизга маълум эдими, йўқми?

Федя. Қаёқдан маълум бўлсин. Мен чиндан ҳам ўзимни ўлдирмоқчи эдим, сўнгра десангиз... Эй ҳа, буни гапириб ўтиришнинг ҳожати йўқ. Масаланинг пўскалласи шуки, булар ҳеч нарсадан хабардор эмаслар.

Суд терговчиси. Полиция амалдорига айтган гапларингиз бошқача-ку?

Федя. Қайси полиция амалдорига? Эй ҳа, Ржанов уйига келган амалдоргами? Мен маст эдим ва кўнглимга келган ёлғон-яшиқни тукиб солдим. Ҳаммаси аҳмоқона гап. Энди ҳушим ўзимда ва сизга бор ҳақиқатни айгмоқдаман. Булар ҳеч нарсадан хабардор эмаслар. Менин ғойибда эканимга тўла инонганлар. Ва мен ҳам бу ишдан мамнун эдим. Агар хунаса Артемьев бўлмаганда эди, ёпиғли қозон ёпиқлигича қолаверарди, ҳануз. Агар айбдор керак бўлса, мана, якка ўзим айбдорман.

Суд терговчиси. Олижаноб одам бўлмоқчи эканингизни пайқаб турибман, аммо қонун ҳақиқатни билишни истайди. Нима учун сизга пул юборилган эди?

Федя жим.

Саратовга юборилган пулларни Симонов орқали олиб турганингиз ростми?

Федя жим.

Нима сабабдан жавоб беришни истамайдилар? Бу саволларга айбдор жавоб бермади деган сўз протоколга ёзилади ва айни вазият сизгаям, мана буларгаям катта зарар етказишни мумкин-а. Хўш, тилга кирадиларми?

Федя (*жим ва сўнгра*). Бу дейман, терговчи жаноблари, сизда зиғирчаям уят йўқ экан-да. Ўзгалар кўнглини ковлашдан мақсадингиз нима, ахир? Амалдор эканларингдан ва маънавий жинҳатдан сизлардан минг маротаба баланд турган одамларга амалдорлик зуғумини кўрсатганларингдан, уларни жисмоний қийнашдан ҳузур қиласизлар.

Суд терговчиси. Бас қилинг...

Федя. Бас қилмаганим бўлсин. Энди кўнгилдагининг ҳаммасини айтаман. *(Суд терговчиси мирзасига.)* Сиз эса ёзинг. Ҳар ҳолда, протоколларингда дунёда биринчи мартаба оқилона инсоний сўзлар ёзилиб қоларку. *(Овозини қўйганича.)* Уч инсон умр кечирмоқда: мен, бу киши, манави аёл. Улар ўртасидаги муносабат — бениҳоя мураккаб, яхшилик билан ёмонлик курашмоқда, шундай маънавий кураш кетмоқдаки, бу ҳақда сизнинг, тасаввурингиз ҳам йўқ. Бу кураш ўзининг маълум якуини топади ва ҳамма иш ўз ўрнига тушади. Олам гулистон. Булар бахтиёрлар — меним хотирамни ҳурмат билан тилга олишади. Мен ҳам ўз қилмишларим, ярамас ишларим натижасида тубанликка тушиб, ҳаётлари қайноқ ва ажойиб одамларга халақит бермаслик учун борлиқдан чиқиб кетганимдан хурсанд эдим. Қаёқдандир бир ярамас, муттаҳам кимса пайдо бўлади-ю, тухматкорона ишларга қўл уришимни талаб қилади. Мен уни ҳайдаб соламан. У эса сизларнинг — одил ҳукмдорлар, ахлоқ ҳимоячилари олдига арз билан келади. Ва сизлар ҳам, қилган ифлосликларинг учун ҳар йигирмасида икки тангани чўнтакка урганларинг эвазига мана бу мундири киясизлар-да, тирноғига ҳам арзимайдиган одамлар, сизларни даҳлизигаям қўйишга жирканадиган кишилар бошида ўйлаб-нетиб утирмасдан ёнбоқ чақишга киришасиз. Қўлларингга тушганларидан териларингга сиғмасдан...

Суд терговчиси. Ҳайдаб чиқараман.

Федя. Мени қўрқадиган одамим йўқ, чунки мен мурдаман ва бирон иш қўлларингдан келмайди; аҳволимга ит йиғлайди-я, ҳали бундан ёмон жазони ўйлаб топганларингча йўқ. Ҳайдасангиз — ҳайдайвермайсизми.

Каренин. Бизга жавобми?

Суд терговчиси. Ҳозир. Протокол имзолансин.

Федя. Агар бу қадар ифлос бўлмаганларингда, кўл чаптаст масхарабоз дейишарди сизларни.

Суд терговчиси. Олиб чиқинг буни. Сизни қамоққа ташлаганим бўлсин.

Федя *(Каренин билан Лизага)*. Кечирасизлар.

Каренин *(яқинлашади ва қўлини узатади)*. Бу нарса қисматимизда борга ўхшайди...

Лиза ўтиб кетади. Федя эгилиб таъзим қилади.

Парда

ИККИНЧИ КУРИНИШ

Вилоят суди иморатининг коридори. Орқа томондаги шишакор эшик оғзида курьер турар. Унрогида иккинчи эшик — суд қилинувчиларни олиб кирадиган эшик бор. Жулдур кийимли Иван Петрович биринчи эшикка тўғри келади ва кирмоқчи бўлади.

Биринчи ҳолат

Курьер ва Иван Петрович.

Курьер. Йўл бўлсин? Рухсат йўқ. Узини уришини қара-я.

Иван Петрович. Нега мумкинмас? Қонунда айтилган: суд мажлиси омма билан деб.

Қарсақлар эшитилади.

Курьер. Мумкинмас дедимми — демак, мумкинмас. Рухсат йўқ.

Иван Петрович. Тирмизак. Қим билан гаплашаётганингдан хабаринг йўқ-да.

Фрак кийган ёш адвокат чиқиб келади.

Иккинчи ҳолат

Ушалар ва ёш адвокат.

Ёш адвокат. Хизмат, иш биланми?

Иван Петрович. Йўқ, мен — халойиқ. Бу эса куппак. Утказмаяпти.

Ёш адвокат. Тўғри қипти, бу ер халойиқ кирадиган жой эмас-ку, ахир?

Иван Петрович. Биламан. Нарёғдаям қўйишмаяпти. Мени қўйишса бўларди.

Ёш адвокат. Сабр қилинг, ҳозир танаффус бўлади. *(Кетмоқчи экан, князь Абрезков билан учрашиб қолади.)*

Учинчи ҳолат

Ушалар ва князь Абрезков.

Князь Абрезков. Кечирасиз, билсак бўладими, иш қаерига келиб тўхтади экан?

Ёш адвокат. Адвокатлар сўзламоқда. Петрушин гапиряпти.

Яна қарсақлар.

Князь Абрезков. Айтинг-чи, суд қилинувчилар ўзларини қандоғ тутмоқдалар?

Ёш адвокат. Ўзларига ғоятда муносиб даражада, айниқса Каренин билан Лизавета Андреевна — уларни суд қилишаётгани йўқ, жамиятни улар суд қилмоқдалар. Бу руй-рост маълум бўлди. Петрушин ҳам худди шу мавзунини илиб кетди.

Князь Абрезков. Шундай денг, хўш, Протасовчи?

Ёш адвокат. Қаттиқ ҳаяжонда. Ҳамма жойи қалтирайди. Умуман айтганда, у кечирган ҳаёти назарда тутилса — бу тушунарли ҳолат, албатта. Лекин талайгина жинна экан: прокурорниям, адвокатниям сўзини бир неча марта бўлиб турди. Асаблари ниҳоятда чарчган кўринади.

Князь Абрезков. Тусмолингизча, натижаси қандоғ бўларкан?

Ёш адвокат. Айтиш қийин. Суд маслаҳатчилари ҳар хил одамлар. Ҳар ҳолда, қасддан қилинмагани маълум, аммо баъзи бир...

Жаноблардан бири ичкаридан чиқиб келади. Князь Абрезков ичкари эшик томон юради.

Сиз киришни истайсизми?

Князь Абрезков. Ҳа, кирмоқчи эдим.

Ёш адвокат. Сиз князь Абрезковсиз-а?

Князь Абрезков. Мен.

Ёш адвокат (*курьерга*). Қўйиб юборинг. Чапла кирсангиз, бўш курси бор. (*Князь Абрезковни киритиб юборадилар.*)

Эшик очилганда гапириб турган адвокат кўринади.

Тўртинчи ҳолат

Курьер, ёш адвокат ва Иван Петрович.

Иван Петрович. Аристократлар! Мен маънавият аристократиман. Бунга тишларинг ўтмайди.

Ёш адвокат. Бўлмаган сафсата. (*Ўтиб кетади.*)

Бешинчи ҳолат

Курьер, Иван Петрович. Шошилганича Петушков кириб келади.

Петушков. Эй, ассалом, Иван Петрович! Қетиши қандай?

Иван Петрович. Ҳали сўз адвокатларда. Яна қўйишмайди дегин.

Курьер. Ҳой, кўпам ғалва қилаверманг бунда. Бу ер қовоқхонамас.

Яна қарсақлар эшитилади, эшиклар очилиб адвокатлар, эркак ва аёл томошабинлар чиқиб келишади.

Олтинчи ҳолат

Ушалар, хоним билан офицер.

Хоним. Ажиб. Йиғлаб юборишимга сал қолди-я.

Офицер. Ҳар қандай романдан афзал бу. Фақат бир нарсага, ҳалиги аёл бу одамни шунчалик севганининг сирига тушунмадим. Бадбашара кимса.

Еттинчи ҳолат

Ушалар. Иккинчи эшик очилиб, суд қилнувчилар — олдин Лиза билан Каренин кўринишиб, коридордан утишади, сўнгра, улар кетидан Федя кўринади.

Хоним. Жим. Ана ўзи. Қаранг-а, аъзойи баданини ҳаяжон босган. (Хоним билан офицер чиқишади.)

Федя (Иван Петрович сари яқинлашади). Опкелдингми?

Иван Петрович. Мана. (Ниманидир узатади.)

Федя (чўнтагига яширади ва кетмоқчи бўлади; Петушковни кўриб қолади). Яхши бўлмади. Зерикарли, зерикарли. Бемаънилик. (Кетмоқчи бўлади).

Саккизинчи ҳолат

Ушалар ва Петрушин, лўппи семиз, икки юзи қип-қизил, серҳаракат адвокат кириб келади.

Петрушин. Хўш, отагиннам, ишларимиз ёмон кўришмайди, фақат охириги сўзингизда ишлатган омилкорликларим пачавасини чиқармасангиз бўлгани.

Федя. Қарорим — гапирмаслик. Уларга нимаям дейиш мумкин? Гапирмайман.

Петрушин. Йўқ, гапириб керак. Эй, энди хаёла-
растликни йиғиштириб қўйинг. Эшагимиз лойдан ўтди —
ишимиз битди. Фақат менга айтган гапларингиздан чет-
га чиқманг: ўзимни ўзим ўлдирмаганим учун-да, агар ўл-
дирганимда гражданлик қонуни олдидаям, диний қонун
қаршисидаям гуноҳкор эканимни била туриб, суд қилмоқ-
дасизлар, десаңгиз бас.

Федя. Лом-мим демайман.

Петрушин. Нима сабабдан?

Федя. Истамайман, вассалом. Менга бир нарса
айтинг: энг оғир ҳукмларни нимадан иборат бўлиши мум-
кин?

Петрушин. Сизга айтган эдим-ку, энг ёмони Си-
бирга сургул.

Федя. Яъни кимни сургул қилишади?

Петрушин. Сизниям, хотинингизниям.

Федя. Ҳукмларининг жўни-чи?

Петрушин. Черков олдида тавба қилдириш ва, ал-
батта, иккинчи никоҳдан чиқариш.

Федя. Яъни улар мени қайтадан у аёл билан бир-
лаштирадилар, яъни унга мени қўшиб қўядилар, шун-
доғми?

Петрушин. Албатта, қонун-қондада бори шу. Эй,
сиз кўпам ташвишланаверманг. Утипаман, мен чизиб бер-
ган чизиқдан чиқманг. Тамом. Энг асоси, ортиқча гапга
ўрин бўлмаслигида. Хўш, хулласи калом... (*Уларни ўраб
олишган ва гапларига қулоқ солаётганларини пайқаб қо-
лади.*) Мен чарчадим, бир оз дам олай, суд маслаҳатчи-
лари кенгашларини тугатгуларича, сизам ҳордиқ чиқа-
риб олинг. Энг асоси — дадил бўлиш.

Федя. Булардан бошқача ҳукмга ўрин йўқ деиғ?

Петрушин (*кетатуриб*). Бошқачаси бўлмайди.

Тўққизинчи ҳолат

Ушалар, Петрушинсиз. Суд ходими киради.

Суд ходими. Утинглар, утинглар, коридорни банд
қилманглар.

Федя. Мапа, ҳозир. (*Тўппончани олади ва кўкраги-
га ўқ қадайди. Булутдай учади. Ҳалма унинг бошига йи-
ғилишади.*) Ҳечқиси йўқ, нишонга урди чоғи. Лизани...

Унинчи ҳолат

Томошабинлар, суд ходими ва суд қилинувчилар, гувоҳга чақирилганлар ҳамма эшикларни оча чиқишади. Биринчи бўлиб Лиза, сўнгра Маша, Каренин, Иван Петрович ва князь Абрезковлар пайдо бўлишади.

Лиза. Федя, нима қилиб қўйдинг? Нима учун?

Федя. Мени кечир, ўзга йўлни... мушкулингги бошқача осон этиш иложини тополмадим... Сен туфайли эмас... Шундай яқун ўзимга маъқул. Ахир, мен аллақачонлар... тайёр...

Лиза. Сен яшайсан.

Унинг бошида эгилган доктор кўкрагига қулоқ солади.

Федя. Докторсизам маълум менга... Виктор, алвидо, Маша кечикди-я... *(Ииғлайди.)* Ажаб яхши... Жуда созила *(Узилади.)*

Парда

ЭКРАН

ОППОҚ ТОНГ ҚЎШИҒИ

Киноповесть

Киши хаёлини зумрад баҳорнинг тансиқ чиройига ўргатувчи куй — «Ўрик гуллаганда...» ашуласи камалак ранглари каби таралар, борлиқни меҳр завқига чулғар өди...

Киноповесть лавҳа (титр)ларини кузатиб янграётган бу қўшиқнинг қаноти — насими хуш. У оппоқ тонгда эркаланмиш Тошкент ва Самарқандни, Олой тизма тоғлари этагида кўкрак керган беқиёс Фарғона водийсини, сув десанг шарбат тутгувчи боғу роғларни, ёр ва диёр кокилини ювган Аму билан Сир соҳилларини кезар, «бахтининг бор...» деб эсар эди...

* * *

Тонг отмоқда... Оппоқ тонг... Зилол бўшлиқларга кенг қулоч ёйган, шивалаб ўтган тунги ёмғирдан сўнг келинчакдек ҳарир либос кийиб ясанган, қоқ ўртасидан темир йўл кесиб ўтган кўм-кўк водийда бир туп сада ўрик оппоқ гуллаган. Кўкламнинг майин шабадаси бегард гуллар билан безанган позик новдаларни беозоргина тебратар, эркалар, ҳаммаёқда — сабз чечаклар водийсида ҳам, паға-паға булутлар кезмиш баҳор элчилари аҳил турналар ҳалқа солиб учмиш кўкда ҳам дилбар ҳаёт куйлар...

Бироқ бу манзара тезоблик билан ўзгача жило олур: парвоздаги турналарнинг «қурр... қурр» суҳбати, водийдаги дилбар, осойишта ҳаёт нафаси ҳансираб елган паровознинг қўққисдан ҳозир бўлиши, чинқириб олға иштилиши, вагонлар лентасининг қарсиллаб чопиши билан чўрт кесилади.

Яқингинасидан елиб ўтган паровоз шамоли ўрик шохларини бир-бирига уриб, ғужум-ғужум гулларини юла осмонга кўтаради-да, состав думидаги вагон деразаси

ёнида сукут сақлаган эркак билан аёл юз-кўзларига келтириб қадайд.

Ўрта бўйли, жуссаси пишиқ, қараши мулойим, пешонаси кенг, ярим ҳарбий кийими қадди-қоматига ярашиб тушган одам қўлига илинган бир гужум ўрик гулига тикилганича:

— Зора... кўклам нафаси... Ильич тапасидаги губорни олиб кетса. Нодира ая?!— дейди-да, қаршисидаги 45—50 ёшлар чамасидаги баланд бўйли, юлдузи иссиққина аёлга савол назарини тикади.

— Олиб кетсаям кетсин, кетмасаям, иним Комилжон!— дея жавоб қайтаради қошлари чимирилган аёл ва базарини чир айланиб орқада қолаётган кенгликлар, физиллаб кечаётган симёгочлар сари олиб қочади.

Ўртага яна жимлик чўкади. Вагон ғилдирақларининг юрак уришига мутаносиб, «тақ-тақ» садоси босма машинасининг ҳаракати билан алмашади.

Босмахона. Газета босилмоқда. Босма машиналари орасидан милт-милт ўтаётган шу ёзувлар қораси киши кўзларини қамаштиради. **Правда. 14 марта 1923 года. Известия. От 14 марта 1923 года... Правительственное сообщение... Бюллетени о состоянии здоровья Владимира Ильича.**

Йирик, қадоқ бармоқлар бир томонидан, нозик, барра бармоқлар иккинчи томонидан газетани ушлаб ўзларига яқинлатадилар. Шу лавҳалар янада яққол кўринад:

«Правительственное сообщение о состоянии здоровья Председателя Совета Народных Комиссаров Владимира Ильича Ульянова — Ленина».

Энди биз ҳалиги бармоқ эгаларини кўрамиз. Босма машинаси ёнида турганлардан бири — кекса, мўйловдор ишчи, иккинчиси — унинг қўнғир соч шогирди. Устоз кўзларида ғам, ирода, шогирдининг мовий кўзлари жиқ ёшда. Улар бутун борлиқни упутиб газетага берилганлар:

«Бюллетени о состоянии здоровья Владимира Ильича».

* * *

Осмон карвон-карвон қора, серрутубат булутлар, дадададор баҳор булутлари денгизида. Саҳарми? Пешинми? Намозшомми? Билиб бўлмайди. Гумбур-гумбур кучган момақалди роқ, тимқора булутлар бағрини аҳён-аҳ-

ёнда тилиб чатнаган чақмоқ борлиққа даҳшат солгудай, Москванинг Қозон вокзали майдонида югуриб бораётган хотин-халаж, чол ва навқиронларни ваҳима қучоғига отгудай.

Одамлар юришида, югуришида нечукдир безовталиқ ҳоким. Сабаб: момақалдироқ ё чақмоқмикан? Ёки бўлажак жала?

Унда, нега барча газета витринаси атрофида олазарак. Ҳалиги чопганлар ҳам ўзини шу тўлқинга урмоқда?..

Вокзалнинг шаҳарга очилган даричасидан елкасида хуржун кўтарганича кўринган бизнинг ўрта бўйли ташишимиз Комил Рустамов ҳам, рўмолига ўраган тугунни бағрига босганича унинг орқасидан чиқиб келган юлдузи иссиқ Нодира ая ҳам майдондаги вазият гирдобиди бир лаҳза ҳайрон бўлиб турадилар-да, бир-бирларига маънодор қараб олганларича, витрина томон, одамлар энтикиб югураётган томон ўзларини урадилар.

* * *

Оломон орасида қолиб кетган деҳқон кийимидаги мўйсафид тоқатсизланади:

— Ҳой, ичларингда биронта саводхон борми? Овоз чиқарсаларинг-чи, баччағарлар?!

— Анавуни кўринг,— дейди бир аёл ўз-ўзига.— Ҳой, дароз, четга ўт!

* * *

Кўзлар, турли ранг ва бичиқдаги, турли маъно ва ёшдаги кўзлар бир нуқтага қадалган. Аксариятида жиддият, ирода, лекин унда-мунда заҳар истеҳзо ўйнаган кўзлар ҳам борга ўхшайди.

* * *

Хуржун бир четда қолиб кетган. Эгалари эса оломон орасини куч-ла ёриб, витрина сари бормоқдалар. Уларнинг кўзлари ҳам шу ёзувлар билан учрашганда таққа тўхтайдилар:

«Бюллетени о состоянии здоровья Владимира Ильича:

За последние дни в состоянии здоровья Владимира Ильича произошло значительное ухудшение...»

Момақалди роқ жар солади. Чақмоқ кўзларни қамаштиргудай ёғду ташлайди. Жала ёмғир савалай бошлайди. Аммо ҳеч кимса ўз ўриндан қўзғалмайди. Ҳали ҳам кўзлар бир нуқтада.

Мана танишларимиз кўзлари. Бюллетеннинг давоми ни биз бу икки кўздан ўқиймиз, хаёл овозларидан эшитамиз, кўз қарашларидан, овозларидан «Бюллетень» мантиқидан келиб чиққан бор ҳаяжонларини сезамиз:

«...Вновь появились признаки нарушения кровообращения, что повлекло за собой некоторое ослабление двигательных функций правой руки и правой ноги. Общее состояние Владимира Ильича удовлетворительное; температура — 37,1, пульс — 96, хорошего наполнения, без перебоев, сердце работает хорошо...»

Ҳар иккала кўз билан овоз ҳам шу жумлани, «...сердце работает хорошо» жумласини бир неча марта қайтара-қайтара, бир оз тинчлангандай бўлиб, қатордан чиқади-лар.

Нодира ая қўлидаги тугун бир оз уринган. Бир четидан кўришиб турган лолаларни ёмғир ювмоқда. У лолаларни авайлаб ўраганича бағрига босади. Комил Рустамов хуржунини олади. Сўнгра улар йўлга тушадилар.

* * *

Оҳиста, беозор қадам босганича хонага ўттиз-ўттиз беш ёшлар чамаси, оқ мағиздан келган луппигина аёл кириб келади. Бир даста тоғ лоласи унинг қўлида.

Бу — Горкидаги Ленин хонаси. Виждони пок барча кишиларга, бутун башариятга таниш, азиз, муқаддас хона. Владимир Ильич чуқур креслога ўтиргани уйқуга толган. Боши, чап томон эгилган нодир боши, қайроқдек пишиқ кафтида. Сократона пешона, бир оз сўлғин, лекин азалгидай нур томиб турган чеҳра ирода ва яна ирода, даҳо ва зако, буюк ва оддий инсоний қудрат тимсолидир.

Владимир Ильичнинг тинч уйқусидан (нисбатан тинч, чунки у уйқуда ҳам фикр қиларди) мамнун аёл меҳр тула кўзларини ундан узиб, хона турига ўтади-да, баҳор ва гўзаллик нишонларини гулдонга териш билан банд бўлади.

Айни лаҳзада, хонани тутган баҳор ҳидини сезган ка-

би, Владимир Ильич қовоқларидан уйқу кўтариледи. У вазиятни ўзгартирмасдан гулдон билан машғул аёлнинг эҳтиёткорона ҳаракатларини, қип-қизил лолаларни енгил табассум-ла кузатганича:

— Евдокия Ивановна!— дейди-ю ҳамхонасининг ташвиш ва афсусига, «аттанг, оромини буздим» каби ҳолатига барҳам бермоқчи бўлиб давом этади.— Йўқ... мириқиб ухладим. Айтинг-чи, бу гуллар қайбир ўлканинг элчиси?

— Туркистондан, Владимир Ильич.

— Туркистон!..— ўзи билан ўзи суҳбатлашади.— Автономия?! Менимча, масала пиҳоятда муҳим. Фақат, республика! Тенг ҳуқуқли республикалар Иттифоқи... Ҳм...— жонланиб кетиб қаршисидаги аёлга мурожаат қилади:— Евдокия Ивановна, азизим, бутун бир халқ саломини, баҳорини келтирганлар билан сўзлашилмаса... қуруқ кетсалар... бўлмас дейман?

— Владимир Ильич, мени ёш бола қилманг. Ҳеч кимни қўёлмайман.

— Тўғри, мутлақо тўғри. Профессор амри мен учун қонун. Тўғри... аммо Туркистондай узоқ жойдан келганлар кўнгли ўксиса — сиз хафа бўлмасангиз бўпти?!

— Владимир Ильич!

— Фақат икки оғиз... яна ихтиёр ўзингизда.

— Майлиз. Айтиб қўяй: икки оғиздан ошмасин!— дея хона эшигини аста ёпа чиққан Евдокия Ивановна кузата кулиб юборади, бошини орқасига ташлаб ильичона кулади-да, назарини, илиқ кўзларини жануб чечакларига бағишлайди.

Хона остонасида алаң-жалаң пайдо бўлган Евдокия Ивановна туркистонликларни ичкарига тезлаганича ўзини ташқарига олиб, эшик тирқишидан уларни кузатади: Владимир Ильич меҳмонларни меҳр билан қаршилайти, ёнгинасидан жой кўрсатади, меҳмонларнинг қўли кўксидан-ю қадди таъзимда, ўзларини унут-ёзганлар; сўнгра улар мезбоннинг яқингинасидан ўрин оладилар. Владимир Ильич гоҳ бири, гоҳ иккинчиси томон эгилиб, тез-тез нималардир демоқда.

Энди андак тинчланган Евдокия Ивановна хона эшигини маҳкам ёпганича, курсидан жой олади ва ўзининг одатий юмушича, пайпоқ тўқишга киришади.

* * *

Хона ичкарисини. Ленин берилиб, завқ қилиб суҳбатлашмоқда.

Хона ташқариси. Евдокия Ивановна имсиз-димсиз пайпоқ тўқимоқда.

* * *

Шу орада оёқ учида баланд бўйли, сочу соқоли оппоқ профессор кўринади. У Евдокия Ивановна сари яқинлашганича:

— Евдокия Ивановна?— дея ичкарига имлайди.

— Уйқуда,— деб бепарвогина жавоб қайтаради у.

— Соз!— деганича ҳалиги юришида орқасига бурилади.

* * *

— Келганларингиз жуда соз бўлган, Комил Рустамович, Нодира?..— «р» ҳарфини ғалати ифода этганича гўхтаб қолади.

— Нодира ая,— дея кўмакка келади Комил Рустамович.

— Аҳа... Нодира ая! Халқ оммаси ичида ҳар ҳолда биз денгиздан томчимиз, холос ва биз халқнинг кўнглидагини тўғри ифода қилсақкина идора қила биламиз.

— Владимир Ильич,— дейди Нодира ая,— Республикалар Иттифоқи, озод халқларнинг эркин Иттифоқи ҳақидаги ғайратингиз халққа чунонам маъқулки...

— Айрим ўртоқларда бир оз шешмашошарлик одати бор. Совет республикаларини «автономлаштириш» гоёси зарарли гоё. Мустақил Совет миллий республикалари Россия Федерациясига кирмасдан, Россия билан биргаликда янги давлат бўлиб, иттифоқ бўлиб, тенг ҳуқуқли республикалар федерацияси бўлиб бирлашадилар. Ўзимизни Украина ССР, Ўзбекистон ва бошқалар билан тенг ҳуқуқли деб ҳисоблаймиз ва улар биргаликда ҳамда тенг ҳолда... тўла ихтиёрийлик асосида... янги иттифоққа, янги федерацияга кирамиз... Бизнинг социалистик Советлар республикамиз халқаро социализм машъали бўлиб... мустаҳкам туради.

— Минг яшанг, Владимир Ильич,— дейди хурсанд ҳолда Комил Рустамович,— лекийин бир мулоҳазам бор. Бизда сиз айтган, республикани идора қилиш қурбига етадигон давлат арбоблари йўқ ҳисоб.

— Мен ҳам ҳеч қачон давлатни бошқарган эмасман, лекин партия ва халқ бу ишни менга топшириб қўйишди, бинобарин, мен буларнинг ишончини оқлашим лозим. Сизларга ҳам шундай қилишни тавсия этаман... Анвар

пошшо йўқ бўлди. Уйлаймизки, қолган босмачиларни ҳам тез кунда тор-мор қиларсиз-да ер-сув ислоҳотига киришарсиз?! Кимки биз билан бирга бўлмаса, у — бизга қаршидир.

— Албатта!— дейдилар бир вақтда Комил Рустамов билан Нодира ая.

— Ҳа, бинобарин, сизни табриклайман,— дейди ярим ҳазил оҳангда Владимир Ильич Нодира аянинг қўлига қўлини қўйганича.— Паранжи ташлаганингиз — менга чунонам маъқулки...

Ҳаммалари куладилар.

* * *

Ташқари. Евдокия Ивановна кўзларини уйқу босган. Қалава ипи ерда. Хона эшиги очилиб ўзларида йўқ шод Комил Рустамов билан Нодира ая чиқиб келишади. Комил Рустамов полдаги қалава ипни олиб ўрар экан Евдокия Ивановна сесканиб уйғониб (қалаванинг учи ундада) кетади ва «жим» дегандек бармоқларини лабларига босади.

— Хўп, хўп,— дейди нимовозда Комил Рустамов.— Ташаккур, биз кетдик. Эҳтиёт қилинг!

Оёқ учида, лекин илдам юрадилар.

* * *

Уларнинг оёқ учидаги ҳаракати қарсиллаб учаётган от туёқлари билан алмашади. Танҳо суворий гўё парвоздаги лочин. Атрофида эса кўклам. Зилол фазода фазқулодда пайдо бўлган бир парча қора булут ерга соя солади. Тоғ орасидан отилиб чиққан шамол табиатнинг бутун осойишталигини бузиб, дарахт гулларини юла фалакка учиради-да, суқмоқ тоғ йўлидан елиб бораётган қорабайирнинг кўзига келтириб қадайд.

Жонивор ҳуркканидан ғоз туради.

Фарғона йигитларича кийинган навқирон сувори сал бўлмаса эгардан учиб кетар, оти билан ажал жарига қулар эди.

Бироқ у чавандозга хос шиддат ва чаптастлик билан отини йўлга солади. Афтидан, қора байир кўп оғир йўлни босиб ўтган, лекин худди тонгдан, нурдан қочиб қутулмоқчи бўлиб устма-уст қамчи босаётган йигитнинг

қистови билан олмосдек туёғидан ўт чақнатиб лочин каби учар.

Жувонмарднинг йўлга тикилган бургут кўзлари ҳеч нарсаи кўрмасди. Уйқудан турган баҳор манзарасини ҳам, тоғдан арслондек санчиб югурган ҳаёт чашмаларини ҳам.

* * *

Лак-лак отлар дуқури. Лолақизғалдоқ қирмизи гилам тўшаган далада қизил суворилар отряди елмоқда. Иттифоқо, Комил Рустамов қиличини яланғочлайдию аскарларнинг ҳужумга шайлайди.

* * *

Қуёш найзада. Саратон офтоби бутун борлиқни қовжиратган, гавдаси қорайиб кўринган саксовул шохларини истисно этганда, тимсариқ либосга ўраган. Бурама гармсел қум саҳросини бошига кўтаргудай. Гармсел Бухоро шербаччалари кийимидаги суворини қувлар, йўлдан чалғитмоқчи бўлгандек дағдаға солар. Ўз инятида собит йигит эса найза каби олға интилган, қамчи устига қамчи босар туркман айғирига.

* * *

Қора терга тушган жангчининг юзи. У икки қўл, икки оёғи билан арқонга тирмашганича илгари силжимоқда. Арқоннинг бир бошида, тоғ чўққисига боғланган арқон бошида эса Комил Рустамов турипти. Унинг унғ қўли жангчи томон чўзилган.

* * *

Мана яна бир суворий. Хоразм йигитлари тусида. Серғазаб Аму тўлқинлари билан олишмоқда. Сўнгра қиргоқ, олтин куз қўйнида эркаланмиш қирлар, водийлар... Учқур от йигитга қанот беради.

* * *

Дағдағадор изғирин қизил суворилар йўлига банд солмоқчи бўлгандек ғалва қилар, юз-кўзларни очирмас, тикандек ботар. Шинель ёқаси жонларига оро кирган жангчилар ҳаракатда. Қор учқунлари Комил Рустамов бошига ёғилади.

Бутун бир жаҳон қорда. Урик гулини эслатувчи лайлак қор гирдобидан қутулмоқчи бўлгандек елаётган суворининг — Фарғона йигитининг бор диққати илон изидек ўрмалаган йўлда... Йўлда эса — ҳаммаёқда оғир ҳарбнинг асорати: қоялар тагида, тоғ этагида, муз бағрини тилиб шариллаб оқаётган сой қирғоқларида мурдалар, чаппа ағдарилган оту аравалар, эгасиз қолган яроқ-аслаҳаларнинг хунук манзараси. Қошлари чимирилган йигит қон ҳидини сеза кишнай бошлаган қорабайирини зўр-базўр идора этганича Темур дарвозасига яқинлашар экан, баҳайбат қоя естида ўзидан кўз олмай оёққа босган, қошу киприкларига лайлак қор қўнган бир гуруҳ қуролли кишиларга дуч келиб, отидан сакраб тушади-да, қўлини кўксига қўйгани ҳолда тиз чўкади:

— Мардонбекни истайман!

— Гапир!..— дейди бек. Бу — инглиз ҳарбий либоси устидан почапўстин кийган, бошида чақмоқ телпак, узун бўйли, қорамағиз, қиргий бурун, мўйлов-мурти ва тикандек ўткир қора кўзлари ўзига ярашиб тушган 35 ёшлар чамасидаги киши эди.

— Бек ака, Фарғонадаги йигитларингиз худо йўлида қурбон бўлдилар...

— Нима! Ҳали-я?!

Мардонбекнинг кўзлари қинидан отилиб кетгудай. Бекнинг ҳамроҳлари ҳам газаб, даҳшат ичра саросимада.

Чуқур сукунат. Сувори йигит вазиятини ўзгартмасдан, ёш келган бургут кўзларини бекка қадаб, бош имоси билан «ҳа» жавобини беради.

Шу орада Бухоро амири шербаччалари кийимида иккинчи отлиқ етиб келади. У ҳам ҳам тўла кўзларини ерга тикиб:

— Бек...— ўпкаси тўлиб, бекнинг салобатидан эсанкираб, сўзини давом эттиролмади...

Лекин дийдаси қаттиқ бек ва унинг васиқаси йўқ яқинлари учун ҳам масала аён. Бу оғир жимликни измаиз етиб келган хоразмлик суворий бузади:

— Яшулли, Хоразмдаги йигитларингиз олло-тооло йўлида....

— Бас!.. Шермат!

— Лаббай, бегим?!

Бошидан потинч фикрлар физиллаб кечаётган Мар-

донбек ўз-ўзига сўзлайди: «Бу даҳшатли хабарни гумдон этиш лозим. Сир оламак, аммо сир бермайман...»— сўнгра, қаршисида иззат-икром билан таъзим қилиб турган мошраиғ кўзли Шерматга қараб дейди: — Бизга хунук хабар келтирган бу жувонмаргларнинг (ҳануз тиз чўкиб, таъзим вазиятида турган йнгитларга ишора қилади) хом каллаларини таналаридан халос қил!..

У кескин бурилиб, қоя чўққиси сари илдам қадам босади. Ёнидагилар ҳам эргашадилар.

* * *

Қоя сари кўтарилмишлар оёғи остида кўчган қор ва майда тош парчаларининг шалдираб пастга оқиши, қор кўмиб улгурмаган тошлоқ йўлдан тарсиллаб слаётган от туёқлари билан алмашади: отилган ўқдек учиб борлаётган икки суворининг бор диққати олға, узоқ-узоқларга қадалган, важоҳатлари шамол каби потинч. Лекин чавандозлар хаёли, назари иштилган ерда, катта қоя панасида жойлашган комиссар Комил Рустамовнинг қароргоҳида тинчлик йўқ. У бўлинмаларда қимирлаши мумкин бўлган командирларни, коммунистларни тўплаб сўнгги жанг ҳақида кенгашимоқда.

Мана кўрнинг: сурункасига бўлган ҳаёт-мамот жангларида ҳориган, даҳшат азобларни чеккан, аммо Ватан озодлиги, халқ бахти йўлида бўлажак курашларга тайёр ўзбек, рус, қозоқ, қирғиз, тожик, туркман фарзандлари — Комил Рустамов отрядининг суянган тоғлари — коммунистлар буйруқ кутмоқда. Барчанинг диққати комиссар Комил Рустамовда:

— Дўстларим, вазият оғир, Мардонбек бизни янчиб ташлаб, республикамизнинг юраги Самарқандни эгаллаш учун...— Комил Рустамов бир лаҳза сукут қилиб, атрофдагиларни кўздан кечиради. Назари ёш жангчининг чақнаб турган кўзларига тушгандан сўнг сўзларининг таъсиридан мамнуи бўлиб давом этади.— Эндиги жанг тақдирини куч эмас, прода ҳал қилади... Қўмондонга чопар кетди, балки ёрдам етиб келса?!

Шу сўзлар билан бир вақтда ноғора, карнай овози ҳаммаёқни бузиб юборгудек янграйди. Мурдалар бошида чарх уриб парвоз этмиш қузғушлар осмонга гурра кўтарилиб ғойиб бўладилар.

Ҳали Комил Рустамовнинг кўзига чалинган ёш жангчи кийикдек сакраб қоянинг устига чиқади-да, қарши тўмонга қараб:

— Бошланди!— дейди.

— Ҳа, бошланди,— дея такрорлайди қояга чиққан комиссар ҳам, ғазаб ўтида ёнган кўзларини душман томонга қадаб. Сўнгра атрофини ўраб ёвга найзадек тикилиб турган, бутун вужудларида ғазаб ва қасос ўти жўш урган йўлдошларига мурожаат қилади.

— Ҳар ким ўз ўрнини...

Шу вақт Комил Рустамовнинг назари Самарқанд йўлидан елиб келаётган ҳалиги икки суворига тушади. Унинг юзиде ташвиш аломатлари янада зўраяди, ранги оқаради, чунки вазият огирлашиб бормоқда.

Комиссар тутдек тўкилаётган жангчиларини, «оллоҳу акбар» садоси билан селдек босиб келаётган босмачиларни кўздан ўтказар экан, фикридан шу сўзлар кечарди: «Демак, мадад келмайди...»

* * *

Мардонбек бир гуруҳ маслакдошлари билан қарши қоянинг устида. Қарнай ва ноғора садоси остида даста-даста бўлиб ҳужумга ўтаётган отлиқларини кузатиб, жанг нашъасидан маст ҳолда ҳалиги хунук хабарни унутган кишидай сўзлайди:

— Ажиб каромат: Темур дарвозасидаги жанг бугун бизга соҳибқирон Амир Темур мамлакатининг кекса пойтахти Самарқандга йўл очмоқда...

Бек дурбин билан қарши лагерни кузатаркан, бир нуқтага тикилиб нимовоз билан дейди:

— Хўш, Комил, қалайсан энди?! Етар дейман менга берган азобларинг... ҳатто ҳалолимни ҳам маслакдош қилиб олдинг... Кулингни кўкка совураман бугун.— Сўнгра, қуриб кетган ҳалқумидан тикандек овоз чиқариб фармон беради:— Қиличбек, олдинги сафларга етиб боринг, Комил Рустам ўглини тириклай, албатта тириклай қўлга олиб, итдек судраб ҳузуримга келтирасиз?!

— Хўп, бегим!— дея таъзим қилади ўрта ёшлардаги, чўққи соқоли чақчайган кўзларига мос тушган чайир киши.

— Худо ёр бўлсин!— дея Мардонбек яна дурбин солади.

Қарши қоянинг устида кўкрак кериб Комил Рустамов печукдир ўйларга ғарқ, жанг майдонини кузатмоқда.

Босмачилар «оллоҳуакбар» садоси-ла кўчмоқдалар. Бир сиқим қизил суворилар уларнинг қоқ биқинидан ёриб кириб қилич тигининг кучини кўрсатмоқдалар.

* * *

Якка қолган қизил сувори — байроқдор қўлидаги байроғини найза қилиб, ўзини босмачилар тудасига уради.

* * *

Шу кузатишлар хаёлини банд айлаган Комил Рустамов ҳалиги отличларнинг етиб келганини ҳам сезмай қолади.

Улар қоянинг остига келиб, лип этиб отдан тушадилар: бири жангчи, иккинчиси эса аёл.

Аёл комиссарга мурожаат қилмоқчи бўлган ҳамроҳини ҳам, юраги отилиб кетгудай хурсанд ёш жангчинини ҳам «жим» деган шаддод ишора билан тўхтатиб, илдамгина қояга чиқади.

Шу фурсатда душман ҳамласи янада кучаяди. Олдинги сафдаги қизил аскарлар тудасида саросима пайдо бўлиб, чекиниш кайфияти сезилмоқда.

Комил Рустамов ялт этиб ёнида салом бериб турган хушбиним, йигирма беш-ўттиз баҳорини кечирган, қора атлас кўйлак устидан бостириб кийган ҳарбий чарм курткаси, тивит рўмоли орасидан кўришиб турган алвон-ранг пешонабоғи ўзига ярашиб тушган аёлга қарайди.

Комиссар негадир беҳад хурсанд бўлиб кетади, бояғи умидсиз ташвишлар аломати йўқола боради.

— Қўмондон юборди, — дейди аёл.

— Қўмондон? — дея такрор сўраган Комил Рустамов ҳолатидаги ҳалиги шодланиш аломати нечукдир совуқ хабар ташвиши-ла алмашади. Унинг атрофидаги жангчилар ҳам тинчсизлана бошлайдилар.

Аёл, Комил Рустамовдан, чурқ этмай оғзига тикилган жангчилардан кўзларини олиб қочмоқчи бўлгандай давом этади:

— Владимир Ильич...

Юраги ёрилаётган Комил Рустамов гапни бўлади:

— Саломатмикаси?!

Аёл тивит рўмолини бошидан олганича:

— Йўқ... — дейди.

Ўзини уцутаёзган Комил Рустамов:

— «Йўқ» деганингиз нимаси?!

— Бугун вафот этиптилар!

— А?!

Қор, лайлак қор тинмасдан қуюлар. Оғир ҳансираган Комил Рустамов бошлари яланг, кўзлари хонасидан,

диллари қинидан чуққундай сафдошларини беихтиёр бирип-кетин кузатар. Унинг назари жиқ ёшга тўлган аёл кўзларида, юзларида.

Аёл юзида эса Союзлар уйи майдонидаги манзара жимир-жимир кечмоқда: қаҳратон қиш, лак-минг одам турнақатор тизилган; майдонда ёқилган гулханлар-да болалар, хотин-халажларни совуқдан сақлашга ожиз. Сўнгра Союзлар уйининг ички манзараси: баланд ясалган тобутда худди тирикдек, ҳозир ўрнидан туриб кетадигон кишидек Ленин ётар. Бутун олам мотамда. Сўнгра Қизил майдон: лопиллаб тобут кетмоқда...

Хаёл тугайди. Аёлнинг жиқ ёшга тўлган кўзлари бутун вужудларида чуқур қайғуга том кишилар (гўё ҳамма нарса унутилган)ни қоя устидаги, қоя остидаги жангчиларни, от бўйнига ташланиб пиқ-пиқ йиғлашга тутишган ўзи билан бирга келмиш суворини кузатар экан.

— Қийин бўлди... Сабр, бардош керак...— дейди энди ўзини анча тутиб олган Комил Рустамов ва давом этади.— Бу даҳшатли хабарни оғир вақтда келтирдигиз, Гулчеҳра...— у жанг майдонига ишора қилади.— Аскарлар чекинмоқда. Қаттол...— бир оз сукут сақлагач.— Мардонбек...

— Нима!.. Мардон?!

— Ҳа, синглим, ўша Мардонбек!

Гулчеҳра ички ҳаяжонининг юзига уришидан қўриқиб, кафтдек кўриниб турган жанг майдонини кузага бошлайди. Душман отлиқлари дастлабки галаба билан маст бўлиб олға интилмоқдалар. Қизил аскарлар ҳамон чекинмоқда. Лашкарларининг олдинги сафига шамолдек етиб келган Қиличбек қамчиси билан Комил Рустамовни кўрсатиб нималардир дер экан, унинг ёнида турган сарвқомат Гулчеҳрани кўради-ю, ҳангу манг қотади. Сўнгра секин, ўғринча, кўз қири билан орқасига, Мардонбек томон назар ташлайди.

Мардонбекнинг ҳам дурбини Гулчеҳрага тушади. У бирдан оқариб-кўкариб кетади, қалтираган қўли ханжарининг дастасини синдиргудек. Атрофдагилар ҳайрон. Эшон либосидаги пахмоқ соқол, илонкўз, тутибурун кимса ҳам кибр-ҳаво билан дурбинини қарши қояга тўғрилайди, унинг башарасида заҳар тўла истеҳзо пайдо бўлади. Эшон ёнидагиларга секин шивирлайди:

— Кофирлар қароргоҳида бегимнинг ҳалоллари — большовой Гулчеҳрахоним кўриниш бердилар...

Ҳануз икки кўзи дурбинга қадалган Мардонбек вужудидаги газаб ҳайрат аломатларига кўчади, қошлари

чимирлади. Дурбинни ойнасига—икки ҳалқага олган Қомил Рустамовларнинг бошлари яланг, ҳаммада сукут, қайғу ҳоким, барча тиш ва жим. Кўзларига ишонмайди Мардонбек. Дастрўмолчаси билан кўзларини, дурбин ойналарини шошилиш артади-да, яна тикилади. У ерда эса ҳали ҳам ўша вазият. Энди безовталаша бошлаган Мардонбек дурбинини Гулчеҳрага тўғрилайди: қоянинг тепасида парвозга тайёр бургут каби Гулчеҳра турибди. Унинг шарқ тундайд қоп-қора кўзларида, дилкаш вужудида олов ёнмоқда. Чўрткесар ҳаракат билан бошидаги қизил пешонабоғини қўлига олганда, сочларини паршиш этган изгириқ унинг қиёфасига янада сирли гўзаллик бахш этади.

Гулчеҳра қайғуга чўмган жангчиларни яна бир назаарида ўтказди-да, саъятини озодлик жангчиси—Ҳамза Ҳакимзоданинг оташин сўз ва созини синовдан ўтказмоқчи бўлгандек, жанг майдонига ташлайди:

— Яна шўро...

Вазмин бошланган ашуланинг мардона сўзлари тоғтошлардан ошиб, бутун водийга тараларди... Қоядаги жангчилар ҳушёр тортишади... Чекинаётган қизил аскарлар таққа тўхтаб қоладилар. Ҳолсиз, кўксидан қон сирқиб ётган жангчи осойиштагина бош кўтариб, қўлида қилпираб турган қизил алвон билан ашула айтмиш аёлни кўради-да, бир лаҳза чеҳраси очилиб кетади.

— Дард кўрма, раҳмат... Гул...— дея шилқ тушиб жон беради.

«Оллоҳу акбар» садоси-ла бостириб келаётган душман тўдалари ҳам дабдурустдан янграган ашулага ҳайрон бўлиб, ўқ теккандек қотиб қоладилар. Ашуланинг оташин ва самимий сўзлари денгиз тўлқинлари каби тобора зўраяр, акс садоси қанот боғлар, дўстларнинг қалбида ишонч ва жасорат ўтини ёқар, душманларни улим ва даҳшат саросимасига солар...

* * *

Таъби ланж Мардонбек бесарапжом, йўлдошлари саросимада. Ҳаммасининг кўзида газаб чақини, Гулчеҳранинг ёнидаги Қомил Рустамов эса босиқ, магрур, меҳр тўла кўзларини чўгдай ёниб куйлаётган Гулчеҳрадан узмай аста ўз-ўзига сўзларди.

— Айт... синглим... севгилим, кўкрагингдаги бор ҳарорат билан айт... Кўзи юмилган Ильичимиз закосининг таптанаси учун айт!.. Асрлар жафосини енгиб озодликка

эришган Ватан тақдири сенинг қўлингда,— сўнгра атрофдагиларга дейди.— Ҳар ким ўз ўрнини эгалласин!

Бу сўзлар тугар-тугамас, қора зулукдек отининг эгарига ўзини отади-да, қоя орқасида, пистирмада бетоқат турган сафдошларини жанг майдонига суради.

Комил Рустамов ёш жангчи ва бошқа отличлари билан ўз қисмларининг олдинги сафига етиб боради ва Гулчеҳрага яна бир улуғлаб қараб олиб, қиличинини яланғочлаганича ўзини душман тўдасига уради. Шу замон бутун водийни қизил қўшин босиб кетгандек бўлади. Ҳамма ёқда «Ильич учун!», «Ленин учун!», «Ўлмайти!» садолари янграйди. Мавж урган денгиз каби бу ҳужумдан душман кучлари саросимага туша бошлайдилар.

* * *

Бу манзарани дилтанг ҳолда кузатиб турган Мардонбек нафрат тула кузлари билан сўнги марта Гулчеҳрага қарагач, лабини қонталаш қилиб тишлаганича пастга, отига ташланади. Ўз йигитларини тўхтатишга интилади. Яқинда пайдо бўлган Қиличбекка Комил Рустамов томон ишора қилиб, ўзи чекина бошлайди. Қиличбек ўқ теккан айиқдек оти билан бирга қулайди.

Ғалаба нашъасидан, Гулчеҳранинг мардани майдонга чақирувчи овози билан маст, қалбидаги дардининг зарбида Комил Рустамов ўз сафдошларидан анча илгариде Мардонбек кетидан лочин каби учиб бормоқда.

Унинг оти Қиличбекнинг арабий тулпори устидан учиб ўтиб, Мардонбек сари яқинлашар экан, қилдан қийиқ Қиличбек тўсатдан от устида пайдо бўлади-да, рақибининг орқасидан қилич солишга ҳозирланади. Мана эгри ҳисор қиличи ҳавода, шу он Комил Рустамов бошига тушгудай...

Бу жанг лавҳасини кузатиб турган Гулчеҳранинг юзиде ўзга қатъиятлик пайдо бўлади, янгроқ овози янада газабнок жаранглайди. Шу пайт яшиндек етиб келган ёш жангчи Қиличбекнинг шамширини учуриб юборади. Ундан кейинги жангчи эса айёрни эгарига қадар иккига ёриб ташлади шекилли...

* * *

Гулчеҳра ўзида йўқ хурсанд. «Оллоҳу акбар» садолари сўнади. «Урра!», «Ильич!», «Ленин!» тўлқини ичида ноғора, карнай овози ҳам эшитилмай қолади. Кишнаганича ғоз турган отнинг туёқлари қўш ноғорани тилка-

пора қилади, ерда ётган карнайни «дангиллатиб» тепа олға елади.

Комил Рустамов жангчиларидан мамнун. Анойи ҳийладаш ҳолва ясамоққа ниятланган Мардонбек ранг-қути учиб, бир сиқим ватанфурушлари билан, иложи қанча, алаанг-жалаанг тезоқар Сангзарни кечиб ўтади-да, ясси тоғ сари ўрмалаган йўл томон жон-жаҳдида чопқир қораёл саманига қамчи босади.

* * *

Нафаси ҳалқумига тиқилган карнайчиларнинг айримлари карнайларини бошларига қалқон қилиб тиз чукадилар. Комил Рустамов улар орасидан елиб, Сангзарни шамолдек босиб ўтар экан, муз ва сувнинг ўртасида эгардан учиб кетган жангчисига назари тушиб, бениҳоя қизишган тулпорининг бошини куч билан буради, ўзини сувга отади.

— Уқ?.. Саид, қаеринг?..— дея ташвиш билан ёш жангчини қўлтиғидан кўтаради. Жангчи эса тузатиниб, бош имоси билан «йўқ, ярадор эмасман» деганича шаддод орқасига бурилиб, қўшиқ таралаётган қоя устидаги аёлнинг келбатига тикилади.

«Яша, Шўро!» ашуласининг сўнги пардалари янграмоқда... Ғалабадан ўзида йўқ шод, лекин оғир руҳий кечинмалар ғоят толдирган Гулчеҳра қора терга ботиб йиқилгандек қоя устида ўтириб қолади.

Бу ҳолатни кўриб турган Комил Рустамов қоя сари югуради.

* * *

...Етиб келган Комил Рустамов унинг бошини секингина тиззасига олганида, бу гузалнинг қиёфаси худди булут кўчиб юзи очилган, нури сочилган қуёш монанд эди. Гулчеҳра комиссарнинг чеккасидан оққан қонга ёпишган қўнғир сочларини силаркан, кўзи талай олисдаги ясси тоғ йўлида кўтарилган қор тўзонига тушади:

— Тўзон?..

— Она тупроқ кўр қилгурлар тўзони!..

— Кўкка совурилсин!— у масъуд нигоҳини кўкка, қор тўхтаб, тиниққан осмонда карвондек кўчаётган булутлар томон олиб қочади.

Жимлик. Дунё жимлик қўйнида. Тоғ бағрида қулоч ёзган дарахт новдалари қор оғирлигини кўтаролмай ёгилган.

Бу жимликни бузмоқчи бўлган каби енгил шабада эса бошлайди. Аста-секин дарахт новдаларидаги қор кўм-кўк либос билан алмашади: табиат уйғонган, енгил шабада нафаси дунёга ҳаёт берур.

...Шишадек тиниқ осмонда эса тўдасидан ажралган якка қузғун давра қуриб парвоз этмоқда. У, бир фасл қанотларини тугади-да, тош бўлиб ер томон оқади, қаёқ-дадир чағир кўзларига чалинган қурбони сари ташланади.

* * *

Барглари баргак чинорга елка қўйиб, қамчи ўйна-таётган Мардонбекнинг тикашдек ўткир қора кўзлари, заҳарханда зуғум тўла, кимнидир таъқиб этмоқда.

— Хуш кўрдик, Нодира бегим!— дейди кўзида табасум, тилида заҳар Мардонбек ўзга чинор остида гужанак қилиб боғланган аёл билан ўспиринга қарата, уларнинг пафрат тўла чўғ кўзлари билан учрашиб.

— Ҳорма, бек,— деб кинояли жавоб беради Нодира ая ўз вазиятини ўзгартмасдан.— Азада базм ясаб қо-моқчимисан?

Чорчинор майдончасидаги манзара. Чўққилари осмон билан дилкаш тоғлар қўйнида қулоч ёзган мўъжазгина Бойсун қишлоғининг пешонасидаги асрий чинорлар — Чорчинор барглари шивиллаб, шалдираб оқаётган булоқ сувлари юзида жимир-жимир ўйнайди.

Бироқ сада тагида югуриб хизмат қилаётган йигитлар хатти-ҳаракати-да, нимадир бетоқат кутаётган тўтибурун эшон тўдаси-да, дамланган ошнинг муаттар ҳиди, жаз-буз пишаётган кабобнинг антиқа дуди-да, хуллас, ҳамма нарса унутилган. Мардонбекнинг бор диққати тиз чўктирилган бир гуруҳ деҳқонлар қаватидаги Нодира аяда:

— Бировга ўлим тилагунча, ўзингга умр тила, мочағар! Ленин ҳузурига борганинг, ўзбек заифаларига большевиклар гапни уқтирганинг етмасмиди, отин ойи! Энди менга сабоқ бермоқчимисан?!

— Сени гўр тузатади!

— Шермат!

Шермат бегининг имоси билан чинор айрисига сиртмоқ ташлар экан, Мардонбек қарорини ўзгартади.

— Сочини кес, токи оломон сочи юлуқ деб тошбу-рон қилсин!

— Номард,— дейди сачраб Нодира ая, бошини Шер-

матнинг чангалидан ажратиб олиб,— энди бағримга ҳам ханжарингни ур!

— Йўқ, бегим, заифалар билан жанг қилиш менга лузум эмас. Локийин, мана бунинг... исми шарифлари Азизмиди, мана бу газанданинг икки кўзини уяман, чуқки бу аскар бўлади!..

* * *

Тоғ йўли. Деҳқон кийимидаги кекса отига қамчи босмоқда. Сўнгра у орқасига қайрилиб «тезроқ», «шошилишлар» ҳаракатини қилади. Унинг орқасида эса, ўз йигитларни олдида, Комил Рустамов учиб бормоқда.

* * *

— Бек?!

Мардонбек бу тикандек санчилган дагал овозга бурилган эди, эшон либосини улоқтириб, кифтида олтин погонли инглиз генерали формасида турган тўтибурунга дуч келди.

— Бу жаҳаннам Лондондаги Гайд-парки бўлмаганидек бу пайт найрангбозликлар фурсати ҳам эмас! Тун қўнмасдан чегарадан ўтишимиз керак! Акс ҳолда...

— Хўш, нима акс ҳолда?.. Асир тушамиз демоқчимиз?! Хўнарингиз гоҳ худою расул, гоҳ ғамзаю усул экан-да, генерал?!

Бек ғазаб билан гавдасини генерал томон ташлайди.

— Қаршингизда ким турганини унутманг, бек!

— Лаббай!.. Энди ўзингизга келдингиз, милорд, қоchoқ бекни сариқ чақага ҳам олмайсиз, танаси бошқа дард билмас!

— Нафасингни учир, ҳайвон!— деб ғазабидан қалтираган генерал шартта тўппончасини қўлига олади.— Итдай отиб ташлайман!

— Ҳа-а-а балли, генерал, қоchoқ бўларман, локийин сендек маймулларга тиз чўкмайман.— дейди-да, бек бир тегиб генералнинг қўлидаги тўппончасини учуриб юборади. Ваҳимага тушган генерал ханжарини ишга солмоқчи бўлганида Мардонбек кекирдагига шундай мушт туширадики, тўтибурун ер қучиб қолади.

— Шермат! От келтир!— Бегининг фармонини бир зумда адо этган Шерматга яна буюради:

— Тут генерал жанобларига...— Шошиб-пишиб отга минаятган генералга эса киноя билан дейди:

— Тортган азиятлари учун узр, генерал, тўрт томонингиз қибла!

— Shall I go to the four sides?

— Yes!— даргазаб ҳолда от сагрисига қамчи тортади...

— Қизил аскар формаси кийилсин,— дейди Мардонбек, бу воқеани ҳайрат ва таҳсин билан кузатиб турган ҳамроҳларига ва ўзи ҳам устки либосини еча бошлайди... Сунгра асирларни эсга олиб,— Нодира бегим, биз қайт-гунимизча кутарсиз деган умиддамиз. Болта тушгунча, кунда дам олур. Шермат, беш нафар йигитни қолдир! — у фикри паришон бўлиб уйга толади ва хаёлланиб ўз овозини эшитади.

«... Бир ёстиққа бош қўйган заифнинг... Заифнинг сайроқ овози бизни тилка-пора қилиб ташлади... Даҳшатли тўлқин эдик... бир тўда қочоқмиз... кўргулик. Иккисини ҳам ёстигини қуритмасдан кетмайман асло!»

Мардонбекнинг ғазаби ва ваҳима тўла кўзлари яна аламдан чақнаган, Нодира аяга ва унинг қиличдек тикилган ўғлига тушар экан, бирдан уйқудан уйғонган кишидек ҳушёр тортади. Икки ҳатлаб қораёл саманига минадида, ҳеч сўз демасдан от човига аччиқ қамчи босади. Бу кескин ҳаракатдан таажжубга тушган ҳамроҳлари ҳам поилож отланадилар.

* * *

Узоқлашаётган отлар дукурини ташвиш-ла кузатмиш Нодира ая қалбан нечукдир фожиани сезгандай. У бор мажoliniн жамғарганича арқонни бўшатишга яна бир интиладию тоза кучдан толиб ҳолсизланади.

Ҳаммаёқда сукунат. Деҳқонларнинг баъзилари пинакда, қайбирлари ғазаб-нафрат тўла кўзларини Мардонбек соқчиларига қадаганлар.

Соқчилар вазияти ҳам ўзгача, қўлда қуроли дилда ваҳима: кўзлар олазарак, аланг-жаланг.

Қош қорайиб келмоқда. Нодира ая боғланган чинор айрисида шам милтиллар. Одамлар қораси ғира-шира кўзга чалинар.

Тўсатдан, деҳқонларнинг ҳам, соқчиларнинг ҳам бор-йўғи диққатга айланади. Нодира ая ҳам кўзларини катта очадя: учқур отлар туёғидан чиққан садо қишлоқ йўлини бошига кўтариб улар томон яқинлашмоқда эди.

Чорчинор тагидагилар бу ҳодисанинг маъносини аниқ-

лаб улгурганлари ҳам йўқ эдики, кекса деҳқон ва Комил Рустамов бошлиқ қизил суворилар отряди пайдо бўлади.

* * *

Ҳалигина тиз чўкиб турган қишлоқ аҳли ўзларини озод сезиб, Нодира ая билан Азизни бўшатиш тараддудига тушадилар, баъзилари эса, сичқон ини минг танга ҳаракатига тўшиб қолган Мардонбек соқчиларини қўлдан чиқармаслик учун интиладилар.

* * *

Комиссар узагидан оёқ узар экан, буйруқ беради:
— Йўллар текширилсин!

Тўрт нафар жангчи икки томон елади. Чорчинор саҳнидаги тартибсизликларни кўздан кечирар экан, комиссарнинг дилидан шулар ўтарди: деҳқонлар ҳақ, Мардонбек шу ерда бўлган, чегарадан ўтишга шошилмоқда.

— Уртоқ комиссар, бу ерда одамлар бор!

Жангчининг овозини эшитгач, комиссар чинор остига югураркан, қаршисидан одамлар орасини ёриб Нодира ая унга яқинлашди.

— Нодира ая, Азиз!..

— Шошил, Мардонбек мудҳиш ният қастида!— дейди оғир нафас олиб Нодира ая. Комиссар диққати кўйлагининг егини йиртиб онасининг арқон қирққан қўлини бойлаётган Азизда эди.

— Уртоқ комиссар,— дейди йўл кузатиб қайтган икки отлиқнинг бири,— чегара йўлида якка от изи!

— Якка от?— дея қайта сўрайди комиссар таажжубга тушиб,— чегара йўлида?!

— Уртоқ комиссар,— деб гапни бўлади бизга таниш ёш жангчи Саид,— душман Самарқанд йўлига от солибди.

— Ажаб, Мардонбек яна қандай мудҳиш найранг кўрсатмоқчи?..— дейди Комил Рустамов Мардонбек соқчиларини ушлаб келаётган қишлоқ аҳлини назардан ўтказар экан ва сўнгра буйруқ беради.— Отланинг, кетдик!

Комиссар сакраб отининг эгарига чиқади.

— Отлар бениҳоя чарчашган, болам, йўл оғир, каклик зўрға юрадиган излардан кетилади, балки,— дейди повча бўйли кекса деҳқон.

— «Балки»га ўрин йўқ. Раҳмат ота, фурсатни бой бериш — жиноят,— дея Комил Рустамов жангчиларини

кўздан кечирар экан, кўнгли бўшашиброқ кетади. Ҳалқумига бир нарса тиқилгандек, сўзломмай қолади. Оғир вазиятда бир лаҳза жим қолган комиссарнинг назари чинор айрасига ўрнатилган ярти шамга тушади. Унинг хира ёғдуси чинор шохининг бир парча пўстлогини қипқизил чўғ қилиб, ўт чиқиш ҳолатига келтирган эди.

Комиссар шартта тўппончасини олиб ўқ узди. Шамнинг оловини ўчирган ўқ овози тоғлар орасида жом чалгандек акс садо берди. Комил Рустамов сафдошларига тик қараб дейди:

— Яна бир оз фурсат ўтса, бу бир дона шамнинг хира ёғдуси шундай азамат чинорга ўт қўяр экан... Ҳар зум ғанимат!— Оғини пошналайди.

Руҳлари тетиклашган қизил отлиқлар комиссар изидан елиб кетадилар.

* * *

Тун. Нотинч булутлар орасидан аҳёп-аҳёнда кўринган тўлип ойнинг нурлари Самарқанд минораларини ёритиб юборар, шаҳар манзарасини намоён этар.

Тун бағридан келиб чиққан Мардонбек тўдаси кўҳна Самарқанд вайроналари устида пайдо бўлади. Улар отларининг жиловини тортиб, тун қўйнида жимжит ётган шаҳарни оғир сукут ичида кузатадилар.

Узоқдан, шаҳарнинг бир чеккасидан, «Ушшоқ» пафис хониш қилинар, майин овоз гўё меҳнат аҳли тинчлигига мадҳия ва уни бузишга интилувчиларга марсиядек эшитилар эди...

Мардонбек қаҳр билан саманининг биқинига узангини қадайдди. Озор чеккап жонивор ҳориганини ҳам унутиб, гоз сакраб, қоронғиликка шўнгиб кўздан йўқолди.

* * *

Булут орасидан чиққан ой ҳали замон босмачилар турган тепаликни сутдек ёритади. Шу фурсатда Комил Рустамов отряди ҳам шамолдек елиб келади.

— Ажаб, Мардонбек Шоҳизинда томон йўл олмоқда,— дейди комиссар.

— Шоҳизинда?!— сачраб такрорлайди ёш жангчи ва ашулага қулоқ солиб, дейди:— Гулчеҳра ая!

Комиссар ялт этиб жангчининг кўзига қарайди, унинг ой нурида чақнаб турган ҳаяжонли чеҳрасида муаммонинг калитини ушлагандек, жадал от қўяди.

* * *

Ойнинг хира нурлари гоҳ Мардонбекнинг қон босган кўзларига тушар: гоҳ олдинга интилаётган Комил Рустамовнинг жиддий юзини ёритар, гоҳ икки кўзи жиқ ёшга тўлган ёш жангчининг ўқдек учиб боришини кузатар...

Босмачилар тудаси катта садали ҳовли девори тагида таққа тўхтайди. Мардонбек эгар устидан девор орқали ҳовлини назардан кечиради. Саданинг тагидаги шоҳсупада, чироқнинг нурида дуторга жўр бўлиб, «Ушшоқ»ни куйлаётган Гулчеҳрага кўзи тушар экан:

— Мени шу ерда кутинглар!— деб аста девордан ошади-да, икки ҳатлаб сада тагига етиб боради...

Гулчеҳранинг қошида, ширин ашула айтаётган севгили хотин ва ашаддий душманнинг чиройини биринчи бор кўрган ва умрбод видолашмоқчи бўлган кишидек ҳайкал каби қотиб қолган Мардонбек. Унинг ўт кўзида, хаёлий юзида шу сўзлар кезади: «Бу ашула Комилни кутмоқда... севади... Ўлимдан хўрлик ёмон... Қомил!..»

* * *

Комил Рустамов отряди изма-из тор кўчадан бўрондек учмоқда. Комиссар ва ўзга қизил аскарлар бирдан, сўзсиз, қиличларини ялапгочлайдилар...

* * *

...Ўзини бутунилай унутиб, Гулчеҳрани бошдан-оёқ кузатар, унинг қаватида ширин уйқуда ётган 5—6 яшарли буғдой мағиз қизалоққа суқланиб-суқланиб боқар экан, Мардонбекнинг назари ёстиқнинг ёнидаги китобнинг муқовасига келиб тўхтайди:

«В. И. Ленин. Санъат ҳақида».

Бирдан ҳушёр тортган Мардонбек, кескин ҳаракат билан қўнжидан ханжарини олмоқчи бўлади. Шу кезнинг ўзида Гулчеҳра ҳам энтикиб ашулани тўхтатади. Боши узра турган Мардонбекни кўриб ҳайратда у: тушими, унгими?.. Дутори ҳам қўлидан тушади.

Гулчеҳранинг ажабсинган, қўрққан, лекин барибир сеҳр тўла оҳу кўзлари билан учрашганда, Мардонбекнинг аъзойи бадани титраб, калавасини, ҳалиги ниятили унутади. У қалтираган қўллари билан ҳангу манг Гул-

чеҳранинг бошини кўтариб, сўлим юзидан, оҳу кўзидан тўйиб-тўйиб ўпаётганда...

— Қизингни... қизингни уйғот! Тез бўл,— дейди у,— кетайлик, энди бу тупроқ мен учун ҳаром.

Шу чоғ ўзига келган Гулчеҳра унинг бағридан сачраб қутулганича дейди:

— ...Мен учун ҳалол!

— Кўнглинг Қомилда?!

— Чин инсон. Афсуски...

— Ёлғон! Мен кетсам?..

— Комил ҳалоли бўласан, демоқчисиз, шундай эмасми?

— Ҳалоли? Қомилнинг?! Кўз очиб кўрган кишим-а?.. Дунё остига ўт қалаш лозим бўлса-да, тайёрман, аммо сени...

— Тинч қўймайман, дегм?

— Икки дунёдаям!

— Бас, етар масхарабозлик! Биз икки соҳил, икки дунё кишисимиз. Мен сиздайлардан жирканаман.

— Жирканасан?!— Мардонбекнинг саросима назари яна «Ленин. Санъат ҳақида» китоби билан учрашар экан, унинг важоҳати ваҳший тантана қобигига киради.

— Улди-ку, инонган тоғларинг?!

— Улмайди... ўлмаган...

— Нима?!

— Қомил ака, Нодира аямга ўхшаш асл кишилар ҳаёт экан, Ленин — ҳамиша тирик!

— ...Ҳаёт экан?.. Қачонгача... ҳаёт экан?!. Шундай дегин? Олдимга тушмайсанми?

— Ҳалиям мени билмайсиз... садқаи одам...

— Уффф... кимсасиз бошим...

* * *

Кўчада тўполон кўтарилади. Босқинчилар саросимада. Комил Рустамовлар селдек босиб, уларни янчиб ташламоқда. Фақат Шермат:

— Бегим, қочинг! Комил...— дейишга улгуради, холос.

Мардонбек жони ҳалак. Этиги «ғарч» этиб дуторни босади. Қизалоғини бағрига босганича дейди:

— Кетдик! Туш олдимга!!

— Ноинсоф!— дея Гулчеҳра у томон отилар, шу чоғ гўдак сачраб уйғонар. Бир лаҳзалик ҳайратни кечиргач, чинқириб йиғлаб юборар.

* * *

Гўдак деди Комил Рустамов қулоғида. У ўзини дэворга ташлайди. Бола чинқирғи зўраяди, даҳшатга айланади. Комил Рустамов сада тагидаги шоҳсуна сари шамолдек елади.

Мардонбек бола овозидаи, додидан олазарак қочмоқда. Ўзини боғ қоронғисига олганича ғойиб бўлади.

Ниҳоят комиссар олдин, Нодира ая билан Азиз кейин Гулчехралар бошига етиб келадилар. Бу ерда эса ўзга ҳол...

* * *

Қон оқмиш она кўкрагини пийпаслаб дод солаётган болани Нодира ая бағрига олар экан, Гулчехра чуқур изтироб тўла кўзларини оҳиста очади.

— Нафиса... Жон қизим... Комил ака... Аяжон...

Булут орасидан чиққан ой кечани нурга тўлдирганди... Сутдек ойдин. Гулчехра Нодира ая қўлидаги қизнинг қош-кўзини силаб, дейди:

— Она қизим... Тошюрак отанг... эсиз... орзуларимга етолмадим. Кўп, бир дунё ашула айтмоқ эзгу ниятим эди...

Комиссар, жанговар комиссар, ўзини бутунлай унутган. Наҳотки, бу фожианинг айбдори у бўлса!.. Йўқ.. Гулчехранинг қайғу тўла шаҳло кўзларида меҳр ўти йилтилламоқда.

Гулчехранинг ёшга тўлган кўзлари яна қизига қайтади:

— Боламсан-ку. Балки сени-да овозинг бўлар? Оқ сут билан киргандир!.. Комилжон ака, кечиринг... Аяжон... Нафисани сизларга... йўқ, Гулчехрани сизларга топширдим.

Она беозоргина мангулик уйқуга толди. Сукунат чўкди. Боши ҳам ёш жангчи — Саид дутөр синиқларини оҳистагина йиғиштирар.. Азиз, елкасини учириб, «пиқ-пиқ» йиғлар.

Ҳеч кимса чидаши мумкин бўлмаган Нафиса — Гулчехранинг поласи торгина ҳовлининг деворларидан ошиб, шаҳар осмонида айланар, Зарафшон тўлқинлари ила бирга оқар...

* * *

...Кун энди кўтарилар экан, оғир мусибат мағрур бошларини хам этган Комил Рустамов, сочи кесилган Нодира ая ва бир енги йўқ кўйлак кийган Азиз оғир-оғир

босиб, Шоҳизинда мозористонидан чиқадилар. Отларини етаклаб Зарафшон томон йўл оладилар. Азиз етаклаган от устида эгар қошини маҳкам ушлаган Нафиса — Гулчехра кўринади.

... Оталарнинг «юрган дарё, ўтирган бўйра» деган нақли бу ўринда айни муддао. Кузатганимиз воқеалардан сўнг, қаҳрамонларимиз тинчсиз ҳаётида кураш тарихининг янги саҳифалари бошланди.

Йўл, йўллар силсиласидан мана шу лавҳалар келиб чиқади:

* * *

Ер ўлчовчи асбоб ҳаракатда. Турли бичиқдаги пой-абзаллар бир-бирини қувлайди, ерга ботади.

Бағри кенг далада ер тақсимоти бормоқда. Комил Рустамов юпун, ранглари синиқ, лекин руҳлари тетик деҳқонларга ер ўлчаб бериш билан банд. Пешона терини артар экан, кўзи узоқдаги кимсага тушади.

Жони бўғзига келган, мошранг кўзлари (тавба... бу Шермат-ку!..) қон кимса кетмони билан чегара қозиқларини уриб-синдириб келмоқда. Сўнгра кетмонини кўтарганича Комил Рустамовга ташланади.

— Бермайман!.. Сапча калланг қатиғини чиқараман, калта дум!

— Бой,— дея Шерматнинг қўлидан кетмонини силтаб тортиб олади, лаби ип қочирган Комил Рустамов қаватида турган новча бўйли Раҳмат ота,— кетмон ушлашни билмабсан! Дарвоқе, умрда қўлингиз қадоқ бўлмаган,— дейди-да кула бошлаган деҳқонларга бир қараганича, қулочкашлаб чегара аломати — тол қозиқ бошига кетмонни шундай туширадики, у пўрсиллаганича бўғзига қадар ерга ботади.— Қани, ҳолинг келса суғуриб боқ-чи?!

Ним кулиб турган Комил аканинг кўзларида мамнуният. Шермат оқарган, кўкарган.

Деҳқонлар қулфи дилларини очиб кулар, Комил Рустамов ҳам қўшилишар, Шермат эса ермитти қозиқдек кичрайиб, (келиши ғоз, кетиши бедана) қаҳқаҳа кулгидан, деҳқонлар руҳидан қўрқиб қочишга тутинар. Ўзи синдирган қозиқларга қоқиниб-суриниб кулгидан, замон ҳукмидан қочмоқчи бўлар...

Комил Рустамов тоғ орасидан кетмоқда. Зулук оти ўз ҳолига қўйилган. Комил Рустамовнинг бор диққати қўлидаги бир парча қоғозда: кўз ўнгида, қулоқларида, атрофида Гулчеҳра овози, бир томчи сувдек онасиникига ўхшаш ширин талаффуз янграр:

«Дадажон, меҳрибоним, бу деганларим, албатта, рус халқининг улуғворлигидан, меҳригиёсидан далолат. Устозларим айтишларига кўра, қизингиз Москвада, Чайковский консерваториясида таълим олишга муяссар бўлган биринчи ўзбек фарзанди эмиш. Тўғридикру-я, ammo қизингизга чунон қийин. Ҳаммаям Азиз ака каби бўлалмайди, албатта. У киши хирург гувоҳномаси билан Тошкент жўнадилар. Мен-чи? Мендан сиз кутган ашулачи чиқишига инонмайман. Саидингиз билан суҳбатлашганимда бу шубҳаларим янада ошиб тушади... Онам қайда-ю, қизингиз қайда. Кўнглим ғаш. Қўрқаман...»

Чақмоқ осмонни кесади. Сердағдага булут борлиқни ўраган, жала қуя бошлайди.

Тоғ дараси гумбурлаб, якка чавандозни асов отларда қувиб келаётган бир гуруҳ отлиқлар кўринади. Улар қора булутдай босиб келар, олдиларидаги отлиқни арқон солиб қулатар ва ўзларини отдан ташлаб, бошвоқ узган ёввойи буқалардай, қулочкашлаб туширар эдилар.

— Мақтанма ғоз, ҳунаринг оз!

Аъзойи баданидан лой аралаш қон оқаётган Комил Рустамов бу қўрс овоз томон кўз ташлар экан, қаршисида истехзоли табассум қилиб турган Мардонбекка дуч келади. У тошдек оғир гавдасини куч билан Мардонбек томон ташлаган замоноқ, қаттол ўқ узади. Комил Рустамов юзтубан йиқилади...

Мардонбек унинг тепасида турибди, кўзида тантана қувончи:

— Колхоз тузадиган сенмисан, Комил фирқа!..— дейди-да, иккинчи ўқни узади.

Мардонбеклар тўдаси қон ҳидини сезиб кишнаган отларига пошналарини беомон қадайдилар.

От туёқларидан сачраган лой парчалари ёмғир юваётган қоғоз устига — Комил Рустамов қўлидан тушиб қолган Гулчеҳра мактубига чапланади...

Шифохона коридори. Нодира ая, Раҳмат ота, яна биринки қария ҳаяжон ичида. Ҳамширалар югуриб юришибди. Нодира ая дейди:

— Азиз... уддасидан чиқармикан?

Атрофдагилар бош ҳаракати билан, маънодор далда берадилар.

Азиз операция хонасида. Уни врачлар, ҳамширалар ўраб олган. Қора терга тушиб, операция қилаётган Азизнинг ҳорғин юзи, бир нуқтага тикилган тийран кўзларини кўрамиз. Унинг қўллари аниқ ҳаракат қилади.

* * *

Коридор. Операция хонасидан чиққан ҳамшира Нодира аянинг савол назарига жавоб бериб, унинг қулоғига нималарнидир шипшитганича югура кетади.

Нодира ая Раҳмат отага, атрофдагиларга тасалли беради.

— Хайрият. Уқ юрагининг ёнгинасидан ўтган эмиш.

Раҳмат ота:

— А?!

* * *

Операция хонаси. Юзидаги маскасини ҳамшира ечиб олаётган Азизнинг чарчоқ, лекин мамнуният ўти ёнган юз-кўзи кўринади.

* * *

Қасалхона дарвозаси. Қор гупиллаб ёғмоқда. Қўлла-рида тугунчалар кўтарган бир тўда деҳқонлар, Раҳмат ота ҳам қоровулдан ичкарига киришни илтимос қилиб туришипти.

— Ҳой, гапга тушунасизларми? Бу ерда ҳам овқат берилади... Йўқ... киритолмайман...

* * *

Қасалхона коридорида шахдам одим босган Азиз палата эшигини очади-ю, худди биров кўкрагидан итарган қаби, таққа тўхтайти.

Палата. Юзлари, кўкраклари бинт билан боғланган Комил Рустамов каравотда ётибди. Ёнида унга меҳр билан тикилган Нодира ая ва яна бир эркак. Улар нималар тўғрисидадир секин сўзлашмоқдалар.

Азиз орқасига тисланар экан, ўзини ҳамширага, қўлида нелардир ушлаган қора соч, қоракуз қизга уриб олади:

— Лутфан кечиринг?

— Марҳамат,— қиз палатани кўрсатганича давом этади.— Дори ичишлари керак.

— Сал тоқат қиласиз. Меҳмон бор.

— Қим?

— Раис, Йўлдош ота.

— Йўлдош ота Охунбобоев?

— Ҳа, президентимиз.

Иккисининг ҳам илиқ назари ичкарида. Шу чоғ Нодира ая билан Йўлдош Охунбобоев ўринларидан қўзғалиб, ташқари томон йўл оладилар. Палата остонасида ҳалигилар билан учрашганда, Йўлдош Охунбобоев ўзига қизиқсиб тикилган ҳамширанинг бошларини силайди, Азиз қулоғига бир-икки сўз шипшитади-да, Нодира ая кетидан йўлида давом этади.

Ҳамшира турган ерида қотган, кўзлари коридор ёқа-лаб узоқлашиб Раисда. Қизнинг ҳолатига мийиғида кулиб қўйган Азиз унинг қўлидаги дориларни ола палатага кириб боради.

Комил Рустамов тимқора кўзларини шифтга тиккан. Шифтда эса ўз ини атрофида дераза орқали кирган, бир жуфай қалдирғоч «вижир-вижир», «чуғур-чуғур» сайраш билан банд, парвоиа. Комил Рустамов кўзлари қалдирғочларга тушганда алланечук қувониб кетади, баҳор элчисидан шодланади.

— Қалдирғоч! Баҳор! Шунча узоқ ётдимми?.. Ҳа, Азизжон, бўз йигит, ўзинг ҳам фарағ шифокор бўпсан-да,— дейди Комил ака.

— Минг бир жонингиз бор экан, амаки...

— Мени тезроқ тузат, дардингни олай. Гулчеҳрадан хабар олишим керак.— Гулчеҳранинг номини эшитганда Азиз лоп этиб ёнади.— Ҳа, айтгандай, Гулчеҳрага ёзи Тошкентда опера ва балет театри, консерватория, хореография билим юрти ташкил қилинишини билдир! Хурсанд бўлади.

— Хўп, ўртоқ нарком,— дейди ним ҳазил оҳангда ва жиддий тарзда давом этади.— Энди ухланг, толиқасиз...

Азиз палата деразаси ёнига яқинлашиб, уни ёпмоқчи эди, кўзига пастда, кенг чорси майдонда якка турган кимсанинг гавдаси чалинади. У, Азизни кўриши билан «кирсам ижозатми?» дегандек ҳаракат қилади. Бу — Раҳмат ота. Азиз қўли билан «мумкин эмас, уйқуда» жавобини берганича, деразани ёпмоқчи бўлади. Буни сезиб қолган қалдирғочлар тинчсизланадилар, ўзларини дераза томон урадилар.

— Азизжон,— дейди бу ҳолатни кўриб ётган Комил Рустамов,— деразани очиб қўй. Озор чекмасинлар.

Нечукдир шов-шув овоз Қомил Рустамовни уйқудан уйғотиб юборади. У, бир лаҳза қулоқ солади-да, ўридан қўзғалади: каравотга таяниб, деворга суяниб, хона деразаси ёнига етиб борар экан, чорси майдондаги гиж-гиж тумонатдан кўзи қамашгудай.

...Афтидан мажлис тугаш олдида. Йўлдош Охунбобоев ёнида турган Нодира аянинг олов сўзларини майдон тўла халқ ҳаяжон билан тингламоқда. Майдон ўртасида ловиллаб ёнаётган гулханга исқирт паранжиларини улоқтираётган хотинларга қарата:

«Дугоналарим, сингилжонларим,— дерди жангчи қиёфасидаги Нодира ая,— зулмат чимматини йўқотинглар! Токи, ўзбек аёлининг қадди-қоматини, ақл-идрокини жаҳон кўрсин!»

Бошига кўк салла қўндирган, бурни ёйиқ, қулоқлари дик, мулланамо бир зот майдонда тўпланган халойиқни, мазкур сўзларни эшита, четдан туриб кузатар эди.

— Наҳотки дажжол тантана қилса?— дея у заҳархандалик билан тўн енгисидан чиқазган тўппончасини минбардагилар томон олазarak тўғрилар...

«Дугоналарим, Владимир Ильич айтган эдиларки, ҳар бир чўри хотин — давлат арбоби бўлади бизнинг давримизда. Азиз одамлар, дунё — сизники, келажак — сизлар билан! Ҳали шундай даврлар келадикки, жаҳон аёллари, айниқса Осиё ва Африканинг заҳматкаш хотин-қизлари сизларни байроқ қилур, сизларга тасанно ўқир, сизнинг йўлингизни ўз мақсадлари деб билур. «Бизнинг йўлимиз эса — тўғри йўлдир,— деган эдилар қуёшимиз Ленин,— чунки эрта ё кеч албатта бошқа мамлакатлар ҳам шу йўлга кирадилар».

Ленин ғоялари абадий ўлмас, қуёш каби мангудир...»

Нодира аянинг бу вазияти таъсирида, Қомил Рустамов ҳаяжонланиб майдонни кузатмоқда. Иттифоқо, унинг назари кўк саллага тушади. Ранг-қути ўчиб, кўк салла ёнидагиларга «қаранглар», «ушланглар» белгиларини берар...

Кўк салланинг ёнгинасида турган, бироқ унинг хатти-ҳаракатларидан беҳабар Раҳмат ота деразадаги Қомил Рустамовни кўриб қолади. Раҳмат ота беҳад хурсанд. Қомил Рустамов ҳаракатларини англамасдан унга «салом» бериш билан банд.

* * *

Кук салла тепкини босади.

* * *

Комил Рустамовнинг бор вужуди диққатга айланган. У булут каби учган Нодира аяни кузатар, кук саллани хиппа букканича кўтариб ерга урган Раҳмат ота ғазабини ва унинг атрофидагиларнинг тошбурунга тутинганларини кўрар... Сўнгра ҳолсизланиб, дераза пардасини ғижимлаганича чалқанчасига йиқилар... У тортиб йиқилган парда илон изи каби полга тўшаллади.

* * *

Илон изи сўқмоқ йўлнинг бир четида этик билан мўки кийган оёқлар асабий ҳаракатда, талайгина майса эзилган. Улар нималарнидир бир-бирларига узоқ англа-тишмоқда. Уғричи учрашган бу йўловчилар Мардонбек билан Шермат.

— Улмапти? Комил-а?! Умримда ўқим хато кетмаган эди-ку... Тавба!.. Бўлмади. Жунашим лозим,— дейди бек.— Айтганларим уқдингми?

— Уқдим, бегим.

— Бу охирги амрим!

— Қўлингизман, бегим!

— Қўзинг Тошкентда бўлсин!..

* * *

Тошкент. Қошинкор ва нақшин театр фойеси фавқуллодда тирбанд. Афтидан, концертнинг биринчи бўлимида сўнг, музика ва ашула шинавандалари орасида бошланган мунозара ва муҳокама қизиб бормоқда. Ҳар ён ари, инидек ғувиллар. Бир бурчакда норғул, тимқора сочли, хушсурат Азиз билан новча, сочлари узун Саид қизғин суҳбат қилмоқдалар.

— Йўқ, асло йўқ, биродар!— дейди қизишиб Саид.— Қекса ва доно шарқ санъатининг ўз анъанаси, ўз келажаги бор...

— Шак-шубҳасиз,— дейди Азиз,— лекин...

— Нима лекин?.. Опера, балет, симфония шарқ руҳига ёт. Бизнинг чолғу асбобларимиз — дутор, танбур,

найларимиз; шашмақом, ушшоқ, тановарларимиз... Майин нафосат ва назокат дунёси.

— Лекин, Саид ака, сиз айтган нафосат ва назокат дунёси рус ва жаҳон музика маданиятининг ўзига уйғун бўлган йўлларини ҳазм этмаса, давр тўзонида қолиб кетади.

Исботини ҳозир кўрамиз: навбат Гулчеҳраники бўлса керак...

* * *

Гримхона. Гулчеҳра зўр ҳаяжон билан сўнги тайёрлигини кўрмоқда. Кўзлари чақноқ, икки юзи нақш олмадек қизарган. Кўклам рангида позик, ҳарир кўйлак кийган Гулчеҳранинг айни балоғатга етган фасли. Кўзгу қаршисига келиб (биз кўз-кўз жамолни кўрамиз) тик тураркан, эшикдан кириб келган Комил Рустамов аксини кўриб (ҳарбий кийимини ним ҳаворанг костюмга алмаштирган Комил Рустамовнинг икки чаккасини қиров босган. Бу ҳол унинг қиёфасига янада нуронийлик, салобат бахш этган), уялгансимон оғиз очади:

— Дадажоним, аъзойи баданим ўтдек ёнмоқда. Нечун бу қадар қийин ишни менга топширдингиз! Мен — сиз эмасман. Сизнинг журъатингиз йўқ менда, ўртоқ нарком!

— Опа қизим, дадил бўл,— дея далда беради отаси. — Журъатсизлик — заиф одамга хос! Сен билан Азиздин хурсандман, локийин Саид кўнглимга шубҳа солмоқда...

Гулчеҳра шу гапнинг мулоҳазаси билан банд экан, қўққисдан хонанинг эшиги очилиб, остонада раққоса кийимида, чиройли, қора шириндан келган, 17 ёшлар чама-сидаги Нуржаҳон пайдо бўлади:

— Гулчеҳра опа, ҳозир сизга навбат, тезроқ!

* * *

...Театр зали лиқ тўла... Барчанинг кўзи саҳнада. Гулчеҳра ифбат билан, ҳаяжонини босишга интилиб, ҳалқ чолғу асбобларининг майин садоси остида «Дардингдин» классик ашулани айтмоқда. Аввал овозида қандайдир титроқ, ишончсизлик сезилса ҳам, бора-бора тетиклашиб, ўзида фавқулудда ғайритабиий куч топиб, қўнғироқдек жарангли, кишини ҳайратга соладиган овозини қўйиб юборади. Унинг дилбар ашуласи бутун залини

мафтун этади. Азиз, Саид кўзларида ут. Ложадаги Комил Рустамовнинг кўзида эса ёш. Унинг қулоғида Гулчеҳра онасининг сўнгги сўзлари янгради. «Орзуларимга етолмадим. Кўп, бир дунё ашула айтмоқ эзгу инъатим эди... Комилжон ака, Нафисани... Гулчеҳрани сизларга... топширдим...»

Комил Рустамов ёнидагиларга сездирмасдан, зимдангина кўз ёшини артади-да, чўгдек ёниб, жон-дили билан ашула айтаётган Гулчеҳрага тикилади. Саҳна орқасида ҳам Нуржаҳон бошлиқ бир гуруҳ ёш санъаткорлар Гулчеҳрага аҳил қаранганлар.

* * *

Радио Гулчеҳра ашуласини узоқ-узоқларга олиб қолади. Катта сув бўйига қурилган чойхонадаги қари-қартаг ҳам сувдаги олмадек қалқиб, ашула тингламоқда.

— Отанга раҳмат, она қизим!— дерди қалқиб Раҳмат ота.— Бу қиёси йўқ овозни қайдадир эшитгандайман... Назиртош, бу аёлнинг исм-шарифлари қандоғ?

— Исми ҳам овозидай ширин — Гулчеҳра...— дея жавоб қайтаради Раҳмат ота ёнидаги норғул йигит.

— Гулчеҳра?.. Тўхта... ҳов ўша ашулачи аёлнинг исми ҳам шундоғ эди чоғи?

— Ота, бу сайроқ овоз, бу ўша сиз билган аёлнинг қизлари бўладилар.

— Ҳа... Тавба, худди онасининг овози-я!

Фақат бир кишининг мошранг, тикандек кўзларидан нафрат ёгилмоқда. Ажаб, бу кўзлар Шерматникига айнан ўхшар. Ашуланинг сўнгги садолари янгради, чоллар ўзларида йўқ мамнуният билан олқишга берилдилар.

* * *

...Зал оёққа туриб янги санъаткорнинг туғилишини табаррук этмоқда... Ҳамманинг кўзида ҳаяжон, шодлик.

Симфоник оркестр овози аста янгради. Гулчеҳра Карменнинг машҳур «Севги» ариясини айтаёттир. Бу арияни ҳам у катта ҳаяжон ва ёшлик ғурури билан куйларди. Лекин жони чиққан Саид, куй ярмига келмасданок, гоз юриб залдан чиқади. Унинг бу ҳаракатини зимдан сезиб ўтирган Комил ака, ўзгаларга сездирмай, Саид орқасидан юради.

Ария янграмоқда. «Директор Саид Парпиев» лавҳали кабинет эшигини зарб билан очиб-ёпган Комил ака:
— Нега кетдинг?— дейди стол ёнида тик қотган Саидга.

— Еқмайди. Ҳушим ёқтирмайди!

— Шундай дегин?!

— Яна қайтаришим мумкин. Бизнинг музикамиз латиф, бир овозлик музикадир. Мана кўрарсиз, опера жанри, гармонизация қилинган музика унинг руҳига ёт...

— Сен миллий маҳдудлар тегирмонига сув қуяётган-лигингни билиясанми, бола?

— Мен соф миллий санъат тарафдориман. Такрор айтаман: гармонизация...

— Бир замонлар... Россиядаги баъзи нодон кишилар,— дея унинг сўзини бўлади Комил Рустамов.— Петр Ильич Чайковский операларини ҳам рус характерига бегона деб бонг урган эдилар... Ғурданак!..

— Ҳақорат қилишга...

— Тўхта! Энди пўст ташладинг... Кўпдан бери сезардим... Шу соатдан бекорсан! Ҳайф сенга директорлик! Эсиз одам, шунча ишонч!

Кабинет эшигини «тақ» ёпиб чиқади. Зарбидан «Директор Саид Парпиев» лавҳаси ерга тушиб, чил-чил бўлади.

* * *

Ҳануз ашула янграмоқда. Бир оз тинчланган Комил Рустамов ўз ўрнига қайтадию Саид билан бўлган кўнгилсиз гапларни унутгандек саҳнага тикилади. Саҳнани чуқур ҳаяжон билан кузатган Комил аканинг кўз ўнгиде Темур дарвозасидаги сўнгги жанг, қоя устида тик туриб мардона ашула айтаётган Гулчеҳранинг онаси гавдаланади. Қиз билан онанинг бир томчи сувдек ўхшашлигидан ҳайратда, ёқасини ушлайди.

— Бу овоз ҳали намозшомгули каби ёпиқ,— деб шивирлайди залдаги аёллардан бири ёнидаги эркакка ва қийиқ қошларини маънодор кериб қўяди.

Ария тугайди. Зал сув қуйгандек тинч. Саҳнадаги артистлар, Гулчеҳра безовта, бу сукут бир зум давом этади-ю, сўнгра ҳаммаёқни ларзага келтирувчи ҳаяжонли олқиш гуриллайди. Санъаткорлар беҳад хурсанд. Гулчеҳра гул ва халқ меҳрига ўралади.

...Бир даста қизил ва атиргуллар тутар экан (бу Гулчеҳранинг театрдаги хонаси), Саид қизариб-бузариб дейди:

— Уз боғимдан узиб келтирдим.

— Боғингизда шундоғ муаттар гул ўсадими?— дейди гулдастани олаётиб Гулчеҳра шўхчан.

— Киноянгиз ўринсиз...

— Кечиринг, сизни хафа қилиш ниятим йўқ эди.

— Сиз мени билмайсиз!.. Отангиз ҳайдасалар ҳам, сиз ҳайдаманг...

— Ҳайдасалар?

— Нарком ишдан бўшатдилар.

Комил Рустамов билан Нуржаҳон Гулчеҳра хонасидан эшитилаётган сўзларни англаб, бир қучоқ гул кўтарган Азиз улар орасини ёриб ўтиб, хонага кирмоқчи бўлганда ўз номини эшитиб, остонада таққа тўхтаб қоладилар.

— ...Азиз эмас, мен сизни... чиндан...

Азиз тўсатдан Саид билан Гулчеҳранинг рўпарасида пайдо бўлади. Саид ғазабда. Гулчеҳра ташвишда. Азиз Саидга тик қарайди ва унинг кўзини олиб қочганидан миёғида кулиб, қўлидаги гулдастани Гулчеҳранинг соғлига қўяди-да, хонадан чиқади.

— Азиз ака!..— дея ўзига келган Гулчеҳра эшик томон ташланганда, эшик орқасида ҳайрон бўлиб турган кишиларга дуч келиб, уялиқираб орқасига қайтади. Шу замон Саиднинг лип этиб хонадан чиқиб кетганини ҳеч ким сезмай қолади.

Нуржаҳон Азиз келтирган гулни олиб нечукдир илиқ қараш билан Гулчеҳрага узатар, у қизариниб, қизларга хос ҳаё билан кўксига босар экан, Саиднинг гулдастасини деразадан улоқтираётган отасига кўзи тушади-да, бичими чиройли лабларига майингина кулгу қўнади.

* * *

Ойдин кеча. Юлдузлар бир-бирларини имлашгандек жимирлашар, театрдан чиққан халойиқнинг ғовури аста-секин узоқлашар эди. Азиз югурганича Ўрда томон йўл олади ва Анҳор кўприги устида тўхтайди: сув бўйида, ой нуридан оқар сув юзида пайдо бўлган олтин пояндозга паришон тикилиб якка ўзи ўтирган қизга назари тушар экан, фикрини бўлишдан чўчиб, оёқ учида у томон юради. Узоқдан изма-из Саид ҳам пайдо бўлади.

Азиз Гулчеҳра ёнидан беозоргина ўрин олди-да, бир энтикиб қўйган қизнинг синиқ киприкларига тикилиб:

— Кўп йиғладингизми?— дейди.

— Шодликни кўтариш... Аям...

— Ой ҳам сизни севади,— дейди йигит, ойнинг сув юзида мавж ураётган сирли нурларига тикилиб.

— Нечук?.. Ой осмонда, мен ерда...

— Ерда?.. Айтинг-чи, ой ёғдусида очилган намозшом-гул ўз меҳри билан кимни бахтиёр этар?

— Агар сиз айтган гул:— деганингиз меҳр —эзгу эрк севгисими... ёки гарчи ширин туюлса-да, ўткинчи шабадами, деб сўраса, нима дейсиз?

— Кўзимга қаранг... Қалбингиздан сўранг... дейман...

Қиз олдин ёвқараш қилиб, кейин гўё яна бир қаюат ҳосил этмоқчи бўлгандек, чуқур меҳр билан йигит қалбининг кўзгусини уққач, тўсатдан шоир сатрларини ўқий бошлайди:

— Розимасман бир ёш томса кўзимдан.

— Розимасман,— қўшилади Азиз,— сал ранг кетса юзимдан.

— Йўл ошсаму сал яшашдан адашсам.

— Розимасман унда тамом ўзимдан...

— Унда...— дейди ифбат ва ноз билан Гулчеҳра,— меҳрин сиздек йигитга берса керак...

— Керак?.. Буни қандай англашим лозим? Далили борми?

— Қизиқсиз, Азиз ака, яна нечук далил истайсиз?

— Юлдуз ўйнаган шаҳло кўзингиздан, синган қўнғир киприкларингиздан бир марта, фақат бир... ўпсам, айб кўрмайсизми?..

Қиз уялинқираб, юзига қон югурган ҳолда бошини ерга эгади, лекин «йўқ... айб кўраман» демайди. Ойнинг шуъласида жимирлаб турган сув кўзгусида Азизнинг биринчи бўласи жилваланади. Четдан бу ҳолатни таъқиб этган Саид сўлгин ғазаб билан орқасига қайта йўл солади...

* * *

...Туй тараддуди. Оппоқ, келин либосига ўралган Гулчеҳра қизариб-бўзариб дугоналари орасида ўтирибди. Бу мажлисдаги шўх қизларнинг ҳазилидан қизарган юзлари, ўтдек ёниб турган бахтиёр кўзлари Гулчеҳранинг чиройига чирой қўшган, назокатига назокат. Келин дугоналарига сездирмасдан, дераза орқали ташқарига ўғринча назар ташлайди.

Олтин куз. Ҳаммаёқ куз неъматини, куз чиройинга беланган. Ҳовлида тўй ҳаракатининг айни қизгин пайти. Афтидан, куёвнинг келишига оз фурсат қолган.

* * *

— Гулчеҳрахоним ширин хаёлларга ғарқ бўлдилар! Шундай ҳазил билан ҳамма қизлар, Гулчеҳрахонинг ўзи ҳам уйни бошларига кўтаргудек куладилар. Келиннинг хонаси, бир томонда тузатишган стол. Чўғдек қизил гилам устига тўшалган беқасам, кимхоб кўрпачаларда бепарвогина ўтиришган шўх қизлар — Нуржаҳон, Адиба, Қалдирғочлар, Қумрилар — тоза гуллар билан лиқ тўлган... Адибахон дўтор чертиб, «Янги тановар» куйини оғир бошлайди. Қизларнинг қистови билан Нуржаҳон даврага тушиб мажнунтолдек эгилиб, қирқ кокилини тўлғатиб майин, нозик ҳаракатлар қилади. Қизлар бирин-кетин Адибахон бошлаган ашулага жўр бўладилар. Сўнг бу куй «Тўйлар муборак»ка ўтиб, ҳар чоқ нақарот қайтарилганда Нуржаҳон Гулчеҳрахонинг бошига бориб икки букилиб салом берар, келин эса янада қизарар, қизларнинг шўхлигини ошиб-тошар. Шу фурсатда «куёв келди» хабари эшитилиб, қизлар шошиб-пишиб, қийчув солиб Гулчеҳрахонини тезлайдилар.

Қош қорайиб келмоқда. Дарвоза ланг очиқ. Бир даста йигитлар — замонамиз қаҳрамонлари — Азизни ўртага олиб, тўлқиндек кириб келадилар. Уларнинг қаршида Гулчеҳрахон тўдаси пайдо бўлишади.

— Бахтли бўл, она қизим, — дея Комил ака ҳаяжон билан қизининг пешонасидан ўпади.

— Ассалом, Гулим, — дейди қизариниб хушнуд Азиз.

— Хуш кўрдик, Азизим, — дея ўраниб-чирманиб жавоб қайтаради Гулчеҳра.

... Айни фурсатда новча, қотма, беўхшов кимса, дарвоза остонасини босиб ўтади-да, қўрс ва терс овоз билан:

— Комил Рустамов, Азиз — мен билан юришларингизни сўрайман! — дейди.

— Мақсад? — хатарнок, ер остидан дўстларига нотинч кўз юбориб сўрайди Комил ака.

— Савол жониз эмас!.. Вақт зиқ!

Гулчеҳра билан Нуржаҳон турган ўринларида қотганлар, жилишга мажол йўқ... Аёл юраги — гул барги нақли ҳақиқат бўлса керак.

Гулчеҳрахонинг ранги пахтадек оқарган, зўрға оёғида турибди. Ажабки, лаблари қимирлайди-ю, овоз чиқмайди.

Овозини эшитиш учун томоғига зўр бериб куради. Лекин овоз йўқ. Фақат, қандайдир, хириллоқ ун чиқади.

Шундай бўлса-да куч билан ташқарига отилади. Бироқ физиллаб йўл олган «Эмка» машинасининг орқа филдиракларинигина куриб қолади, холос.

Гулчеҳра ҳайкал каби қотган...

* * *

...Кеч ҳам кирди, қоронғи тушди, кетганлардан дарақ йўқ. Хонада чироқ ҳам ёқилмаган... Деразадан тушган ой шуъласи ҳайкалдек қотган икки мунгли аёлнинг юзида уйнар эди.

* * *

Тоғ отади. Азамат тоғ орқасидан аста-секин қуёш кўтарилади. Икки аёл имсиз-димсиз йўлга тушадилар. Театр директори кабинети сари юрмиш ранглари синиққан, кўзлари ўйилиб кетган икки аёл «Саид Парпиев» лавҳасини жойлаштираётган жувонга, булар саломини алик олмаган хотинга ажабсинган назар ташлаб, ичкари босадилар.

Кўзлари хурсандлигидан энка-тенка Саид телефонда ким биландир берилиб сўзлашаётгани учун, кабинетга кирганларни сезмай, давом этаверади:

— ...беномуслар... ифлослар... Бўпти, бўпти... маъқул.

— Гап ким ҳақида боряпти?— Нуржаҳоннинг бу саволи билан Саид гилт этиб уларга қарайди.

— Э, марҳамат!— дея сабрсизланади Саид.

— Биз икки кишимиз,— деб фикридан неларнидир ўтказётган Гулчеҳра томон имо қилади Нуржаҳон Саиднинг илтифотсизлигига ажабсиниб.— Саволимга жавоб бермадингиз?

— Жавоб?

— Ҳа?.. Хабарингиз бўлдими?

— Хабарим, ким туғрисида?

— Чузмай айтаверинг!

— Албатта... хабарим... Улар душман эканлар!

— Бўхтон!— ғазабланади Нуржаҳон. Гулчеҳранинг ёниқ кўзларида, қонсиз лабларида ҳам шу маъно.

— Сизнинг,— дея сўзлайди ўзини бир оз ушлаб олган Саид Гулчеҳрага тик қараб,— ҳозирча, бу гаплар ойдин бўлгунича театрга келмаганингиз маслаҳат,— дейди ва қўли билан томоғини кўрсатади.— Овоз ҳам ҳалигидай эмиш..

— Одам резгиси!— дейди нафрат билан Нуржаҳон, Гулчеҳра-да тасдиқлайди бу сўзни.

Дили синиқ икки аёл юзидан қон қочган Саидни ташлаб чиқадилар.

* * *

В. И. Лениннинг ўйчан, доно кўзлари бизга боқмоқда. Нуқтаи назар аста-секин узоқлашиб, Ленин расми остида, саҳни кенг кабинетда туришган Йўлдош Охунбобоев, Гулчеҳра ва Нуржаҳонларни кўрамиз. Бармоқлари чуққи соқолида ўйнаган Раис дейди:

— Ҳақиқат қилмасдан қўймаймиз!

* * *

Сўлим чеҳраси рангсиз, қадди-қомати хипчиндек Гулчеҳра бўм-бўш хонасида хаёлланиб, дераза олдида оппоқ гуллаган ўрикка фикрини туйган. Шу зайлда унинг кўз ўнгидан неча фасллар кечади: бир қараганда ўрик шохларидаги нозик чечаклар бахт куйини куйласа, икки назар ташлаганида шабада билан ўйнашган зумрад барглар салом берган каби эгилишар эди; бир сўрганида олтин куз либосида нозланар, икки боққанида оғир қор остида товланар эди...

Бу фасллар олиб кетган умр — кечмиш йўллар Гулчеҳра қиёфасида ҳам ўз асарини кўрсатур. Фасллар кечади — Гулчеҳра ҳам ўзгариб боради: ёшлик латофати — фикр камолати билан алмашади. Фасллар силсиласида ўзгара борган унинг кўз қарашлари, қош чимиришлари, пешонасига тушган икки из йўл шундан далолат берур.

Бугун эса ёзнинг соз пайти: оқ ўрик ҳил-ҳил пишган. Гулчеҳранинг ташвиш, қайғу, хаёл тўла нигоҳлари кимнидир, кимларнидир излар... Фавқулодда, репродуктордан шу сўзлар янграйди:

«Диққат! Диққат! Совет Информация бюросининг ахборотини эшиттирамиз:

Бугун, эрта билан соат 4 да немис-фашист қўшинлари муқаддас Ватанимизга хиёнаткорона бостириб кирдилар...»

«Уфф» тортиб деразадан кўз узган Гулчеҳра юзидаги ташвиш ва қайғу аломатлари ўзгача жило кўрсатади, даҳшат ва ғазаб туйғулари билан уйғунлашади.

* * *

Ғазаб, нафрат ва айни ҳолда ҳайрат тўла ёниқ кўзлар радио карнайига қадалган. Диктор овози давом этмоқда:

«... Житомир, Киев, Севастополь, Қаунас ва бошқа баъзи шаҳарларимизни ўз самолётлари билан бомбардимон қилди...»

* * *

Тоғ бағрида кўлам олган, снгиш шабадада тўлқинланиб ётган кўм-кўк пахтазор. Бошига чувт дўппи, эғнига оқ яхтак кийган цуроний чоллар, ялангтуш йигитлар, серғайрат ва серноз қиз-жувонлар гужум бўлишган. Бутун диққат радиода. Уч-тўрт йигитлар дастларидаги кетмонларини улоқтирадилар-да мушт туканларича йўлга тушадилар...

* * *

Лак-лак тугилган мушт. Кўлами кенг мартен цеҳи. Ҳаммаёқ сукутда. Овоз боғ уради:

«..Бизнинг ишимиз ҳаққоний иш, қаттол душман янчиб ташланади...»

Бу сўзлар ғазабга солган ишчилар, эркак ва хотин-қизлар метин каби қотганлар. Важоҳатларида ирода ва қудрат.

* * *

Гулчеҳра хонаси. Вазият боягича. Унинг фикри ёди юзларида ўйнайди:

— Бу ёғи нечук бўлди? Азизим... дадажон... қайда-сизлар? Энди нима қиламиз?!

* * *

— Одамлар, самолёт!..— Ҳалқуми қуриган, асабий, барваста отахоннинг бу ҳайқирғи шарққа томон чуваб оқмиш оломон қулоғига етиб улгургани йўқ эдики, осмонда чарх урган гала қузғун бомбалари «дод» солиб ёғила бошлайди. Усиз ҳам вайрон этилган Шимоли-Ғарбий Украинанинг ўрмон ёқасидаги Н. қишлоғининг тузони, уяси бузилган чумоли сингари жон сақла-

Моқчи оналар ва болалар, кексалар фарёди кўкини тутади. Хуркиб кетган овсар айғир устида фақат она билан бола қолган аравани шалдиратиб олиб қочмоқда. Атрофда қон ва ўт, тўзон ва дуд...

Фашистлар ишлаган юмушларидан хурсандлар: қузғунлар қанотларини елпиб, қайтар чоғларида ўрмон ўртасида кўринган алланечук биноларга дуч келадиларда, қолган юкларини ҳам ирғитадилар. Афтидан, бу ер (ёзувидан ҳам аён бўлди) — маҳбуслар лагери. Ажал бомбалари лагерь кулини кўкка совуради, соғ жойини қўймайди. Ёнғин ва қоп-қора тутун ичидан зўрға нафасларини ростлаб чиқиб келган бир туркум кишилар — маҳбуслар, соқчилар лов-лов ёнаётган уст-бошларини ерга ағанаб ўчираб эканлар, бири икки қўлини оғзида жуфтлаб:

— Аз-з-из! — деб қичқиради ва қаёқдандир:

— Қомил ака! Қишлоққа! — деган нидони эшитиб югура кетади.

Ункаси бўғзига тиқилган Қомил Рустамов қишлоқ йўлига чиққанида, энди ғарбга томон кўчаётган халойиқ гирдобининг ўртасига тушиб қолади.

— Нима гап? — сўрайди у орқа-ўнгига қарамасдан югуриб бораётган аёлдан.

— Қуршов... немис йўлни тўсиб олибди!

Қомил Рустамов чуввос уриб кўчаётган оломон ўртасида бирпас ўйланиб қолади.

— Уғлим! — дейди одамни бир қарашдан чамалайдиган ҳалиги барваста чол ҳансираб. — Отимни Тарас бобо дейдилар...

— А, лаббай?

— Бу ўрмон менга беш бармоқдай аён! Одамларни ҳушига келтира олсанг бас!

— Ўйини муддао, отахон! Тезроқ нари кетишимиз шарт! Йўл бошлайсиз!

— Бажонидил! Отни жиловла! — Бу сўзлар отахоннинг оғзидан чиққан ҳамано Қомил Рустамов аравани, боласини кўкрагига босган аёлдан узга киши бўлмаган аравани шалдиратиб олиб қочаётган тўриқ отнинг жиловига йигитлардек ташланади-да, сакраб арава устида пайдо бўлади.

Бу ҳолни диққат билан кузатиб турган бобо мийида дейди:

— Қойил, мард экансан.

— Халойиқ, тўхтанглар! — дейди Қомил Рустамов ва бир дақиқа тиричилик қўнганидан фойдаланиб: — Эр-

каклар! Аёлларга ёрдамлашинглар, ҳамма Тарас бобо кетидан!!!

Аравадан пастга ташланган нотик, «энди сен нима маромат кўрсатасан», дегандек тикилиб турган аёлнинг қўлидан боласини олиб, ўрмон сари йўл бошлаган отахон изидан елади. Халойиқ гўё тўғонга урилган селдек қалқиб, бир лаҳзалик шубҳа ва ишончсизликни кечиради-да, сўнгра худди тўғон кўтарилиб йўл очилгандек, ҳалиги тартибсизликларни унутиб, қўлида бола, бобо кетидан ўрмонга бошлаётган, важоҳатидан ирода ва куч сезилиб турган киши орқасидан эргашади...

Отахоннинг тетик қадамларига хурсанд бўлиб миёғида кулиб қўйган Комил ака, чап томонида пайдо бўлган соқчи кийимли серяғрин йигитга мурожаат қилади:

— Исминг нима, йигит?

— Евгений Петров, ўртоқ комиссар!

— Ўртоқ комиссар?! Қаёқдан биласан?

— Аён эди, ўртоқ комиссар.

— Солдат Евгений Петров, бугундан менинг адъютантимсан, уқдингми?

— Уқдим, ўртоқ комиссар.

— Жуда соз... хотин-халаж ва ёш болалар ҳисобини ол, эрларни колоннанинг охирига тўпла, мен етиб бораман!

— Хўп!

Бора-бора қуюқлашувчи ўрмонда сўқмоқ йўлдан бир қадам четга ўтиб, карвондек тизилган одамларни назаридан кечирар экан, уларнинг чеҳрасида илиқ мулойимлик, ишонч аломатларини сезган Комил Рустамов бошига тушган масъулият ва муқаддас бурчнинг том маъносини энди англагандек. Шу фурсатда унга Азиз керак эди. Лекин сафда унинг дарағи йўқ. Комил Рустамов қалбида қўзғалган ташвиш ва ҳаяжонни зўр билан босиб турганида, сафдан ажралган оқ сочли она тўхтади:

— Падаргинам!

— Хўш, она!

— Бу ёғи?..

— Хотирингиз жам бўлсин...

— Худо ҳаққи, ишонасанми?..

— Оғир бўлади... аммо...

— Аммо деганинг, падаргинам?

— Халқ нафрати...

— Енгадими, аниқми?

— Галаба келтириши керак!

— Тузук, анча фикрли ўғлон экансан... Мен ҳам шуни ўйлаб қўйган эдим,— дея сафга қўшилган она, бир нарсани унутгандек, яна Комил Рустамов ҳузурда пайдо бўлади.— Сенга айтиб қўяй, Украинангда вареникини мендан ўтказадигони йўқ... Тўйда меҳмоним бўласан! Лафзинг бўлса, ваъда бер?

— Албатта!.. Буламан...— кампир узоқлашгач, ўз-ўзига дейди Комил.— Меҳринг қаршисида офтоб ҳам муз, доно халқ...

Сабрли украин онасининг сўзлари Комил Рустамовнинг ҳаяжон ва ташвишларига малҳам бўлди. У ҳаёт ва ҳаётга бўлган чўғли ишонч қудрати ҳақида яна бир бора сабоқ олган эди.

— Ўртоқ комиссар!— дейди йўлдагилар охирига эркакларни йиғиб келган Евгений.— Хотинлар, болалар, кексалар — жами беш юзта, ишга яроқли эркаклар шулар — фақат йигирма киши!

— Ўн киши олдинга ўтсин!

Унинг амрини ихлос билан бажо этувчи кишилар узоқлашар чоғларида у яна дейди:

— Қўлларингга таёқ-паёқ олинглар!..

— Жонингдан кетай, командир!— дейди унинг ёнида турган деҳқон кийимидаги бир одам.— Бу аҳволда қўлимиздан нима келади?!

— Сабр!.. Халқда сабр қилсанг, ғўрадан ҳалво битар, деган гап бор... Сабр қилинса, халойиқни саломат сақлаймиз, ўзимиз ҳам қаттолга қарши ҳайбатли кучга айланамиз! Кетдик...

Жонлари нотинч, лекин катта ишга жазм қилган кишиларнинг юриши давом этарди.

* * *

Ҳолдан толган чўққи соқол чол тункага чўкканича халтасини тимирскилай бошлайди. Қадоқ қўли халтадан бўш чиқади. Очлик жаҳли билан халтасини улоқтирганича сафга қўшилади.

* * *

Қун қизиган пайт. Ташналикдан тили осилган бола онасини туртиб, оғзини кўрсатади, сув сўрайди. Она боласининг бошини силаб илгари ундайди.

* * *

Тун. Йўлларида давом этаётган одамлар қулоғи самолёт овозида. Сўнгра бу овоз бомба чинқириши билан алмашади. Урмоннинг бир четида портлаган бомбалар ёғдуси йўл босувчилар юз-кўзларида ўйнайди.

* * *

Шу манзаралар ялт-юлт кечар. Ҳаракатдаги одамлар очлик ва яланғочликни, ҳар дақиқада бошларига ёғилиши кутилган ажал ўқларини, дайди портлаш дағдағаларини ҳам писанд қилмасдилар: кун юрдилар, тун босдилар, осмонда сокин кезган баҳор ойининг нурда ҳордиқ чиқардилар. Ихлос — халос деганларидек, кўрингки, барчаси қуролланган, кейинги хотин-хажж ва болалар араваларда, кексалар ва бир қисм эркаклар от устида, йигитлар сафи тўлган — душманни қийратишга қодир даҳшатли партизанлар отряди юришни давом эттирмоқда...

Отряд ва халойиқ баҳор қуёшининг илиқ нурларида яйрашиб, игнабаргли дарахт ва қарағайлар ўрмони ўртасидаги сабза ялангликка сочилишган. Ҳамма ўз нишкори билан банд. Фақат чақалоқнинг чинқириқ товуши бу тинч муҳитни бузгудек. Комил Рустамов ўйчан қаддам боса боланинг ноласи томон юради ва ёш она (бу аравадаги аёл) қошида тўхтайди:

— Боланг бетобми, қизим?

— Кечаги жангда ортиқча учириндим шекилли, сунтим қочибди, очлик қийнапти.

— Ҳа, нон тугаган... эрта «Қатта ер»дан самолётлар келади, жўнайсизлар. Тахминимча йигитлар ҳам етиб келадиган вақт бўлди... Тўхта-чи, шояд...— дея чўнтагидан бир бурда нон ва ёнчиғидан бир бўлак қанд чиқариб, жувонга узатади.

Жувон нонни увоқлаб, қандни бир латтага тугиб сувга чайқагандан сўнг гудак оғзига тутати, гудак тамшанибгина йиғидан тўхтайди.

— Қизалоқми, ёр..

— Қизалоқ,— деб жавоб беради шод она.

— Омон бўлсин. Менинг ҳам онам...— Комил ака хаёлга толади.— Ҳоли не кечди..

* * *

Пианинода хафақон завқ ила Людвиг Ван Бетховеннинг «Appassionata»сини, Владимир Ильич бундан

«...яхшироқ куйни билмайман...», дея улуғлаган асарни чалаётган Гулчеҳра Раҳмат станинг хонага кириб олганини ҳам, ўзидан хабар бериш мақсадида йўталиб қўйишини ҳам пайқамас, бармоқлари остидан кўтарилган, «муъжизалар яратишга қодир!» инсон қалбининг садоларига ғарқ эди.

— Дилтангроқ кўринади.

Отахоннинг бу сўзлари қулоқларига стади-ю, пианинодан бош кўтариб, саломга эгилади.

— Хушвақт бўлинг, ойим!— дейди дивандан жой олувчи отахон ва сўзида давом этади.— Фарҳодда меҳнат маърака-ю, мавриди бошланди, ойим.

Гулчеҳра «хабарим бор» зайлида бошини чайқайди.

— Биз, фарғоналиклар, хўш десангиз, хоразмликлар билан шарт бойлашган эдик. Зероки, ким меҳнатда ютса, сизни Фарҳодга келтириб, ашулангизни тумонатга эшиттиради деб... Ҳарна хоразмликлар ғайрати зое кетмади... Бизни уялтиришди. Шунда Тошкентга отланганимни Фарҳод тоғ билан Ширинсойда канал қазийтган 60 минг киши, хўш десангиз, билиб қолса бўладими!.. Хуллас, бахтигизга кушойиш, ойим, Очдалада сув ва нур туфайли жадал меҳнат қилаётган 60 минг халойиқ номидан келдим!

Файзу саховат келтирмайдиган оғир ҳислар кўнглидан кўтарилган Гулчеҳра йиғлашини ҳам, шодланишини ҳам билмас, Фарҳод томон қанот бойлаб учишга тайёр эди.

Халқ меҳри, отахон келтирган халқ муҳаббати ажаб муъжиза кўрсатади. Чанг босган пианино қопқоғига бармоқлари билан «60» рақамини қайта-қайта ёзар экан, Гулчеҳра овозининг очилиб келаётганини сезгандек, шодланади, қувонади. Қўли томоғида. Кўзи ёниқ, қошлари маънодор чимирилган. Ва шу лаҳзада гапириб, ўзининг қадимги, расмана овози билан гапириб юборади:

— Олтмиш минг?.. Қачон, қачон жўнашимизни маъқул кўрасиз?!

— Саҳар кезида йўлга тушсак дейман, ойим.

— Мен тайёр!

— Яна бир саволим бор, ойим,— дейди отахон.— Кириб келганимда жонингиз тинчсизроқ кўринди?.. Комил акамиз сиҳат-саломатмилар?

Гулчеҳра унсиз яна пианино томон бурилиб Бетховеннинг қудратли чақмоқ каби асарини ишга солади, гўё койнот ларзага келган... осмонда яшини гумбурлар...

Урмоң ҳам ларзага келган. Ут ва ўқ исканжасида инграмиш қарағайзорнинг бир бетидан кўринган Комил Рустамов физиллаб блиндажга яқинлашади-ю:

— Евгений, Тошкентни ол-чи!— деб қарағай орқасида изғиган шарпаларга қарата автоматидан бир сидра ўқ узади. Рациядан тарқалувчи нотаниш тўлқинлар, говур-гувурлар ва автоматнинг сайраши аралаш адъютанти қулоғига етарли даражада сўзлайди.— Эвакуация ниҳоясига етди, охирги самолёт кўтарилса, бас!

Бу сўзлар лабларидан учмасданоқ, фавқулодда Гулчеҳранинг овозини эшитиб қичқириб юборганини ўзи ҳам пайқамай қолади:

— Маҳкам ушла!!

Қиём пайти. Қуёш найзада. Баҳор қуёши табиатни эркалар эди. Сирдарёнинг чап қирғоғига сочилган одамларни кўз илғамайди. Шақиллашиб сўзлашувларни, қаҳ-қаҳ уриб кулишувларни бир дақиқа канда этиб тек қолган олтиш минг меҳнат аҳлига Ширинсой бағрида омонатгина қурилган эстрададан халқ меҳри, мардлиги, Ватан қудрати, гўзаллиги ҳақидаги ашуласини айтувчи аёл манзур ва тансиқ эди. Қалбида хурж этмиш жасорати энг пастки пардадан то авжига қадар соғлом киши нафасидек беозор янгротган Гулчеҳра ашуласи ялангтўш ва серяғрин одамлар баданини жимирлатар, дилига таъсир, ақлига маъно ва ишкорига илҳом берар эди.

— Шояд биз ҳам эл тузини ҳақласак!— дейди кенг яғринли барзанги йигит Гулчеҳранинг ашуласига иштиёқманд отахонимизни туртиб.

...Гулчеҳранинг ўликка жон, тирикка мадад, аскарга дов юрак инъом этувчи овози шу долзарб чоғда ажал башарасига тик қараб турган отаси ва унинг содиқ дўсти Евгений Петровга ҳам манзур ва тансиқ.

Блиндаждан югуриб чиққан Евгений:

— Уртоқ командир, рацияни ўчирайми, кечга қолимиз... Самолёт!..— деганда уйқудан кўз очган кишидек сесканиб олмиш Комил Рустамов узоқдан кўринган танкларнинг қора гавдасини кузатиб, планшетини олади:

— Мен бу ердан кетсам, самолёт кўтарилмайди...— дейди у Евгенийга меҳр билан қараб давом этади.— Рация қолсин... Мана, отряд ҳужжатларини сенга топшираман... Самолётга етиб ол! Мен танклар йўлини тўсишим керак!

— Ахир, ўртоқ командир!

— Жўна, дейман... Ҳа, гранатангни менга бер!

Қуён каби «лип» этиб гойиб бўлган Евгенийнинг изидан кўз узади-ю қаршида ўрмаловчи фашист танкига қулочкашлаб граната иргитади... Ловиллаб ўт олган танк «ғиқ» этиб тўхташи билан унинг орқасидан иккинчи танк кўринади. Комил Рустамов ўқсиз автоматидан кечиб ягона гранатани белидаги қайишга қистиради-да, тишини тишига босиб танк сари қўзғалади. Пешонаси-ни сидириб ўтган ўқнинг зарби билан яна тўхтаб қолади. Гуриллаб ўтган самолёт овози ва рациядан ўрмон шовқинини босиб янграган олқишлар эшитиларди. Ашула тамом бўлди шекилли. У атрофини сириб яқинлашган газандалардан кўз узмай «гурс» этиб ўзини таяк тагига ташлар экан, чаккасидан оқара бошлаган сочлари оппоқ ипак пахта тусини олади... Аммо танкнинг ғилдираклари оппоқ бош узра «ғи-и-қ» этиб тўхтади ва танк устидан сакраб тушган фашист солдатлари унинг оёғидан тортиб, чалқанчасига ерга босадилар.

Секин кўзини очган ёвқур, атрофини ўраб, истеҳзоли илжайишган фашистларга қараб ташланмоқчи бўлганда, боши нечукдир айланиб, сўнг даража заифлашади-ю, кўзи тилиб ҳушидан кетади.

* * *

Ранги сариқ, озгин асир зўрға кўзини очиб қарасаки, қафасдек тор, киши нафасини бўғадиган оғир ҳаволи камерада ётибди. Хонага ёруғ берувчи тўйнуқдан мўралаб турган готик бичиқли иморатлар жимир-жимирдан назарини олиб қочишга ҳаракатланганда, ёнини унга бериб турган кимсага тўғри келади. Асир гарангсигангсимо қўзғалишга шайланганда:

— Кучанма!— дея бурилади ҳалиги шахс ва ялаг оёқларини пастга тушириб, йиртиқ гимнастёркасининг ёқаларини тузатинган Комил Рустамов ҳайрон кутар экан, унинг рўпарасида, тепасида СС офицери Мардонбек кулимсираган ҳолда ҳозир бўлади.

— Ҳм-м-м... Фюрер,— дейди Комил Рустамов куч йигиб масхара оҳангда. — Ўт ўсиғида, сув тиниғида юрибман, денг?!

— Ҳануз тирик экансан-да!?

— Жанобларига уламан деб ваъда берганимни нечукдир эслолмайман?

— Ҳали ҳам боласан... Наинки тақдир кўрсатган

найранглар ақлингни киритмади?

— Жаноб офицер шамалари остида...

— Қилмиш-қидирмишларинг ҳақиқати — сароб!

— Ҳа-а-а, англадим... кучала еган жойингизга бориб тиришсангиз бўларди.

— Қизиниша, Комил!.. Туркистон миллий комитети ва легион қўмондонлиги исмидан сўз юритурман! Айт-чи, энди ҳам чирик ғояларингга, нечоғли сурғун азобларини бошингга солган ўша тузумга содиқмисан?.. Ёки!..

— Ақлсиз. Фарзанд ўз онасидан юз ўгиради-ми!..

— Бу — фалсафа!

— ...Сотқинларга, ватангадоларга, миллий комитет, легион каби латтабазм лаш-лушлар хаёлида юрган подонларга бу фалсафа албатта номаъқул!

— Ҳа-ҳа-ҳа!.. Хўш, гумаштам Шерматинг,— дейди заҳарханда тиржайиш билан Мардонбек,— бир иғвоси. «Гулчеҳрани аяб бекнинг қочишига қўмаклашдилар» деган найранги, атиги битта сохта хати туфайли бадарға қилинишларинг қайси лаш-лушга киради?!

— ...Ваҳшиёна фалокат асл омили сизнинг «муъжи-за»ларингиз экан-да, иблис!

— Севган қизингни хотин қилдим — ўлмадинг, кўксингга ўқ қададим — ўлмадинг, бошингга не машаққатларни солдим — ўлмадинг, танк остидан тирик чиқдинг!.. Қимсан ўзинг?! Минг бир жонинг борми?! Ёраб!

Мардонбекнинг ола-кула кўзларига ўқдек тикилган Комил Рустамов жавоб беради.

— Коммунистман!!!

— Коммунист!.. Ўзгаларнинг ҳалоллини, яккаю ягона қизини яллагилар кўчасига бошлаш ҳам коммунистликка кирадими?!

— Ўзгалар?.. (хаёл аралаш) Фожиа шунда-да: севгим садоқати шунчаки, тоқ ўтдим дунёдан... (Ҳушёр тортиб.) Иккиси ҳам халқ дилида,— дейди Комил жилмайиб,— от босмагани той босар, деганларича, айниқса кичиги, ўзбек халқининг буюк санъаткори...

— Шундайми? Бўлмаси мен ҳам сенга охирги санъатимни курсатаман: концлагерь жаҳаннам печларида кўйдириб, кулингни кўкка созураман!— У эшикни тақ этиб ёпиб чиқади.

— Қочадиган жойингни ҳам ўйлаб қўй,— деб кулади орқасидан асир.— Фюреринг ҳам нураб қолди!..

Сунгра хаёлга толади.

* * *

— Бирон хабар йуқ. Қаерда... нима бўлишди...

Хонасида Комил Рустамов ва Азиз суратига тикилган Гулчеҳрага, ўзининг ҳам юраги эзилиб турган Нуржаҳон далда бермоқчи бўлади:

— Комил акамларнинг яхши сўзлари бор эди: «Сабр-сизлик — ақлсизлик». Эсингиздадир?

— Уруш ҳам тамом бўлиб қолди, балки...

Нуржаҳон эркаланибгина келинойиси пинжига тикилади-да, суратга тикилади:

— Азиз акам!.. Мунча жиддийлар!..

* * *

Икки ёғи баланд-паст готик бинолар билан ўралган кўчадан довулдек кўчган танк шаҳарча четига чиқиб келади. Танкнинг устидаги жангчилар, қошу қовоғи тугилган капитан (ажаб, бу бизнинг Азизимиз-ку!) сари тиканак сим ҳалқасидаги концлагернинг хушук манзараси яқинлашиб келмоқда. Хўжалари ташлаб қочворган концлагерь дарвозаси олдида ўзларини ерга отган йигитлар дарвозани босиб-янчиб ичкари юрган танк кетидан югурадилар, чап қўлдаги иморат қулфларини автомат қўндоғи билан мажақлаб эшикни очар чоғларида капитан бор овози билан:

— Биродарлар, ғалаба!.. Озодсиз!..— деб қичқиради.

Барак ичкарасидаги говур-ғувур тиниб, бир нафасга ҳаммаёқ сув қуйгандай жим бўлади-да, сўнгра «гувв» этиб ташқарига ташланган асирлар шовқини, рус, француз, инглиз ва яна қайбир тилларда айтилган қувонч, ҳайрат, ташаккур, кўз ёши, сўлғин ва озғин, мадорсиз ва ҳолсиз одамлар ҳаяжони осмонни тутади. Бу тўлқиндан нечук чиқишини билмай қолган Азиз қулоғи тагида, фавқулодда, ниҳоятда таниш овоз эшитилди.

— Капитан!!!

Азиз ялт қараганда оёқларини кенг ташлаб, бир нимжон, француз ҳарбий формасини эслатувчи кийимли асирни суяб турган кишини кўриб:

— Комил ака!— деб юборади.

Асирни авайлаб ўтказгач, қучоқ очишган бу икки марднинг — оппоқ сочли қайинота билан пешонасини ажиб босган куёв-ўғилнинг кўпни кўрган кўзларидан шовиллаб оққан ёш тошни тешарли эди.

— Ғалаба! Ғалаба келтирдингми, Азизим, халоскорим!!— дейди Азизнинг елкаларини силаб Комил Руста-

мов.— Юр-чи, четроққа чиқайлик, сенга бир дунё гап айтишим бор.

Улар бир четда. Қомил ака сўзламоқда.

— Адолат тантанасини томоша қил, Азизжон... Ҳа-а-а... Яна шунга айтай. шамол, бегубор шамол зарур, ўғлим!..— дея оппоқ сочларига қўл юборади ва маънодор қараб турган Азизга кўз қирини ташлаб давом этади:— Тошкент?

— Хат ёзолмадим. Саиднинг мисли чиққан эмиш.

— Айб бизда. Бир вақтлар жангчи эди. Тарбия қилмадик... Гулчеҳра?

— Гул... ҳаёт. Саҳнада... Юрагим чидамади.

— Қутолмагандир деб қўрқдингми?

— ...

— Сен у қалбни менча билмайсан!.. Тошкентга қачон отланамиз?— дея иккиси ҳам йўлга тушадилар...

* * *

Оқ қайинзор бағрини ёриб чопаётган поезд. Вагон деразасидан чап қўлини капитан елкасига ташлаб узоқларга тикилган полковник:

— Бепоев...— дейди хаёл аралаш.

— Тўнтарилган осмон...— дея ёнидаги Қомил акага ишора қилади Азиз шом еган Тошкент осмонида парвоз этувчи «ИЛ-14» самолёти деразасидан кўз узмай.

Тошкент аэропортига оёқ босган полковник Қомил Рустамов ва капитан Азиз кўзларига инонгилари келмайди. Наҳотки, шунча саргардонлик, мусибат, кураш ва қон, хуллас, ҳамма учиримлар орқада, олдинда эса — қадрдонлар, меҳнат...

Таъби хуш полковник хиёл эгилиб она тупроқ гардини кўзга суртади, бу ҳаракатини ажабсиниб кузатган бўйи бастига ҳарбий кийим ярашиб тушган Азизга:

— Телефон қилайлик, яна қўққисдан кириб борсак...— дейди.

Сергакланиб телефон трубкасини кўтарган Азиз, негадир қошларини чимириб ўйланиб қолади.

— Қимирланг!— дейди шўхчан Қомил ака.

— Телефон... хотирамдан...

— Қойил-э! Менга беринг,— деб полковник ўйлаб-нетиб утирмасдан тегишли рақамларни теради, аммо уй жавоб бермайди.— Хизматдадир!.. Олдин топамиз, уйга кейин борамиз...— трубкани осиб жилишади...

...Заводнинг катта цехи халойиқ билан тўла, қимир этишга имкон йўқ. Ёниқ кўзлар фортепианога, ҳозирги;

на ўйиндан чиққан Нуржаҳон ноталарни варақлашга кўмаклашмоқда, жўр бўлиб «Ўрик гуллаганда...» ашула-сини, истеъдодли ва меҳнаткаш халқнинг бағридек кенг тоза қўшигини, чўғдек ёниб, яйраб айтаётган Гулчеҳра-да:

Ҳамма нарса мени қаршилар,
Ҳар бир куртак менга сўзлар роз.
Мен юрганда, боғларга тўлар
Фақат бахтни мақтаган овоз.

Ашула шу бандига етганда гуп-гуп урган юраклари-ни базўр тинчлатиб бизнинг танишларимиз концерт бў-лаётган катта цехга кириб келадилар-да, халқ меҳри би-лан бахтиёр қондош-жондошларини сиҳат-саломат кў-риб, ширали ва сидқидил ашула таъсирига берилиб, эс-ҳушларини йўқотгандай туриб қоладилар.

Оплоқ кўйлак кийган Гулчеҳранинг кўзлари чарақ-лаб ёнар, ёпоқлари бўғриққан, овозининг сайқали яна-да тиниқ, шўхчан тўлқин уриб оқар эди. У миш чандон хурсанд, чунки нигоҳи тушган, қалби хабар берган...

Деразамнинг олдида бир туп
Ўрик оплоқ бўлиб гуллади...

байти тугаши билан, олқишга ҳозирланган ишчиларни ҳайратга солурли:

— Азизим!.. Дадажон!..— деган овоз янграйди. Гул-чеҳра, унинг кетидан Нуржаҳон эшикка қараб отиладил-лар. Юзидан икки томчи дўлана ёш ўрмалай бошлаган Комил ака ёрига талпинган Азизнинг елкасидан тики-лар, қизининг ҳаракатини кузатар...

Цехнинг қоқ ўртасида йўл солган Гулчеҳра билан Нуржаҳон булар томон бетоқат учишар...

* * *

Комил аканинг шод ва ўйчан кўзлари катта очилган. Иттифоқо ҳолатдан боши айланиб кетади, кўз ўнгида жимир-жимир ҳошиялар пайдо бўлади.

... Жимир-жимир ҳошиялардан денгиз манзараси — шафақ бўёқларига кўмилиб, кўзни қамаштирарли да-ражада жилва бермиш денгиз манзараси келиб чи-қади.

Поёнини кўз илгамас, овоз қучмас мовий денгиз бу-ғун ажаб осойишта. Денгиз ва осмоннинг аҳён-аҳёнига,

лола байроқли учқур теплоход яқинлашаёзган соҳилнинг бағрида қад кўтарган шаҳар пештоқларига қип-қизил гиламини тўшаб кун ботмоқда... Табиатнинг сеҳр ва нафосат тўла манзараси барчани — кема саҳнини тўлдирган сайёҳларни тамом мафтун айлаган. Улар нота ниш қирғоққа етаёзганларини ҳам унутганлар чоғи...

Кемадагилар орасида фақат бир одам — ярим ҳарбий кийимига кўксидаги Олтин Юлдуз ярашиб тушган нуруний кекса диққат билан атрофни кузатар. У олтимиларни босиб қўйган, лекин жуссаси пишиқ, сочлари — ипак пахта, лекин ўйчан кўзларида қайноқ ҳаёт тафти. Бу кимсанинг назаридан ҳеч парса қутулмайди: ҳамроҳларининг шоирона кайфияти ҳам, Босфор қўлтигида чиркин ният юзасидан саф тортган Америка ҳарбий эскадраси ҳам, турк балиқчиларининг хароб қайиқлари ҳам... кемалар, айниқса совет кемалари кўринганда Олтиншоҳ кўрфази майдончасида ҳоким тўстўполон ҳам...

Шу манзаралар фонида унинг вазмин овози эшитилди: «Ёз мавсумининг қоқ ўртасида Ватаним мени сафарга узатди. Ўзининг биричи саёҳатига отланган, ҳали оҳори тўкилмаган «Ўзбекистон» теплоходиди Осиё ва Африка халқлари бирдамлигига бағишланган Қоҳира конференциясига кета туриб, Истамбулнинг Олтиншоҳ портида тўхташга тўғри келди...»

Олтиншоҳ кўрфази. Маъмурлар (улар орасида Америка офицерлари ҳам кўринади), ҳаммоллар, таксичилар, гадолар (ҳар бири ўз мақсади йўлида) теплоходни кутишга ҳозирлик кўрар.

«Биродарларим билан соҳилга тушдик, — совет кишилари икки томонни сириб олган турк офицерларига ҳужжатларини кўрсатиб, порт майдончасига қадам босарканлар, ҳалиги овоз давом этади: — Фавқулодда, икки кўзини кемамизнинг «Ўзбекистон» лавҳасига қадаб, тошдек қотиб қолган юпун ва ожиз чолга пазарим тушди. Тавба!.. Наинки, бу одам?..»

Қиёфаси жиддий ва нотинч ўйларга ғарқ бўлган бизнинг танишимиз оғир қадам ташлаб ўша киши сари йўл олади. Буни пайқаб қолган қадди обкаш чол, аҳволини бегонага ошкор қилишдан чўчиб, нам кўзларини ерга олиб қочади ва, ажабки, шу замон қўли, хайру эҳсон тилашга одатланган косовдек қалтироқ қўли, аста кўтарилиб ҳавода муаллақ қолади.

«Сафарга чиққанимда, — дея давом этади гадойнинг қошига яқинлашган танишимизнинг овози, — ҳаминша

бир сиқим Ватан тупроғини олиб юришни одат қилганман. Йўлни беҳатар, узоқни яқин қилади у, белимга — қувват, кўзимга — знё...»

Комил Рустамов ёнчигини шартта чиқаради-да, ҳавода муаллақ қўлнинг кафтига олтин зарраларидек тўкиб юборади...

Она тупроқ жонсиз қон томирларини қиздириб, қалбига мадад ва кўзига нур берди шекилли, рангпар чол бошини кескин кўтариб, бир лаҳза қўлидаги тупроққа тикилгач, қаршисидаги кишини оёғидан бошигача кузатиб чиқади ва вужудида қўзгалган қалтироқни босолмай:

— Ко...мил!.. Унг... ўнгимми?...— дейди.

— Балли... Мардон... бек?..

— Бу?..

— Киндигинг қонл...

— Ватан... тупроғи!.. Ҳувв, аччиқ тақдир!..

Энди қалтироқ Мардонбекнинг аъзойи баданига тарқалган эди. Икки қўли билан авайлаб она тупроқни титраб-титраб ўпар экан, ярим сўқир кўзларидан оққан ёшни тўхтатишга ожиз. Олтиндек сап-сарик тупроққа томиб милтиллаб турган ёш томчисига тикилган танишимиз — Комил Рустамовнинг фикрини ўқиймиз:

«Ажаб ҳол! Ҳатто бир сиқим тупроқ ҳам ватангадо-нинг кўз ёши ўз бағрига сингишини истамайди...»

Шу дақиқа теплоходдан Гулчеҳранинг «Ўрик гуллаганда...» ашуласи янграйди. Яна бир зил кетган Мардонбек тупроқ тўкилган қўлнинг муштга тугиб, кўксига босар чоғида инграган каби ун беради:

— Онасими?

— Қизи!..

— Саломат бўлсин...

Даг-даг титраётган Мардонбек елкасида чуқур, дардли нафас олади-да, сўнгра Комил Рустамовнинг оёқлари остига гурс этиб йиқилади-ю, жон беради.

«Шунча ҳаёт кечириб,— дейди вазминлик билан Комил ака,— юраги ёрилиб улган кишини биринчи бор кўришим...»

* * *

Соҳилдан узоқламиш теплоход нотипчлана бошлаган денгиз тўлқини ва шамолини кесиб борар. Кема саҳнида тик турган Комил Рустамов кўзлари уйғоқ...

1960—1961 йиллар

МУНДАРИЖА

Баркамол ижод*. Воҳид Зоҳидов	5
Н а с р	
Камалак	14
Қўзлари чулпон*.	27
Икки дил—икки олам*	54
Са ҳ на	
Замон драмаси	72
Қонли сароб	123
Юлдузлар жамоли	161
Тирик мурда. Л. Н. Толстойдан таржима	224
Э к р а н	
Оппоқ тонг қўшиғи	298

На узбекском языке

САРВАР АЗИМОВ

Я ВИЖУ ЗВЕЗДЫ

Проза, пьесы, киноповесть

Редактор **Х. Сулаймонова**
Рассом **Б. Хайбуллин**
Расмлар редактори **А. Бобров**
Техн. редактор **Э. Саидов**
Корректор **Ш. Соатова**
ИБ №2803

Босмахонага берилди 24. 01. 83. Босишга рухсат этилди 20.5.83. Р—18452. Формати 84x108¹/₃₂. Босмахона қоғози №1. Адабий гарнитура. Юқори босма. Шартли босма л. 18.48. Шартли кр. оттиск. 18.48. Нашр л. 20.59. Тиражи 60000. Заказ № 1531 Баҳоси 1с.60т.

Ғафур Ғулом номыдаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 700129, Тошкент, Нағомий кўчаси, 30

Нашриётлар, полиграфия ва китоб савдоси ишлари бўйича УзССР Давлат комитети Тошкент «Матбуот» полиграфия ишлаб чиқариш бирлашмасининг Бош муҳраонаси. Тошкент—700129. Нағомий кўчаси, 30.

Азимов, Сарвар.

**Юлдузлар жамоли: [Наср, саҳна, экран].— Т. 1
Адабиёт ва санъат нашр., 1983.— 352 б.**

Хурмат ила бадиятхонларга тақдим этилмиш бу китоб замонамизнинг турли йилларида ёзилган наср, театр ва кино санъатига хос асарлардан иборат. Лекин авторнинг аэгу нияти битта: жаҳон тақдирида ҳал қилувчи вазифани зиммасига олган совет кишияси ва унинг ибратия қэёти тасвирини яратишга интилинчидир.

Ҳар фаслнинг ўз гули, ўз меваси, ўз сўзи бор. Шунга кўра, тўпلامга киритилган асарларга янги ўзгаришлар қўшиш лозим топилмади, улларнинг асли ҳолати сақланди.

**Азимов, Сарвар. Я вижу звезды: Проза, пьесы,
киноповесть.**

